

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

С. О. Матковський, Н. П. Лутчин, С. Ф. Васьків

НАЦІОНАЛЬНЕ РАХІВНИЦТВО

Навчальний посібник

Львів
2022

УДК [330.534:657.4](477)
М 34

Рецензенти:

О. К. Єлісєєва, докторка економічних наук, професорка,
завідувачка кафедри обліку та економічної інформатики
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

Р. О. Кулинич, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри математики, статистики та інформаційних технологій
Хмельницького університету управління та права;

М. М. Біль, докторка економічних наук, старша наукова співробітниця
відділу проблем соціально-гуманітарного розвитку регіонів
ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»;

М. І. Крупка, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри фінансів, грошового обігу та кредиту
Львівського національного університету імені Івана Франка

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 33/6 від 29 червня 2022 року)*

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	7
РОЗДІЛ 1. ВСТУП ДО СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ. ПРЕДМЕТ, МЕТОД І ЗАВДАННЯ КУРСУ. ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РАХІВНИЦТВА	9
1.1. Предмет національного рахівництва	9
1.2. Методи національного рахівництва	11
1.3. Основні завдання курсу	12
1.4. Організація національного рахівництва	14
РОЗДІЛ 2. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ	17
2.1. Історія створення СНР	17
2.2. Етапи розвитку СНР	21
РОЗДІЛ 3. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ ...	30
3.1. Основні концепції та теорії СНР	30
3.2. Основні поняття і визначення СНР	38
3.3. Характеристика економічних операцій в СНР	43
РОЗДІЛ 4. ОСНОВНІ КЛАСИФІКАЦІЇ, АГРЕГАТИ І ПОКАЗНИКИ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ	50
4.1. Основні класифікації СНР	50
4.2. Агрегати СНР і взаємозв'язки між ними	59
4.3. Напрями використання показників СНР для економічного аналізу і розроблення економічної політики	64
РОЗДІЛ 5. СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	71
5.1. Валовий випуск як основний показник результатів виробництва товарів і послуг	71
5.2. Проміжне споживання у структурі валового випуску	74
5.3. Особливості розрахунку випуску, проміжного споживання і доданої вартості за видами діяльності	76

РОЗДІЛ 6. СИСТЕМА ОСНОВНИХ РАХУНКІВ СНР	110
6.1. Правила побудови і класифікація рахунків СНР	110
6.2. Характеристика рахунків СНР	114
6.2.1. Рахунки поточних операцій	114
6.2.2. Рахунки нагромадження	126
6.2.3. Рахунки внутрішньої економіки	129
6.2.4. Рахунки іншого світу	132
РОЗДІЛ 7. ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ – НАЙВАЖЛИВИШИЙ ПОКАЗНИК СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ	140
7.1. Загальна характеристика валового внутрішнього продукту	141
7.2. Методи обчислення валового внутрішнього продукту	145
7.3. Квартальні розрахунки ВВП	157
РОЗДІЛ 8. ОЦІНКА ВАЛОВОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОДУКТУ В ПОСТІЙНИХ ЦІНАХ	167
8.1. Загальні поняття і принципи оцінки ВВП у постійних цінах	167
8.2. Вибір і зміна базового періоду для оцінки ВВП	171
8.3. Основні методи оцінки ВВП і його компонентів у постійних цінах	174
8.4. Використання індексу цін для цілей дефлятування	183
РОЗДІЛ 9. ПРОГРАМА МІЖНАРОДНИХ ЗІСТАВЛЕНЬ ВВП	190
9.1. Основні цілі Програми міжнародних зіставлень ООН і коротка історія її розвитку	190
9.2. Основи методології розрахунку паритетів купівельної спроможності валют	195
9.3. Метод багатосторонніх зіставлень ВВП	205
РОЗДІЛ 10. МІЖГАЛУЗЕВИЙ БАЛАНС У СИСТЕМІ ТАБЛИЦЬ «ВИТРАТИ – ВИПУСК»	214
10.1. Короткий огляд виникнення і розвитку балансових таблиць	214
10.2. Види балансових таблиць і схема побудови міжгалузевого балансу	216

10.3. Основне рівняння таблиці «Витрати – Випуск» і метод рівноважних цін	219
10.4. Основні схеми і методики оцінки показників міжгалузевих балансів	225
10.5. Методи складання міжгалузевих балансів, світовий досвід ..	232
РОЗДІЛ 11. НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО В КОНЦЕПЦІЇ СНР	240
11.1. Загальна концепція і визначення національного багатства ...	240
11.2. Класифікація активів, що входять до складу національного багатства	248
11.3. Удосконалення статистики національного багатства	262
РОЗДІЛ 12. СТАТИСТИКА ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ	269
12.1. Керівництво МВФ 2014 року як міжнародний стандарт статистики державних фінансів	269
12.2. Сектор державного управління і державний сектор у статистиці державних фінансів	272
12.3. Правила обліку потоків і запасів	275
12.4. Аналітична основа статистики державних фінансів	276
РОЗДІЛ 13. САТЕЛІТНІ РАХУНКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ	287
13.1. Загальний огляд сателітних рахунків	287
13.2. Сателітні рахунки ключових секторів економіки в Україні	289
13.3. Основні перспективи впровадження сателітних рахунків в Україні	305
РОЗДІЛ 14. ВАЛОВИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ	318
14.1. Загальні концепції та підходи до побудови національних рахунків на регіональному рівні	318
14.2. Методи розрахунку валового регіонального продукту	322
14.3. Основні напрями макроекономічного аналізу на регіональному рівні	326
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	332

ДОДАТКИ	336
<i>Додаток А.</i> Структура Статистичного відділу ООН	336
<i>Додаток Б.</i> Структура Євростату	337
<i>Додаток В.</i> Організаційна структура Державної служби статистики України	338
<i>Додаток Г.</i> Джерела інформації щодо обсягів реалізації за видами економічної діяльності	339
<i>Додаток Д.</i> Джерела інформації для побудови балансу	340
<i>Додаток Е.</i> Структура запитальника ОЕСР щодо ВВП за категоріями кінцевого використання	342
<i>Додаток Ж.</i> Класифікація підприємств торгівлі за типами	344
Інформація про авторів	346
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	347

Економічна політика, особливо нині, в період активної участі і втручання уряду в економічні відносини, вимагає великої кількості знань про функціонування економічної системи.

P. Стоун

Today more than ever, national accounts remain at the core of the modern system of economic statistics.

Martin Durand

ВСТУПНЕ СЛОВО

На нинішній день, як ніколи, національні рахунки залишаються основою сучасної системи економіки. Глобальна економічна і фінансова кризи ще більше підкреслили важливість своєчасного, надійного та всебічного моніторингу економічної активності, а також вказали на напрями нових розробок та розширення застосування національних рахунків. Національні рахунки являють собою концептуальний і фактичний інструмент для забезпечення узгодженості зі сотнями статистичних джерел, наявних на макрорівні. Вони забезпечують основні макроекономічні показники, спрямовані на розроблення державної політики.

Розвиток в економіці України ринкових відносин викликав необхідність переходу вітчизняної статистики на методологію ООН, що базується на національному рахівництві.

Система національних рахунків (СНР) – це сучасна інформаційна база, адекватна реальному господарському механізму, яка використовується для характеристики й аналізу процесів ринкової економіки на макрорівні.

У науковій і навчальній літературі методологія національного рахівництва описана досить ґрунтовно. Однак у зв'язку з тим, що 2008 року СНР зазнала значної модернізації, виникла потреба створення цього видання.

Беззаперечно, автори посібника врахували досвід таких українських науковців, як Р. М. Моторин, Т. М. Моторина, С. М. Панчишин,

А. З. Підгорний; економістів світового рівня – Ю. Н. Іванова, Б. І. Башкатова, Д. Блейда, а також власний досвід викладання цієї дисципліни у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Однак у цьому виданні описано зміни, пов'язані з упровадженням СНР 2008 року у світову практику та враховано національні особливості.

Упевнені, що цей посібник буде корисний економістам, науковцям, студентам і практикам, які прагнуть глибокого розуміння самої суті національного рахівництва та його аналітичних можливостей.

Навчальний посібник «Національне рахівництво» є складовою частиною навчально-методичного комплексу, що передбачає також самостійне вивчення цієї дисципліни. Для успішного вивчення курсу національного рахівництва потрібні знання макроекономічної теорії, статистики і бухгалтерського обліку.

РОЗДІЛ 1

ВСТУП ДО СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ. ПРЕДМЕТ, МЕТОД І ЗАВДАННЯ КУРСУ. ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РАХІВНИЦТВА

Після вивчення матеріалу цього розділу ви повинні:

1. Розуміти суть предмета національного рахівництва.
2. Освоїти основні методи, які покладені в основу організації національного рахівництва.
3. Зрозуміти завдання вивчення цього курсу.
4. Ознайомитися з організацією національного рахівництва у світі, Європі та Україні.

Основні терміни і поняття

- Національне рахівництво (National Accounts)
- Показники функціонування економіки (indicators of the economy)
- Методологія побудови системи національних рахунків (methodology of System of National Accounts)
- Балансовий метод (balance method)
- Метод послідовної побудови рахунків (consistent construction method accounts)

1.1. ПРЕДМЕТ НАЦІОНАЛЬНОГО РАХІВНИЦТВА

Національне рахівництво в широкому розумінні являє собою всеохоплювану систему ведення первинного, бухгалтерського обліку і статистики, засновану на єдності методологічних принципів, що завершується побудовою системи національних рахунків. На основі системи показників СНР відображаються взаємозв'язки між еконо-

мічними процесами і явищами. СНР – своєрідна модель економіки, яка використовується для дослідження економічної діяльності в масштабах країни і її регіонів на основі взаємозв'язаних балансів (рахунків), що відображають потоки руху продуктів і їхніх фінансових еквівалентів між економічними агентами у процесі здійснення ними різноманітних економічних операцій.

Суть СНР зводиться до формування узагальнювальних показників функціонування економіки на різних стадіях процесу відтворення і взаємної ув'язки цих показників між собою.

СНР являє собою систему взаємопов'язаних статистичних показників, побудовану у формі певного набору рахунків і таблиць, що характеризують результати економічної діяльності країни.

СНР – підсумкова частина всього національного рахівництва, оскільки єдина система первинного, бухгалтерського, банківського обліку і статистики заснована на єдності методологічних принципів. СНР – найбільш досконалий і поширений балансний метод взаємозв'язаного комплексного вивчення економічних явищ і їхніх результатів.

Предметом курсу є:

- методологія складання системи національних рахунків внутрішньої економіки і «решти світу»;
- принципи і методи побудови рахунків, їхній зміст, система показників СНР, їхні взаємозв'язок і методи розрахунку;
- особливості побудови секторальних рахунків і їхнє призначення;
- роль усієї системи і кожного рахунку в аналізі економічних процесів і економіки в цілому, у характеристиці ЗЕД, а також МГБ за концепцією СНР.

Ціллю побудови СНР є кількісна характеристика макроекономічних процесів і їхніх результатів, пов'язаних із виробництвом товарів і послуг, утворенням, розподілом, перерозподілом і використанням доходів. Ця характеристика здійснюється шляхом балансування ресурсів і їх використання на основі взаємозв'язаної системи показників, об'єднаних у балансні таблиці (рахунки).

Об'єктом курсу є економіка країни, її регіонів як сукупності галузей, секторів, форм власності та сфер діяльності.

1.2. МЕТОДИ НАЦІОНАЛЬНОГО РАХІВНИЦТВА

Метод національного рахівництва – балансовий. Кожний рахунок системи являє собою рівність між обсягом певних ресурсів і їхнім використанням, що досягається шляхом розрахунку балансуєчої статті. Балансуєча стаття кожного рахунку має самостійне значення в характеристиці результатів досліджуваних процесів, а також використовується для ув'язки кожного попереднього рахунку з наступним.

У національному рахівництві широко застосовується також метод класифікацій і групувань, що забезпечує всесторонню характеристику економічних процесів, структуру економічних показників та економіки.

Усі економічні процеси вивчаються в динаміці на основі побудови рядів динаміки і застосування індексного методу.

Метод національного рахівництва включає і методи побудови самих національних рахунків, які застосовуються в міжнародній практиці:

- метод послідовної побудови рахунків;
- метод товарних потоків;
- інші методи (спрощені, приблизні, умовні розрахунки тощо).

Метод послідовної побудови рахунків найбільш поширений. Методом послідовної побудови рахунки будуються послідовно, а потім їхні показники ув'язуються між собою в рахунку товарів і послуг в цілому для економіки, а також для кожного із секторів. Послідовність побудови рахунків визначається послідовністю процесів (стадій) відтворювального циклу.

Метод товарних потоків використовується, якщо наявна інформаційна база викликає певні сумніви і побудовані методом послідовної побудови рахунки дають у результаті значну статистичну розбіжність.

Методом товарних потоків показники кожного з рахунків не зводяться послідовно для економіки в цілому, сектору чи галузі, а по кожному рахунку щодо окремого виду продуктів показники ресурсів (виробництво та імпорт) ув'язують з показниками використання (проміжне і кінцеве споживання, нагромадження і експорт).

1.3. ОСНОВНІ ЗАВДАННЯ КУРСУ

Завдання статистичної науки і практики в галузі національного рахівництва полягають у розробленні і вдосконаленні методології складання окремих рахунків і всієї системи в цілому, методів обчислення показників, напрямів і методів аналізу, а саме:

- удосконалення основних класифікацій і групувань з урахуванням тих, які використовуються в міжнародній методології при побудові національних рахунків, з метою найбільш повної характеристики функціонування економіки і її результатів (за сферами діяльності, секторами економіки, галузями тощо), виявлення їх значення в економічному аналізі;
- удосконалення системи макроекономічних показників і методології їх обчислення;
- розроблення методології статистичної характеристики функціонування тіньової економіки і незаконної діяльності та обліку її в СНР;
- удосконалення методології побудови окремих рахунків внутрішньої економіки і рахунків «решти світу»;
- упровадження методології МГБ за концепцією СНР у вітчизняну практику, виявлення його взаємозв'язку з СНР і розробка напрямів аналізу;
- удосконалення методології статистичної характеристики національного багатства;
- розроблення методології побудови секторальних національних рахунків і дослідження їхньої ролі в аналізі функціонування окремих секторів економіки;
- розроблення методології переоцінки вартісних показників СНР із чинних цін у порівнянні;
- удосконалення методів вивчення динаміки показників СНР і факторів, що впливають на їхню зміну;
- розвиток напрямів, прийомів і методів аналізу СНР;
- аналіз окремих рахунків і всієї системи в цілому, характеристика стану економіки країни та її регіонів, галузей і секторів.

Основними завданнями курсу є:

- ознайомлення з основними поняттями і категоріями, що застосовуються в міжнародній статистичній практиці для характеристики економіки;
- розгляд основних класифікацій і групувань, що використовуються в СНР, їхнє значення в економічному аналізі;
- висвітлення системи макроекономічних показників виробництва товарів і послуг; утворення, розподілу, перерозподілу і використання доходів і т. д.; їхніх взаємозв'язків і методів розрахунку;
- вивчення основних принципів і методології побудови СНР як найбільш поширеного у світовій практиці способу взаємозв'язаного дослідження економіки та економічних процесів;
- вивчення методології побудови окремих рахунків внутрішньої економіки і «решти світу»;
- вивчення методології побудови і особливостей рахунків секторів економіки;
- вивчення методології обчислення національного багатства;
- вивчення методології побудови таблиць «Витрати – Випуск»;
- розгляд напрямів і методів аналізу СНР.

Основними завданнями аналізу СНР є виявлення:

- вкладу окремих галузей, секторів економіки і різних форм власності в досягнуті результати;
- основних пропорцій і співвідношень між виробництвом і споживанням, між наявністю ресурсів і їх використанням, а також співвідношень між галузями і секторами економіки;
- впливу окремих факторів на результати виробництва продуктів і послуг, утворення, розподіл і використання доходів на споживання і нагромадження;
- взаємозв'язків між галузями економіки на основі МГБ виробництва і розподілу продукції;
- взаємозв'язків із зарубіжними країнами, їхніх результатів і їхнього впливу на економіку країни.

1.4. ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО РАХІВНИЦТВА

З розвитком міждержавних зв'язків виникла необхідність уніфікації статистичної методології. Першими цю роботу почали з 1919 року статистичні конгреси, що проводяться в Лізі Націй. Результатом стало затвердження єдиних методологічних основ міжнародних статистичних досліджень.

З 1946 року при ООН працює Статистична комісія, основними напрямами діяльності якої є:

- національне рахівництво;
- статистика промисловості;
- статистика міжнародної торгівлі;
- статистика фінансів;
- статистика цін;
- статистика навколишнього середовища.

На нинішній день Статистичний відділ ООН підпорядкований Департаменту з економічних і соціальних питань ООН (ДЕСП) і виконує роль центрального механізму в рамках Секретаріату ООН. Відділ займається збиранням, аналізом та обробкою інформації в галузі статистики і координує діяльність ООН у рамках глобальної статистичної системи. Відділ перебуває під наглядом Статистичної комісії ООН, що заснована 1946 року. Комісія була створена як найвища структура світової статистичної системи і є вищим органом, який ухвалює рішення з координації міжнародної статистичної діяльності. Комісія об'єднує головних статистиків від держав – членів ООН з усього світу.

Статистичний відділ збирає і поширює глобальну статистичну інформацію, розробляє стандарти і норми для статистичної діяльності, а також підтримує зусилля країн щодо зміцнення їхніх національних статистичних систем. Структуру Статистичного відділу наведено в *додатку А*.

На європейському рівні статистичною діяльністю займається Євростат.

Євростат (European Statistical Office, Eurostat) – статистична служба Європейського Союзу, яка займається збором статистичної інформації щодо країн – членів ЄС і гармонізацією статистичних ме-

тодів використовуваних цими країнами. Головний офіс Євростату – у Люксембурзі.

Завданнями Євростату є:

- прогнози і статистичний аналіз, істотні при ухваленні рішень іншими інституціями ЄС;
- координування діяльності статистичних організацій країн – членів ЄС з метою стандартизації методики досліджень і консолідування даних цих організацій.

Євростат не збирає дані. Це роблять у країнах-членах їхні національні статистичні організації. Вони перевіряють й аналізують національні дані і направляють їх в Євростат. Роль Євростату полягає в тому, щоб агрегувати і консолідувати дані й забезпечити їхню порівняльність, використовуючи гармонізовану методологію. У даний час Євростат є єдиним постачальником статистичних даних на європейському рівні. Дані, які він випускає, є максимально гармонізовані і порівнянні в межах можливого.

Із семи відділів (*додаток Б*) за національні рахунки відповідає дирекція з Національних рахунків, цін і ключових індикаторів.

Нові вимоги, що постали перед статистикою у зв'язку з докорінними змінами в економіці незалежної України на початку 1990-х років, зумовили потребу переходу від балансу народного господарства до загальноприйнятої в міжнародній практиці Системи національних рахунків (СНР).

У Державній службі статистики України питаннями національних рахунків займається Департамент національних рахунків та макроекономічної статистики, який складається з таких відділів (*додаток В*):

- Відділ зведених національних рахунків та балансу нефінансових активів і пасивів;
- Відділ рахунків інституційних секторів економіки та балансу фінансових активів і пасивів;
- Відділ річних національних рахунків;
- Відділ короткострокових розрахунків ВВП;
- Відділ регіональних рахунків.

Контрольні запитання до розділу

1. Що є предметом національного рахівництва?
2. Які завдання статистичної науки і практики в галузі національного рахівництва?
3. Які основні завдання аналізу СНР?
4. Яка організаційна структура та функції Статистичного відділу ООН?
5. Назвіть основні завдання Євростату.
6. Хто в Державній службі статистики України займається питаннями національних рахунків?

Теми рефератів

1. Джерела виникнення національного рахівництва.
2. Сучасна інформаційна база національних рахунків.
3. Інтегровані економічні рахунки та їхні компоненти.
4. Національні особливості застосування СНР ООН.
5. Бенчмаркінгові показники та їхній взаємозв'язок із національним рахівництвом.

Рекомендовані джерела до розділу

1. Офіційний сайт Статистичної комісії при ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org>.
2. Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat>.
3. Офіційний сайт Державної Служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. System of National Accounts 2008 / United Nations, Department of Economic and Social Affairs. – New York, 2010. – 720 p.

РОЗДІЛ 2

ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

Після вивчення матеріалу цього розділу ви повинні вміти:

1. На основі вивчення історії розвитку системи національного рахівництва у світі оцінити його стан в Україні.
2. Описати вклад видатних економістів в історію розвитку національного рахівництва.
3. Визначати основні тренди і детермінанти теоретичних і методичних основ виникнення і розвитку СНР.

Основні терміни і поняття

- Велика депресія (Great depression)
- Джон Мейнард Кейнс. «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» (John Maynard Keynes. «The General Theory of Employment, Interest, and Money»)
- Економічна таблиця Ф. Кене (the economical table of F. Kene)
- Альфред Маршалл. «Принципи економіки» (Alfred Marshall. «Principles of Economics»)

2.1. ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ СНР

Історія виникнення і розвиток СНР – це історія розвитку економічної думки і макроекономічної теорії за такими концептуальними проблемами, як визначення сфери економічного виробництва, доходу і багатства, роль факторів виробництва у створенні вартості, розподілі і перерозподілі доходів, роль держави в економічному процесі. Це історія неперервного вдосконалення методології розроблення системи національних рахунків з таких питань, як: визначення кордонів економіки країни і відмежування її від економіки інших країн

(решти світу); визначення суб'єктів господарювання (інституційних одиниць) і групування їх за інституційними секторами; визначення економічних операцій, здійснених інституційними одиницями, і об'єднання (зведення) їх у відносно невелике число однорідних груп; розмежування між первинними доходами і трансферами, між потоками і запасами, оцінка потоків і запасів тощо. Це історія інтеграції таких розділів макроекономічної статистики, як платіжний баланс, статистика державних фінансів, статистика національного багатства, міжгалузевий баланс в єдину систему взаємопов'язаних рахунків СНР на основі гармонізації основних концепцій, визначень (термінів) і класифікацій. Це практика зростаючого використання ключових показників СНР органами державного управління для ухвалення рішень щодо формування економічної політики, а також практика міжнародних організацій, які використовують методологію національного рахівництва для аналізу і прогнозу розвитку світової і регіональної економіки.

Удосконалення методології СНР відображає еволюцію в організації економіки країн, найбільш важливі тенденції в розвитку світової економіки. Наприклад, у чинному на сьогодні міжнародному стандарті національних рахунків СНР 2008 року знайшли відображення різноманітні аспекти процесу глобалізації економіки за рахунок зростання ролі операцій з фінансовими інструментами, а також інвестицій в наукові дослідження і розробки.

СНР виникла більше ніж 70 років тому в окремих країнах із розвинутою ринковою економікою (США, Великобританії, Франції, Нідерландах, Норвегії, Швеції) у відповідь на необхідність органів державного управління в інформації, потрібної для розроблення економічної політики й ухвалення рішень про заходи з регулювання ринкової економіки. Потреба в такій інформації була чітко усвідомлена після світової економічної кризи 1929–1933 рр. Після Великої депресії для багатьох дослідників в галузі макроекономіки стало очевидно, що ринкова економіка не володіє вбудованими в неї саморегулювальними механізмами, які, як до цього вважали багато економістів, повинні автоматично повертати ринкову економіку в стан рівноваги.

Багато економістів-теоретиків дійшли до висновку, що для того, аби повернути ринкову економіку в стан первинної рівноваги, потрібні заходи державного регулювання. Одним з учених, хто найбільш

чітко і в послідовній формі обґрунтував ідею і методи державного регулювання, був видатний англійський економіст Дж. М. Кейнс. Його погляди на проблеми регулювання ринкової економіки викладено в «Загальній теорії зайнятості, процента (відсотка) і грошей», опублікованій 1936 року¹. У цій роботі Дж. Кейнс сформулював деякі принципи формування системи інформації, потрібної для аналізу макроекономіки і її регулювання органами державного управління. Тим самим, Дж. Кейнс сформував деякі важливі принципи майбутньої СНР. Він уявляв її у формі системи взаємопов'язаних макроекономічних змінних, таких як валовий дохід, споживання, інвестиції, заощадження, і показав, що держава, впливаючи на одні змінні, може добитися змін у потрібному напрямі інших змінних.

Незадовго після початку Другої світової війни Дж. Кейнс опублікував статтю під назвою «Як фінансувати війну». У додатку до статті він навів низку важливих рахунків для економіки Великобританії за 1838–1839 рр. У цій же роботі Дж. Кейнс сформулював низку важливих теоретико-методологічних положень національного рахівництва. Попри те, що Дж. Кейнс і не був основоположником СНР, проте його ім'я заслужено згадується у зв'язку з історією її виникнення і розвитку. Водночас варто визнати, що Дж. Кейнс розробляв методологію не на пустому місці, адже до нього були вчені, чиї роботи мали макроекономічну направленість і чиї узагальнення, висновки і розрахунки підготовували основу для створення національного рахівництва. У зв'язку з цим варто перш за все згадати англійських економістів В. Петті і Г. Кінга, які близько 300 років тому вперше у світовій історії дали оцінки національного доходу Англії і Франції, тим самим поклали початок статистиці національного доходу, яка в результаті трансформувалась в СНР.

Інший економіст минулого, ім'я якого заслуговує на увагу у зв'язку з історією СНР, – француз Ф. Кене, який очолював школу фізіократів у середині XVIII століття. Його заслуга полягає в тому, що він розробив так звану економічну таблицю, яка виявилась далеким прообразом СНР². Ф. Кене спробував уявити в «економічній таблиці» загальну картину кругообігу товарів і послуг для основних секторів еконо-

¹ Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest, and Money / J. M. Keynes. – Zurich, February 1936.

² Кене Ф. Аналіз економічної таблиці / Ф. Кене. – Б. м., 1766.

міки і класів суспільства і на цій основі розібратися в механізмом функціонування економіки в цілому. На думку К. Маркса, «економічна таблиця» була геніальною спробою показати весь процес виробництва капіталу як процесу відтворення. Разом з цим «економічна таблиця» ґрунтувалась на низці концепцій і постулатів, які не витримали перевірки часом. Зокрема, згідно з Ф. Кене, сфера економічного виробництва включала тільки сільське господарство і добувну промисловість, де відбувається відчуження від природи матеріальної субстанції. На його думку, тільки в цих галузях економіки відбувається виникнення вартості.

У зв'язку з історією розвитку СНР слід відмітити вклад А. Сміта в розвиток концепції економічного виробництва, яка, на його думку, охопила разом зі сільським господарством і добувною промисловістю галузі переробної промисловості та інші види виробництва товарів. Ця концепція отримала назву концепції сфери матеріального виробництва, оскільки А. Сміт не включав у цю концепцію сферу послуг, припускаючи, що в ній відбуваються тільки перерозподіл і споживання. Ця концепція була використана в балансі народного господарства – системі макроекономічних показників, спорідненої СНР, яка застосовувалась в СРСР. В СНР прийнята розширена концепція економічного виробництва, яка охоплює як виробництво товарів, так і виробництво послуг.

Одним із перших економістів, який обґрунтував розширену концепцію економічного виробництва, був англійський економіст А. Маршалл. Йому також належить ідея аналізу поведінки господарських суб'єктів, яка в результаті була реалізована в СНР. Він один із перших сформував принцип обчислення національного доходу. У роботі «Принципи економічної науки» він відмічав, що чистий річний дохід країни – це сума вартості вироблених товарів за вирахуванням вартості товарів, витрачених у виробництві, і амортизації основних засобів, плюс чистий дохід іноземних інвестицій³. Визначення національного доходу, подане А. Маршаллом, мало змінилося до сьогодні. Пізніше вклад у розвиток статистики національного доходу і системи національного рахівництва внесли англійський учений К. Кларк і американський економіст С. Кузнець. Вони багато зробили для про-

³ Marshall A. Principles of Economics / A. Marshall. – London : Macmillan, 1920.

яснення низки теоретичних принципів розрахунків національного доходу і розроблення національних рахунків.

Інший важливий напрям у розвитку економічної науки і економічної статистики, який здійснив великий вплив на розвиток національних рахунків, пов'язаний з іменем видатного вченого В. Леонт'єва, який став засновником методу міжгалузевого балансу, за допомогою якого досліджуються зв'язки між галузями економіки, а також між такими змінними, як проміжне споживання, кінцевий попит і випуск. Заслуга В. Леонт'єва полягала в тому, що він дав математичний опис основних співвідношень міжгалузевого балансу, сформулював низку математичних рівнянь, які відкривають можливість не тільки точного вимірювання фактично сформованих зв'язків, а й використання моделі міжгалузевого балансу в плануванні та прогнозуванні. Крім того, слід зазначити, що рівняння В. Леонт'єва відкрили можливості широкого застосування в макроекономічних розрахунках ЕОМ.

2.2. ЕТАПИ РОЗВИТКУ СНР

У більш ніж піввіковій історії розвитку СНР виділяють два основні етапи. Перший етап охоплює період з кінця 1930-х рр. і до завершення Другої світової війни. Для першого етапу характерне посилення інтересу органів державного управління до статистики національного доходу, на основі якої згодом сформувалася система національних рахунків. У рамках цього етапу здійснювалися кроки з інтеграції в єдиний блок розрахунків національного продукту (доходу), які проводили різні методи і нерідко різні відомства країн. Цю інтеграцію проводили шляхом гармонізації відповідних визначень (термінів) і класифікацій. У рамках цього етапу багато що було зроблено для формування принципів обчислення національного доходу, вирішено багато важливих теоретико-методологічних питань (за цим напрямом, зокрема, велися роботи у США).

Другий етап розпочався після Другої світової війни. Завершення війни стимулювало подальший розвиток національного рахів-

ництва. Уряди країн із розвинуеною ринковою економікою повинні були формулювати завдання і напрями економічної політики в нових післявоєнних умовах і в цьому зв'язку відчували потребу в макроекономічній статистиці, що забезпечувала узгоджений опис різних аспектів економічного процесу. Найважливішою особливістю другого етапу в розвитку СНР став процес інтеграції в систему низки нових блоків економічної статистики, координації їх зі сформованим на першому етапі блоком даних про національний дохід і про національний продукт та їхніх компонентів. Так, на цьому етапі в СНР були інтегровані блоки даних про національне багатство, про рух фінансових ресурсів, про зовнішньоекономічні зв'язки, блок міжгалузевого балансу і деякі інші. Ці блоки економічної статистики існували раніше самі по собі, без будь-якої ув'язки з блоком даних про національний дохід, а це зменшувало й обмежувало можливості економічного аналізу, оскільки не дозволяло порівнювати дані, що характеризують різні, але взаємопов'язані аспекти економічного процесу.

Інша важлива особливість другого етапу розвитку СНР полягала в тому, що міжнародні економічні організації (ООН, МВФ, Світовий банк, ОЕСР та ін.) стали відігравати активну роль у розвитку методології та практики розроблення національних рахунків. Ці організації, насамперед організації системи ООН, почали розробляти міжнародні стандарти в галузі національних рахунків із двома цілями: 1) для надання сприяння зацікавленим країнам (головним чином країнам, що розвиваються) у розвитку цієї статистики; 2) з метою забезпечення єдиної методологічної основи для збору та систематизації порівнянних у міжнародному плані даних про найважливіші макроекономічні показники.

Ера міжнародних стандартів у галузі національних рахунків почалася 1947 року, коли була опублікована доповідь ООН, більшу частину якої написав Р. Стоун, учень і послідовник Дж. Кейнса. У доповіді ООН 1947 року були сформульовані важливі принципи національного рахівництва. А 1951 року для Організації європейського економічного співробітництва (ОЄЕС) Р. Стоун підготував доповідь під назвою «Спрощена система національних рахунків». У порівнянні з пропозиціями, сформульованими в доповіді ООН 1947 року, «Спрощена система національних рахунків» (ОЄЕС, 1951) брала до уваги обмеження практичного характеру, пов'язаних

з отриманням даних, потрібних для побудови національних рахунків. А 1952 року «Спрощена СНР» була замінена «Стандартною системою національних рахунків» (ОЄЕС, 1952), яка брала до уваги досвід застосування на практиці «Спрощеної СНР».

Потім 1953 року під керівництвом Р. Стоуна в ООН був підготовлений документ «Система національних рахунків і допоміжні таблиці» (СНР 1953), який зазвичай розглядається як перший міжнародний стандарт у галузі національного рахівництва. Цей документ був багато в чому схожий зі «Стандартною СНР». Однак документ ООН був призначений не тільки для розвинених капіталістичних країн, а й для країн, що розвиваються. У цьому зв'язку визначення сфери виробництва було розширено з тим, щоб включити в неї також багато неринкових операцій (наприклад, виробництво продуктів у власному господарстві). СНР 1953 включала відносно обмежену кількість рахунків для економіки в цілому, в рамках яких обчислювалися найбільш важливі макроекономічні показники (валовий внутрішній продукт, національний дохід, національні інвестиції та ін.). В СНР 1953 року не було передбачено рахунків для окремих секторів економіки, доцільність яких була обґрунтована в доповіді Р. Стоуна, підготовленій ним для ООН 1947 року.

Другий стандарт ООН у галузі національного рахівництва був схвалений Статистичною комісією ООН 1968 р. Документ, що отримав назву «Система національних рахунків 1968» (СНР 1968) і став відомим пізніше серед фахівців як «Блакитна книга» (за кольором обкладинки), був підготовлений Р. Стоуном у співпраці з американським економістом Н. Айдіновим, які працювали в той час у Секретаріаті ООН. СНР 1968 стала значним кроком уперед у порівнянні з СНР 1953. Насамперед вона включала не тільки традиційні рахунки національного доходу та національного продукту, а також нові, інтегровані в її структуру важливі блоки макроекономічної статистики, згадані вище. Деякі з цих нових блоків розроблені в загальній формі, однак зв'язок із традиційними рахунками національного доходу і продукту були окреслені досить чітко. Крім того, у ній були передбачені рахунки не тільки для економіки в цілому, а й для п'яти інституційних секторів економіки.

Зазначимо, що СНР 1968 відіграла велику позитивну роль у розвитку національного рахівництва як на національному, так і на

міжнародному рівнях. На основі її концепцій і визначень ООН стала випускати статистичний щорічник за національними рахунками, які систематизували порівняння в міжнародному плані даних про найважливіші макроекономічні показники і їх компоненти великої кількості країн. Більшість країн світу вжили заходи щодо впровадження положень СНР 1968 у статистичну практику. На базі СНР 1968 Європейське Співтовариство на початку 1970 року розробило європейський варіант СНР, що представляє адаптацію СНР до потреб найбільш розвинених європейських країн.

А 1993 року Статистична комісія ООН схвалила нову систему національних рахунків, робота над якою тривала близько 10 років. Зазначимо, що роботі з розроблення Системи національних рахунків 1993 (СНР 1993) передувала дискусія в західній літературі з питань національного рахівництва про подальші напрями розвитку СНР. Деякі американські вчені (наприклад, Р. Раглс і Н. Раглс, Р. Айзнер та ін.) висували досить радикальні пропозиції про зміну методології розрахунків ВВП. Вони пропонували, зокрема, включити у ВВП умовні оцінки низки статей, які раніше у нього не включали. Наприклад, вони пропонували включити до ВВП умовну оцінку послуг, що надають домашні господарства з приготування їжі, виховання дітей тощо; вартість послуг з використання домашніми господарствами предметів тривалого користування (холодильників, телевізорів і т. п.); вартість послуг, що створюються студентами у процесі навчання; вартість приросту невірбовлених активів (земля, природні копалини та ін.) у результаті зміни ринкової ціни і т. д. Реалізація цих пропозицій призвела б до значних змін у розмірах і структурі ВВП. Однак Статистична комісія ООН при визначенні цілей розроблення СНР 1993 зайняла прагматичну позицію.

Мета розробки СНР 1993 була визначена як подальша її гармонізація із суміжними розділами економічної статистики. Ця гармонізація означала, що визначення і класифікації окремих блоків СНР повинні бути строго скоординовані з визначеннями і класифікаціями згаданих вище розділів економічної статистики. Наприклад, визначення, що використовуються в рахунках решти світу, де реструються операції з іншими країнами світу, мали бути скоординовані з визначеннями платіжного балансу таким чином, щоб основні підсумки платіжного балансу збігалися з основними підсумками

рахунків решти світу в СНР. Інша мета розробки СНР 1993 полягала в тому, щоб зробити структуру рахунків більш ясною, логічною і послідовною, уточнити трактування окремих статей доходів і витрат. У зв'язку з цим слід відзначити, що визначення валового внутрішнього продукту було трохи розширено в СНР 1993 у порівнянні з СНР 1968. Зокрема, у нагромадження основного капіталу були включені витрати на геологорозвідку, придбання засобів програмного забезпечення, оригінальних художніх і літературних творів.

Крім того, у складі витрат на накопичення була передбачена нова стаття «Чисте придбання цінностей», тобто предметів, що мають здатність зберігати вартість протягом відносно тривалого періоду часу (ювелірні вироби, твори мистецтва, антикваріат, золото у злитках). Цінності володіють такими якостями, за які інвестори купують їх для збереження вартості в умовах інфляції. В СНР 1993 уточнено трактування витрат на військові цілі, діяльність фінансових посередників, удосконалено методи оцінки випуску продукції в умовах високих темпів інфляції. Слід особливо виділити положення СНР 1993, що стосуються відображення в рахунках нелегальної, тіньової і неформальної економіки. Ця важлива тема національних рахунків отримала подальший розвиток на початку ХХ століття як у національній, так і в міжнародній статистиці. У зв'язку з цим слід відзначити публікацію ОЕСР 2002 року «Вимірювання спостережуваної економіки», у підготовці якої брали участь також МВФ і МОП.

Після 1993 року почався період упровадження рекомендацій нової СНР у практику країн. Цей період повинен був зайняти (за оцінками експертів у галузі національних рахунків) від 10 до 15 років. У другій половині 1990-х рр. в Європейському Союзі була підготовлена європейська версія СНР, заснована на принципах СНР 1993. Документ, що містить опис цієї системи показників, відомий як «Європейська система рахунків 1995» (ESA 1995). Зазначимо, що термін «національне рахівництво» був запропонований напередодні Другої світової війни голландським економістом Ван Кліффом. Він виявився досить вдалим і міцно увійшов у вжиток і спеціальну літературу. Цей термін означає рахунки для нації в цілому. Ван Кліфф був автором терміна, але не самої системи. Насправді, неможливо назвати ім'я одного основоположника СНР, а можна назвати імена досить великого числа економістів, які зробили великий внесок у розвиток системи.

Це, як уже згадувалися, Дж. Кейнс, Р. Стоун, В. Леонт'єв, С. Кузнець, К. Кларк, А. Маршалл. Відзначимо також англійського економіста Дж. Хікса, чия політекономічна концепція доходу покладена в основу показників ВВП і доходів у СНР 1993 року.

Відповідно до рішення Статистичної комісії ООН, ухваленої на її 33-й сесії 2003 року, протягом декількох років проводилася робота з оновлення СНР 1993, у результаті якої Секретаріат ООН 2009 року опублікував нову версію СНР – «Система національних рахунків 2008 р.» (СНР 2008), яка адаптує положення СНР 1993 до змінених за 25 років економічних умов, процесів і механізмів у багатьох країнах світу. Хоча СНР 2008 зберігає основоположні концепції, визначення і класифікації СНР 1993, що було передбачено рішенням статистичної комісії ООН, вона містить низку принципово нових визначень і класифікацій важливих компонентів ВВП і національного доходу, які дозволяють зробити більш актуальним опис та аналіз окремих важливих аспектів економічного процесу. Вони стосуються відображення операції з фінансовими інструментами, діяльності центральних банків, витрат на наукові дослідження і розробки, витрат на озброєння, класифікацій фінансових і нефінансових активів. Ці нові елементи покликані відобразити попередні в останні десятиліття зміни в організації економіки більшості країн світу (і особливо у фінансовій сфері), нові фінансові інструменти та механізми фінансування витрат, нові підходи до розуміння факторів економічного зростання, які виникли внаслідок дослідницької роботи окремих учених і дослідних організацій у різних країнах, критичного осмислення досвіду застосування на практиці положень СНР 1993. Нові елементи також відображають процес подальшої гармонізації СНР 2008 із низкою міжнародних стандартів за суміжними системами макроекономічних показників, опублікованих в останні роки.

У класифікації активів у СНР 2008 скасовано поділ нефінансових активів на матеріальні і нематеріальні як втрачене принципове значення для характеристики ролі активів в економічному процесі, однак загальна структура класифікації дозволяє за потреби отримати ці категорії. Значні зміни в охопленні та класифікації нефінансових активів пов'язані з новим трактуванням таких економічних операцій, як витрати на науково-дослідні цілі та витрати на придбання військової техніки. Водночас, як у СНР 1993, ці витрати стосувалися

проміжного споживання, у СНР 2008 рекомендується відображати їх як валове нагромадження основного капіталу.

Зміни у класифікації фінансових активів пов'язані в основному з нововведеннями на фінансових ринках і з підвищенням значущості тих чи інших видів фінансових інструментів. З уникненням неясності під час проведення відмінності між позиками і депозитами, коли обидві сторони, що беруть участь в операції, є банками, у складі категорії «перекладні депозити» (у редакції СНР 1993 – «ліквідні депозити») введено статтю «Міжбанківські позиції». Назва категорії «цінні папери, крім акцій» змінено на «боргові цінні папери», а назву категорії «акції та інші форми участі у капіталі» – на «акціонерний капітал і акції інвестиційних фондів».

У СНР 2008 значна частина змін передбачена для відображення нових явищ у сфері фінансових послуг, ринків та інструментів. Введено більш детальну класифікацію секторів фінансових корпорацій, щоб забезпечити більшу гнучкість і кращу узгодженість з іншими міжнародними системами грошової та фінансової статистики, такими як системи Міжнародного валютного фонду та Європейського центрального банку.

У СНР 2008 удосконалено метод вирахування випуску послуг страхування, що дозволяє уникати значних коливань величин випуску в результаті виплат надмірно великих відшкодувань унаслідок екстраординарних подій, таких як повені, землетруси, цунамі, засуха та ін.

Отже, у СНР 2008 є низка визначень, концепцій і методологічних рекомендацій, що містяться в основній частині СНР 1993, які були уточнені, конкретизовані або отримали подальший розвиток.

Підсумовуючи вищезазначене про історію виникнення СНР, відзначимо такі фактори, що визначили основні напрями розвитку СНР і її зміст:

- 1) інтеграція в єдину систему різних розділів макроекономічної статистики;
- 2) систематичне застосування макроекономічної теорії;
- 3) запровадження системи подвійного запису економічних операцій;
- 4) використання даних СНР для розроблення економічної політики;

- 5) участь міжнародних економічних організацій у розробленні міжнародних стандартів у галузі національних рахунків;
- 6) застосування математичних методів і ЕОМ.

Таким чином, сучасна СНР являє собою галузь знань на межі декількох дисциплін – економічної статистики, політичної економії, бухгалтерського обліку та економетрики.

В Україні, починаючи з даних за 1994 рік, проводяться короткострокові розрахунки валового внутрішнього продукту двома методами – виробничим і за доходами, а з 1995 року – і за категоріями кінцевого використання. Більш скорочена щомісячна схема обчислення ВВП у номінальному і реальному вираженні виробничим методом деталізується у кварталних розробках. За результатами перелічених розрахунків у бюлетені Державної служби статистики України систематично публікуються експрес-інформації, експрес-доповіді та економічні доповіді.

Наступним етапом стало складання міжгалузевого балансу за схемою СНР, а потім таблиць «Витрати – Випуск».

Контрольні запитання до розділу

1. Які основні етапи в розвитку СНР?
2. У чому полягала роль Дж. Кейнса в розробленні СНР?
3. Хто є автором терміна «національне рахівництво»?
4. Назвіть імена вчених, які зробили значний внесок у розвиток СНР.
5. Яка історія розвитку міжнародних стандартів у галузі національного рахівництва?
6. Назвіть основні види змін, що містяться у СНР 2008.
7. Коли і у зв'язку з чим почалося застосування СНР в Україні та інших країнах колишнього Радянського Союзу?

Теми рефератів

1. Етапи розвитку міжнародної системи національних рахунків.
2. Англійська школа та її роль у становленні макроекономічних розрахунків.
3. Внесок голландської та французьких шкіл у розвиток національного рахівництва.
4. Аналіз подібностей і відмінностей версій СНР 1953, 1968, 1993 та 2008 років.
5. Сучасна система СНР 2008 та її відмінність від СНР 1993.

Рекомендовані джерела до розділу

1. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости процента и денег / Дж. М. Кейнс. – Москва, 1978.
2. Кене Ф. Аналіз економічної таблиці / Ф. Кене. – Б. м., 1766.
3. Marshall A. Principles of Economics / A. Marshall. – London : Macmillan, 1920.
4. Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року : затверджено наказом Держкомстату від 17.12.2013 № 398 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ukrstat.gov.ua/metod_polog/menu/menu/_2_nac_rah.htm.
5. Clark C. The National Income. 1924–31 / C. Clark. – London : Macmillan & Co., 1932.
6. Kuznets S. Modern Economic Growth / S. Kuznets. – London : Yale University Press, 1966.
7. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations / A. Smith. – London : William Strahan and Thomas Cadell, 1776.

РОЗДІЛ 3

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

Після вивчення матеріалу цього розділу ви повинні вміти:

1. Дати визначення Системі національних рахунків.
2. Демонструвати основні базові навички теорії потреб, яка покладена в основу побудови СНР та самостійно формулювати основні концепції СНР.
3. Знати основні поняття СНР.
4. Дати характеристику економічним операціям, пояснити основні принципи та форму впорядкування даних у СНР про економічні операції та суб'єкти господарювання.

Основні терміни і поняття

- Теорія потреб (Theory of needs)
- Концепція економічного виробництва (The concept of economic production)
- Інституційна одиниця (Institutional Unit)
- Резидент (Resident)
- Внутрішня і національна економіка (Internal and National Economy)
- Економічна та географічна територія (Economical and geographical territory)
- Економічні операції (Economic operations)

3.1. ОСНОВНІ КОНЦЕПЦІЇ ТА ТЕОРІЇ СНР

В основі побудови СНР лежить теорія потреб. Усі потреби можна умовно розділити на три групи: природні, духовні і економічні.

Природні потреби пов'язані з фізіологічними і природно-кліматичними умовами життя людини (потреба в їжі, воді, повітрі, теплі тощо).

Духовні потреби – це потреби в досягненнях культури, науки, мистецтва, літератури, музики.

Економічні потреби – це бажання індивіда володіти певним економічним благом, що може принести йому певну вигоду. Для різних суб'єктів одне і те саме економічне благо може володіти різною економічною корисністю. Для окремого індивіда потреба одного і того самого економічного блага не є постійною – вона може змінюватися з плином часу чи в міру його задоволення.

Теорія потреб ґрунтується на такій аксіомі: споживач намагається отримати максимальний обсяг благ із мінімальними витратами на їх придбання.

Економічна потреба володіє такимивластивостями:

- вона може бути виміряна кількісно;
- вона може бути розділена на частини, які мають різну величину;
- вона зменшується в міру її насичення і може набувати від'ємного значення.

Економічні потреби задовольняються за допомогою економічних благ. **Економічне благо** – це благо, яке є в обмеженій кількості. Обмеженість економічних благ має об'єктивний і суб'єктивний характер. Основними причинами обмеженості матеріальних благ є:

- природні умови (для землі, води, корисних копалин);
- законодавчі заходи (закони з охорони навколишнього середовища, заборона наркотиків, обмеження споживання алкоголю і тютюну);
- ціна (можливості придбання обмежуються купівельною здатністю).

Для вивчення структури економічних благ застосовують низку групвань:

- за формою існування – матеріальні (речі, продукти) і нематеріальні (послуги) блага;
- за роллю у процесі споживання – прямі (можуть бути спожиті в даний момент) і непрямі (використовують після подальшої обробки). Усі послуги включаються до прямих благ.

Усі економічні блага володіють корисністю.

Корисність – це здатність економічного блага задовольняти потреби людини.

Визначення категорії корисності має важливе значення для ідентифікації поняття економічної діяльності. Економічна діяльність – це процес створення корисності. Вона охоплює всі види діяльності людини, спрямовані на створення продуктів і послуг, що задовольняють потреби людини і суспільства. Ці продукти і послуги завжди є в обмеженій кількості і тому мають економічну вартість. До неекономічної діяльності в наш час відносять безоплатні домашні послуги, хобі (захоплення людей, що не мають економічного характеру) і незаконну діяльність (контрабанда, наркотики тощо). Окремі види діяльності можуть переходити з неекономічних в економічні.

Принципове значення для побудови СНР має вибір теоретичної концепції виробництва, від якої залежить методологія розрахунку всіх узагальнювальних показників економічного розвитку.

Концепція економічного виробництва є однією з центральних в економічній науці і має історичний характер. Вона змінювалася разом із розвитком суспільства і продуктивних сил. Нагадаємо, наприклад, що фізіократи, очолювані Ф. Кене, вважали, що економічне виробництво охоплює тільки сільське господарство і добувну промисловість, оскільки тільки в цих галузях економіки виникає відчуження від природи матеріальної субстанції. На думку фізіократів, у всіх інших галузях економіки відбувається лише зміна норми продуктів, вироблених у сільському господарстві та добувній промисловості. Теорія фізіократів з'явилася на світ тоді, коли сільське господарство було провідною галуззю економіки. Неспроможність цієї теорії стала очевидна в період розвитку капіталізму, коли швидкими темпами стала розвиватися переробна промисловість. У той період А. Сміт сформулював концепцію матеріального виробництва, відповідно до якої сфера економічного виробництва включає всі галузі, які виготовляють товари (матеріальні блага). На думку А. Сміта, діяльність з надання послуг має непродуктивний характер і не повинна бути включена в економічне виробництво.

Теорія А. Сміта була позитивно сприйнята К. Марксом, а ще пізніше була прийнята на озброєння радянськими політекономіками й офіційною радянською статистикою. Вона була, зокрема, покладена в основу методології складання балансу народного господарства, який розроблявся в СРСР та інших соціалістичних країнах для цілей, аналогічних цілям СНР (тобто для опису та аналізу макроекономі-

ки). Тим часом англійський економіст У. Петті зазначив близько 300 років тому, що в міру економічного розвитку послуги займатимуть дедалі більшу вагу. Ця «закономірність» У. Петті отримала підтвердження і має універсальний характер. Сучасна теорія економічного виробництва приймає це до уваги. Закономірність У. Петті включає у визначення сфери економічного виробництва всі види діяльності з виробництва товарів і послуг, у тому числі нематеріальних послуг, які є результатом діяльності «невиробничої сфери», як вона визначалася в радянській статистиці (управління, оборона, виробництво, охорона здоров'я, наука, культура, мистецтво, фінанси, житлово-комунальне господарство). Ця широка концепція економічного виробництва, детально описана у працях Ж. Б. Сея⁴ і А. Маршалла⁵.

Багато фахівців із СНР визнають, що діяльність домашніх господарств слід було б включити у сферу економічного виробництва, але пропонують їх відображати в сателітних рахунках. Варто зазначити, що в низці країн протягом тривалого періоду часу проводять експериментальні розрахунки вартості послуг, що надаються домашніми господарствами.

Особливо слід відзначити положення СНР про включення у сферу економічного виробництва житлових послуг, вироблених власниками житла для власного споживання. Ці послуги включаються у ВВП в умовній оцінці. Житлові послуги, що надаються власниками квартир і будинків, у яких вони проживають, для власного споживання, включаються у сферу економічного виробництва для того, щоб виключити можливий вплив на розміри ВВП і національного доходу змін у частці орендованого житла. Житлові послуги, що надаються власниками будинків і квартир самим собі, умовно оцінюються з допомогою ставок квартирної плати за аналогічні будинки і квартири або сумою витрат на їх виробництво. За такого підходу зміни в частці орендованого житла не впливають на загальні розміри національного доходу. У сферу економічного виробництва включаються також оплачувані послуги, що надаються найманим персоналом домашніх господарств (кухарями, садівниками, шоферами і т. д.).

⁴ Sei J. B. Treatise on political economy, or a simple exposition of the way in which wealth / J. B. Sei. – Philadelphia, 1803.

⁵ Marshall A. Principles of Economics / A. Marshall. – London : Macmillan, 1920.

Зазначимо, що в СНР 2008, так само як і в СНР 1993, економічне виробництво враховує також тіньову економіку, тобто виробництво звичайних товарів і послуг, проданих підпільним чином з метою приховування доходів від оподаткування, і виробництво незаконних товарів і послуг (наркотики, проституція тощо). На практиці, однак, багато країн світу, очевидно, не готові включати у свої розрахунки ВВП і національного доходу оцінки незаконних товарів і послуг. На нинішній день Україна не включає у свої розрахунки ВВП товари і послуги, виробництво і розповсюдження яких є незаконним. Однак це передбачено стандартом СНР 2008. В економічне виробництво включають також діяльність із виробництва товарів і послуг, реалізованих у рамках неформальної економіки, до якої прийнято відносити некорпоративні підприємства, власником яких є домашні господарства (малі ферми та підсобні господарства населення, індивідуальна трудова діяльність і т. д.). Ці некорпоративні підприємства можуть виробляти товари і послуги як для продажу на ринку, так і для власного споживання. Однак відповідно до міжнародних визначень некорпоративні підприємства, зайняті виробництвом для власного використання, не включають до категорії неформальної економіки.

Отже, у поняття «виробництво», за методологією СНР 1993, включають усі види діяльності, у тому числі:

- незаконне виробництво – виробництво товарів і послуг, продаж і розповсюдження яких або володіння якими заборонене законом; виробнича діяльність, яка є легальною, але стає протизаконною, якщо нею займаються виробники, які не мають на це дозволу;
- приховане виробництво і підпільна економіка – деякі види діяльності, які є цілком законними, але приховуються від державних органів з метою уникнення оподаткування, недотримання певних вимог закону;
- будь-які постачання товарів і послуг між закладами, які належать одному і тому самому підприємству, оскільки вони вважаються частиною продукції підприємства як єдиного цілого;
- незавершене виробництво;
- виробництво товарів і послуг домашніми господарствами, а також послуги, які надаються найманою оплачуваною домашньою прислугою, та інші послуги;

- капітальний ремонт і будівництво індивідуального житла, ринкові індивідуальні послуги, виконані власними силами;
- послуги з використання домашніми господарствами, державними закладами і некомерційними організаціями власних будинків.

Не включають до економічного виробництва діяльність, що перебуває у простому володінні активами, навіть якщо воно іноді приносить дохід. Наприклад, приріст вартості активів у результаті інфляції не розглядається як результат виробництва і не включається ні в ВВП, ні в національний дохід. Не включають у розрахунки ВВП зміни в навколишньому середовищі, викликані економічною діяльністю, проте діяльність із захисту навколишнього середовища включається у ВВП. Нарешті, не включають до економічного виробництва результат природного росту рослин і тварин, який проходить без участі людини, оскільки такі процеси не підпадають під прийняте визначення виробництва. Визначення виробництва, прийняте в СНР 2008, є таким: «Виробництво являє собою вид діяльності, який проходить під відповідальністю, контролем та управлінням інституційної одиниці, яка використовує працю, капітал і товари та послуги для виробництва товарів і послуг».

Підсумовуючи вищезазначене, можна підтвердити існування двох основних концепцій виробництва:

- марксистсько-ленінської концепції матеріального виробництва;
- розширеної концепції виробництва.

Крім того, існує проміжна концепція ринкового виробництва, яка застосовувалась у Франції до 1969 року. Відповідно до неї економічна діяльність охоплювала виробництво всіх матеріальних благ, а також ринкових послуг. Безоплатні послуги в розрахунки національного продукту і національного доходу не включались.

Марксистсько-ленінська концепція матеріального виробництва визнає виробничою лише працю, спрямовану на створення відтворених матеріальних благ. Праця, витрачена в невиробничій сфері діяльності, вважається суспільно корисною, але непродуктивною. Основним у цій концепції є поділ на виробничу і невиробничу сфери діяльності. Цей поділ базується на участі даної галузі у процесі виробництва матеріальних благ. Галузь включається у виробничу сферу,

якщо вона або створює матеріальні блага, або збільшує їхню вартість, обслуговуючи процеси обігу і реалізації.

До першої групи галузей виробничої сфери згідно з цією концепцією відносили: промисловість, сільське і лісове господарство, будівництво, громадське харчування й інші галузі матеріального виробництва. До другої групи галузей належали: вантажний транспорт, зв'язок, гуртова і роздрібна торгівля, МТП, заготівлі сільськогосподарської продукції, інформаційне забезпечення. Ці дві групи галузей служили базою для розрахунку Сукупного суспільного продукту (ССП), Національного доходу (НД) та інших показників за методологією БНГ.

Усі решта галузей марксистсько-ленінська теорія відносить до невиробничої сфери. Вважалось, що галузі, які надають невиробничі послуги, не беруть участі у створенні ССП і НД, а існують за рахунок частини НД, отриманого у процесі перерозподілу.

В економічній науці і практиці західних країн (з 1995 року і в Україні) застосовується розширена концепція виробництва. Відповідно до цієї концепції виробництво включає створення матеріальних благ і послуг. Послуги, як і матеріальні блага, мають корисність, тому повинні бути включені у склад національного продукту і національного доходу.

Виробництво включає створення матеріальних благ і послуг, які створюються працею і капіталом, є в обмеженій кількості, задовольняють економічні потреби і мають певну вартість або ціну. Тому у склад продукту входять блага і послуги, вироблені для ринку, послуги споживчих благ тривалого характеру, послуги органів управління, послуги організацій некомерційного характеру, товари і послуги, вироблені домашніми господарствами для власного використання.

Отже, у сферу економічного виробництва за методологією СНР включають такі види діяльності:

- виробництво товарів як для реалізації, так і для власного споживання і накопичення;
- виробництво нефінансових послуг з метою їх реалізації;
- діяльність фінансових установ (банків, страхових компаній, пенсійних фондів і т. д.), відтворених головним чином посередництвом між тими одиницями, які мають вільні ресурси завдяки заощадженню, і тими одиницями, які інвестують їх у різні активи;

- діяльність органів державного управління, яка представляє неринкові послуги суспільству, тобто колективні послуги;
- діяльність некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (партійні організації, благодійні організації та ін.);
- діяльність оплачуваної домашньої прислуги (наймані кухарі, садівники, шофери, няні та ін.);
- житлові послуги, що надаються власниками будинків і квартир для власного споживання.

Інша важлива політекономічна концепція визначає зміст показників доходів в СНР. Це концепція доходу, розроблена англійським економістом Дж. Хіксом і інтегрована в явній формі в СНР 2008. За Дж. Хіксом, доходом є сума грошей, яку її власник може витратити на купівлю продовольчих товарів і послуг, не зменшивши при цьому свій початковий капітал і не приймаючи жодних фінансових зобов'язань. Іншими словами, джерелом доходу може бути тільки додана вартість і не можна розглядати як дохід виручку від реалізації раніше накопичених активів (як нефінансових, так і фінансових). Відповідно до концепції Дж. Хікса, неправомірно відносити до доходу зміни у вартості активів унаслідок інфляції.

Нарешті, третя концепція політекономічного характеру лежить в основі СНР – теорія факторів виробництва, згідно з якою вартість визначається не тільки працею, а й іншими факторами виробництва (земля і капітал). В. Петті зазначав, що праця – це батько багатства, а земля – його мати. Пізніше він підключив до цієї формули також капітал. Оцінка національного доходу за факторною вартістю, тобто за величиною оплати послуг факторів виробництва, широко використовувалася і використовується у практиці багатьох країн (США, Великобританії, Франції та ін.). Однак СНР 2008 не передбачає оцінку макроекономічних показників за факторною вартістю, а рекомендує застосовувати для цієї мети ринкові ціни, які відрізняються від факторної вартості на сальдо податків на виробництво і субсидій. Разом з тим СНР 2008 передбачає у своїй структурі дані, які можуть бути використані для обчислення національного доходу за факторною вартістю. СНР 2008 замість факторних доходів використовує категорію первинних доходів. Первинні доходи – це доходи, одержані учасниками економічного процесу в порядку первинного розподілу

створеної вартості. Одержувачами первинних доходів є не тільки підприємства і домашні господарства, які прямо беруть участь у виробництві, але також ті одиниці, що отримують доходи від власності, наданої тимчасово на поворотній і платній основі іншим одиницям для виробництва товарів і послуг.

3.2. ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ І ВИЗНАЧЕННЯ СНР

В СНР розрізняють ринкове і неринкове виробництво.

Ринкове виробництво складається:

- з товарів і послуг, які виробляють і продають в один і той самий період за цінами, які мають значний вплив на попит на ці продукти;
- товарів і послуг, які виробляють і обмінюють за бартером в один і той самий період на інші товари, послуги і активи;
- товарів і послуг, які виробляють і надають в один і той самий період працевластуваними своїм працівникам як оплата праці в натуральній формі;
- товарів і послуг, які виробляє один заклад і постачає іншому закладові, що належать одному підприємству для використання останнім у виробництві в тому ж чи наступному періоді;
- готової продукції, виробленої в даний період, і незавершеного виробництва даного періоду, які надходять у запаси матеріальних оборотних засобів виробника перед їх наступним продажем, обміном за бартером, використанням як оплата праці працівників або для поставок між закладами в наступний період.

Неринкове виробництво складається:

- з товарів і послуг, які виробляють в даний період і залишають власники закладів чи підприємств для їхнього власного кінцевого споживання чи валового нагромадження основного капіталу;
- послуг, що надаються домашнім господарствам членами сім'ї;

- послуг з використання домашніми господарствами і неринковими виробниками власних будинків;
- товарів і послуг, які виробляють в даний період і надають безплатно або за цінами, що значно не впливають на попит (менше ніж 50 % собівартості), іншим інституційним одиницям, включаючи колективні послуги, які надаються суспільству в цілому;
- готової продукції і незавершеного виробництва даного періоду, які призначені для неринкового використання і надходять у запаси матеріальних оборотних засобів у виробника.

У міжнародній статистичній практиці при вивченні результатів економічної діяльності використовувались поняття внутрішньої і національної економіки, що обумовлювало визначення відповідних результатів економічної діяльності – ВВП і ВНП.

Внутрішня економіка охоплює діяльність на економічній території даної країни як резидентів, так і нерезидентів.

Національна економіка охоплює діяльність тільки резидентів незалежно від їхнього місцезнаходження: на території даної країни або за її межами.

Для визначення меж внутрішньої економіки в СНР використовуються поняття географічної та економічної території.

Географічна територія обмежена кордонами країни.

Поняття економічної території даної країни не збігається з поняттям офіційних адміністративних меж.

Під економічною територією розуміють ту територію, що адміністративно керується урядом даної країни, у межах якої особи, товари і гроші можуть вільно переміщатися.

До економічної території даної країни також відносять:

- повітряний простір, територіальні води даної країни і континентальний шельф у міжнародних водах, у межах яких дана країна має виключне право на видобуток сировини, палива і т. п.;
- так звані «територіальні анклави» за кордоном, тобто зони в інших країнах, що використовуються урядом даної країни (на основі оренди або власності) для дипломатичних, військових, наукових або інших цілей, наприклад посольства, консульства й інші дипломатичні організації.

Економічна територія даної країни не включає територіальні анклавів інших країн або міжнародних організацій на території даної країни.

Важливими елементами загальної концептуальної основи СНР є: 1) інституційна одиниця; 2) резидент; 3) інституційний сектор; 4) економічні операції.

Інституційна одиниця – це економічна одиниця (суб'єкт господарювання), яка здатна від свого імені володіти активами, брати зобов'язання, брати участь в економічній діяльності і вступати в операції з іншими одиницями. У СНР проводиться відмінність між двома типами інституційних одиниць. До першої групи входять юридичні особи та публічні організації, які визнаються законом або суспільством незалежно від фізичних осіб та інших одиниць, яким вони належать і які контролюють їхню діяльність. У другу групу входять домашні господарства, які представляють групу осіб, які живуть в одному приміщенні, мають спільний дохід і майно і споживають разом основні види товарів і послуг. Домашні господарства не є юридичними особами, які не ведуть бухгалтерський облік, але тим не менше вони є центрами ухвалення економічних рішень і тому розглядаються як самостійні інституційні одиниці. Великі домашні господарства є власниками некорпораційних підприємств (малі ферми, особистого підсобного господарства, ремонтні майстерні та ін.). які не розглядаються як самостійні інституційні одиниці; вони контролюються домашніми господарствами, яким вони належать.

Усі інституційні одиниці є резидентами даної країни, тобто такими одиницями, які мають переважаючий центр економічних інтересів на економічній території даної країни протягом року і більше. Поняття резидентства є одним із центральних в СНР, оскільки з його допомогою національна економіка відокремлюється від економіки решти світу. На практиці резидентами даної країни є всі підприємства, організації та установи, які функціонують на території даної країни, незалежно від того, контролюються вони іноземним капіталом чи ні. Більш складно визначити резидентство стосовно окремих фізичних осіб. Резидентами даної країни відповідно до загального визначення вважаються дипломати, що проживають за кордоном (незалежно від терміну перебування), особи, які перебувають за кордоном у короткостроковому відрядженні (менше ніж один рік), ту-

ристи, студенти, які навчаються за кордоном (незалежно від терміну навчання). З другого боку, не є резидентами даної країни іноземні дипломати, туристи, іноземні студенти, особи, які перебувають у короткостроковому відрядженні, військові службовці інших країн, що обслуговують військові бази на території даної країни.

Інституційні сектори являють собою групи однорідних інституційних одиниць, сформованих щодо функцій, які виконуються інституційними одиницями в економічному процесі, і методів фінансування витрат на виробництво. Здійснивши різні функції в економічному процесі, інституційні одиниці взаємодіють один з одним, вступаючи в економічні операції, які визначаються як економічні потоки (угоди) між інституційними одиницями, що здійснюються за взаємною згодою (наприклад, у зв'язку з операціями купівлі-продажу, купівлі фінансових активів і прийняття фінансових зобов'язань). У низці ситуацій економічні операції можуть відбуватися між окремими підрозділами інституційних одиниць. Такі операції називаються внутрішніми.

Крім концепцій політекономічного характеру і згаданих вище ключових категорій, СНР заснована на низці постулатів, які визначають підходи до обробки та впорядкування даних з метою виявлення найбільш важливих результатів і пропорцій економічного розвитку. Найбільш важливі з цих постулатів такі:

- в СНР проводиться важлива відмінність між потоками і запасами. Потоки – це показники, які характеризують обсяги тих або інших процесів за період часу (наприклад, виробництво, купівля товарів, виплата заробітної плати і т. д.). Запаси – це показники, які характеризують наявність ресурсів (активів і зобов'язань) станом на ту чи іншу дату (наприклад, наявність основних засобів на початок року, наявність готівки на початок місяця і т. д.). Показники запасів і потоків пов'язані між собою таким: величина запасу на кінець періоду дорівнює величині запасу на початок періоду плюс потік, який характеризує надходження даного ресурсу в запаси, мінус вилучення даного ресурсу із запасів;

- у СНР проводиться чітке розмежування між нефінансовими і фінансовими активами, між потоками фінансових активів і потоками нефінансових активів. Нефінансові активи виникають головним чином у результаті виробництва, яке визначається як процес трансфор-

мації, у результаті якого реалізуються товари і послуги і появляются інші товари та послуги. Процес виробництва передбачає з'єднання і взаємодію таких факторів, як праця, земля і капітал. До нефінансових активів відносять також такі невироблені активи, як земля, ресурси корисних копалин та ін. У СНР вважається, що фінансові активи можуть виникати (у тому числі за рамками процесу виробництва товарів і послуг), погашатися, передаватися іншим особам і секторам економіки. Фінансовим активам протистоять фінансові зобов'язання;

- в СНР існує відмінність між потоками товарів і послуг, з одного боку, і потоками доходів – з другого. Іншими словами, потрібно відрізнити рух товарів і послуг від руху доходів і реєструвати їх в окремих таблицях і рахунках;

- СНР вимагає проведення відмінності між кінцевою і проміжною продукціями. Кінцева продукція – це продукція, яку купують не для подальшої переробки, а використовується на кінцеве споживання, інвестиції або експорт. Проміжна продукція – це продукція, яка використовується для цілей виробничого споживання, тобто вартість витрачених предметів праці (сировини, матеріалів, палива, енергії), а також виробничих послуг. Проведення цієї відмінності важливо, тому що вартість кінцевого продукту включає вартість проміжних товарів і товарів, витрачених на їхнє виробництво. Проведення відмінності між кінцевою і проміжною продукціями важливе для точного визначення результатів економічної діяльності без повторного рахунку;

- СНР передбачає проведення відмінності між первинними доходами, отриманими інституційними одиницями в результаті їхньої участі у виробництві або володіння активами, які використовуються для виробництва товарів і послуг, і доходами, отриманими від перерозподілу (трансферами). Проведення такої відмінності важливо, тому що їхня роль в економічному процесі принципово різна, а також для того, щоб уникнути повторного рахунку при обчисленні національного доходу та інших показників доходів;

- СНР вимагає проведення відмінності між поточними і капітальними потоками, оскільки їхні призначення і динаміка різні. Ця вимога означає, що поточні та капітальні потоки повинні реєструватися в різних рахунках і таблицях і неправомірно механічне підсумовування цих потоків.

3.3. ХАРАКТЕРИСТИКА ЕКОНОМІЧНИХ ОПЕРАЦІЙ В СНР

Однією з найважливіших категорій СНР є економічна операція. Операція є одиницею обліку економічної діяльності і національних рахунків. Економічні операції оцінюються на основі певних правил, установлених в СНР. У СНР рекомендована така система цін – дія оцінки різних операцій та їхніх результатів. У принципі, використання товарів і послуг на цілі споживання (проміжного і кінцевого), а також накопичення має оцінюватися в ринкових цінах кінцевого покупця, включаючи податок на додану вартість (ПДВ) та інші податки на продукти, торгові й транспортні націнки. Таким чином, центральний показник СНР – валовий внутрішній продукт – оцінюється в цінах кінцевого покупця.

У практиці складання СНР застосовують такі види цін:

- факторна ціна;
- основна ціна;
- ринкова ціна або ціна виробника;
- ціна покупця.

Факторна ціна включає витрати на проміжне споживання, оплату праці та валовий прибуток.

Основна ціна – ціна, одержана виробником за одиницю реалізованого товару або послуги, без податків на продукти, але з включенням субсидій на продукти. Вона використовується для виключення впливу різних ставок податків і субсидій у різних галузях економіки.

Ринкова ціна, або ціна виробника, – це ціна, одержана виробником за реалізовану одиницю товару або послуги, що включає податки на продукти (крім податку на додану вартість і податку на імпорт) і виключає субсидії на продукти.

Ціна споживача або покупця – ціна, сплачена покупцем за товари і послуги, що включає всі чисті податки на продукти й торгово-транспортну націнку.

Оцінка здійснюється в СНР за цінами, що фактично використовуються в операціях (тобто в поточних цінах).

Схема, наведена далі, ілюструє взаємозв'язки між згаданими видами цін:

А – ціна кінцевого покупця, включаючи торгово-транспортні націнки і податки на продукти (у тому числі ПДВ);

- Б – ПДВ і податки на імпорт;
- В – торгово-транспортні націнки;
- Г – ціна виробника (А – Б – В);
- Ґ – податки на продукти, крім ПДВ і податків на імпорт (акцизи, податки на продаж та ін.);
- Д – субсидії на продукти;
- Е – основна ціна (Г – Ґ + Д);
- Є – інші податки на виробництво;
- Ж – інші субсидії на виробництво;
- З – факторна вартість (Е – Є + Ж).

Випуск продукції оцінюється в цінах виробника, які менші від цін кінцевого покупця на величину торговельно-транспортних націнок, ПДВ і податків на імпорт, або основних цінах, які менші від цін виробника на величину податків на продукти (крім ПДВ і податку на імпорт), але включають субсидії на продукти. Зазначимо, що перевага віддається основній ціні, оскільки вона більш повно і точно відображає ресурси, які надходять виробникові від реалізації продукції.

Неринкові послуги оцінюються в розмірі фактичних поточних витрат на їхнє виробництво.

Проміжне споживання у складі валового випуску видів діяльності оцінюється в цінах покупця.

Усі економічні потоки в СНР поділяють на дві групи:

- 1) економічні операції, визначення яких було наведено вище;
- 2) інші потоки, які характеризують зміни в активах і зобов'язаннях, пов'язані не з нормальним економічним процесом, а з подіями форс-мажорного характеру, такими як повені, пожежі, землетруси, або події політичного характеру (такими як війни і революції).

До інших потоків відносять також зміни у вартості активів і зобов'язань унаслідок інфляції, іменовані холдингові прибутки або холдингові збитки. Інші потоки відображаються в рахунку інших змін в активах, який є на рахунках інших змін в обсягах активів і рахунку переоцінки (для відображення холдингового прибутку і збитків).

За характером дії економічні операції поділяють на дві групи:

- а) операції на компенсаційній основі, коли потік товарів, послуг або грошей викликає зустрічний потік товарів, послуг або грошей (до цих операцій належить велика частина економічних операцій);

б) трансфери – операції, за яких потокові товарів, послуг або грошей не протистоїть зустрічний потік товарів, послуг або грошей.

Трансфери поділяють на поточні (призначені для фінансування поточних витрат) і капітальні (призначені для фінансування капіталовкладень).

Економічні операції на компенсаційній основі в СНР поділяють на три основні групи: а) операції з товарами і послугами; б) розподільчі операції; в) фінансові операції.

Операції з товарами і послугами відносять до виробництва, обміну і використання товарів і послуг у секціях і секторах економіки.

Розподільчі операції – це операції, метою яких є розподіл і перерозподіл доданої вартості, створеної виробниками, а також перерозподіл заощаджень.

Фінансові операції пов'язані зі змінами фінансових активів і пасивів у різноманітних секторах економіки.

Важливим елементом загальної концептуальної системи СНР є вимога відображення економічних операцій на основі методу нарахування. Цей метод означає, що операції реєструються в рахунках тоді, коли відбувається зміна власності на товари, послуги або активи. Наприклад, заробітна плата відображається в рахунках, коли вона нарахована, хоча фактично вона може бути виплачена з великою затримкою, яка буде відображена як заборгованість підприємства перед його працівниками у фінансовому рахунку. Або інший приклад: запис у рахунку виробництва про реалізацію товару повинен бути зроблений не тоді, коли виручка надійшла в касу підприємства, а коли постачальник отримав свідоцтво про те, що відповідні рахунки акцептовані одержувачем товару і, отже, відбулася зміна власника товару. У СНР не рекомендується використовувати метод реєстрації операцій на касовій основі, який означає, що записи в рахунках повинні бути зроблені тоді, коли гроші за товар, послугу або актив фактично надійшли (в касу).

Упорядкування економічної інформації, засноване на згаданих концепціях і визначеннях, робить її компактною, що в кінцевому етапі полегшує аналіз економічного процесу. СНР установлює принципи і схему такого впорядкування інформації. У найзагальнішому варіанті схема впорядкування економічної інформації може бути представлена *табл. 3.1*, у чисельнику якої є основні групи економічних

операцій, а в знаменнику – основні групи суб’єктів господарювання (інституційних секторів економіки). Записи в цій таблиці будуть показувати доходи чи витрати кожної групи суб’єктів господарювання (тобто кожного інституційного сектору) у зв’язку з їхньою участю в економічних операціях – з товарами і послугами, з доходами і фінансовими інструментами.

Таблиця 3.1

Економічні операції і сектори економіки

Групи суб’єктів господарювання	Нефінансові корпорації		Фінансові корпорації		Державне управління		Домашні господарства		Некомерційні організації, що обслуговують домашнє господарства		Усього сектори економіки		Решта світу		Усього	
	Ресурси	Використання	Ресурси	Використання	Ресурси	Використання	Ресурси	Використання	Ресурси	Використання	Ресурси	Використання	Ресурси	Використання	Ресурси	Використання
А	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Операції з товарами і послугами																
Операції з первинними доходами																
Розподільчі операції																
Операції з фінансовими інструментами																
Усього																

Кожна операція відображається в цій таблиці двічі: спочатку в ресурсах одного сектору, а потім у використанні іншого сектору. Наприклад, податки, зареєстровані в ресурсах сектору державного управління, відображаються потім у використанні секторів, які сплачують ці податки. Цей принцип подвійного запису кожної операції

забезпечує в СНР, і в цій таблиці зокрема, внутрішню узгодженість і взаємозв'язок показників, які характеризують різні аспекти економічного процесу.

Таким чином, записи в таблиці покажуть стан економіки кожної групи суб'єктів господарювання (секторів економіки) і взаємозв'язки між ними. Подібна таблиця має дві важливі властивості. По-перше, сума записів про ресурси для кожного сектору дорівнює сумі записів про використання. Ця властивість називається балансовою рівністю. Однак записи про ресурси і використання в кожній групі операцій у межах кожного сектору, зазвичай, не рівні і можуть збігатися тільки в окремих варіантах. По-друге, сума записів про ресурси повинна дорівнювати сумі записів про використання для кожної групи операцій тільки для колонки «Усього». Цю властивість називають «тотожністю економічних операцій». Ці дві властивості таблиці важливі для розуміння основних принципів і взаємозв'язків у СНР, які можуть бути використані для перевірки збалансованості всієї інформації про економічні операції, введені в рахунках і таблицях СНР.

Отже, СНР являє собою особливу форму впорядкування даних про економічні операції та про суб'єкти господарювання.

Таке впорядкування економічної інформації, повинно забезпечити дві важливі вимоги: 1) потреба рівності записів про ресурси і використання для кожного сектору (балансова рівність); 2) вимога тотожності ресурсів і використання за результатами для кожної групи економічних операцій, включаючи операції з іншим світом.

Контрольні запитання до розділу

1. Що являє собою система національних рахунків?
2. Що означає всеохоплюваний характер СНР?
3. Хто є основними споживачами даних СНР?
4. Які основоположні концепції СНР?
5. Які основні характеристики концепції економічного виробництва?
6. Чим відрізняються ринкове і неринкове виробництва?
7. Дайте визначення прихованої та забороненої діяльності в СНР.
8. Дайте визначення поняттю «резидент».
9. Що таке інституційна одиниця?
10. Поясніть різницю між географічною та економічною територіями.
11. Дайте визначення внутрішньої та національної економіки.
12. Як класифікуються економічні операції в СНР.
13. Поясніть трактування послуг, створених домашніми господарствами для власного споживання.

Завдання для самостійного вирішення

- 3.1.** Маємо дані про складові, які формують ціну мобільного сканера для зчитування QR-кодів:

Найменування складової	Грн
Проміжне споживання	5 248
Оплата праці	1 241
Валовий прибуток	987
Податок на продукти	1 100
Субсидії на продукти	550

Визначити факторну та основну ціну мобільного сканера.

- 3.2.** Складові, що формують ціну однієї пари взуття реалізованої виробником, наведено в таблиці:

Складові ціни	Грн
Вартість реалізованого товару	2 940
Податки на продукти	240
Субсидії на продукти	120
Торгово-транспортна націнка	52

Визначити ціну виробника і ціну споживача однієї пари взуття.

- 3.3.** Наведіть ознаки, які характеризують такі категорії СНР:
- а) економічна територія;
 - б) резидент;
 - в) інституційна одиниця.
- Результати досліджень оформіть у презентаційну таблицю.
- 3.4.** Визначте перелік ознак, які характеризують категорії:
- а) внутрішня економіка;
 - б) національна економіка;
 - в) центр економічного інтересу.
- Результати досліджень оформіть у презентаційну таблицю.
- 3.5.** Згідно з класифікацією операцій та інших потоків виділити складові використання товарів та послуг:
- а) виробництво;
 - б) проміжне споживання;
 - в) експорт;
 - г) імпорт;
 - г) кінцеве споживання;
 - д) нагромадження.

Рекомендовані джерела до розділу

1. Sei J. B. Treatise on political economy, or a simple exposition of the way in which wealth / J. B. Sei. – Philadelphia, 1803.
2. Marshall A. Principles of Economics / A. Marshall. – London : Macmillan, 1920.
3. Методологія національного рахівництва : навч. посібник / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко. – Вид. друге, перероб. та доповн. – Київ : ФОП Гуляєва В. М., 2019. – 140 с.
4. Моторина Т. М. Національне рахівництво : навч. посібник / Т. М. Моторина, Р. М. Моторин. – Київ : ЦУЛ, 2015. – 216 с.
5. Підгорний А. З. Система національних рахунків : навч. посібник / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко. – Одеса : ОДЕУ, 2009. – 121 с.

РОЗДІЛ 4

ОСНОВНІ КЛАСИФІКАЦІЇ, АГРЕГАТИ І ПОКАЗНИКИ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

Після вивчення матеріалу цього розділу ви повинні вміти:

1. Демонструвати знання щодо використання основних класифікацій в СНР, їх організаційну структуру, принципи побудови та критерії віднесення одиниці класифікації до певної групи.
2. Розуміти та визначати належність інституційних одиниць до відповідного сектору економіки.
3. Пояснити ієрархічну побудову класифікатора видів економічної діяльності та можливості які дає така система кодування в обробці даних.
4. Аналізувати предметну область застосування Класифікації індивідуального споживання за цілями.
5. Пояснити основні характеристики агрегатів СНР, їх взаємозв'язок та напрями використання показників СНР для економічного аналізу.

Основні терміни і поняття

- Концепція і класифікації (Concepts and classifications)
- Інституційні сектори економіки (The institutional sectors of the economy)
- Статистичні класифікації видів економічної діяльності (Statistical classification of economic activities)
- Статистична класифікація продукції (Statistical Classification of Products)
- Класифікацією індивідуального споживання за цілями (Classification of Individual Consumption by Purpose)
- Макроекономічні агрегати (Macroeconomic Aggregates)
- Економічний аналіз (Economic analysis)

4.1. ОСНОВНІ КЛАСИФІКАЦІЇ СНР

Одна з основоположних ідей СНР полягає в упорядкуванні інформації про різні аспекти економічного процесу таким чином, щоб забезпечити виявлення загальної картини і основних результатів економічного процесу, а також структури економіки. Важливим інструментом такого впорядкування є класифікації.

За призначенням статистичні класифікації створені для систематизації, групування (узагальнення) і перетворення економічної та соціальної інформації у стандартний формат, який дає змогу обробляти та аналізувати великі обсяги інформації. У класифікаціях усі подібні об'єкти зібрані в окремі категорії, найбільш однорідні стосовно характеристик об'єкта статистичного спостереження, яким надано індивідуальні коди.

Найбільш важливі класифікації СНР такі: 1) класифікація інституційних одиниць за секторами економіки; 2) класифікація видів економічної діяльності за галузями економіки; 3) класифікація основних продуктів (за основними групами товарів і послуг); 4) класифікація індивідуального споживання за цілями; 5) класифікація податків і субсидій.

Розглянемо основні класифікації.

Класифікація інституційних одиниць за секторами економіки

Це одна з центральних класифікацій в СНР. Одиницею класифікації тут є інституційна одиниця, детальне визначення якої наведено в розділі 3. Інституційні одиниці групують у сектори економіки (інституційні сектори). Сектори являють собою групи інституційних одиниць, однорідних щодо виконуваних ними функцій в економічному процесі і способу фінансування витрат. Відповідно до цих двох критеріїв для оцінки внутрішньої економіки СНР розрізняє п'ять таких секторів: 1) сектор нефінансових корпорацій; 2) сектор фінансових корпорацій; 3) сектор державного управління; 4) сектор домашніх господарств; 5) сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. Національна економіка додатково включає шостий сектор – зовнішньоекономічні зв'язки («інший світ»).

Розглянемо детальніше кожен сектор внутрішньої економіки.

До *сектору нефінансових корпорацій* включають корпорації і квазікорпорації, які виробляють товари та нефінансові послуги для продажу їх на ринку за економічно значущими цінами, компенсуючи витрати виробництва, і забезпечують прибуток. У цей сектор включають приватні та державні корпорації і підприємства, спільні підприємства, а також підприємства, які повністю перебувають під контролем іноземного капіталу. Квазікорпорації виконують ті самі функції, що й корпорації, але вони є некорпоративними підприємствами (у них відсутній акціонерний капітал); квазікорпорації є юридичними особами, ведуть бухгалтерський облік, включаючи баланс активів і пасивів, вони можуть належати органам державного управління та окремим домашнім господарствам.

Сектор фінансових корпорацій включає фінансові корпорації, які в основному зайняті наданням фінансових посередницьких послуг іншим інституційним одиницям, а також наданням інших фінансових послуг. Фінансове посередництво стосується того, щоб знаходити на фінансовому ринку вільні грошові кошти, акумулювати їх, перетворювати у форму, зручну для інвесторів, і надавати їх інвесторам за цінами (ставками), що складаються на ринку. Іншими словами, основна функція фінансових корпорацій полягає в тому, щоб бути посередниками між тими, хто зберігає, і тими, хто інвестує. Фінансові корпорації, які займаються фінансовим посередництвом, фінансують свої витрати головним чином за рахунок різниці між відсотками, отримуваними за надані ресурси, і відсотками, котрі сплачують за залучені ресурси. Сектор фінансових корпорацій включає до свого складу банки, страхові компанії, пенсійні фонди, інвестиційні фонди та інші фінансові установи.

Допоміжною діяльністю у сфері фінансів і страхування є недержавне управління фінансовими ринками, біржові операції з фондовими цінностями, інші види діяльності (посередництво у кредитуванні, фінансові консультації, діяльність, пов'язана з іноземною валютою, страхуванням вантажів, оцінювання страхового ризику та збитків, інші види допоміжної діяльності).

Сектор державного управління включає органи державного управління. Органи державного управління (державні одиниці) являють собою унікальні типи юридичних осіб, створені в результаті політичних процесів, які володіють законодавчою, судовою або ви-

конавчою владою щодо інших інституційних одиниць у межах даної території. Основні функції органів державного управління як інституційних одиниць полягають у тому, щоб брати відповідальність за надання товарів і послуг суспільству в цілому або окремим домашнім господарствам і фінансувати надання цих товарів і послуг за рахунок податкових надходжень або інших доходів, перерозподіляти дохід і багатство за допомогою трансфертів і здійснювати неринкове виробництво. Ці функції органи державного управління здійснюють з метою реалізації соціально-економічної політики, яка, здебільшого, передбачає надання допомоги певним соціальним групам населення (малозабезпеченим, пенсіонерам, інвалідам, студентам та ін.), а також недопущення надмірних розривів у рівнях доходів найменш і найбільш забезпечених верств суспільства.

Органи державного управління фінансують свої витрати за рахунок податків, але також частково за рахунок доходів від власності, якою вони володіють, і деяких інших неподаткових надходжень (наприклад, виручки від продажу товарів і послуг).

Сектор домашніх господарств має певну специфіку. В СНР домашнє господарство визначене як група осіб, які проживають в одному і тому самому приміщенні, об'єднують весь свій дохід і майно або їхню частину і споживають колективно деякі види товарів і послуг, головним чином житлові послуги та продукти харчування. У принципі, кожен член домашнього господарства може мати деякі вимоги щодо колективних ресурсів домашнього господарства. Принаймні деякі рішення, що стосуються споживання і деяких видів економічної діяльності, повинні прийматися домашнім господарством у цілому. Домашня прислуга, яка проживає в тому ж самому житлі разом з роботодавцем, не є частиною домашнього господарства роботодавця, навіть якщо їй, можливо, надається житло і харчування як оплата праці в натуральній формі. Оплачувана домашня прислуга не має вимог щодо колективних ресурсів домашніх господарств роботодавців, і житлові послуги та продукти харчування, які вона споживає, не включаються до споживання її роботодавців. Отже, особи, які здійснюють функції домашньої прислуги, повинні розглядатись як домашні господарства, окремі від домашніх господарств їхніх роботодавців. До сектору домашніх господарств належать також інституційні домашні господарства, тобто такі установи (притулки, будинки

для престарілих, в'язниці), у яких особи змушені залишатися протягом достатньо довгого періоду часу.

Багато домашніх господарств мають некорпоративні підприємства (малі ферми, особисті підсобні господарства, підприємства зі здійснення індивідуальної трудової діяльності та ін.). Вони можуть виробляти товари та послуги як для продажу на ринку, так і для власного споживання. Вони не є юридичними особами і не ведуть бухгалтерський облік на відміну від квазікорпорацій, що належать домашнім господарствам. Некорпоративні підприємства не є самостійними інституційними одиницями і включаються в сектор домашніх господарств у складі домашніх господарств, яким вони належать.

До сектору домашніх господарств належать також власники житла, у якому вони самі проживають. Як уже зазначалося, житлові послуги, які надають власники житла самим собі, розглядають як виробництво для власного споживання, аналогічно споживанню овочів з власного городу фермером або іншим виробником.

Свої витрати одиниці, що входять у сектор домашніх господарств, фінансують за рахунок оплати праці деяких членів домашнього господарства, доходів від власності, перерозподільчих доходів (пенсій, допомог). А також за рахунок виручки від реалізації продукції некорпоративних підприємств, які входять у цей сектор.

Сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (НКОДГ), включає громадські, політичні, профспілкові, релігійні організації, головна функція яких полягає в наданні неринкових послуг членам цих організацій. Одиниці, які входять у цей сектор, фінансують свої витрати за рахунок внесків, доходів від власності, пожертвувань.

Кожен із п'яти інституційних секторів може бути поділений на підсектори. Поділ секторів на підсектори залежить від типу аналізу, який планується, наявності даних і організації вітчизняної економіки. Так, наприклад, некомерційні організації у СНР віднесені до різних секторів залежно від того, чи виробляють вони для ринку, чи ні. У СНР 2008 рекомендується виділяти НКО як окремі підсектори секторів нефінансових і фінансових корпорацій і сектору державного управління.

Сектор нефінансових корпорацій може бути поділений на такі підсектори: а) державні нефінансові корпорації; б) національні при-

ватні нефінансові корпорації; в) нефінансові корпорації під іноземним контролем. Сектор фінансових корпорацій може бути поділений на дев'ять таких підсекторів: а) центральний банк; б) корпорації, які приймають депозити (крім центрального банку); в) фонди грошового ринку; г) інвестиційні фонди негрошового ринку; ґ) інші фінансові посередники (крім страхових корпорацій і пенсійних фондів); д) кептивні фінансові установи та лихварі; е) страхові корпорації; є) пенсійні фонди.

Сектор державного управління може бути поділений: а) на центральні; б) регіональні і в) місцеві органи управління. Фонд соціального забезпечення може бути виділений як самостійний підсектор, проте він може бути частиною перших трьох підсекторів. Рішення з цього питання багато в чому визначається особливостями в організації економіки країн.

Сектор домашніх господарств може бути поділений на такі підсектори: а) роботодавці; б) самостійно зайняті особи; в) особи, які працюють за наймом; г) одержувачі доходів від власності; ґ) одержувачі пенсій та інших трансфертних доходів. У складі сектору некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, можуть бути виділені: 1) організації, які створенні асоціаціями з метою надання товарів і послуг членам цих асоціацій; 2) благодійні товариства; 3) організації, заняті наданням колективних послуг (наприклад, безплатним наданням результатів своїх наукових досліджень іншим організаціям).

Секторальна класифікація характеризує організаційну структуру сучасної ринкової економіки. Усі інституційні одиниці, які групуються в сектори, є резидентами даної країни. Загальне визначення резидентства дано в розділі 3. У СНР для кожного сектору передбачений набір стандартних рахунків, записи в яких описують різні аспекти економічного процесу, взаємозв'язків з іншими секторами, а також з рештою світу.

Поряд із перерахованими вище п'ятьма інституційними секторами, які охоплюють усіх резидентів даної країни і в сукупності представляють всю внутрішню економіку, в СНР передбачений ще шостий сектор «Решта світу». Він охоплює всі нерезидентські інституційні одиниці, які беруть участь в операціях з одиницями-резидентами або мають інші економічні зв'язки з резидентами даної країни.

Він не є сектором, для якого повинен складатися повний набір рахунків. Рахунки або таблиці для решти світу містять записи тільки про операції між резидентами і нерезидентами або про інші економічні відносини, такі як вимоги резидентів до нерезидентів, і навпаки. Решта світу включає деякі інституційні одиниці, які фізично розташовані на географічній території даної країни (наприклад, такі іноземні анклави, як посольства, консульства або військові бази), а також міжнародні організації.

Класифікація видів економічної діяльності за галузями економіки

Для забезпечення міжнародного зіставлення, визначення і пояснення до класифікаційних позицій КВЕД повністю відповідають визначенням і поняттям, установленим ЄС для використання у НАСЕ. Національний класифікатор ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності» (КВЕД-2010) відповідає НАСЕ (rev. 2) як за структурою, так і змістом категорій.

Одиниця класифікації у КВЕД – заклад, тобто одиниця, яка однорідна щодо виробленої продукції, застосовуваної технології та структури витрат; є в одному місці, про який може бути отримана інформація про випуск і затрати на виробництво. Закладом можуть виступати або підприємство (якщо воно досить однорідне), або окремі підрозділи підприємства, що відповідають наведеним вище визначенням. Наприклад, у складі промислового підприємства, зазвичай, як окремий заклад можна відокремити промислову діяльність, будівельну діяльність, торговельну діяльність і т. д. Заклади не є інституційними одиницями, вони не розпоряджаються доходами та активами, не ухвалюють економічних і фінансових рішень. У СНР для галузей також передбачено рахунки, у яких реєструються операції, пов'язані з виробництвом і утворенням доходів. Однак СНР не передбачає для галузей рахунки, призначені для характеристики інших аспектів економічного процесу.

Галузева класифікація в СНР розроблена відповідно до Міжнародної стандартної галузевої класифікації всіх видів економічної діяльності (МСГК), схваленої Статистичною комісією ООН 2008 року. Основними підрозділами у класифікації видів економічної діяльності за галузями економіки на найвищому рівні агрегування виділяють такі групи: 1) сільське господарство, лісове господарство та риб-

не господарство; 2) добувна промисловість і розроблення кар'єрів; 3) переробна промисловість; 4) постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; 5) водопостачання; каналізація, поводження з відходами; 6) будівництво; 7) гуртова і роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів; 8) транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність; 9) тимчасове розміщування й організація харчування; 10) інформація та телекомунікації; 11) фінансова та страхова діяльність; 12) операції з нерухомим майном; 13) професійна, наукова і технічна діяльність; 14) діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування; 15) державне управління і оборона; обов'язкове соціальне страхування; 16) освіта; 17) охорона здоров'я і надання соціальної допомоги; 18) мистецтво, спорт, розваги і відпочинок; 19) надання інших видів послуг; 20) діяльність домашніх господарств; 21) діяльність екстериторіальних організацій і органів.

Статистична класифікація продуктів (за основними групами товарів і послуг)

Ця класифікація на найбільш високому рівні агрегування включає такі широкі групи: 1) продукти сільського господарства, лісництва та рибальства; 2) руди і мінерали; електроенергія, газ і вода; 3) харчові продукти, напої та тютюнові вироби; текстильні вироби, одяг і вироби зі шкіри; 4) інші товари, які транспортуються (крім виробів з металу, машин і обладнання); 5) вироби з металу, машини й устаткування; 6) об'єкти будівництва та будівельні послуги; 7) послуги торгівлі; послуги з розміщення і послуги громадського харчування; транспортні послуги; послуги з розподілу електрики, газу та води; 8) фінансові та страхові послуги; ріелтерські послуги; послуги з лізингу та оренди без оператора; 9) ділові послуги; 10) комунальні, соціальні та особисті послуги.

Кожна зі згаданих вище груп підрозподіляється на значну кількість менших підгруп (усього близько 100). Наприклад, у складі ділових послуг виділяють такі підрозділи: а) послуги в галузі досліджень і розробок; б) послуги в галузі права і бухгалтерського обліку; в) інші професійні, технічні та ділові послуги; г) послуги в галузі електрозв'язку; послуги з пошуку та надання інформації; ґ) допоміжні послуги; д) послуги в галузі сільського господарства, мисливства,

лісництва, рибальства, добувної та обробної промисловості; е) послуги з технічного обслуговування, ремонту та встановлення обладнання (крім будівельних послуг); є) послуги з переробки давальницької сировини; ж) послуги видавничої та друкованої діяльності, копіювальні послуги; послуги з переробки вторинної сировини.

Класифікація індивідуального споживання за цілями (КІСЦ)

Використовується для аналізу кінцевого споживання домашніх господарств і органів державного управління. Включає 12 основних категорій: 1) продукти харчування та безалкогольні напої; 2) алкогольні напої, тютюнові вироби та наркотики; 3) одяг і взуття; 4) житлові послуги, вода, електрика та інші види палива; 5) предмети домашнього вжитку, побутова техніка і поточне обслуговування житла; 6) охорона здоров'я; 7) транспорт; 8) зв'язок; 9) відпочинок і культура; 10) освіта; 11) ресторани і готелі; 12) різні товари та послуги.

Основні групи поділяють на підгрупи. Наприклад, група «Транспорт» підрозподіляється на такі підгрупи: придбання транспортних засобів, витрати, пов'язані з експлуатацією особистого транспорту, платежі за послуги транспорту.

Класифікація податків і субсидій

Схема класифікації податків представлено далі.

I. Поточні податки (1 + 2).

1. Податки на виробництво та імпорт (1.1 + 1.2).

1.1. Податки на продукти (ПДВ, акцизи, податки на продукти та ін.).

1.2. Інші податки на виробництво (податки на землю, будівлі, фонд оплати праці, транспортні засоби та ін.).

2. Податки на доходи і майно (податок на прибуток, прибуткові податки, податок на майно, що не використовується у виробництві).

II. Податки на капітал (податки на спадщину, підсумки на дарування власності та інші податки на операції з капіталом).

III. Усі податки (I + II).

Податки на виробництво та імпорт розглядаються в СНР як первинні доходи органів державного управління, тоді як податки на доходи і майно трактуються як перерозподільчі платежі (трансфер-

ти). Податки на виробництво та імпорт, у свою чергу, поділяють на дві групи – податки на продукти та інші податки на виробництво. Ця відмінність важлива в контексті оцінки випуску. Податки на продукти (крім податку на додану вартість та імпорт) входять до складу доданої вартості за цінами виробників, але не входять до складу доданої вартості в оцінці за основними цінами. З другого боку, інші податки на виробництво є елементом доданої вартості як у цінах виробників, так і в основних цінах. Ні ті, ні інші податки не є елементом факторної вартості.

Субсидії, тобто платежі з бюджету підприємствам, які мають на меті відшкодувати збитки, що виникають унаслідок того, що ціни не відшкодовують витрат виробництва, у певному сенсі є негативними податками на виробництво та імпорт. Тому класифікація субсидій симетрична класифікації податків на виробництво та імпорт. Іншими словами, в СНР проводиться відмінність між субсидіями на продукти (які більш-менш пропорційні кількості або вартості виготовлених або реалізованих товарів) та іншими субсидіями на виробництво (які більш-менш пропорційні субсидованим факторам на виробництво). Інші субсидії на виробництво, як зазначалося вище, включаються в додану вартість в основних цінах, але не включаються в додану вартість в цінах виробника.

Усі субсидії включаються в так звану факторну вартість, яка, з другого боку, виключає всі податки на виробництво та імпорт.

4.2. АГРЕГАТИ СНР І ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ МІЖ НИМИ

Агрегатами в СНР прийнято називати найбільш загальні, ключові показники, які використовуються головним чином для характеристики різних аспектів економічного процесу на рівні економіки в цілому. Деякі агрегати обчислюються шляхом підсумовування відповідних економічних операцій, наприклад підсумовуванням певних операцій із придбання товарів і послуг, що здійснюються різними інституційними одиницями (наприклад, операцій, які відносять до кінцевого споживання товарів і послуг, або операцій, пов'язаних із накопиченням активів). Водночас інші агрегати обчислюються шляхом підсу-

мовування балансуючих статей відповідних рахунків інституційних секторів. Наприклад, ВВП обчислюється шляхом підсумовування валової доданої вартості, зареєстрованої як балансуєча стаття в рахунках виробництва всіх інституційних секторів економіки або всіх галузей економіки. Національний дохід обчислюється шляхом підсумовування балансуєчої статті рахунків розподілу первинних доходів усіх інституційних секторів – сальдо первинних доходів. Національне заощадження – важливий агрегат СНР – може бути обчислений шляхом підсумовування балансуєчої статті (заощадження), отриманої в рахунках використання наявного доходу всіх інституційних секторів економіки. Національне багатство обчислюється шляхом підсумовування балансуєчої статті балансу активів і пасивів усіх інституційних секторів – чистої вартості капіталу.

Центральним агрегатом СНР є **валовий внутрішній продукт (ВВП)**. Він характеризує вартість кінцевих товарів і послуг у цінах кінцевого покупця, вироблених резидентами даної країни за той чи інший період часу. Детальний розгляд змісту ВВП і методів його обчислення міститься в розділі 7. Другий важливий агрегат СНР – національний дохід. Він призначений для аналізу процесів розподілу. Як уже зазначалося, може бути обчислений підсумовуванням балансуєчих статей (сальдо первинних доходів) рахунків розподілу первинних доходів усіх інституційних секторів економіки. Національний дохід обчислюється в поточних цінах і в реальному вираженні, тобто з урахуванням змін в умовах зовнішньої торгівлі, які визначаються відношенням експортних та імпорتنих цін.

Наступний важливий агрегат СНР – **національний наявний дохід** (валовий або чистий). Він відрізняється від національного доходу на сальдо поточних перерозподілених платежів (поточних трансфертів), отриманих з-за кордону (або переданих за кордон). До таких трансфертів належать гуманітарна допомога, податки на доходи, штрафи, подарунки родичів, які постійно проживають за кордоном, і т. п. Національний наявний дохід (валовий або чистий) поділяється на національне кінцеве споживання і національне заощадження. Національне кінцеве споживання включає: а) витрати на кінцеве споживання домашніх господарств; б) витрати на кінцеве споживання органів державного управління; в) витрати на кінцеве споживання некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Витрати на кінцеве споживання домашніх господарств включають покупки домашніми господарствами – резидентами даної країни споживчих товарів та послуг (крім покупок будинків і квартир), вартість споживчих товарів, які надійшли домашнім господарствам у натуральній формі (наприклад, оплата праці в натуральній формі, поставка продукції з власного господарства фермерів і т. д.), а також вартість житлових послуг, що надаються власниками житлових будинків і квартир для власного споживання. Зазначимо, що за цією статтею відображаються витрати резидентів на споживчі товари і послуги за кордоном (наприклад, під час короткострокових відряджень), проте витрати нерезидентів на економічній території даної країни в цю статтю не включаються.

Витрати на кінцеве споживання органів державного управління включають витрати, понесені ними як на товари та послуги індивідуального споживання, так і на послуги колективного споживання. Таким чином, витрати на кінцеве споживання органів управління поділяються на дві основні групи: 1) витрати на індивідуальне споживання (охорону здоров'я, освіту, культуру, мистецтво тощо); 2) витрати на колективне споживання (на управління, оборону, науку і т. д.).

Витрати на кінцеве споживання некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, дорівнюють вартості неринкових послуг, вироблених цими організаціями. У СНР умовно вважається, що більша частина цих витрат на кінцеве споживання приватних некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства, є витратами на індивідуальне споживання, однак деяка частина цих витрат відповідно до уточнення в СНР 2008 року повинна бути віднесена до колективного споживання, наприклад результати наукових досліджень, передані безплатно іншим організаціям.

Зазначимо, що в СНР проводиться різниця між двома концепціями кінцевого споживання: перша концепція – це концепція витрат, описана нами вище, а друга концепція має назву фактичного кінцевого споживання. Перша концепція має справу з інституційними одиницями, які виробляють витрати на кінцеве споживання, а друга (фактичне споживання) – з інституційними одиницями, які отримують вигоду з витрат на кінцеве споживання. Наприклад, деякі витрати на освіту здійснюють органи державного управління, а вигоду від них отримують домашні господарства.

Фактичне кінцеве споживання домашніх господарств дорівнює сумі витрат на кінцеве споживання плюс витрати на індивідуальне кінцеве споживання органів державного управління, плюс витрати на кінцеве споживання некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (крім тієї частини, яка віднесена до колективного споживання).

Фактичне кінцеве споживання органів державного управління і некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства, дорівнює їхнім витратам на колективне споживання. Таким чином, загальна сума витрат на кінцеве споживання для економіки в цілому дорівнює загальній сумі фактичного споживання. Дві концепції кінцевого споживання служать різним напрямом і цілям економічного аналізу.

Заощадження є тією частиною наявного доходу, що не витрачена на кінцеве споживання і може бути використана на цілі фінансування накопичення. Не слід ототожнювати заощадження, як воно визначено в СНР, з приростом готівки і депозитів у банках. Відмінності між цими категоріями полягають у такому. Заощадження у визначенні СНР може включати приріст готівки та інших фінансових активів, а також може бути направлено на фінансування приросту матеріальних активів. З другого боку, слід мати на увазі, що приріст готівки і депозитів у банках може бути забезпечений не тільки за рахунок заощадження, а й за рахунок прийняття фінансового зобов'язання (наприклад, за рахунок позик, кредитів і т. п.); крім того, приріст грошової готівки і депозитів може бути результатом простої зміни форми активів, а не заощадження ресурсів. Наприклад, якщо хтось продав свій будинок, а гроші поклав у банк, ми маємо приріст депозитів, але заощадження у визначенні СНР немає.

Заощадження – найбільш важливе джерело фінансування інвестицій. Інше джерело – капітальні трансферти, тобто одночасні надходження капіталу перерозподільчого характеру. Наприклад, фінансування капітальних вкладень з державного бюджету – один з важливих прикладів капітальних трансфертів. Інший приклад – передання власності в порядку приватизації. Важливою формою капітальних трансфертів є вимога про надання боргів. Заощадження і капітальні трансферти разом узяті утворюють джерела фінансування національних інвестицій. Останні складаються з таких елементів:

1) валове накопичення основного капіталу; 2) зміна запасів матеріальних оборотних коштів; 3) чисте придбання цінностей, тобто предметів, які можуть зберігати вартість протягом досить тривалого періоду часу (ювелірні вироби, дорогі картини, антикваріат тощо); 4) чисте придбання невиконаних нефінансових активів (землі, запасів корисних копалин та ін.).

Різниця між джерелами фінансування інвестицій (заощадженням і капітальними трансфертами) і сумою наведених вище інвестицій являє собою ще один важливий агрегат СНР – **чисте кредитування або чисте запозичення**. Сума чистого кредитування або чистого запозичення для економіки в цілому вимірює фінансові взаємовідносини з рештою світу, оскільки потоки чистого кредитування і чистого запозичення вітчизняних інституційних секторів економіки взаємно погашають один одного. Чисте кредитування (для економіки в цілому) – це показник ресурсів, що надані іншим країнам. Чисте кредитування може також бути представлене як перевищення фінансових активів, придбаних резидентами даної країни, над сумою фінансових зобов'язань, прийнятих резидентами даної країни. Чисте запозичення (для економіки в цілому) – категорія, симетрична чистому кредитуванню. Вона показує розмір ресурсів, отриманих на оплатній основі резидентами даної країни з-за кордону.

До агрегатів СНР прийнято також відносити показник **національного багатства**, показники **експорту і імпорту**.

У схемі, представленій далі, систематизуються основні агрегати СНР і пояснюються взаємозв'язки між ними.

- А. ВВП у цінах кінцевого покупця
- Б. Споживання основного капіталу
- В. Чистий внутрішній продукт (А – Б)
- Г. Сальдо первинних доходів, одержаних з-за кордону
- Ґ. Чистий національний дохід (Г + Д)
- Д. Сальдо поточних трансфертів, отриманих з-за кордону
- Е. Чистий національний наявний дохід (Е + Є)
- Є. Національне кінцеве споживання
- Ж. Національне заощадження (Е – Є)
- З. Капітальні трансферти (сальдо)
- И. Загальні джерела фінансування інвестицій (Ж + З)
- І. Валове нагромадження як елемент використання ВВП

Й. Чисте придбання невіробничих нефінансових активів (природних ресурсів та ін.)

К. Чисте кредитування / Чисте запозичення (I – I – Й)

4.3. НАПРЯМИ ВИКОРИСТАННЯ ПОКАЗНИКІВ СНР ДЛЯ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ І РОЗРОБЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

СНР дає загальний опис економічного процесу в цілому, і це забезпечує можливість отримання найбільш загальних характеристик макроекономічного процесу. Отже, показники СНР дозволяють охарактеризувати:

- обсяг ВВП. Цей показник часто інтерпретується як показник розмірів ринку, оскільки він вимірює сукупну вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених у даній країні за той чи інший період. Показник ВВП у розрахунку на особу зазвичай використовується для характеристики рівня економічного розвитку (щодо інших країн або інших періодів часу);
- темпи економічного зростання, які обчислюються шляхом співвідношення показників ВВП за різні періоди часу в постійних цінах. Це один із критеріїв успіху економічної політики, ефективності проведених реформ і програм;
- галузеву структуру економіки. Для цієї мети використовуються дані про галузеву структуру ВВП. Вона показує, яку питому вагу займають в економіці окремі галузі. Дані галузевої структури ВВП за різні періоди відображають зміни у структурі економіки за той чи інший період;
- структуру використання виробленого продукту на споживання, накопичення і експорт. Показники структури використання ВВП важливі для оцінки можливості розширення виробництва для аналізу рівня життя і т. д.;
- дані про ВВП, які обчислюються на кварталній основі. Використовуються для аналізу поточних змін в економічній кон'юктурі країни;

- продуктивність праці на макрорівні. Цей показник розраховують як відношення ВВП до витрат праці або до загальних витрат праці і капіталу. Ці показники важливі для аналізу факторів економічного зростання, економічної ефективності;
- процеси розподілу і перерозподілу національного доходу. Для аналізу цих процесів використовується система показників СНР, які описують первинні та вторинні доходи, а також формування наявних (кінцевих) доходів. Ці показники важливі для аналізу наслідків політики держави в галузі розподілу доходів, рівня життя і т. д.;
- кінцеве споживання населення. Для аналізу в цій галузі використовують показники, які характеризують видатки на кінцеве споживання, фактичне кінцеве споживання, товарну структуру кінцевого споживання, джерела поставки товарів і послуг, а також інші аспекти;
- інвестиційний процес, для аналізу якого в СНР використовується система показників, що характеризують джерела фінансування капітальних витрат, структуру інвестицій, їхню динаміку та ін.;
- операції з фінансовими інструментами, для аналізу яких в СНР використовуються показники придбання фінансових активів і прийняття фінансових зобов'язань окремими секторами економіки. Ці показники дозволяють виявити обсяг ресурсів, які не використані в одних секторах економіки і передані в інші сектори для цілей фінансування капітальних витрат;
- процеси кредитування решти світу або запозичення в решти світу;
- національне багатство, тобто всі активи країни (за вирахуванням зобов'язань), їхня структура, зміна і динаміка. Ці показники важливі для аналізу результатів економічної діяльності, процесу накопичення, ефективності використання ресурсів і т. д.;
- зовнішньоекономічні операції країни, експорт і імпорт, рух капіталів за кордон та інші аспекти;
- стан економіки окремих секторів і секцій економіки. Для цієї мети використовуються показники доданої вартості, доходів і витрат, активів і пасивів і т. д.;

- міжгалузеві зв'язки і пропорції. Цей аспект досліджується з допомогою таблиці «Витрати – Випуск», яка є важливою органічною частиною сучасної СНР.

Для економічного аналізу використовується низка показників ВВП, найбільш важливі з яких: а) відношення дефіциту державного бюджету до ВВП; б) відношення сальдо поточних операцій платіжного балансу до ВВП; в) співвідношення темпів зростання грошової маси і ВВП; г) енергоємність ВВП, яка обчислюється як відношення вартості енергії, спожитої у виробництві, до ВВП; ґ) металоміткість ВВП, яка обчислюється як відношення вартості металу, спожитого у виробництві, до ВВП; д) відношення ВВП до загальної суми капіталу, використаного у виробництві.

Показники СНР використовуються також для міжнародних порівнянь рівнів економічного розвитку, структури економіки, структури використання виробленого продукту, показників продуктивності праці, показників рівня життя і деяких інших.

Показники СНР потрібні для регіонального аналізу економіки країни. У цьому контексті дані про ВРП для регіонів країни можуть служити основою для оцінки економічного потенціалу регіонів, аналізу податкової бази, вивчення потреб у субвенціях та ін. У процесі аналізу даних СНР особливу увагу слід звернути на виявлення залежності між темпами економічного зростання (індекс фізичного обсягу ВВП) і такими показниками: дефіцит державного бюджету по відношенню до ВВП, частка витрат на утримання державного апарату в загальному обсязі ВВП, співвідношення внутрішнього і зовнішнього боргу щодо ВВП. Аналіз цих співвідношень, проведений у різних країнах, показує: що вище відношення дефіциту бюджету щодо ВВП, то нижчі темпи економічного зростання; що вища частка державних витрат у ВВП, то нижчі темпи зростання ВВП; що більша відносна величина державного боргу, то нижчі темпи економічного розвитку.

Також зазначимо, що СНР дозволяє аналізувати і вираховувати варіанти можливого впливу економічних рішень, ухвалених органами державного управління, на основні макроекономічних змінних. Наприклад, СНР може бути використана як інструмент, що дозволяє виявити вплив рішення уряду про скорочення внутрішнього державного боргу на низку важливих макроекономічних показників, таких як погашення боргу і викуп облігацій державної позики (основни-

ми держателями яких можуть бути приватні банки). Маючи дані про можливе скорочення державного боргу та підвищення податків, можна, використовуючи структуру рахунків СНР, прорахувати можливі в результаті цієї політики кількісні параметри низки найважливіших показників СНР, таких як ВВП, кінцеве споживання, заощадження та інвестиції. Такий аналіз може сприяти ухваленню виважених рішень з питань економічної політики.

Контрольні запитання до розділу

1. Які основні класифікації СНР?
2. На які основні групи поділяються податки в СНР?
3. Що є одиницею класифікації у класифікації видів економічної діяльності за галузями економіки?
4. Як класифікуються інституційні одиниці за секторами економіки?
5. Які основні агрегати СНР і як вони взаємопов'язані?
6. Назвіть основні напрями використання даних СНР для економічного аналізу та розроблення економічної політики.

Завдання для самостійного вирішення

- 4.1. Здійсніть групування таких інституційних одиниць за секторами економіки:
 - а) Комерційний банк «Мрія»;
 - б) Міністерство оборони України;
 - в) Страхова компанія «Злагода»;
 - г) Фермерське господарство «Нива»;
 - г) Благодійний фонд «Запорука»;
 - д) Національний юридичний університет;
 - е) Завод «Конвектор»;
 - є) Торговельно-розважальний центр;
 - ж) Національний банк України;
 - з) Асоціація любителів природи.Результати групування оформити у таблицю. Коротко обґрунтувати кожну відповідь.
- 4.2. За даними річної діяльності підприємства визначити основний вид діяльності (ОВД) за методом TOP-DOWN:

Секція	Розділ	Клас	Опис діяльності	Частка доданої вартості, %
С	10	10.11	Виробництво м'яса	14
		10.13	Виробництво м'ясних продуктів	17
		10.85	Виробництво готової їжі та страв	10
	11	11.06	Виробництво солоду	8
		21	21.20	Виробництво фармацевтичних препаратів і матеріалів
Е	36	36.00	Забір, очищення та постачання води	12
G		47.22	Роздрібна торгівля м'ясом і м'ясними продуктами в спеціалізованих магазинах	24
		47.25	Роздрібна торгівля напоями у спеціалізованих магазинах	8

4.3. Статистична одиниця здійснює такі види економічної діяльності:

Секція	Розділ	Клас	Опис діяльності	Частка доданої вартості, відсотків	
D	35	35.11	Виробництво електроенергії	18	
		35.14	Торгівля електроенергією	20	
F	41	41.20	Будівництво житлових і нежитлових будівель	14	
		42	42.22	Будівництво споруд електропостачання та телекомунікацій	12
		43	43.21	Електромонтажні роботи	6
H	49	49.41	Вантажний автомобільний транспорт	16	
		49.42	Надання послуг перевезення речей (переїзду)	14	

Визначте основний вид економічної діяльності методом «зверху-вниз» (top-down).

4.4. Структуру валової доданої вартості транскордонних територій України та Польщі наведено в таблиці, відсотків:

Згруповані види економічної діяльності	Україна	Польща
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	13,3	12,4
Добувна, переробна промисловість та постачання електроенергії, газу	17,4	20,8
Будівництво	3,7	6
Гуртова та роздрібна торгівля	29,7	29,8
Фінансова та страхова діяльність	12,4	8,2
Державне управління, освіта та охорона здоров'я	23,5	22,8
Разом	100,0	100,0

Оцініть подібність структур економік транскордонних територій України і Польщі, міру подібності, зробіть висновки.

4.5. Класифікатори для збору, обробки, аналізу та поширення даних (<http://www.ukrstat.gov.ua>) наведено в таблиці:

Назва класифікатора
Номенклатура продукції рибальства й аквакультури
Класифікація інституційних секторів економіки України
Основна номенклатура продукції
Класифікація видів економічної діяльності
Номенклатура продукції промисловості
Основні промислові групи
Номенклатура продукції будівництва
Державний класифікатор будівель та споруд
Номенклатура продукції сільського господарства
Класифікація видів вантажів
Класифікація індивідуального споживання за цілями
Номенклатура товарів внутрішньої торгівлі
Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності
Класифікація зовнішньоекономічних послуг
Класифікація організаційно-правових форм господарювання
Класифікація видів науково-технічної діяльності
Класифікатор професій
Класифікатор відходів

Здійснити аналіз окремого класифікатора:

- короткий опис класифікатора;
- показати практичне застосування класифікатора;
- здійснити аналіз сфери застосування в країні, регіоні, на підприємстві;
- дослідження оформити у презентаційну таблицю.

3.6. Маємо умовні дані країни (млн грн):

Показники	Млн грн
ВВП	3 978 400
Сальдо доходів з-за кордону	-318 722
Споживання основного капіталу	412 342

Визначити: чистий внутрішній продукт (ЧВП), валовий національний дохід (ВНД), чистий національний дохід (ЧНД).

3.7. Маємо такі дані:

Показники	Млн грн
Валовий внутрішній продукт	81 519
Дохід від власності	
отриманий	160
виплачений	1 207
Поточні трансферти	
отримані	1 024
виплачені	93
Кінцеві споживчі витрати	65 119
Споживання основного капіталу	14 702

Визначити:

1. Чистий внутрішній продукт.
2. Валовий і чистий національний дохід.
3. Валовий і чистий наявний дохід.
4. Валове і чисте заощадження.

Рекомендовані джерела до розділу

1. Гальків Л. І. Економічна статистика : навч. посібник / Л. І. Гальків, Н. П. Лутчин, Б. С. Москаль. – 2-ге вид. – Львів : «Новий світ-2000», 2010. – 400 с.
2. Лутчин Н. П. Система національних рахунків: практикум : навч. посібник / Н. П. Лутчин, І. Д. Мельник ; за ред. С. О. Матковського. – Львів : «Новий світ-2000», 2008. – 204 с.
3. Моторин Р. М. Система національних рахунків : навч. посібник / Р. М. Моторин, Т. М. Моторина. – Київ : КНЕУ, 2001. – 336 с.
4. Моторина Р. М. Національне рахівництво : навч. посібник / Т. М. Моторина, Р. М. Моторин. – Київ : ЦУЛ, 2015. – 216 с.
5. Підгорний А. З. Система національних рахунків : навч. посібник / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко. – Одеса : ОДЕУ, 2009. – 121 с.
6. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

РОЗДІЛ 5

СИСТЕМА ПОКАЗНИКІВ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Після вивчення матеріалу цього розділу ви повинні вміти:

1. Охарактеризувати систему основних макроекономічних показників СНР.
2. Ідентифікувати джерела інформації та розуміти методику визначення, суть і склад валового випуску.
3. Дати статистичну характеристику проміжного споживання, його структуру і елементи.
4. Сформулювати особливості розрахунку валового випуску і проміжного споживання для різних секцій економіки.
5. Розробити і демонструвати схему розрахунку доданої вартості.

Основні терміни і поняття

- Валовий випуск товарів і послуг (Value of goods and services)
- Проміжне споживання (Intermediate consumption)
- Валова додана вартість (Value added)

5.1. ВАЛОВИЙ ВИПУСК ЯК ОСНОВНИЙ ПОКАЗНИК РЕЗУЛЬТАТІВ ВИРОБНИЦТВА ТОВАРІВ І ПОСЛУГ

Результати економічної діяльності оцінюються на всіх рівнях виробництва, тобто кожного виробника, окремого підприємства, організації, установи, їхніх підрозділів, а також на рівні економіки в цілому, у розрізі її секторів і секцій. Оцінка результатів економічної діяльності залежить від системи показників і методології їхнього розрахунку.

Системою називають сукупність показників, які взаємозалежні між собою, розраховані за єдиними методологічними принципами, доповнюють один одного і орієнтовані на досягнення єдиної мети дослідження.

Показники результатів поділяють на показники валових і кінцевих (чистих) результатів. У СНР валові показники відрізняються від чистих на величину споживання основного капіталу (амортизації).

Система основних макроекономічних показників, що характеризують результати виробництва товарів і послуг, а також утворення, розподілу і використання доходів, включає:

- 1) валовий випуск (ВВ) цей показник є основою для розрахунку валової доданої вартості (ВДВ);
- 2) валову додану вартість (ВДВ);
- 3) валовий (чистий) внутрішній продукт (ВВП, ЧВП);
- 4) валовий (чистий) національний дохід (ВНД, ЧНД);
- 5) валовий (чистий) наявний національний дохід (ВННД, ЧННД);
- 6) валове (чисте) національне заощадження (ВНЗ, ЧНЗ);
- 7) чисте кредитування (+) або чисте запозичення (-).

Різниця між валовим випуском за основними цінами і проміжним споживанням дозволяє одержати додану вартість за основними цінами.

Вихідним показником для розрахунку валового внутрішнього продукту на стадії виробництва є валовий випуск (ВВ).

Валовий випуск являє собою сумарну вартість товарів і послуг, створених у звітному періоді.

Випуск включає:

- виробництво товарів;
- виробництво послуг.

Виробництво товарів враховується в момент закінчення процесу виробництва. Однак у зв'язку з тим, що вартість валового випуску визначається звичайно за рік, товари на момент обліку перебувають у різній стадії готовності. Тому виділяють три категорії товарів за ступенем готовності: готова продукція, напівфабрикати, незавершене виробництво і будівництво.

Готова продукція – товари, виготовлення яких остаточно завершено в межах даної господарської одиниці-резидента (підприємства, організації, фермерського господарства й т. д.). Здебільшого момент готовності продукції оформляють документально (актом приймання продукції відділом технічного контролю; актом про приймання продукції, підписаною замовником і виробником).

Напівфабрикати – це товари, доведені до певного ступеня готовності, які призначені для подальшої обробки на даному підприємстві або за його межами. Напівфабрикати в основному є на промислових підприємствах і на підприємствах ресторанного господарства.

Незавершене виробництво має місце на підприємствах промисловості, ресторанного господарства, а також у сільському господарстві. У промисловості і ресторанному господарстві незавершене виробництво включає товари, не закінчені обробкою в межах якого-небудь цеху або підрозділу підприємства. У сільському господарстві незавершене виробництво вимірюється як сума витрат, пов'язаних з урожаєм майбутнього року, а також витрат на вирощування багаторічних насаджень, що не досягли віку господарського використання. У тваринництві незавершене виробництво складається з витрат на вирощування молодняку і худоби на відгодівлі до віку господарського використання.

Незавершене будівництво визначається як вартість закінчених будівництвом і оплачених замовником окремих конструктивних елементів і видів будівельних робіт. Його необхідно відрізнити від незавершеного будівельного виробництва, що складається з незакінчених і неоплачених конструктивних елементів і видів будівельних робіт.

Деякі види створених, але нереалізованих товарів і послуг, аналогічних тим, які надходять на ринок, також включають в обсяг валового випуску. До них належить:

- продукція, виготовлена для внутрішньовиробничого споживання (індивідуальне будівництво населення і будівництво господарським способом; насіння й посадковий матеріал у сільському господарстві; продукція фермерських і підсобних господарств населення і т. п.);
- товари і послуги, виміняні за бартером;
- товари і послуги, передані виробниками своїм працівникам у рахунок оплати праці;
- товари, передані підрозділам підприємств, що надають послуги своїм працівникам (їдальні, дитячі установи, медичне обслуговування і т. п.);
- сільськогосподарські й харчові продукти, створені домашніми господарствами для власного споживання (зерно, м'ясо, молоко, вовна, вино та ін.);

- одяг, взуття, меблі та інші предмети споживання, виготовлені домашніми господарствами для власних потреб;
- умовна рента від проживання у власному житлі;
- платні домашні послуги;
- умовно обчислені послуги фінансових посередників.

Не входять до складу валового випуску такі види товарів і послуг:

- безплатні домашні послуги;
- земельна рента (вона являє собою один із видів доходів від власності і не враховується як виробничий результат);
- обслуговування і ремонт житлових будинків силами самих власників.

5.2. ПРОМІЖНЕ СПОЖИВАННЯ У СТРУКТУРІ ВАЛОВОГО ВИПУСКУ

Точність розрахунку валової доданої вартості й валового внутрішнього продукту в цілому залежить не тільки від точності статистичної характеристики валового випуску, а й від розрахунку проміжного споживання.

Проміжне споживання – показник витрат уречевленої праці, пов'язаних із виробництвом товарів і послуг даного року, що складається із спожитих у процесі виробництва предметів праці і послуг.

Проміжне споживання включає такі елементи:

- матеріальні витрати (товари і матеріальні послуги);
- нематеріальні послуги;
- відрядні видатки в частині оплати проїзду і послуг готелів;
- інші елементи проміжного споживання.

Матеріальні витрати – це витрати предметів праці на виробництво товарів і послуг, що включають:

- сировину і матеріали;
- напівфабрикати, спожиті на підприємстві;
- паливо всіх видів, що витрачається на виробництво енергії, на опалення виробничих будинків, на транспортні потреби з обслуговування власного виробництва;
- роботи і послуги, що виконуються іншими підприємствами з переробки сировини, ремонтні й експлуатаційні роботи та

інші операції, що відносять до виробництва продукції й послуг;

- транспортні послуги, що виконують власним і найманим транспортом; послуги зв'язку і обчислювальних центрів;
- чиста вартість пакувальних матеріалів (придбання за винятком їхньої реалізації);
- виправлення на втрати випуску або проміжні витрати; відшкодування працівникам витрат на потрібні інструменти, робочий одяг;
- товари й послуги, надані для виробничого використання одним закладом іншому закладу даного підприємства;
- купівля продуктів харчування та інших виробів готелями, ресторанами, кафе для обслуговування відвідувачів, а також купівля продуктів харчування і медикаментів лікарнями та іншими медичними установами для їхніх пацієнтів, навчальними закладами для учнів;
- купівля домашніми господарствами інструментів, робочого одягу, будівельних матеріалів, насіння і кормів для власної господарської діяльності;
- видатки власників житла на матеріали для поточного ремонту;
- видатки військових організацій на озброєння і засоби його доставки;
- придбання устаткування військовими організаціями;
- продукти харчування і одяг для армії.

Нематеріальні послуги включають:

- оплату контролю якості товарів;
- оплату науково-дослідних і експериментальних робіт;
- платежі за послуги фінансового посередництва; послуги страхування;
- платежі навчальним закладам за професійну підготовку і перепідготовку своїх працівників, що включаються у витрати виробництва;
- плату установам охорони здоров'я за надані послуги своїм працівникам з диспансеризації та ін.;
- орендні платежі за будинки, споруди, машини і устаткування;
- плату за комунальні послуги, збір та утилізацію відходів;
- плату за юридичні послуги; за рекламу та інші послуги;

- оплату ліцензування і сертифікацію товарів;
- платежі за пожежну і сторожову охорону.

Із видатків на відрядження у проміжне споживання включають витрати на проїзд і проживання у готелях, проте не включають виплату добових.

Проміжне споживання не включає:

- видатки капітального характеру на будівництво або капітальний ремонт будинків і споруджень;
- видатки на поточний ремонт житла;
- соціальні допомоги в натуральній формі, орендну плату за користування землею;
- вартість соціально-культурних послуг, наданих працівникам і членам їхніх родин, та інших послуг, не пов'язаних з виробництвом.

Валова додана вартість визначається як різниця між випуском і проміжним споживанням.

5.3. ОСОБЛИВОСТІ РОЗРАХУНКУ ВИПУСКУ, ПРОМІЖНОГО СПОЖИВАННЯ І ДОДАНОЇ ВАРТОСТІ ЗА ВИДАМИ ДІЯЛЬНОСТІ

Розрахунок випуску, проміжного споживання і доданої вартості за видами діяльності має певні особливості. Розглянемо їх на основі КВЕД-2010.

Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство (секція А)

У сільському господарстві випуск за своєю економічною суттю відповідає показникові валової продукції сільського господарства за такими складовими:

продукція рослинництва:

- вартість сирих продуктів, одержаних від урожаю календарного року зернових, технічних, овочевих та інших культур;
- вартість вирощування молодих багаторічних насаджень;
- зміна вартості незавершеного виробництва;

продукція тваринництва:

- вартість сирих продуктів, одержаних внаслідок господарського використання сільськогосподарських тварин і птиці;
- вартість вирощування сільськогосподарських тварин і птиці (вартість приплоду, приросту та привісу);
- вирощування культур у поєднанні з тваринництвом (змішане сільське господарство);

надання послуг у галузях рослинництва і тваринництва:

- покращання земель, хімізація ґрунтів;
- захист рослин від хвороб та шкідників сільськогосподарських культур;
- забезпечення функціонування зрошувальних та осушувальних систем;
- мисливство та пов'язані з ним послуги (мисливство, ловля та розведення дичини і надання послуг, пов'язаних із мисливством).

Сектор нефінансових корпорацій у сільському господарстві формується з підсумків роботи усіх суб'єктів господарювання – юридичних осіб незалежно від їхнього основного виду економічної діяльності, форми власності та розміру, які займаються сільськогосподарським виробництвом, виконують роботи і надають послуги сільськогосподарського характеру, тобто за сумою показників діяльності спеціалізованих сільгоспідприємств та організацій, а також підсобних сільськогосподарських підприємств і виробництв, які перебувають на балансі несільськогосподарських підприємств та організацій.

Для забезпечення розрахунків випуску і проміжного споживання нефінансових корпорацій використовуються дані форми № 1-підприємництво «Структурне обстеження підприємства» – для великих, середніх і малих підприємств. Проміжне споживання цього сектору визначається, виходячи з питомої ваги проміжного споживання у випуску.

Організації, які обслуговують сільське господарство, надають в основному неринкові послуги і фінансуються за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів. Вони належать до сектору загального державного управління, і показники випуску, проміжного споживання та валової доданої вартості за ними розраховуються із застосуванням даних звітів про виконання державного і місцевих бюджетів.

Сектор домашніх господарств включає господарства населення, зайняті у сфері сільськогосподарського виробництва. Показники випуску, проміжного споживання та валової доданої вартості розраховуються з використанням даних обстежень умов життя домогосподарств і даних відповідних натурально-вартісних балансів. До проміжного споживання сектору домогосподарств відносять витрати на насіння і посадковий матеріал, витрати кормів, витрати на інше виробниче споживання.

Лісове господарство та лісозаготівлі (секція А, розділ 02) включає: лісозаготівлі, одержання продукції лісового господарства, надання послуг, пов'язаних із лісовим господарством.

До лісозаготівель включається:

- одержання необробленої деревини (колод, стовпів, кріпильного лісу, жердин тощо);
- одержання дров для опалення.

До складу продукції лісового господарства входить:

- збір лісових продуктів (жолудів, каштанів, моху тощо);
- збір соків (березового, кленового тощо);
- збір живиці, природних смол;
- збір матеріалів для декоративного використання;
- збір матеріалів для плетіння (верби, очерету тощо);
- збір насіння дерев і чагарників для лісонасаджень.

Надання послуг, пов'язаних із лісовим господарством, включає: послуги з лісництва (таксація, оцінка лісу, посадка саджанців тощо); захист лісу від пожежі; боротьбу зі шкідниками та хворобами лісу; послуги з лісозаготівлі (транспортування необробленої деревини в межах лісу).

Обсягом виробництва лісового господарства і пов'язаних з ним послуг є обсяг робіт із закладки, вирощування лісонасаджень, догляду за лісами та їхнього захисту, заготівлі ділової деревини, дров, живиці, барасу, осмолу, а також вартість реалізованого поза межі підприємства насіння, саджанців і вартість зміни обсягів незавершеного виробництва.

Підприємства, що здійснюють лісогосподарську діяльність, показують вартість готової для реалізації необробленої деревини, іншої продукції лісового господарства та виконаних робіт і послуг, пов'язаних з веденням лісового господарства.

Ринковий випуск лісового господарства визначається як сума товарної продукції і зміни залишків незавершеного виробництва. Вартість товарної продукції визначається в розмірі вартості робіт із закладання і вирощування лісових насаджень, з догляду за лісами, інших робіт, виконаних за договорами, які сприяють природному відродженню лісів, а також вартості реалізованого насіння, сіянців і саджанців та іншої продукції.

Розрахунок випуску, проміжного споживання та валової доданої вартості лісового господарства проводиться в усіх господарствах, за якими закріплено лісовий фонд, включаючи колективні та державні сільгоспідприємства.

Госпрозрахункові підприємства лісового господарства, лісозаготівельні організації відносять до сектору нефінансових корпорацій, бюджетні організації лісового господарства – до сектору загального державного управління, заготівлі населенням дров, колод, хмизу – до сектору домашніх господарств.

Випуск підприємств лісового господарства визначається на основі даних форми № 3-лг «Звіт про відтворення та захист лісів» статистики сільського господарства.

Проміжне споживання підприємств лісового господарства визначається, виходячи з питомої ваги проміжного споживання у випуску за даними форми № 1-підприємництво «Структурне обстеження підприємства».

Випуск продукції сектору домогосподарств визначається на основі даних статистичного обстеження умов життя домогосподарств. Проміжне споживання сектору домашніх господарств визначається з використанням інформації про питому вагу матеріальних витрат в обсязі продукції (робіт, послуг) у малих підприємствах за даними форми № 1-підприємництво.

Випуск, проміжне споживання і валова додана вартість розраховуються централізовано на загальнодержавному рівні.

Загальний обсяг випуску, проміжного споживання та валової доданої вартості лісового господарства і пов'язаних з ним послуг визначається як сума даних щодо кожного із зазначених показників секторів нефінансових корпорацій, загального державного управління і сектору домашніх господарств.

Рибне господарство (секція А, розділ 03). Випуском рибного господарства є його валова продукція, яка включає вартість отриманих рибодобувною компанією, підприємством, риболовецьким господарством, фермою, рибокомбінатом, іншим суб'єктом господарювання, що здійснює рибогосподарську діяльність, готових для реалізації риби та морепродуктів, іншої продукції рибного господарства та виконаних робіт і послуг, пов'язаних з веденням рибного господарства, включаючи зміну обсягів незавершеного виробництва.

Сектор нефінансових корпорацій у рибному господарстві охоплює усіх юридичних осіб незалежно від їхнього основного виду економічної діяльності, форми власності та розміру, які займаються виловом риби і добуванням морепродуктів та їхнім розведенням, виконують роботи і надають послуги рибогосподарського характеру, тобто як спеціалізовані госпрозрахункові підприємства та організації рибного господарства, так і підсобні рибогосподарські одиниці, що перебувають на балансі підприємств і організацій, які займаються іншими видами економічної діяльності.

Джерелом інформації про обсяги виробництва у фактичних цінах для нефінансового сектору є статистична звітність за формою № 1-підприємництво «Структурне обстеження», за якою звітують великі, середні та малі підприємства.

Розрахунок проміжного споживання сектору нефінансових корпорацій ґрунтується на даних статистичної звітності за формою № 1-підприємництво.

Випуск, проміжне споживання і валова додана вартість сектору домашніх господарств визначається централізовано на загальнодержавному рівні за даними статистичного обстеження умов життя домогосподарств і даними про питому вагу матеріальних витрат в обсязі продукції (робіт, послуг) малих підприємств, обчисленими за формою № 1-підприємництво.

**Добувна промисловість і розроблення кар'єрів (секція В);
переробна промисловість (секція С); постачання електроенергії,
газу, пари та кондиційованого повітря (секція D);
водопостачання; каналізація, поводження з відходами (секція Е)**

Добувна промисловість включає видобування копалин, які трапляються в природі у твердому стані (вугілля та руда), у рідкому

(нафта) і газоподібному (природний газ). Видобування може здійснюватися підземним способом, відкритим способом або через свердловини. Ця секція включає додаткові роботи, пов'язані з підготовкою корисних копалин до продажного стану: подрібнення, оброблення, очищення і збагачення; агломерація вугілля та руди. Роботи з видобування розподілені на підгрупи, групи і класифікуються згідно з мінералом – головним продуктом.

Розрахунки проводяться у секції «Добувна промисловість». До її складу входять п'ять розділів.

Інституційні одиниці, які здійснюють свою економічну діяльність у добувній промисловості, належать до сектору нефінансових корпорацій і сектору домашніх господарств.

Переробна промисловість включає переробку ресурсів і матеріальних благ до форми продуктів.

До секції В входять 24 розділи:

- «Виробництво харчових продуктів»;
- «Виробництво напоїв»;
- «Виробництво тютюнових виробів»;
- «Текстильне виробництво»;
- «Виробництво одягу»;
- «Виробництво шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів»;
- «Оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, крім меблів; виготовлення виробів із соломки та рослинних матеріалів»;
- «Виробництво паперу та паперових виробів»;
- «Поліграфічна діяльність, тиражування записаної інформації»;
- «Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення»;
- «Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції»;
- «Виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів»;
- «Виробництво гумових і пластмасових виробів»;
- «Виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції»;
- «Металургійне виробництво»;
- «Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування»;

- «Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції»;
- «Виробництво електричного устаткування»;
- «Виробництво машин і устаткування»;
- «Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів»;
- «Виробництво інших транспортних засобів»;
- «Виробництво меблів»;
- «Виробництво іншої продукції»;
- «Ремонт і монтаж машин і устаткування».

У переробній промисловості виділяються сектор нефінансових корпорацій та сектор домашніх господарств.

Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря включає діяльність з постачання електроенергії, природного газу, пари, гарячої води тощо засобами постійної інфраструктури – лініями електропередач, мережами кабелів, газопроводів і водопроводів. Розмір мережі не є вирішальним для класифікації одиниці в цій сфері; ця секція також включає розподілення електроенергії, газу, пари, гарячої води тощо як для промислових об'єктів, так і для житлових будівель.

Ця секція включає функціонування підприємств енергопостачання та газопостачання загального користування, які здійснюють виробництво, контроль і розподілення електроенергії або газу.

Виробництво та розподілення електроенергії, газу і води здійснюється у секторі нефінансових корпорацій.

Водопостачання; каналізація, поводження з відходами включає поводження (у т. ч. збирання, оброблення та розміщення) з будь-якими відходами, такими як тверді або нетверді промислові та побутові відходи, а також розчищення забруднених ділянок. Результатами процесу оброблення відходів і стічних вод може бути їх розміщення або використання як сировини для інших виробничих процесів. Діяльність, пов'язана із водопостачанням, також включена до цієї секції.

Випуском добувної промисловості, переробної промисловості, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря і постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря є вартість виробленої продукції (робіт, послуг).

До випуску цих видів діяльності включається вартість готових виробів, вироблених за звітний період, які призначені для реалізації поза межі підприємства, власному капітальному будівництву та непромисловим підрозділам власного підприємства, а також вартість робіт (послуг) промислового характеру, виконаних на замовлення поза межі підприємства і непромисловим підрозділам свого підприємства, вартість напівфабрикатів власного виробництва, відпущених поза межі підприємства. Крім цього, включається зміна залишку незавершеного виробництва і вартість давальницької сировини.

Розрахунок випуску і проміжного споживання сектору нефінансових корпорацій здійснюється за даними промислових підприємств, що є юридичними особами, а також відособлених підрозділів підприємств, що займаються промисловими видами діяльності незалежно від основного виду діяльності головного підприємства, які звітують за статистичною формою № 1-підприємництво «Структурне обстеження» на великих, середніх і малих підприємствах.

Обсяг показника «Зміна залишку незавершеного виробництва» розраховується також на основі даних форми № 1-підприємництво, розділ 7 «Виробничі запаси» так: залишки запасів на кінець звітного року мінус залишки запасів на початок звітного року.

В обсяг виробленої промислової продукції за формою № 1-підприємництво включається вартість давальницької сировини тільки вітчизняних замовників. Тому здійснюються дорахунки вартості імпортованої давальницької сировини. Обсяги її розраховуються на загальнодержавному рівні з використанням даних статистичної форми № 1-П (місячна) «Звіт про виробництво промислової продукції (робіт, послуг) за видами» статистики промисловості.

Випуск сектору домашніх господарств складається з обсягів власного виробництва фізичних осіб (продуктів харчування і непродовольчих товарів), що визначається за даними статистичного обстеження умов життя домогосподарств про обсяги продукції, яка куплена на міських організованих ринках, у громадян і на неформальних ринках, та експертно встановленої частки власного виробництва. Проміжне споживання сектору домашніх господарств визначається з використанням інформації про питому вагу матеріальних витрат в обсязі продукції (робіт, послуг) по малих підприємствах за даними форми № 1-підприємництво.

Розрахунки випуску, проміжного споживання та валової доданої вартості сектору домашніх господарств здійснюються централізовано на загальнодержавному рівні.

Будівництво (секція F)

Випуском у будівництві є вартість виробленої продукції (робіт, послуг), що створюється інституційними одиницями, які здійснюють економічну діяльність, визначену секцією F Класифікації видів економічної діяльності.

До випуску включається вартість будівельних і монтажних робіт, виконаних під час нового будівництва, розширення, реконструкції, переобладнання, реставрації і ремонту будівель та інженерних споруд.

Випуск у будівництві формується за такими складовими:

- вартість виробленої продукції будівельних підприємств, що здійснюють діяльність за будівельними контрактами (підрядним способом);
- вартість виробленої продукції небудівельних підприємств, одним із видів діяльності яких є будівництво (включаючи будівництво, що здійснюється господарським способом);
- вартість виробленої продукції домогосподарств (індивідуальне житлове будівництво та капітальний ремонт).

Особливість будівництва полягає в тому, що воно є галуззю з тривалим циклом виробництва. Випуск у будівництві враховується за етапами його виробництва, а не повного завершення. У свою чергу, будівельна продукція створюється на території, де здійснюються капітальні інвестиції (тобто ведеться будівництво), а не за місцем реєстрації інституційних одиниць, що створюють продукцію будівництва.

Інституційні одиниці, що здійснюють економічну діяльність у будівництві, належать до секторів «Нефінансові корпорації» та «Домашні господарства».

Випуск сектору «Нефінансові корпорації» у будівництві формується з вартості продукції будівництва (виконаних обсягів будівельно-монтажних робіт і частини інших капітальних робіт), що включаються до загального обсягу інвестицій в основний капітал (капітальних вкладень) і вартості капітального ремонту, які безпосередньо здійснювали юридичні особи незалежно від форм власності,

організаційно-правових форм господарювання та виду економічної діяльності у звітному періоді (без урахування ПДВ). Також до випуску будівництва включається вартість поточного ремонту, виконаного підрядними організаціями на замовлення.

Джерелом інформації при обчисленні випуску є дані форми № 2-інвестиції (квартальна) «Звіт про капітальні інвестиції» та форми № 1-кб-місячна «Звіт про виконання будівельних робіт».

Випуск сектору «Домашні господарства» складається з обсягів власного виробництва фізичних осіб (індивідуальне житлове будівництво) і визначається за даними форми № 2-інвестиції (квартальна) «Звіт про капітальні інвестиції».

Також до цього сектору включається вартість капітального ремонту, що здійснюється домогосподарствами, експертна оцінка якого проводиться з використанням даних форми № 2-інвестиції (квартальна).

Розрахунок проміжного споживання будівництва здійснюється з використанням даних форми № 1-підприємство «Структурне обстеження підприємства».

Проміжне споживання в секторі домогосподарств визначається експертно з використанням інформації про питому вагу матеріальних витрат в обсязі продукції (робіт, послуг) малих підприємств з форми № 1-підприємство.

Випуск, проміжне споживання і валова додана вартість будівництва визначається як сума даних кожного із зазначених показників секторів «Нефінансові корпорації» і «Домашні господарства».

Гуртова і роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів (секція G)

Гуртова роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів; послуги з ремонту (секція G) як вид діяльності складається з таких розділів: «Гуртова та роздрібна торгівля автотранспортними засобами та мотоциклами, їхній ремонт», «Гуртова торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами», «Роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами».

До розділу «Гуртова і роздрібна торгівля автотранспортними засобами та мотоциклами, їхній ремонт» входять:

– усі види діяльності (крім виготовлення і здавання під найм), пов'язані з мотоциклами й автомобілями, включаючи вантажні автомобілі: гуртову і роздрібну торгівлю новими та вживаними автотранспортними засобами; технічне обслуговування та ремонт; гуртову та роздрібну торгівлю деталями та приладдям; посередницьку діяльність у сфері гуртової та роздрібно торгівлі автотранспортними засобами; миття, полірування і буксирування автотранспортних засобів;

– роздрібна торгівля паливом, мастильними матеріалами та охолоджувачами.

До розділу «Гуртова торгівля і посередництво в торгівлі» входять:

– перепродаж (продаж без внесення змін) нових або вживаних речей чи виробів роздрібним торговцям або споживачам у промисловості та в торгівлі, групам користувачів або професійним користувачам, а також іншим гуртовикам чи посередникам, які купують ці речі або вироби від імені роздрібних торговців, споживачів або груп користувачів;

– діяльність гуртових торговців, зберігачів і розповсюджувачів промислової продукції, експортерів, імпортерів, закупівельних маклерів, комісіонерів, кооператорів, комерційних агентів підприємств, закупівельних центрів, заготівельників і кооператорів з торгівлі сільськогосподарською продукцією;

– звичайні операції у сфері гуртової торгівлі: збирання, сортування, розподілення у групи великих партій товару, розподілення на дрібні партії, перепакування, розлив у пляшки, розфасування в менші ємності ліків, тимчасове зберігання, охолодження, доставка та установлення за власний рахунок.

До розділу «Роздрібна торгівля, крім торгівлі автотранспортними засобами та мотоциклами», входить:

– перепродаж (продаж без видозмінення) населенню нових або вживаних товарів, призначених для особистого споживання або використання в побуті, магазинами, універмагами, у кіосках та з лотків, фірмами, що виконують замовлення поштою, торговцями тощо;

– ремонт та установлення предметів особистого користування, побутових товарів і виробів незалежно від того, чи виконується це у зв'язку з роздрібним продажем або ж не виконується;

– посередництво в роздрібній торгівлі.

Випуск роздрібної та гуртової торгівлі в основних цінах вимірюється величиною торговельної націнки (реалізованого накладення), тобто як різниця між вартістю реалізованих товарів у продажних і купівельних цінах за відрахуванням податку на додану вартість (ПДВ) та інших податків на продукти, плюс субсидії на продукти.

Торговельна націнка – це дохід торговельних організацій, який використовується на покриття витрат обороту і утворення прибутку.

На величину торговельної націнки може впливати, особливо в період високої інфляції, зміна вартості товарів у результаті підвищення цін за час перебування їх у запасах (тобто холдинговий прибуток). Тому випуск торгівлі коригується на його величину.

Зовнішня торгівля охоплює експортно-імпортні операції, а також послуги в зовнішньоторговельній діяльності.

Випуск зовнішньої торгівлі, так само як і випуск внутрішньої торгівлі, вимірюється величиною торговельної націнки, яка складається з різниці між цінами продажу і купівлі товарів і послуг за експортними та імпортними операціями усіх економічних одиниць, які займаються цими операціями. До них відносять державні та недержавні зовнішньоторговельні організації, підрозділи підприємств-виробників, які розглядаються як заклади, індивідуальні підприємці.

Послуги з ремонту оцінюються за вартістю наданих послуг.

Випуск для секції G визначається як сума випуску підприємств сектору нефінансових корпорацій і сектору домашніх господарств, видом діяльності яких є гуртова і роздрібна торгівля; торгівля транспортними засобами.

Розрахунок випуску та проміжного споживання сектору нефінансових корпорацій здійснюється за даними підприємств, що займаються видом діяльності «Гуртова і роздрібна торгівля», і звітують за статистичною формою № 1-підприємництво «Структурне обстеження» для великих, середніх і малих підприємств.

Випуск сектору домашніх господарств визначається на основі розрахункових даних статистики торгівлі про обсяги продажу товарів на ринках та підприємцями – фізичними особами. Обсяг торговельної націнки (випуск) визначається експертно.

Також до випуску домашніх господарств відносять послуги з ремонту, які визначаються за даними статистичного обстеження умов життя домогосподарств.

Проміжне споживання сектору домашніх господарств визначається з використанням інформації про питому вагу матеріальних витрат в обсязі продукції (робіт, послуг) для малих підприємств за даними форми № 1-підприємництво.

Загальний обсяг випуску, проміжного споживання та валової доданої вартості гуртової й роздрібною торгівлі; торгівлі транспортними засобами і мотоциклів визначається як сума даних про кожний із зазначених показників секторів нефінансових корпорацій і домашніх господарств.

Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (секція Н)

Транспорт охоплює всі види діяльності, пов'язані з регулярними і нерегулярними перевезеннями пасажирів та вантажів залізницями, автомобільними дорогами, водними та повітряними шляхами, а також транспортування газу, нафти, нафтопродуктів та аміаку трубопроводами; допоміжну діяльність, пов'язану із забезпеченням перевізного процесу; діяльність пошти та засобів зв'язку.

Вид діяльності «Транспорт» включає наземний, водний, авіаційний транспорт, допоміжні транспортні послуги, послуги пошти та зв'язку.

Наземний і трубопровідний транспорт (розділ 49) охоплює:

- залізничний транспорт (вантажний, пасажирський);
- міський та автодорожний транспорт (пасажирський автомобільний, трамвайний, тролейбусний, метрополітен, інші види наземного пасажирського транспорту, підпорядкованого розкладу, пасажирські транспортні перевезення та інші автомобільні пасажирські перевезення, вантажні автомобільні перевезення);
- транспортування трубопроводами.

Водний транспорт (розділ 50) включає:

- морський транспорт закордонного і каботажного плавання (вантажний, пасажирський);
- річковий (вантажний, пасажирський).

Авіаційний транспорт (розділ 51) здійснює:

- регулярні авіаційні перевезення (вантажні, пасажирські);

- нерегулярні авіаційні перевезення (вантажні, пасажирські), а також включає космічний транспорт.

Складське господарство і допоміжна діяльність у сфері транспорту (розділ 52) включають:

- транспортне оброблення вантажів та складування; функціонування транспортної інфраструктури всіх видів транспорту, туристичні агентства та бюро подорожей, діяльність транспортних агентств.

Поштова і кур'єрська діяльність (розділ 53) включає поштову та кур'єрську діяльність, таку як виймання, перевезення та доставка листів і посилок на різних умовах. У цей розділ також включені місцеві доставки та послуги розсилки.

Випуск транспорту (крім шляхового господарства) визначається як сума фактично одержаних доходів від усіх видів перевезень, допоміжних послуг з транспортного оброблення вантажів, складування, функціонування транспортної інфраструктури всіх видів транспорту, діяльності, пов'язаної з функціонуванням туристичних агентств і бюро подорожей (надання інформації про туристичні подорожі та маршрути, організації подорожей, забезпечення туристів житлом, транспортними засобами, праці екскурсоводів і гідів), транспортно-експедиційних послуг, декларування та послуг агентств, включаючи пакувальні роботи, пов'язані з перевезенням.

Існують певні особливості при здійсненні розрахунків випуску окремих видів транспорту.

При розрахунку випуску трубопровідного транспорту (складова наземного транспорту) враховується тільки вартість послуг із транспортування газо- та нафтопродуктів, без вартості зазначених продуктів.

Випуск і проміжне споживання за вищезазначеними видами діяльності належить до нефінансового сектору економіки та визначається на основі форми № 1-підприємництво «Структурне обстеження» на великих, середніх і малих підприємствах.

Шляхове господарство та фельд'єгерський зв'язок відносять до сектору загального державного управління. Випуск шляхового господарства визначається в розмірі вартості виконаних робіт з поточного ремонту й утримання автомобільних доріг. В основному ці роботи виконують державні організації, які фінансуються з видатків державно-

го та місцевих бюджетів на утримання дорожнього господарства. Такі організації розглядають як одиниці, які надають неринкові колективні послуги та відносять до сектору загального державного управління. Якщо ці роботи виконуються госпрозрахунковими підприємствами, їх розглядають як ринкові виробники і відносять до сектору нефінансових корпорацій. Для розрахунку випуску шляхового господарства використовуються адміністративні джерела інформації, а саме форми № Д-1 «Звіт про ремонт і утримання автомобільних доріг» і № Д-9 «Про надходження та використання коштів на дорожнє господарство» Державного агентства автомобільних доріг України.

Випуск із фельд'єгерського зв'язку визначається за даними Звіту про виконання Державного бюджету (видатки) і дораховується централізовано на загальнодержавному рівні.

Для розрахунку проміжного споживання використовуються дані про питому вагу проміжного споживання у випуску зв'язку (за даними форми № 1-підприємництво).

Доходи фізичних осіб від надання транспортних послуг відносять до сектору домашніх господарств. Випуск для сектору домашніх господарств розраховується на підставі даних статистичного обстеження умов життя домогосподарств про обсяг отриманих у громадян послуг і даних Державної податкової адміністрації про доходи фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності.

Проміжне споживання сектору домашніх господарств визначається з використанням інформації про питому вагу матеріальних витрат в обсязі продукції (робіт, послуг) на малих підприємствах за даними форми № 1-підприємництво.

Розрахунки випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості домашніх господарств здійснюються централізовано на загальнодержавному рівні.

Загальний обсяг випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості транспорту визначається як сума даних кожного із зазначених показників секторів нефінансових корпорацій, загального державного управління та домашніх господарств.

Тимчасове розміщування і організація харчування (секція І)

Діяльність «Тимчасове розміщування і організація харчування» включає економічну діяльність готелів, інших місць для короткотер-

мінового проживання, ресторанів, барів, їдалень і підприємств з постачання готової їжі.

До «Тимчасового розміщування» відносять діяльність щодо надання місць для короткотермінового проживання в готелях і мотелях (з послугами ресторанів і без них), включаючи туристські, у готелях з конференцзалами.

До «Інших місць для короткотермінового проживання» відносять послуги з надання місця для короткотермінового проживання: у таборах, літніх будиночках, квартирах, які здають під час відпускнуго періоду; на майданчиках для кемпінгів і в будівлях на території кемпінгів; в інших місцях короткотермінового проживання; у сімейних пансіонах, у селянських садибах, на молодіжних турбазах, у гірських притулках тощо.

До «Організації харчування» включається діяльність ресторанів, барів, їдалень і діяльність закладів, які займаються постачанням готової їжі.

Випуск «Готелів і ресторанів» складається з випуску готелів і випуску ресторанів. Випуск готелів визначається як вартість наданих послуг із короткотермінового проживання.

Випуск у частині діяльності ресторанів привірюється до їхнього товарообороту без урахування ПДВ та акцизного збору, тобто включає величину торговельної націнки і вартість продуктів, які витрачені на приготування їжі.

Джерелом інформації для розрахунку випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості готелів та ресторанів для сектору нефінансових корпорацій є дані статистичної форми № 1-підприємництво «Структурне обстеження» для великих, середніх і малих підприємств.

Випуск «Готелів і ресторанів», який складається із послуг фізичних осіб з надання місць короткострокового проживання (квартири, які здають під час відпускнуго періоду), а також з надання платних послуг з приготування їжі, відносять до сектору домашніх господарств.

Джерелом інформації з розрахунку випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості сектору домашніх господарств є дані статистичного обстеження умов життя домогосподарств про обсяг отриманих у громадян послуг і дані Державної податкової адміні-

страції про доходи фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності.

Проміжне споживання сектору домашніх господарств визначається з використанням інформації про питому вагу матеріальних витрат в обсязі продукції (робіт, послуг) по малих підприємствах за даними форми № 1-підприємство.

Розрахунки випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості домашніх господарств здійснюються централізовано на загальнодержавному рівні.

Випуск, проміжне споживання і валова додана вартість готелів та ресторанів визначаються як сума даних за кожного із зазначених показників секторів нефінансових корпорацій і домашніх господарств.

Інформація та телекомунікації (секція J)

Ця секція включає виробництво і поширення інформації та культурного продукту, забезпечення способу передавання і поширення цих продуктів, а також даних та інформації, діяльність у сфері інформаційних технологій, оброблення даних та іншу діяльність у сфері інформаційних послуг.

Основними складовими цієї секції є: видавнича діяльність, яка веде діяльність у сфері телекомунікації (розділ 61); діяльність у сфері інформаційних технологій включає видання програмного забезпечення (розділ 58); виробництво фільмів і видання звукозаписів (розділ 59); діяльність у сфері радіомовлення і телебачення (розділ 60); (розділ 62) та надання інших інформаційних послуг (розділ 63).

Діяльність у сфері інформатизації включає:

- консультаційні послуги з питань інформатизації;
- створення програмного забезпечення;
- оброблення даних;
- роботу з базами даних;
- технічне обслуговування і ремонт офісної та комп'ютерної техніки, що здійснюють державні та недержавні підприємства та організації, а також приватні особи;
- надання консультаційних послуг з програмного забезпечення, розповсюдження програмних продуктів.

Випуск інформаційних і телекомунікаційних послуг визначається як сума доходів підприємств з надання інформаційних послуг, послуг зв'язку від доставки пошти, періодичних видань, посилок, продажу поштових марок і листівок тощо; плати за користування телефонними і телеграфними каналами, супутниковим, стільниковим зв'язком, за встановлення телефонів, надходження від трансляції радіо і телебачення.

На загальнодержавному рівні проводиться дорахунок сектору домашніх господарств на основі даних Державної податкової адміністрації України про доходи фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які надають інформаційні послуги.

Розрахунки випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості домашніх господарств здійснюються централізовано на загальнодержавному рівні.

Фінансова і страхова діяльність (секція К)

До фінансової діяльності належать:

- фінансове посередництво (послуги банківської системи, інші види фінансового посередництва, а саме діяльність довірчих товариств);
- страхові послуги;
- допоміжна діяльність у сфері фінансів і страхування (діяльність фондових, валютних бірж тощо).

Фінансова діяльність зосереджена в секторі фінансових корпорацій та секторі домашніх господарств.

Випуск сектору фінансових корпорацій включає послуги банків, які мають два види послуг: непрямо вимірювані послуги фінансових посередників та інші банківські послуги; страхову діяльність; послуги біржової діяльності; діяльність довірчих товариств.

Непрямо вимірювані послуги фінансових посередників полягають у нагромадженні банками та іншими фінансовими установами, які виступають як фінансові посередники, тимчасово вільних коштів одних одиниць і надання їх у користування іншим одиницям. Відсотки, які стягуються банками за надання коштів, повинні забезпечувати виплату ними відсотків за залучені кошти, а також покриття їхніх поточних витрат і одержання прибутку. Вартість цих послуг визначається непрямим шляхом як різниця між доходами

від власності, одержаними фінансовими посередниками (за вирахуванням чистого доходу, одержаного від інвестування їхніх власних коштів), і відсотками, сплаченими їхнім кредиторам. Тому ці послуги називаються непрямо вимірюваними послугами фінансових посередників.

Випуск інших (прямих) банківських послуг складається з комісійних доходів і частини інших банківських операційних доходів.

Винятком є випуск Національного банку України, який визначається за витратами (комісійними, іншими операційними витратами і загальними адміністративними витратами).

До проміжного споживання банків відносять комісійні витрати, витрати на утримання власних основних засобів і нематеріальних активів, витрати на телекомунікації та частину інших експлуатаційних і господарських витрат, також до проміжного споживання банків повністю включається випуск Національного банку України.

Проміжне споживання Національного банку включає: комісійні витрати, частину адміністративних витрат і частину інших операційних витрат.

Джерелом інформації для розрахунку показників випуску та проміжного споживання в банківській діяльності є інформація про прибутки і збитки Національного банку України та дані Зведеного звіту про прибутки і збитки банків України.

Розрахунки в банківській діяльності проводяться централізовано на загальнодержавному рівні.

Показник випуску послуг страхової діяльності визначається за такою схемою у три етапи:

1 етап – розрахунок випуску послуг для страхування.

Надходження страхових платежів (премій, внесків) для всіх видів страхування, крім надходження страхових платежів від перестраховальників плюс чистий дохід від інвестування та розміщення коштів страхових резервів мінус виплати страхових сум, страхових відшкодувань і викупних сум за всіма видами страхування, крім виплат за договорами перестраховування (тобто виплат перестраховальникам), мінус зміна залишку за всіма страховими резервами (залишок на кінець мінус залишок на початок звітного періоду), але без частки перестраховиків у цих резервах.

II етап – розрахунок випуску послуг із перестраховування.

Надходження страхових платежів (премій, внесків) від перестраховувальників мінус виплати страхових сум, страхових відшкодувань та викупних сум перестраховувальникам, плюс частки страхових виплат і страхових відшкодувань і викупних сум, що отримують від перестраховиків, мінус частки страхових платежів (премій, внесків), що сплачуються перестраховикам, плюс суми комісійних винагород за перестраховування.

III етап – розрахунок загального випуску.

Загальний випуск складається із суми випусків зі страхування та перестраховування, але останній додається до загального випуску лише в тому разі, якщо він позитивний.

Від’ємний результат зі перестраховування додається до проміжного споживання, але тільки з протилежним (позитивним) знаком. Проміжне споживання розраховується за даними форми № 1-СТ про витрати на проведення страхування без урахування оплати праці.

Для розрахунку показників зі страхової діяльності використовуються дані Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України згідно з установленими для страховиків формами звітності. На регіональному рівні основним джерелом інформації для відповідних розрахунків є форма № 1-СТ «Звіт про фінансову діяльність страхової організації».

На загальнодержавному рівні показники зі страхової діяльності коригуються на дані «Звіту про доходи і витрати страховика», що надходять із Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України.

Випуск послуг біржової діяльності, пов’язаної з організацією торгів, визначається в розмірі комісійних, стягнутих на користь біржі при здійсненні угоди (сума доходу від угод). Розрахунок випуску і проміжного споживання базується на даних форми № 1-біржа «Звіт про діяльність біржі».

На підставі інформації про доходи від здійснення довірчих операцій за даними форми № 1-дт «Звіт про фінансову діяльність довірчих товариств» розраховується випуск послуг, наданих товариствами. Проміжне споживання розраховується на основі даних про витрати товариств із вищезазначеної форми.

Випуск сектору домогосподарств включає діяльність фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності і розраховується на підставі даних Державної податкової адміністрації про доходи фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності. Для розрахунку проміжного споживання сектору домогосподарств використовується інформація про питому вагу матеріальних витрат в обсязі продукції (робіт, послуг) на малих підприємствах за даними форми № 1-підприємництво.

Розрахунки від цього сектору здійснюються в централізованому порядку на загальнодержавному рівні.

Випуск, проміжне споживання і валова додана вартість з фінансової діяльності визначаються як сума даних щодо кожного із зазначених показників секторів фінансових корпорацій і домашніх господарств.

Операції з нерухомим майном (секція L)

Вид діяльності «Операції з нерухомим майном» включає діяльність орендодавців, агентів і/або посередників з продажу або купівлі, надання в оренду нерухомого майна, надання інших послуг відносно нерухомого майна, таких як оцінювання об'єктів нерухомості або дії як агентів рахунків депонування.

Діяльність може здійснюватися відносно власної або орендованої нерухомості та може виконуватися на основі фіксованих виплат або основі контракту.

«Операції з нерухомим майном» (розділ 68) включає такі види робіт:

- організація операцій з власною нерухомістю (підготовку до продажу або здавання під найм, купівлю і продаж нерухомості);
- здавання під найм (в оренду) власної та державної нерухомості виробничо-технічного, культурного та невиробничого призначення, включаючи житло;
- операції з нерухомістю за дорученням третіх осіб (діяльність агентств нерухомості: посередницькі послуги під час купівлі, продажу, здавання під найм та оцінювання нерухомого майна; управління нерухомістю: послуги агентств із збору орендної плати).

Випуск цього виду діяльності визначається в розмірі вартості послуг з операцій із нерухомим майном, які здійснюються спеціалізованими одиницями, а також підприємствами інших видів діяльності у порядку вторинної діяльності та включає вартість послуг з експлуатації житлового фонду, у тому числі гуртожитків, крім гуртожитків для приїжджих.

До випуску сектору нефінансових корпорацій відносять операції з нерухомістю, здавання під найм і житловий фонд комунальної, приватної та частину колективної власності (житлові кооперативи).

На рівні регіонів джерелом інформації для розрахунку випуску та проміжного споживання сектору нефінансових корпорацій є форма № 1-підприємництво «Структурне обстеження».

До сектору некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, відносять відомче житло і гуртожитки підприємств, а до сектору загального державного управління – житловий фонд і гуртожитки бюджетних організацій.

Розрахунок випуску і проміжного споживання в секторах НКОДГ та ЗДУ проводиться централізовано за даними форми № 1-житлофонд «Житловий фонд».

Випуск для сектору домашніх господарств складається з умовно обчисленої вартості послуг з проживання у власному житлі (неринковий випуск) і доходів від здавання індивідуального житла під найм (ринковий).

Умовно обчислена вартість послуг з проживання у власному житлі визначається експертно як сума поточних витрат – вартості будівельних матеріалів, придбаних для поточного ремонту індивідуального житла, вартості поточного ремонту, виконаного власниками житла, а також споживання основного капіталу. Доходи від здавання житла під найм визначаються за даними статистичного обстеження умов життя домогосподарств про обсяг отриманих у громадян послуг і даних Державної податкової адміністрації про доходи фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності й дораховуються централізовано на загальнодержавному рівні.

Проміжне споживання сектору домашніх господарств визначається з використанням інформації про питому вагу матеріальних витрат в обсязі продукції (робіт, послуг) на малих підприємствах за даними форми № 1-підприємництво.

Загальний обсяг випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості операцій з нерухомістю визначається як сума даних за кожного із зазначених показників секторів нефінансових корпорацій, некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, загального державного управління та домашніх господарств.

Джерелом інформації для одержання даних з випуску і проміжного споживання сектору нефінансових корпорацій є форма № 1-підприємство «Структурне обстеження».

Державне управління і оборона, обов'язкове страхування (секція О)

До державного управління відносять:

- діяльність, пов'язану з державним управлінням загального характеру та управлінням соціально-економічною політикою суспільства (діяльність законодавчих і виконавчих органів різних рівнів: до неї належить діяльність центрального уряду, регіональних, місцевих виконавчих органів управління; послуги, які надаються центральними законодавчими органами; курування діяльності в соціальній та економічній сферах тощо);
- діяльність, віднесена до компетенції держави (міжнародні відносини, оборона, юстиція, охорона і забезпечення громадського порядку й безпеки, захист цивільного населення);
- послуги з обов'язкового соціального страхування, зокрема адміністрування та управління загальною системою виплат із соціального страхування.

Основними функціями більшості установ, які становлять цю секцію, є надання неринкових послуг суспільству як у цілому, так й індивідуальним його членам.

Виходячи із перерахованих вище основних функцій установ, які відносять до виду діяльності «Державне управління», переважну більшість їх групують у сектор загального державного управління.

Випуск неринкових послуг установ державного управління на регіональному рівні розраховується виходячи з інформації про видатки місцевих бюджетів у розмірі поточних витрат на утримання їхнього апарату, а проміжне споживання визнається за даними про видатки бюджетів згідно з економічною класифікацією та певними експертними оцінками.

Крім зазначених установ, які надають в основному неринкові послуги, до сектору загального державного управління відносять діяльність державних фондів, як бюджетних, так і позабюджетних. Їхній випуск визначається в розмірі поточних витрат на утримання апарату. Розрахунок випуску у бюджетних фондах здійснюється на основі даних про видатки зі звітів про виконання місцевих бюджетів. Виняток становить Фонд соціального захисту інвалідів, випуск у якому формується на підставі даних Звіту про виконання кошторису доходів і видатків цього фонду. Для розрахунку випуску в загальнодержавних позабюджетних фондах використовуються фінансові звіти про виконання бюджетів відповідних фондів, а саме форма № 6-ФСС з ТВП «Фінансовий звіт про виконання бюджету Фонду соціального страхування», «Відомість про виконання бюджету Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань», форма № 2-ПФ «Звіт про виконання бюджету Пенсійного фонду України».

Для розрахунку проміжного споживання використовуються експертні оцінки, які базуються на величині питомої ваги проміжного споживання у випуску в інших державних установах, що фінансуються з місцевих бюджетів.

У зв'язку з браком потрібної інформації на регіональному рівні, по сектору загального державного управління в централізованому порядку додатково включаються дані про видатки Державного бюджету України і споживання основного капіталу.

Госпрозрахункові організації зосереджені в секторі нефінансових корпорацій. Випуск зазначеного сектору розраховується на основі даних форми № 1-підприємництво «Структурне обстеження» з урахуванням обсягів для великих, середніх і малих підприємств.

Загальні обсяги випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості для виду діяльності «Державне управління» визначаються як сума даних кожного із зазначених показників секторів нефінансових корпорацій та загального державного управління.

Освіта (секція Р)

До освіти належать заклади, діяльність яких пов'язана з наданням послуг у сфері початкової загальної (дошкільної та початкової шкільної освіти), середньої (загальної середньої та професійно-технічної) і вищої освіти, а також іншої діяльності в цій сфері.

Загальний випуск цього виду діяльності складається:

- з ринкових послуг госпрозрахункових підприємств, які відносять до сектору нефінансових корпорацій;
- послуг установ, які надають переважно неринкові послуги та фінансуються за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, а також загальнодержавних позабюджетних фондів. Зазначені установи становлять сектор загального державного управління;
- неринкових послуг освіти, наданих соціальними підрозділами підприємств інших видів діяльності, які утворюють сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства;
- ринкових послуг фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які відносять до сектору домашніх господарств.

Випуск і проміжне споживання з ринкових послуг госпрозрахункових підприємств обчислюється на підставі даних форми № 1-підприємство «Звіт про основні показники діяльності підприємства» з урахуванням обсягів на великих, середніх та малих підприємствах.

Випуск неринкових послуг державних установ розраховується виходячи з інформації про видатки місцевих бюджетів у розмірі поточних витрат на утримання їхнього апарату. Слід зазначити, що від отриманого випуску з неринкових послуг треба відняти видатки на придбання підручників. Проміжне споживання визначається за даними про видатки бюджетів згідно з економічною класифікацією та з використанням певних експертних оцінок.

До сектору загального державного управління також відносять випуск неринкових послуг з освіти державних установ, які фінансуються за рахунок коштів Фонду загальнообов'язкового державного страхування на випадок безробіття. Випуск визначається в розмірі поточних витрат на утримання апарату таких установ на підставі даних фінансового звіту про виконання бюджету фонду. Для розрахунку проміжного споживання за цими послугами використовується величина питомої ваги проміжного споживання у випуску з інших установ сектору загального державного управління, які фінансуються за рахунок коштів місцевих бюджетів.

У зв'язку з браком потрібної інформації на регіональному рівні для сектору загального державного управління у виді діяльності

«Освіта» у централізованому порядку на загальнодержавному рівні додатково включаються поточні видатки Державного бюджету України та споживання основного капіталу.

Випуск і проміжне споживання некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, визначаються на загальнодержавному рівні з використанням певних експертних оцінок, які базуються на інформації з форми № 1-підприємництво «Структурне обстеження» і даних форми № 5 «Примітки до річної фінансової звітності» про доходи (витрати) на утримання об'єктів соціально-культурного призначення, які перебувають на балансі підприємства.

Випуск для сектору домашніх господарств розраховується за даними статистичного обстеження умов життя домогосподарств про обсяг отриманих у громадян послуг і за інформацією Державної податкової адміністрації про доходи фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності. Проміжне споживання сектору домашніх господарств визначається з використанням інформації про питому вагу матеріальних витрат в обсязі продукції (робіт, послуг) на малих підприємствах за даними форми № 1-підприємництво.

Розрахунки випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості домашніх господарств здійснюються централізовано на загальнодержавному рівні.

Загальний обсяг випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості освіти визначається як сума даних кожного із зазначених показників секторів нефінансових корпорацій, загального державного управління, некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, і сектору домашніх господарств.

Охорона здоров'я і надання соціальної допомоги (секція Q)

До охорони здоров'я та соціальної допомоги відносять діяльність у сфері охорони здоров'я людини (діяльність лікувальних закладів, санаторно-курортних організацій, інша діяльність з охорони здоров'я), ветеринарні послуги та діяльність закладів соціальної допомоги.

Загальний випуск цього виду діяльності складається:

- з ринкових послуг госпрозрахункових підприємств, які відносять до сектору нефінансових корпорацій;
- послуг установ, які надають переважно неринкові послуги і фінансуються за рахунок коштів державного та місцевих

бюджетів, а також окремих бюджетних фондів. Ці установи становлять сектор загального державного управління;

- неринкових послуг, наданих соціальними підрозділами підприємств інших видів діяльності. Такі соціальні підрозділи входять до складу сектору некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства;
- ринкових послуг фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які відносять до сектору домашніх господарств.

Випуск і проміжне споживання з ринкових послуг госпрозрахункових підприємств розраховуються на підставі даних форми № 1-підприємництво «Структурне обстеження» з урахуванням обсягів для великих, середніх і малих підприємств.

Загальний обсяг неринкових послуг установ, які становлять сектор загального державного управління, визначається в розмірі поточних витрат на утримання їхнього апарату згідно з інформацією про видатки місцевих бюджетів. Проміжне споживання визначається за даними про видатки бюджетів згідно з економічною класифікацією в певних експертних оцінках.

На загальнодержавному рівні в централізованому порядку додатково включаються поточні видатки Державного бюджету України і споживання основного капіталу, інформації про які в регіонах немає.

Випуск і проміжне споживання некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, визначаються централізовано на загальнодержавному рівні з використанням певних експертних оцінок, які базуються на інформації з форми № 1-підприємництво «Структурне обстеження» і даних форми № 5 «Примітки до річної фінансової звітності» про доходи (витрати) на утримання об'єктів соціально-культурного призначення, які перебувають на балансі підприємства.

Випуск для сектору домашніх господарств розраховується за даними статистичного обстеження умов життя домогосподарств про обсяг отриманих у громадян послуг і за інформацією Державної податкової адміністрації про доходи фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності. Проміжне споживання сектору домашніх господарств визначається з використанням інформації про питому вагу матеріальних витрат в обсязі продукції (робіт, послуг) на малих підприємствах за даними форми № 1-підприємництво.

Розрахунки випуску, проміжного споживання та валової доданої вартості домашніх господарств здійснюються централізовано на загальнодержавному рівні.

Загальний обсяг випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості охорони здоров'я та соціальної допомоги визначається як сума даних кожного із зазначених показників секторів нефінансових корпорацій, загального державного управління, некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, і сектору домашніх господарств.

Мистецтво, спорт, розваги і відпочинок (секція R)

До виду економічної діяльності «Мистецтво, спорт, розваги і відпочинок» відносять діяльність у сфері кінематографії та відеопродукції, радіомовлення і телебачення, інша розважальна діяльність, агентства друку, діяльність у сфері культури, спорту, відпочинку та розваг.

Загальний випуск складається:

- з ринкових послуг госпрозрахункових підприємств, які відносять до сектору нефінансових корпорацій;
- послуг установ, які надають переважно неринкові послуги і фінансуються за рахунок коштів державного та місцевого бюджетів. Зазначені установи становлять сектор загального державного управління;
- неринкових послуг, наданих соціальними підрозділами підприємств інших видів діяльності, які утворюють сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства;
- послуг фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності, які відносять до сектору домашніх господарств.

Випуск і проміжне споживання з ринкових послуг госпрозрахункових підприємств розраховуються на підставі даних форми № 1-підприємництво «Структурне обстеження» з урахуванням обсягів для великих, середніх і малих підприємств.

Загальний обсяг неринкових послуг установ, які становлять сектор загального державного управління, визначається в розмірі поточних витрат на утримання їхнього апарату згідно з інформацією про видатки місцевих бюджетів. Проміжне споживання визначається за

даними видатків бюджетів відповідно до економічної класифікації та з використанням певних експертних оцінок. На загальнодержавному рівні в централізованому порядку додатково включаються поточні видатки Державного бюджету України та споживання основного капіталу, інформації про які в регіонах немає.

Випуск і проміжне споживання некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, визначається на загальнодержавному рівні із застосуванням певних експертних оцінок, які базуються на інформації з форми № 1-підприємництво «Структурне обстеження» і даних форми № 5 «Примітки до річної фінансової звітності» про доходи (витрати) на утримання об'єктів соціально-культурного призначення, які перебувають на балансі підприємства.

Показники для сектору домашніх господарств розраховуються на підставі інформації Державної податкової адміністрації про доходи фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності та даних статистичного обстеження умов життя домогосподарств про обсяги отриманих у громадян послуг. Проміжне споживання сектору домашніх господарств визначається з використанням інформації про питому вагу матеріальних витрат в обсязі продукції (робіт, послуг) на малих підприємствах за даними форми № 1-підприємництво.

Розрахунки випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості домашніх господарств здійснюються централізовано на загальнодержавному рівні.

Загальний обсяг випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості щодо діяльності у сфері відпочинку і розваг, культури та спорту визначається як сума даних за кожного із зазначених показників секторів нефінансових корпорацій, загального державного управління, некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, і сектору домашніх господарств.

Діяльність домашніх господарств (секція Т)

Діяльність домашніх господарств включає:

- роботу в домашньому господарстві з використанням домашніх робітниць, нянь, кухарів чи кухарок, слуг чи служниць, лакеїв та покоївок, дворецьких, офіціантів, праль, садівників,

воротарів, конюхів, швейцарів, гувернанток, осіб, які доглядають за дітьми протягом дня, домашніх учителів, секретарів тощо.

Загальний випуск складається здебільшого з послуг фізичних осіб (індивідуальна підприємницька діяльність без утворення юридичної особи) і належить до сектору домашніх господарств.

Джерелом інформації є дані статистичного обстеження умов життя домогосподарств про обсяги отриманих у громадян послуг. Проміжне споживання визначається з використанням інформації про питому вагу матеріальних витрат в обсязі продукції (робіт, послуг) на малих підприємствах за даними форми № 1-підприємство.

Розрахунки випуску, проміжного споживання та валової доданої вартості домашніх господарств здійснюються централізовано на загальнодержавному рівні.

Діяльність екстериторіальних організацій і органів (секція U)

Діяльність екстериторіальних організацій і органів включає діяльність міжнародних організацій, наприклад Організації Об'єднаних Націй, її спеціалізованих установ, регіональних представництв тощо, Європейського Співтовариства, Європейської Асоціації вільної торгівлі, Організації економічної співпраці та розвитку, Ради з митної співпраці, Організації країн – експортерів нафти, Міжнародного валютного фонду, Світового банку тощо.

Випуск екстериторіальної діяльності оцінюється за поточними витратами на утримання платного апарату та здійснення ним його функцій у відповідній організації, на господарські витрати та організаційні витрати на проведення різних видів зборів, з'їздів, конференцій, зустрічей, пов'язаних із здійсненням функцій згідно зі статутною діяльністю організацій.

Контрольні запитання до розділу

1. Охарактеризуйте систему основних макроекономічних показників СНР.
2. Які принципи побудови показників СНР?
3. Назвіть Принципи визначення окремих компонентів валового випуску і ВВП.
4. Яка методологія розрахунку проміжного споживання в СНР?
5. У чому суть галузевих особливостей розрахунку валового випуску в СНР?
6. Яка методологія розрахунку проміжного споживання в різних секціях економіки?

Завдання для самостійного вирішення

5.1. Маємо такі умовні дані економіки за рік (млн грн):

Показники	Грн
1. Валова продукція видів діяльності (основні ціни)	4 752
2. Виторг від надання платних послуг	948
3. Витрати на надання безкоштовних послуг	1 276
4. Відсотки, отримані банками за надані кредити	2 832
5. Відсотки, виплачені банками за використані кошти	2 556
6. Матеріальні витрати на виробництво товарів і послуг	736
у тому числі амортизація основних фондів	672
7. Вартість основних фондів, що вибули	88
8. Інші елементи, що входять до складу проміжного споживання	124
9. Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	(+13)
10. Чисті податки на продукти й імпорт	247

Визначити валову додану вартість в основних і ринкових цінах.

- 5.2.** У поточному кварталі промислове підприємство реалізувало продукції на 159,1 млн грн. Додатково підприємством було отримано 24,2 млн грн як передплата за ще невироблену продукцію. Крім того, було вироблено і реалізовано напівфабрикатів на 12,1 млн грн та виконано робіт промислового характеру на 6 млн грн.
Визначити валовий випуск продукції за поточний квартал.

5.3. Є такі умовні дані промислових підприємств:

№	Показник	Млн грн
1.	Готова продукція і напівфабрикати, реалізовані на сторону	1 359
2.	Приріст готової продукції і напівфабрикатів на складах підприємств	+105
3.	Готова продукція і напівфабрикати, використані на бартерний обмін	12
4.	Готова продукція і напівфабрикати, використані на споживання працівниками цих підприємств	48
5.	Приріст незавершеного виробництва	26
6.	Продукція і послуги допоміжних і підсобних підрозділів підприємств: у тому числі реалізовано на сторону	382 63
7.	Витрати на утримання житлового фонду і культурно-побутових підрозділів	63

Визначити валовий випуск промисловості.

5.4. Маємо такі сільськогосподарських підприємств (млн грн):

Показник	Млн грн
1. Вартість валового збору сільськогосподарських культур	2 633
у тому числі використано на власні потреби	417
видано працівникам своїх підприємств	268
2. Вартість незавершеного виробництва в землеробстві	
на початок року	134
на кінець року	137
3. Вартість товарної продукції тваринництва	1 875
4. Вартість продукції приросту, приплоду та приросту ваги тварин	89
5. Вартість валової продукції підсобних сільськогосподарських підприємств	386
6. Вартість валової сільськогосподарської продукції домогосподарств	455
у тому числі спожито на власні потреби домогосподарств	386

Визначити валовий випуск сільського господарства.

5.5. Розрахувати валовий випуск будівництва за такими умовними даними (млн грн):

Показник	Млн грн
1. Вартість готової продукції підрядних організацій	1 376
2. Залишки незавершеного виробництва:	
на початок року	28
на кінець року	32
3. Залишки незавершеного будівельного виробництва:	
на початок року	6
на кінець року	5
4. Вартість капітального ремонту	384
у тому числі капітальний ремонт будинків і споруджень	196
5. Вартість валового випуску з нового будівництва, що здійснюється господарським способом підприємствами і організаціями	216
6. Вартість капітального ремонту господарським способом	36
у тому числі ремонт будинків і споруд	22
7. Валовий випуск нового індивідуального будівництва населення	186
8. Капітальний ремонт основних засобів населення – 8,5 % від вартості валового випуску.	

5.6. Маємо такі дані для одного з виду економічної діяльності:

Показник	Млн грн
Обсяг реалізованої продукції, робіт, послуг	4 230
Операційні витрати з реалізованої продукції, робіт, послуг	3 050
у тому числі:	
матеріальні витрати	623
амортизаційні відрахування	233
витрати на оплату праці	654
відрахування на соціальні заходи	241
інші операційні витрати	1 299
Питома вага нематеріальних послуг в інших матеріальних витратах, %	65,0

Визначити обсяг випуску, проміжного споживання і валової доданої вартості, питому вагу проміжного споживання у випуску.

Рекомендовані джерела до розділу

1. Гальків Л. І. Економічна статистика : навч. посібник / Л. І. Гальків, Н. П. Лутчин, Б. С. Москаль. – 2-ге вид. – Львів : «Новий світ-2000», 2010. – 400 с.
2. Лутчин Н. П. Система національних рахунків: практикум : навч. посібник / Н. П. Лутчин, І. Д. Мельник ; за ред. С. О. Матковського. – Львів : «Новий світ-2000», 2008. – 204 с.
3. Моторина Т. М. Національне рахівництво : навч. посібник / Т. М. Моторина, Р. М. Моторин. – Київ : ЦУЛ, 2015. – 216 с.
4. Підгорний А. З. Система національних рахунків : навч. посібник / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко. – Одеса : ОДЕУ, 2009. – 121 с.
5. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

РОЗДІЛ 6

СИСТЕМА ОСНОВНИХ РАХУНКІВ СНР

Після вивчення матеріалу цього розділу ви повинні вміти:

1. У відповідності з правилами будувати національні рахунки.
2. Охарактеризувати кожен рахунок СНР та його елементи у відповідності з їх класифікацією.
3. Будувати рахунки поточних операцій і рахунки нагромадження.
4. Будувати баланс активів і пасивів.
5. Дати характеристику і будувати зведений рахунок товарів та послуг.
6. Дати оцінку принципам побудови рахунків іншого світу.

Основні терміни і поняття

- Рахунок виробництва (Production account)
- Рахунок утворення доходу (Generation of income account)
- Рахунок розподілу первинного доходу (Allocation of primary income account)
- Рахунок вторинного розподілу доходу (Secondary distribution of income account)
- Рахунок використання наявного доходу (Use of disposable income account)
- Рахунок капіталу (Capital account)
- Фінансовий рахунок (Financial account)
- Рахунок товарів та послуг (Goods and services account)
- Рахунки іншого світу (Rest of the world accounts)

6.1. ПРАВИЛА ПОБУДОВИ І КЛАСИФІКАЦІЯ РАХУНКІВ СНР

Рахунки є важливим елементом СНР. Вони використовуються для реєстрації економічних операцій, здійснюваних інституційними одиницями у зв'язку з їхньою участю в різних аспектах економічного процесу (виробництво, розподіл і перерозподіл доходів, придбання нефінансових і фінансових активів, прийняття фінансових зобов'язань та ін.). У рахунках реєструються активи і пасиви інституційних

одиниць, а також зміни у вартості активів і зобов'язань, що виникають як унаслідок нормального економічного процесу, так і внаслідок екстраординарних подій, таких як стихійні лиха, пожежі, війни, і в результаті інфляції (зміни унаслідок екстраординарних подій прийнято називати іншими потоками). У рахунках реєструють як операції між резидентами даної країни, так і операції резидентів даної країни з резидентами решти світу. Активи та зобов'язання, реєстровані в рахунках, належать до резидентів даної країни, проте при цьому записи про зобов'язання можуть відображати вимоги резидентів до решти світу або, навпаки, вимоги решти світу до резидентів.

Записи в рахунках відносять не до кожної окремої економічної операції, а до узагальнювальних числових характеристик відповідних груп економічних операцій (наприклад, споживання, накопичення, експорт). Нарешті, деякі записи в рахунках являють собою узагальнювальні показники результатів різних аспектів економічного процесу. Велика частина цих показників (наприклад, додана вартість, заощадження, сальдо первинних доходів) обчислюють балансовим методом, тобто як різниця між сумою записів у ресурсах і сумою записів у використанні. Такі показники називають балансучими статтями. Як уже зазначалося, найбільш важливі показники, що відносять до економіки в цілому, називаються агрегатами (наприклад, валовий внутрішній продукт, національний дохід, національне багатство).

За своєю формою рахунки СНР подібні з рахунками бухгалтерського обліку. Вони мають T-подібну форму. Існують два методи балансування рахунків. Деякі рахунки балансуються за допомогою балансуєчої статті, тобто балансовим методом. Балансуєча стаття стає потім вихідною статтею наступного рахунку. Інші рахунки балансуються «за визначенням». Це означає, що жодна зі статей рахунку не визначається балансовим шляхом, а балансування рахунку досягається завдяки тому, що між записами, що відносять до ресурсів і до використання, існує рівновага. Таким рахунком, який балансується «за визначенням», є рахунок товарів і послуг. Він характеризує ресурси та використання товарів і послуг на різні цілі (споживання, накопичення та ін.). У цьому рахунку немає балансуєчої статті, однак якщо статті визначені точно, рахунок буде автоматично збалансований. Існування балансової неув'язки в рахунку товарів і послуг показує, що при визначенні величин окремих статей допущені помилки.

Отже, балансуєча стаття рахунку, що забезпечує баланс (рівність) його правої і лівої частин, розраховується як різниця між обсягами ресурсів і їх використання. Іншими словами, балансуєча стаття попереднього рахунку, що відображається в розділі «Використання», є вихідним показником розділу «Ресурси» наступного рахунку (табл. 6.1). Цим досягається ув'язка рахунків між собою і утворення системи національних рахунків.

Таблиця 6.1

Балансуєчі статті зведених рахунків внутрішньої економіки

Назва рахунка	Балансуєча стаття
1. Виробництво	Валовий внутрішній продукт
2. Утворення доходів	Валовий прибуток, змішаний дохід
3. Розподіл первинних доходів	Валовий національний дохід (сальдо первинних доходів)
4. Вторинний розподіл доходів	Валовий наявний дохід
5. Використання доходів	Валове заощадження

У рахунках СНР розрізняють дві частини – ресурси і використання (не дебет і кредит, як це прийнято в бухгалтерському обліку). Зазначимо, що в кожному рахунку сума записів, яку відносять до ресурсів, дорівнює сумі записів, які відносять до використання.

Таким чином, можна сформулювати основні принципи побудови національних рахунків:

- рахунки мають Т-подібну форму, складаються з двох частин – «Ресурси» і «Використання»;
- рахунки будуються за принципом бухобліку, що виражається в подвійному відображенні в СНР кожної операції – у частині «Використання» одного рахунку і в частині «Ресурси» іншого рахунку;
- кожний рахунок являє собою балансову таблицю, у якій розрахунковим шляхом забезпечується баланс між двома частинами;
- показники в рахунку являють собою операції, тобто вартісний потік між інституційними одиницями;
- відповідно до принципу подвійного запису підсумки операцій на кожній частині рахунку балансуються, або «за визначенням» або за допомогою балансуєчої статті, яка є важливою в економічному аналізі і служить для переходу до наступного рахунку;

- національні рахунки будуються в певній послідовності, яка в основному відповідає послідовності відтворювального циклу.

У СНР існує чітка класифікація рахунків. Розрізняють такі їхні групи: 1) рахунки для інституційних секторів економіки; 2) рахунки для галузей економіки; 3) рахунки для окремих економічних операцій; 4) рахунки для економіки в цілому (консолідовані рахунки); 5) рахунки іншого світу.

В Україні на даний час представлені зведені рахунки, рахунки інституційних секторів економіки і рахунки іншого світу.

Рахунки можуть будуватися для таких двох рівнів:

- рахунки для внутрішньої економіки;
- рахунки «іншого світу».

Зведені рахунки і рахунки інституційних секторів включають:

- рахунки поточних операцій;
- рахунки нагромадження;
- баланси активів і пасивів.

Рахунки поточних операцій включають:

- рахунок виробництва;
- рахунки первинного розподілу доходів:
 - а) рахунок утворення доходу;
 - б) рахунок розподілу первинного доходу;
- рахунок вторинного розподілу доходів;
- рахунок перерозподілу доходу в натуральній формі (тільки для секторів економіки);
- рахунки використання доходу:
 - а) рахунок використання наявного доходу;
 - б) рахунок використання скоригованого наявного доходу (тільки для секторів економіки).

Рахунки нагромадження включають:

- рахунок капіталу;
- фінансовий рахунок;
- рахунок інших змін в активах.

Для економіки загалом будується рахунок товарів і послуг.

До рахунків «іншого світу» відносять:

- зовнішній рахунок товарів і послуг;
- зовнішній рахунок первинного доходу і поточних трансфертів;

- зовнішній рахунок капіталу;
- зовнішній фінансовий рахунок.

6.2. ХАРАКТЕРИСТИКА РАХУНКІВ СНР

6.2.1. Рахунки поточних операцій

Рахунок виробництва. Цей рахунок призначений для опису та аналізу результатів виробництва. Випуск, який реєструється у правій частині рахунку, являє собою початкову точку у вимірі результатів виробництва. У широкому сенсі випуск – це вартість усіх вироблених товарів і послуг. Цей показник містить повторний рахунок вартості, оскільки при його обчисленні не виключена вартість товарів і послуг, витрачених у процесі виробництва (табл. 6.2).

Таблиця 6.2

Рахунок виробництва

Використання	Ресурси
3. Проміжне споживання	1. Випуск
4. Валова додана вартість (1 + 2 – 3)	2. Податки за винятком субсидій на продукти
Разом використано	Разом ресурсів

Існують помітні відмінності в методах обчислення випуску в різних галузях і секторах економіки. Наприклад, випуск сектору нафтових корпорацій обчислюємо за формулою:

$$P = R + S, \quad (6.1)$$

де P – випуск; R – вартість реалізованої продукції; S – приріст запасів нереалізованої продукції (готової продукції та незавершеного виробництва).

Величина приросту запасів нереалізованої продукції може бути визначена за формулою:

$$S = S_1 - S_0, \quad (6.2)$$

де S_1 – вартість запасів на кінець періоду; S_0 – вартість запасів на початок періоду.

У СНР є важливе правило, згідно з яким випуск повинен бути оцінений у цінах, що існує на момент виробництва, а не на момент

реалізації продукції. В умовах високих темпів інфляції різниця між цими цінами може бути досить значною величиною. Для того, щоб забезпечити оцінку випуску в цінах на момент виробництва, СНР рекомендує обчислювати приріст запасів нереалізованих продуктів в умовах високих темпів інфляції за формулою:

$$S' = L - M, \quad (6.3)$$

де L – вартість продукції, спрямованої в запаси протягом періоду, в оцінці за цінами, які існували на момент направлення товарів у запаси; M – вартість товарів, вилучених із запасів, в оцінці за цінами, які існували на момент вилучення товарів із запасів.

Застосування формули (6.3) замість (6.2) дозволяє отримати оцінку випуску в цінах на момент виробництва в умовах високих темпів інфляції.

Приклад 6.1 (цифри умовні). Припустімо, що підприємство виробило 100 од. продукції в період, коли ціна за 1 од. дорівнювала 5 ум. одиниць, а реалізувало продукцію пізніше, коли ціни зросли 2 рази. Іншими словами, вартість реалізації продукції становить 1 000 ум. одиниць ($100 \cdot 10$). Зазначимо, що в цьому прикладі відсутні запаси продукції на початок і кінець періоду. Підрахуємо тепер величину випуску за формулою (6.1), використовуючи формулу (6.3) для визначення величини приросту запасів нереалізованої продукції:

$$S' = 500 - 1\,000 = -500; \quad (6.4)$$

$$P = 1\,000 + (500 - 1\,000) = 500. \quad (6.5)$$

Таким чином, приріст запасів нереалізованої продукції, обчислений за формулою (6.3), представлений у нашому прикладі негативною величиною. Дійсно, підприємство направило в запаси продукцію на 500, а вилучило із запасів на 1 000, коли ціна за 1 од. досягла 10. Іншими словами, S' являє собою приріст вартості товарів за час їх перебування на складі, але з протилежним знаком. Тому розрахунок приросту запасів за формулою (6.3) дозволяє виключити з обсягу реалізації зазначений приріст вартості запасів у результаті цінового чинника, званого холдинговим прибутком. У нашому прикладі холдинговий прибуток дорівнює 500. Він повинен бути виключений з обсягу реалізації для того, щоб випуск був оцінений у цінах на момент виробництва.

У нашому прикладі весь приріст запасів нереалізованої продукції дорівнює холдинговому прибутку з протилежним знаком. Розглянемо, якими були б результати розрахунку випуску, якби для обчислення приросту запасів нереалізованої продукції була застосована традиційна формула (6.2). У цьому разі приріст запасів дорівнює нулю, тому що запаси продукції на початок і кінець року не передбачені. У результаті випуск становить 1 000 од. (тобто він був би рівним обсягові реалізованої продукції), проте ці 1 000 од. включають, як уже зазначалося, холдинговий прибуток у розмірі 500 од., і вона повинна бути згідно з положеннями СНР виключена з вартості випуску. Якщо ціни не змінюються протягом року, то результати розрахунку приросту запасів нереалізованої продукції за обома формулами (6.2) і (6.3) будуть ідентичними.

Формула (6.1) не застосовується для оцінки випуску неринкових послуг, що надаються органами державного управління та некомерційними організаціями для обслуговування домашніх господарств. У цих секторах відсутні і реалізація, і приріст запасів нереалізованої продукції. Тому випуск цих секторів визначається як сума витрат на виробництво, яка включає: 1) використання товарів і послуг для проміжного споживання; 2) оплату праці; 3) інші податки на виробництво (за вирахуванням інших субсидій на виробництво); 4) споживання основного капіталу.

У деяких ситуаціях організації та установи, які надають неринкові послуги, можуть стягувати часткові платежі зі своїх клієнтів або в невеликих розмірах продавати товари. Наприклад, державні дитячі дошкільні установи стягують часткові платежі з батьків з метою відшкодування деяких витрат або музеї іноді продають листівки. Проте загальна величина випуску цих організацій і установ приймається рівною загальній сумі витрат на виробництво. Зазначимо, що деякі державні установи можуть мати у своїй структурі ринкові заклади, що реалізують свої продукти за ринковими цінами (наприклад, деякі державні вищі навчальні заклади можуть мати у своєму складі підрозділи, які надають студентам послуги за гроші). У цьому разі випуск такої державної установи складається з випуску неринкового і ринкового закладів і, отже, воно може отримувати прибуток.

Формула (6.1) також не застосовується для обчислення випуску фінансових корпорацій. Для обчислення випуску фінансових корпорацій застосовується інша формула, пристосована до типу фінансо-

вих послуг, які поділять на дві основні групи. Перша група – фінансові послуги, за надання яких стягують плату в явній формі. Наприклад, банки можуть стягувати плату з клієнтів за деякі операції з їхніми рахунками, за надання консультацій з питань інвестування, за зберігання цінностей у сейфах. Відображення в рахунках цих послуг не має проблем концептуального характеру. Платежі, вироблені домашніми господарствами, відносять до їхніх витрат на кінцеве споживання, а платежі, вироблені підприємствами, відносять до проміжного споживання. Другу групу становлять послуги, пов'язані з діяльністю фінансових корпорацій із фінансового посередництва, за які плата в явній формі не стягується і випуск яких охоплює послуги фінансового посередництва, що вимірювані непрямим чином (УОПФП).

Фінансове посередництво полягає в тому, що фінансові установи залучають вільні ресурси в суб'єктів господарювання, які їх зберігають, і надають їх на поворотній і платній основі суб'єктам господарювання, які використовують їх для інвестування в різні активи. Фінансові посередники відшкодовують свої витрати і отримують прибуток за рахунок різниці між відсотками, які вони отримують, надаючи ресурси інвесторам, і відсотками, які вони виплачують, залучаючи вільні ресурси. СНР визначає типи фінансових активів, які беруть участь у створенні випуску послуг фінансового посередництва (позики і депозити), а також типи фінансових установ, що займаються операціями фінансового посередництва (фінансові корпорації, приймають депозити, та інші фінансові посередники, крім страхових корпорацій та пенсійних фондів).

При обчисленні випуску УОПФП у розрахунок приймаються відсотки, що сплачуються фінансовими установами власникам депозитів, і відсотки, отримані ними від одержувачів позик. Не приймаються до уваги в цьому контексті інші доходи від власності (наприклад, дивіденди). Таким чином, у найзагальнішій формі випуск УОПФП може бути представлений як різниця між відсотками, одержуваними фінансовими посередниками за надання позик, і відсотками, які сплачуються ними за депозитами. Однак така спрощена формула не дозволяє вирішити питання про те, яка частина випуску послуг фінансового посередництва має бути віднесена до кінцевого споживання, а яка його частина повинна бути віднесена до проміжного споживання. Для вирішення цього питання формула обчислення випуску

УОПФП модифікована таким чином, щоб розраховувати його шляхом складання двох окремих елементів: елементу, який пов'язаний з виплатами відсотків домашнім господарствам за депозитами і повинен бути віднесений до кінцевого споживання, і елементу, який пов'язаний з отриманням відсотків від підприємств за надані позики і повинен бути віднесений до проміжного споживання підприємств.

Для проведення відмінності між проміжним і кінцевим споживанням випуску УОПФП у його формулу вводиться так звана базисна ставка відсотка, яка не включає елемент оплати посередницьких послуг. За базисну ставку відсотка може бути прийнята ставка, за якою банки здійснюють операції між собою.

Таким чином, віднімаючи з базисної ставки відсотка ставку фактичного відсотка, отриманого за депозитами, обчислюють ту частину УОПФП, яка повинна бути віднесена до кінцевого споживання, і, відповідно, віднімаючи із ставки фактичного відсотка, сплаченого підприємствами за позиками, базисну ставку відсотка, розраховують ту частину УОПФП, яка повинна бути віднесена до проміжного споживання підприємств. В основі такої методології лежить розуміння того, що фінансові установи, отримуючи платежі за послуги, надані власникам депозитів, роблять це шляхом утримання різниці між базисною ставкою відсотка і ставкою фактичного відсотка за депозитами. З другого боку, оплата підприємствами посередницьких послуг фінансових установ складається з перевищення ставки фактичного відсотка за позиками над базисною ставкою відсотка, яка, як уже зазначалося вище, не містить елементу оплати посередницьких послуг.

У формулі, яка використовується для розрахунку випуску УОПФП, величину базисної ставки відсотка множимо, відповідно, на середню величину залишків депозитів і позик, і, таким чином, частину випуску УОПФП, що належить до кінцевого споживання домашніх господарств, яка дорівнює різниці між добутком базисної ставки на середню величину залишків депозитів (чисті відсотки за депозитами) і сумою фактично виплачених процентів за депозитами домашніх господарств. З другого боку, частина випуску УОПФП, яку відносять до проміжного споживання підприємств, дорівнює різниці між сумою фактичних відсотків, отриманих фінансовими установами за позиками, і сумою «чистих відсотків» за позиками (добутком базисної ставки на середню величину залишків позик).

Випуск фінансових корпорацій включає також доходи від операцій з купівлі і продажу цінних паперів та іноземної валюти. Маржа, реалізована від операцій з продажу та купівлі цих фінансових інструментів, являє собою випуск доларів. Цей випуск повинен бути умовно розподілений між кінцевим і проміжним споживанням. Для цього СНР рекомендує використовувати середню величину між ціною продажу і ціною купівлі цінних паперів та іноземної валюти. Різниця між фактичними цінами купівлі та продажу і середньою ціною дозволяє віднести їх до кінцевого або проміжного споживання залежно від типу продавців і покупців цінних паперів та іноземної валюти. Наприклад, якщо покупцями були домашні господарства, відповідна частина маржі повинна бути віднесена до кінцевого споживання домашніх господарств.

Випуск страхових компаній обчислюємо за такою формулою:

$$P = R - K + Q - N, \quad (6.6)$$

де P – випуск страхових компаній; R – страхові премії, сплачені страховим компаніям; K – страхові відшкодування, виплачені страховими компаніями; Q – доповнення до страхових премій (відсотки та інші доходи, отримані страховими компаніями від інвестування страхових технічних резервів у цінні папери або інші ліквідні фінансові інструменти); N – приріст страхових актуарних резервів (береться до уваги в разі обчислення випуску зі страхування життя).

Проміжне споживання являє собою вартість товарів і послуг, повністю витрачених у процесі виробництва. Наприклад, сюди входить вартість витрачених у виробництві сировини, матеріалів, палива, енергії, інструменту, а також платежі за послуги рекламних агентств, юридичних консультацій, транспортних агентств і т. д. Важливою статтею проміжного споживання є платежі за оренду приміщень, обладнання та машин. До проміжного споживання відносять також частину УОПФП і витрати на оплату послуг страхування. Проміжне споживання не включає споживання основного капіталу. На відміну від СНР 1993, в СНР 2008 витрати на наукові дослідження і розроблення та на придбання систем озброєння не належать до проміжного споживання, а відображаються у складі нагромадження основного капіталу.

Проміжне споживання оцінюється в цінах кінцевого покупця, включаючи всі торговельно-транспортні націнки. Податок на додану вартість (ПДВ) не включається в тому разі, якщо він підлягає вирахуванню із суми ПДВ, нарахованої на продукцію, що реалізується підприємством. Однак деякі виробники звільнені від сплати ПДВ, і в цьому разі їхні витрати на проміжне споживання оцінюються в цінах, включаючи ПДВ. Зазначимо, що проміжне споживання має оцінюватися у фактичних цінах, які існують на момент, коли придбані товари витрачаються у виробництві, а не в тих цінах, які були сплачені за товари в момент їх придбання. Різниця між цими цінами може бути досить значною в період високих темпів інфляції.

Податки на продукти – це податки, які стягуються пропорційно кількості або вартості товарів та послуг, вироблених, проданих або імпортованих виробничою одиницею-резидентом.

Валова додана вартість (ВДВ) – важливий показник результатів економічної діяльності. ВДВ – балансує стаття рахунку виробництва, тобто вона обчислюється як різниця між випуском і проміжним споживанням. Якщо випуск оцінений в основних цінах, тобто в цінах за вирахуванням податків на продукти, але включаючи субсидії на продукти, то вважається, що ВДВ також оцінено в основних цінах. Якщо випуск оцінений у цінах виробника (тобто включаючи податки на продукти, крім ПДВ та податків на імпорт, але не включаючи субсидії на продукти), то ВДВ оцінена в цінах виробника. У широкому сенсі сума ВДВ усіх секторів або галузей економіки дорівнює валовому внутрішньому продукту (ВВП).

Рахунок утворення доходів. Призначення рахунку утворення доходів полягає в тому, щоб показати розподіл ВВП на складові його елементів за доходами. Основні складові ВВП наведено в лівій частині рахунку (табл. 6.3).

Таблиця 6.3

Рахунок утворення доходів

Використання	Ресурси
2. Оплата праці	1. Валова додана вартість (ВВП у ринкових цінах)
3. Податки на виробництво та імпорт (за вирахуванням субсидій на виробництво та імпорт)	
4. Споживання основного капіталу	
5. Валовий прибуток / змішаний дохід (1 – 2 – 3 – 4)	
Разом використано	Разом ресурсів

Оплата праці складається з двох компонентів – заробітної плати і відрахувань на соціальне страхування. Оплата праці охоплює виплати як резидентам, так і нерезидентам, які брали участь у виробництві ВДВ. Інші податки на виробництво – це податки на окремі фактори виробництва (землю, будівлі, транспортні засоби, фонд оплати праці). Ця стаття реєструється на чистій основі, тобто за вирахуванням інших субсидій на виробництво. Споживання основного капіталу характеризує суму зносу основного капіталу в оцінці за відновною вартістю.

Прибуток – це балансує стаття для корпорацій, тобто вона з'являється в рахунках утворення доходів нефінансових і фінансових корпорацій. Як уже зазначалося, прибуток можуть отримувати ринкові закладу органів державного управління, які в основному є неринковими виробниками. Зазначимо, що показники прибутку, обчислені в СНР, не збігаються з показниками прибутку бухгалтерського обліку, ураховуючи відмінності в методах оцінки продукції і витрат, а також у визначенні окремих статей витрат. Змішаний дохід – це балансує стаття для некорпоративних підприємств, що належать домашнім господарствам, тобто вона з'являється в рахунку утворення доходів сектору домашніх господарств, до складу якого, як уже зазначалося, включені також їхні некорпоративні підприємства (дрібні ферми, майстерні, ресторани і магазини, що належать окремим сім'ям, у яких вони самі працюють, та ін.).

Податки на виробництво та імпорт складаються з податків на продукти та інших податків, пов'язаних із виробництвом.

Інші податки, пов'язані з виробництвом, – це платежі підприємств та організацій до державного і місцевих бюджетів та цільових і позабюджетних фондів, пов'язані з використанням факторів виробництва, а також платежі за ліцензії і дозволи займатися специфічними видами виробничої діяльності або інші обов'язкові платежі, сплата яких потрібна для діяльності виробничої одиниці-резидента. Вони можуть сплачуватись за землю, засоби виробництва або робочу силу, які використовуються у процесі виробництва, або за право здійснювати відповідні види діяльності чи операції. Вони підлягають сплаті в держбюджет незалежно від рентабельності виробництва. Інші податки, пов'язані з виробництвом, не включають податки на прибуток або інші доходи, які одержує підприємство.

Інші податки, пов'язані з виробництвом, включають:

- податок на перевищення фактичного фонду споживання над розрахунковим;
- відрахування на геологорозвідувальні роботи;
- лісовий податок;
- державне мито;
- плату за видачу ліцензій;
- плату за воду;
- плату за землю;
- податки з власників транспортних засобів;
- ринковий збір;
- внески до державних цільових і позабюджетних фондів;
- місцеві податки та збори тощо.

Рахунок розподілу первинних доходів. Призначення рахунку розподілу первинних доходів полягає в тому, щоб показати, як доходи, створені в одних секторах – виробниках доданої вартості, надходять у формі первинних доходів до інших секторів-одержувачів. У правій частині рахунку показані основні види первинних доходів, отриманих резидентами даної країни. У лівій частині показані доходи від власності, виплачені резидентами даної країни, і балансуєча стаття рахунку – сальдо первинних доходів (табл. 6.4).

Таблиця 6.4

Рахунок розподілу первинних доходів

Використання	Ресурси
5. Дохід від власності, сплачений іншим країнам	1. Прибуток / Змішаний дохід
Сальдо первинних доходів (валовий національний дохід) (1 + 2 + 3 + 4 - 5)	2. Оплата праці
	3. Чисті податки на виробництво та імпорт
	4. Дохід від власності, одержаний від інших країн
Разом використано	Разом ресурсів

Прибуток / Змішаний дохід – це первинний дохід корпорацій (нефінансових і фінансових), а також некорпоративних підприємств, що належать домашнім господарствам. Оплата праці в цьому рахунку показує надходження оплати праці резидентам даної країни, які беруть участь у виробництві ВВП у цій країні і за кордоном. Таким чином, оплата праці в цьому рахунку не збігається з оплатою праці

в рахунку утворення доходу, де вона відноситься до виплат, виробленим підприємствами як резидентам, так і нерезидентам, які беруть участь у виробництві ВВП даної країни. Потоки оплати праці, зареєстровані в рахунку утворення доходів і в рахунку розподілу первинних доходів, можуть збігтися (арифметично) тільки випадково. Чисті (за винятком субсидій) податки на виробництво та імпорт – це первинний дохід органів державного управління. Зазначимо, що податки на доходи і майно не розглядаються як первинні доходи, а трактуються як перерозподільчі платежі.

Доходи від власності – первинні доходи, одержані всіма інституційними одиницями і всіма секторами економіки за надання на поворотній і платній основі належних їм невироблених активів (фінансовий капітал, земля та інші природні активи). Вони включають відсотки, розподілений дохід корпорацій у формі дивідендів і вилучення з доходів корпорації, реінвестовані доходи від прямих іноземних інвестицій, виплати іншого інвестиційного доходу (наприклад, доходу від інвестування страхових технічних резервів), а також ренту. Однак орендна плата за житлові та нежитлові приміщення не є доходом від власності, а розглядається як платежі за послуги (оскільки це плата за надання вироблених активів, і тому вона не підпадає під загальне визначення доходів від власності). Доходи від власності можуть надходити резидентам даної країни з решти світу, і вони також можуть виплачуватися нерезидентам. Зазначимо, що потоки доходів від власності між резидентами даної країни взаємно погашають один одного, і в національний дохід входить тільки сальдо доходів від власності, отриманих від решти світу. Сума сальдо первинних доходів для всіх секторів економіки дає такий важливий агрегат СНР – національний дохід.

Рахунок вторинного розподілу доходів. Призначення рахунку вторинного розподілу доходів полягає в тому, щоб описати процес перерозподілу доходів, який здійснюється головним чином у грошовій формі. Початкова стаття рахунку (табл. 6.5) – це балансуєча стаття попереднього рахунку, тобто сальдо первинних доходів. Перерозподіл доходів здійснюється за допомогою перерозподільних платежів, які в СНР називаються трансферами.

Трансфери – це економічні операції, у результаті яких одні інституційні одиниці передають іншим інституційним одиницям безоплатно товари, послуги, активи. Іншими словами, трансфери –

це такі операції, в результаті яких потокам товарів, послуг, активів в одному напрямку не протистоять компенсуючі потоки еквівалентної вартості в протилежному напрямку.

Таблиця 6.5

Рахунок вторинного розподілу доходів

Використання	Ресурси
3. Поточні трансфери виплачені	1. Сальдо первинних доходів (валовий національний дохід)
4. Валовий наявний дохід (1 + 2 – 3)	2. Поточні трансфери отримані
Разом використано	Разом ресурсів

Трансфери бувають поточні та капітальні, у грошовій і натуральній формах. У рахунку вторинного розподілу доходів реєструються поточні трансфери в основному в грошовій формі. Вони включають такі статті: 1) поточні податки на доходи і майно; 2) відрахування на соціальне страхування; 3) соціальні допомоги (крім соціальних трансферів у натуральній формі); 4) страхові премії та відшкодування; 5) трансфери в рамках міжнародного співробітництва; 6) інші перерозподільні платежі (штрафи, пені, пожертвування і т. д.).

Особлива група поточних трансферів – грошові перекази резидентів родичам, що є нерезидентами і проживають за кордоном. Наприклад, особи з України, що працюють протягом тривалого періоду часу в Польщі і розглядаються тому як резиденти Польщі, пересилають на Батьківщину частину зароблених ними грошей. В останні роки в результаті процесів глобалізації та посилення міжнародної міграції грошові перекази за кордон набули значних розміри і можуть помітно впливати на загальні доходи країн-реципієнтів. Поточні трансфери, отримані вітчизняними секторами економіки, зазвичай, не дорівнюють поточним трансферам, виплачених ними, оскільки частина трансферів виплачується за кордон. З другого боку, частина трансферів, отриманих вітчизняними секторами економіки, надходить з-за кордону.

Балансуючого статтею рахунку є наявний дохід. Цей показник може бути обчислений на валовій і чистій основі, тобто до і після відрахування споживання основного капіталу. Сума наявного доходу, отриманого всіма секторами економіки, дорівнює національному наявному доходу (валовому або чистому), який поряд з ВВП і ВНД є важливим агрегатом СНР. Валовий національний наявний дохід

(ВННД) відрізняється від ВНД на сальдо поточних трансферів, отриманих з-за кордону.

Рахунок використання наявного доходу. Цей рахунок призначений для реєстрації операцій, пов'язаних із використанням наявного доходу (табл. 6.6). Як уже зазначалося, витрати на кінцеве споживання включають три елементи: а) витрати на кінцеве споживання домашніх господарств; б) витрати на кінцеве споживання органів державного управління; в) витрати на кінцеве споживання некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

Таблиця 6.6

Рахунок використання наявного доходу

Використання	Ресурси
2. Витрати на кінцеве споживання	1. Валовий наявний дохід
3. Валове заощадження (1 – 2)	
Разом використано	Разом ресурсів

Витрати на кінцеве споживання домашніх господарств включають витрати домашніх господарств – резидентів даної країни на придбання споживчих товарів і послуг, включаючи купівлю споживчих товарів тривалого користування (крім придбання осель), надходження споживчих товарів і послуг у натуральній формі (у порядку оплати праці, вироблених в особистих підсобних господарствах, отриманих як подарунки та ін.). У цю статтю включається відповідна частина випуску УОПФП і страхування (крім страхування життя). За цією статтею враховуються витрати на споживання домашніх господарств –резидентів даної країни за кордоном (наприклад, під час туристичних поїздок), але не включаються витрати на споживання нерезидентів на території даної країни.

Витрати на кінцеве споживання органів державного управління включають витрати, понесені ними як на товари і послуги індивідуального споживання, так і на послуги колективного споживання. Витрати на кінцеве споживання органів державного управління визначають за такою формулою: випуск органів державного управління, плюс товари, придбані органами державного управління в ринкових виробників для безпосередньої передачі їх деяким групам населення (наприклад, інвалідам), мінус платежі домашніх господарств за послуги, надані органами державного управління з метою відшкодування

частини понесених витрат (наприклад, платежі батьків у рахунок погашення витрат бюджетних дошкільних установ). Зазначимо, що витрати на кінцеве споживання органів державного управління включають умовно обчислені колективні послуги, що фінансуються за рахунок трансферів неринкового випуску центрального банку.

За такою самою схемою визначаються витрати на кінцеве споживання некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. Усі ці витрати реєструють у рахунках відповідних секторів. Схема рахунку, наведена вище, містить стандартний набір статей. Заощадження – балансує стаття рахунку. При додаванні заощадження всіх секторів економіки виходить ще один агрегат СНР — національне заощадження.

6.2.2. Рахунки нагромадження

Рахунок операцій з капіталом. Мета рахунку операцій з капіталом (табл. 6.7) полягає в тому, щоб показати джерела фінансування капітальних витрат і їх використання на різні види капітальних витрат.

Таблиця 6.7

Рахунок операцій з капіталом

Зміни в активах	Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві
4. Валове нагромадження основного капіталу	1. Чисте заощадження
5. Споживання основного капіталу (-)	2. Капітальні трансфери одержані від інших країн (+)
6. Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	3. Капітальні трансфери сплачені іншим країнам (-)
7. Чисте придбання цінностей	
8. Чисте придбання невикористаних нефінансових активів	
8. Чисте кредитування / Чисте запозичення (1 + 2 - 3 - 4 + 5 - 6 - 7 - 8)	
Разом змін в активах	Разом змін у зобов'язаннях і чистій вартості капіталу

Основне джерело фінансування капітальних витрат – заощадження (переходить з рахунку використання наявного доходу, де заощадження – балансує стаття). Інше джерело фінансування – капітальні трансфери, тобто перерозподільні виплати і надходження капіталу (наприклад, безоплатне фінансування капітальних вкладень

підприємств із державного бюджету, передання капіталу в процесі приватизації державної власності, списання заборгованості за попередні роки за взаємною згодою між сторонами і деякі інші).

Валове нагромадження основного капіталу включає вартість побудованих будівель і споруд, а також придбаних машин, устаткування, транспортних засобів та інших видів основних фондів. У цю статтю включають витрати на наукові дослідження і розробки, а також придбання органами державного управління систем озброєнь. Зазначимо, що в тому разі, якщо заощадження визначено на чистій основі, тобто за вирахуванням споживання основного капіталу, валове нагромадження має бути скориговано на цю величину. Зміна запасів матеріальних оборотних коштів включає приріст вартості запасів сировини, матеріалів, палива, інструменту, незавершеного виробництва, готової, але не реалізованої продукції і т. д. До цієї статті відносить також зміну запасів військового призначення, які не підпадають під визначення основного капіталу. Це предмети одноразового використання (міни, кулі, бомби та ін.).

Зазначимо, що при обчисленні цього показника з нього виключається приріст вартості запасів цих активів унаслідок інфляції (так званий «холдинговий прибуток»).

Чисте придбання цінностей включає придбання (за вирахуванням вибуття) таких цінних предметів, як ювелірні вироби, твори мистецтва, антикваріат, золото та інші дорогоцінні метали і т. д., які мають здатність зберігати вартість протягом тривалого періоду часу. Цінності купують як юридичні, так і фізичні особи не для виробництва і споживання, а для захисту активів від інфляції. При визначенні цієї статті важливо виключити з неї холдинговий прибуток, оскільки цінності часто сподіваються, що їхня вартість з часом зросте в результаті інфляції. Чисте придбання нефінансових невірблених активів включає, поряд із вартістю придбаної (за вирахуванням продажів) землі, ресурсів корисних копалин та інших природних ресурсів, вартість придбаних (за вирахуванням продажів) інших нефінансових невірблених активів (контракти, договори оренди, ліцензії, гудвіл та маркетингові активи).

Чисте кредитування / Чисте запозичення – балансуюча стаття рахунку. Вона показує обсяг фінансових ресурсів, переданих одним сектором іншим секторам в оплатній і поворотній формах для фінансування

капітальних витрат; вона також може показувати обсяг фінансових ресурсів, тимчасово запозичених на оплатній основі даним сектором в інших секторах економіки для фінансування капітальних витрат.

Фінансовий рахунок. У правій частині цього рахунку реєструються операції, пов'язані з прийняттям фінансових зобов'язань, а в лівій частині рахунку реєструють операції, пов'язані з придбанням фінансових активів. Схему фінансового рахунку відображено в табл. 6.8.

Таблиця 6.8

Фінансовий рахунок

Зміни в активах	Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві
1. Монетарне золото і спеціальні права запозичення (СПЗ)	1. Чисте кредитування / чисте запозичення
2. Готівкові гроші та депозити	2. Готівка, гроші та депозити
3. Цінні папери, крім акцій	3. Цінні папери, крім акцій
4. Кредити та позики	4. Кредити та позики
5. Акції та інші види участі в капіталі	5. Акції та інші види участі в капіталі
6. Страхові технічні резерви	6. Страхові технічні резерви
7. Інша дебіторська заборгованість	7. Інша кредиторська заборгованість
Разом змін в активах	Разом змін у зобов'язаннях і чистому багатстві

Фінансовий рахунок описує механізм перерозподілу фінансових ресурсів між інституційними секторами, що відчують їх брак (тобто чистих позичальників) і залучають потрібні кошти шляхом прийняття нових зобов'язань чи скорочення наявних активів, та інституційними секторами – чистими кредиторами, які розміщують свої вільні кошти шляхом придбання нових фінансових активів або скорочення наявних зобов'язань.

Фінансовий рахунок є другим у послідовності рахунків, пов'язаних із нагромадженням, та будується за для економіки в цілому і її інституційних секторів.

Зазначимо, що у фінансовому рахунку реєструють не власні фінансові активи або фінансові зобов'язання, а їхні зміни за період. Статті в рахунку розташовані в міру зменшення ліквідності відповідних активів. Деякі операції з фінансовими інструментами зачіпають різні статті ресурсів та використання, наприклад отримані позики, що відображаються у правій частині рахунку, можуть зажадати

кореспондуючих записів у лівій частині рахунку за статтею «депозити» (приріст). З другого боку, деякі операції зачіпають статті в одній і тій самій частині фінансового рахунку. Наприклад, надання позичок, відображене в лівій частині рахунку, може спричинити кореспондуючий запис на цій самій частині рахунку про скорочення депозитів. Зазначимо, що монетарне золото розглядається в СНР тільки як актив, якому немає аналогів у частині зобов'язань.

6.2.3. Рахунки внутрішньої економіки

Серед інших груп рахунків найважливішими є рахунок товарів і послуг та рахунки іншого світу. Рахунок товарів і послуг є свого роду зведеною таблицею СНР та будується лише для економіки країни загалом. Розглянемо короткий зміст рахунку товарів і послуг (табл. 6.9).

Таблиця 6.9

Рахунок товарів і послуг

Ресурси	Використання
1. Випуск	4. Проміжне споживання
2. Імпорт	5. Кінцеве споживання
3. Чисті податки на продукти	6. Валове нагромадження основного капіталу
	7. Зміна запасів матеріальних оборотних коштів
	8. Придбання за винятком вибуття цінностей
	9. Експорт товарів і послуг
Разом ресурсів (1 + 2 + 3)	Разом використано (4 + 5 + 6 + 7 + 8 + 9)

На одній частині рахунку реєструють усі ресурси товарів і послуг (випуск та імпорт), на іншій – відображається використання ресурсів на різні цілі. Дані рахунки товарів і послуг дозволяють обчислити ВВП методом кінцевого використання. Він дорівнює сумі всіх статей кінцевого використання товарів і послуг мінус імпорт, тобто сумі кінцевого споживання, валового нагромадження та експорту мінус імпорт.

Розгляд окремих рахунків СНР не забезпечує загального огляду системи, а також взаємозв'язків між її найбільш важливими розділами, класифікаціями і показниками. Такий огляд дозволяють зробити так звані концептуальні матриці. Спрощену концептуальну матрицю СНР 2008 представлено і розглянуто далі (табл. 6.10).

Таблиця 6.10

Спрощена концептуальна матриця СНР 2008

Рахунки і статті	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Рахунки поточних операцій															
Товари і послуги	1	a1.2						a1.9			a1.12				a1.15
Галузі економіки	2	a2.1													
Валова додана вартість	3	a3.2													
Оплата праці	4		a4.3												a4.15
Податки на виробництво та імпорт (за винятком субсидій)	5	a5.1	a5.3												
Валовий прибуток / Валовий змішаний дохід	6		a6.3												
Доходи від власності	7									a7.10					a7.15
Поточні трансферти	8									a8.10					a8.15
Кінцеве споживання	9									a9.10					
Інституційні сектори	10			a10.4	a10.5	a10.6	a10.7	a10.8							
<i>Рахунки нагромадження</i>															
Капітальні трансфери	11													a11.14	a11.15
Валове нагромадження	12													a12.14	
Операції з фінансовими інструментами	13													a13.14	a13.15
Інституційні сектори	14									a14.10	a14.11		a14.13		
<i>Рахунки решти світу</i>															
Зовнішньоекономічні зв'язки	15	a15.1		a15.4			a15.7	a15.8			a15.11		a15.13		

Зміст основних символів у спрощеній концептуальній матриці СНР: a2.1 – випуск продукції в основних цінах; a5.1 – податки на продукти за винятком субсидій на продукти; a15.1 – імпорт товарів і послуг; a1.2 – проміжне споживання в цінах кінцевого покупця; a3.2 – валова додана вартість в основних цінах; a4.3 – оплата праці; a5.3 – інші податки на виробництво за вирахуванням інших субсидій на виробництво; a6.3 – валовий прибуток / валовий змішаний дохід; a1.9 – кінцеве споживання; a1.12 – валове нагромадження (валове нагромадження основного капіталу, зміна запасів матеріальних оборотних коштів і чисте придбання цінностей); a1.15 – експорт товарів і послуг; a10.4 оплата праці, отримана домашніми господарствами-резидентами; a 10.5 – податки на виробництво та імпорт, отримані органами державного управління ($a10.5 = a5.1 + a5.3$); a10.6 – валовий прибуток

/ валовий змішаний дохід, отриманий інституційними секторами-резидентами; a10.7 – доходи від власності, отримані інституційними секторами-резидентами; a10.8 – поточні трансферти, отримані інституційними секторами-резидентами; a7.10 – доходи від власності, виплачені інституційними секторами-резидентами; a8.10 – поточні трансферти, виплачені інституційними секторами-резидентами; a9.10 – витрати на кінцеве споживання інституційних секторів-резидентів; a14.10 – заощадження інституційних секторів-резидентів; a14.11 – капітальні трансфери, отримані інституційними секторами-резидентами; a14.13 – прийняття фінансових зобов'язань інституційними секторами-резидентами; a11.14 – капітальні трансферти, виплачені інституційними секторами-резидентами; a12.14 – витрати інституційних секторів-резидентів на валове нагромадження (валове нагромадження основного капіталу, зміну запасів матеріальних оборотних коштів, чисте придбання цінностей); a13.14 – придбання фінансових активів інституційними секторами-резидентами.

Спрощений характер матриці полягає, зокрема, у тому, що деякі її категорії представлені в агрегованому форматі, наприклад, усі сектори економіки представлені в матриці одним рядком. Однак за потреби цей рядок може бути дезагрегованим з тим, щоб представити в матриці всі п'ять основних секторів економіки. Ще одне спрощення матриці полягає в тому, що, на відміну від самої системи, рахунки первинного і вторинного розподілу доходів об'єднані, і в результаті в матриці в явній формі не представлені показники «сальдо первинних доходів» і «наявний дохід».

Таким чином, концептуальна матриця СНР описує загальну структуру системи макроекономічних показників. У ній проводиться різниця між трьома основними розділами СНР: а) рахунками поточних операцій, у яких реєструються поточні операції, пов'язані з виробництвом, розподілом і перерозподілом доходів, а також кінцевим споживанням (рядки і колонки з 1-го по 10). У цьому розділі представлені в агрегованій формі галузі економіки (другий рядок і друга колонка) та інституційні сектори (десятий рядок і десята колонка); б) рахунками накопичення (рядки і колонки з 11-ї по 14), у яких реєструються операції інституційних секторів, пов'язані з процесом накопичення різних активів; в) рахунками для реєстрації зовнішньоекономічних операцій (рядок 15 і колонка 15).

Як видно зі схеми матриці, вона описує всі типи економічних операцій, що здійснюються як галузями економіки, так і інституційними секторами: з товарами і послугами, з доходами (первинними і трансферами), з фінансовими інструментами (з фінансовими активами і зобов'язаннями). Матриця СНР має шахову композицію. Це означає, що сума записів у кожному рядку дорівнює сумі записів у відповідній однойменній колонці. Записи в першому рядку і першій колонці описують відоме співвідношення між ресурсами й використанням товарів і послуг. Рівність, яка описує це співвідношення, є такою:

$$a_{2.1} + a_{5.1} + a_{15.1} = a_{1.2} + a_{1.9} + a_{1.12} + a_{1.15}. \quad (6.7)$$

З цієї рівності випливає, що загальні ресурси товарів і послуг складаються з випуску ($a_{2.1}$), імпорту ($a_{15.1}$), чистих податків на продукти ($a_{5.1}$), а використання товарів і послуг включає проміжне споживання ($a_{1.2}$), кінцеве споживання ($a_{1.9}$), валове нагромадження ($a_{1.12}$) та експорт ($a_{1.15}$).

З цієї рівності випливає один із методів розрахунку ВВП, які будемо розглядати в наступному розділі.

6.2.4. Рахунки іншого світу

В СНР і рахунках іншого світу використовують одні і ті самі принципи оцінки: в обох варіантах вона ґрунтується на ринковій вартості. При цьому окремі інструменти, для яких ринкові ціни відсутні, оцінюють за номінальною вартістю. Для оцінки експорту та імпорту використовують уніфікований підхід щодо оцінки вартості на митному кордоні країни-експортера, тобто за ціною FOB («вільно на борту судна»), що дозволяє досягати узгодженості оцінок між експортером та імпортером. Це створює основу для проведення вимірювань в умовах різноманітності контрактних цін від ціни «франко-завод» (коли імпортер несе повну відповідальність за повне транспортування і страхування) до ціни «поставка з оплатою мита» (умова, за якою експортер повністю відповідає за транспортування, страхування й оплату будь-яких імпортних мит).

Час реєстрації та принципи відображення власності в СНР та в рахунках іншого світу повністю збігаються. Реєстрація імпорту та експорту здійснюється на момент, коли відбувається зміна економічної власності. У митній практиці за момент зміни економічної власності

на товари часто приймають момент часу, коли товари реєструють у митних документах.

Резидентство кожної інституційної одиниці визначається залежно від того, з економічною територією якої країни вона має найбільшу зв'язок, тобто територія якої країни є центром її переважного економічного інтересу.

Так само як і для внутрішньої економіки, рахунки іншого світу охоплюють рахунки для поточних економічних операцій, рахунки накопичення і фінансовий рахунок. Сукупність рахунків економічних операцій називається *платіжним балансом*.

До складу поточних рахунків входять рахунок товарів та послуг і рахунок первинних доходів. Рахунок первинних доходів відповідає рахункам розподілу первинних доходів в СНР.

Рахунок товарів і послуг. Рахунок товарів і послуг включає тільки імпорт і експорт товарів та послуг, оскільки це єдині економічні операції з товарами і послугами, які мають транскордонний аспект (табл. 6.11).

Таблиця 6.11

Зовнішній рахунок товарів і послуг України 2019 року

Ресурси			Використання		
			P. 6	Експорт товарів і послуг	1 6390 48
P.7	Імпорт товарів і послуг	1 957 770	B.11	Зовнішнє сальдо товарів і послуг	318 722
	Усього	1 957 770		Усього	1 957 770

Примітка. Побудовано за даними: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Товари та послуги реєструють у момент переходу економічної власності від одиниці в одній країні до одиниці в іншій країні. У разі перепродажу товарів за кордоном товари можуть змінювати власника і не змінювати свого місця розташування доти, доки вони не будуть перепродані третій стороні. Вартість товарів, які змінюють своє місце розташування, переміщуючись з однієї країни в іншу, але не змінюють економічної власності на них, не включається до імпорту і експорту товарів. При цьому встановлена плата за переробку товарів включається до експорту та імпорту послуг. У платіжному балансі приділяється особлива увага відмінностям між товарами і послугами. Ця відмінність

відображає інтереси економічної політики, оскільки товари і послуги є предметом різних міжнародних договорів. Воно також обумовлено особливостями формування джерелами інформації, оскільки дані про товари, здебільшого, надходять із митних джерел, тоді як дані про послуги зазвичай отримують з платіжних документів та обстежень.

Рахунок первинного доходу і поточних трансферів. Записи в рахунку первинних доходів відносять до оплати праці і доходів від власності, що в точності відповідає рахунку розподілу первинних доходів СНР (табл. 6.12).

Таблиця 6.12
Зовнішній рахунок первинного доходу і поточних трансфертів України за 2019 рік

Використання			Ресурси		
			B.11	Зовнішнє сальдо товарів і послуг	318722
D.1	Оплата праці найманих працівників	328 617	D.1	Оплата праці найманих працівників	...
D.2–D.3	Податки за винятком субсидій на виробництво та імпорт	–	D.2–D.3	Податки за винятком субсидій на виробництво та імпорт	–
D.4p	Дохід від власності	14 295	D.4r	Дохід від власності	222 675
D.5p	Поточні податки на доходи, майно тощо	52 13	D.5r	Поточні податки на доходи, майно тощо	17 115
D.6p	Соціальні внески та допомоги	...	D.6r	Соціальні внески та допомоги	210
D.7p	Інші поточні трансферти	230 558	D.7r	Інші поточні трансферти	56 225
D.8	Коригування на зміни чистої вартості активів домашніх господарств у недержавних пенсійних фондах	–	D.8	Коригування на зміни чистої вартості активів домашніх господарств у недержавних пенсійних фондах	–
B.12	Поточне зовнішнє сальдо	36 264			
Усього		614 947	Усього		614 947

Примітка. Побудовано за даними: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Будь-які виплати податків на виробництво іншій державі, що підлягають виплаті резидентом, так само як і будь-які субсидії від інших держав, що підлягають отриманню резидентом, на відміну від аналогічних платежів між резидентом і власною державою, відображаються в рахунку первинних доходів платіжного балансу. Кореспондуючі з ними записи для власної держави в СНР показують у рахунку роз-

поділу первинних доходів, а для іноземних держав – у колонці іншого світу цього рахунку. У міжнародних рахунках поширене використання терміна «інвестиційний дохід», під яким розуміємо дохід від власності, виключаючи ренту. Таким чином, інвестиційний дохід відображає дохід, який є результатом володіння фінансовими активами, а компоненти інвестиційного доходу кореспондують із компонентами фінансових активів і зобов'язань, що дозволяє розрахувати норми доходу.

Рахунок операцій з капіталом. У міжнародних рахунках набір елементів рахунку операцій із капіталом обмежений у порівнянні з СНР. Статті рахунку з капіталом включають придбання і вибуття не-вироблених нефінансових активів і капітальні трансферти. У ньому немає операцій, які відносять до нагромадження вироблених активів, оскільки кінцеве використання експорту не представляє інтересу для національної економіки. Як і в СНР, чисте кредитування або чисте запозичення є балансуючою статтею для сукупності поточних рахунків і рахунку операцій зі капіталом, а також для фінансового рахунку. І так само як у СНР, ця стаття включає всі інструменти, які використовуються для забезпечення або придбання фінансування, а не тільки кредитування або запозичення. Теоретично вона має те саме числове значення, що і стаття національних рахунків для економіки в цілому і для іншого світу, але з протилежним знаком (табл. 6.13).

Таблиця 6.13

Зовнішній рахунок капіталу України за 2019 рік

Зміни в активах			Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві		
			B.12	Поточне зовнішнє сальдо	36 264
			D.9г	Капітальні трансферти, одержані	25
			D.9р	Капітальні трансферти, сплачені	-283
NP	Придбання за винятком вибуття невироблених нефінансових активів	685			
B.9	Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	35 321			
	Усього	36 006		Усього (зміни чистого багатства за рахунок заощадження та капітальних трансфертів)	36 006

Примітка. Побудовано за: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Фінансовий рахунок. У фінансовому рахунку розкривають зміст процесів міжнародного фінансування, а також забезпечується розуміння міжнародної ліквідності та пов'язаних з нею проблемами (табл. 6.14).

Таблиця 6.14

Зовнішній фінансовий рахунок України за 2016 рік

Зміни в активах			Зміни в зобов'язаннях і чистому багатстві		
			B.9	Чисте кредитування (+), чисте запозичення (-)	35 321
				Статистична розбіжність	30 168
F	Чисте придбання фінансових активів	288 588	F	Чисте прийняття фінансових зобов'язань	283 435
F.1	Монетарне золото та спеціальні права запозичення	-260			
F.2	Готівкові гроші та депозити	-6 590	F.2	Готівкові гроші та депозити	131 255
F.3	Боргові цінні папери	139 392	F.3	Боргові цінні папери	152 502
F.4	Кредити	15 654	F.4	Кредити	250
F.5	Акціонерний капітал та акції або паї інвестиційного фонду	55 448	F.5	Акціонерний капітал та акції або паї інвестиційного фонду	16 374
F.6	Страховання, пенсійні та стандартизовані гарантійні схеми	-66	F.6	Страховання, пенсійні та стандартизовані гарантійні схеми	95
F.7	Похідні фінансові інструменти та фондові опціони працівників	...	F.7	Похідні фінансові інструменти та фондові опціони працівників	...
F.8	Інша дебіторська заборгованість	85 010	F.8	Інша кредиторська заборгованість	-17 041

Примітка. Побудовано за даними: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Частина балансів активів і пасивів, що входить до складу міжнародних рахунків, називається МІП. Цей термін підкреслює значення включених у МІП специфічних компонентів національного балансу активів і пасивів. У МІП включають тільки фінансові активи, що являють собою вимоги даної країни до інших країн, і зобов'язання, що є вимогами інших країн до даної країни. Відносно фінансових вимог міжнародний аспект з'являється тоді, коли одна сторона є резидентом, а друга – нерезидентом. Крім того, оскільки золото у злитках являє собою активи, у яких немає кореспондуючого зобов'язання, вони включаються в МІП, якщо зберігаються як резервний актив, завдяки своїй ролі як міжнародного платіжного засобу. Водночас нефінансові активи не включають до МІП, оскільки вони не мають кореспондуючого зобов'язання або іншого міжнародного аспекту.

Контрольні запитання до розділу

1. Яка класифікація основних рахунків в СНР?
2. На які групи поділяють рахунки для інституційних секторів?
3. Назвіть основні правила побудови рахунків.
4. За якою формулою обчислюють показники випуску основних секторів економіки?
5. Назвіть основні аналітичні показники в рахунках СНР.
6. Що таке холдинговий прибуток?
7. Що таке трансфер?
8. У яких цінах оцінюють показники експорту та імпорту в рахунках іншого світу СНР?
9. Як визначається резидентство інституційних одиниць у рахунках іншого світу СНР?

Завдання для самостійного вирішення

6.1. Маємо дані в Україні у фактичних цінах за звітний рік:

Показник	Млн грн
Випуск в основних цінах	8 370 824
Проміжне споживання	4 947 994
Податки на продукти	565 943
Субсидії на продукти	-10 373
Споживання основного капіталу	-491 876

Побудувати рахунок виробництва. Розрахувати балансуючу статтю – валовий внутрішній продукт у ринкових цінах. Розрахувати чистий внутрішній продукт.

6.2. Маємо дані економіки України за рік:

Показники	Млн грн
Випуск (в основних цінах)	204 421
Проміжне споживання	123 354
Імпорт товарів і послуг	40 754
Експорт товарів і послуг	37 898
Кінцеві споживчі витрати	76 198
Валове нагромадження основного капіталу	18 517
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	1 346
Придбання за виключенням вибуття цінностей	160
Оплата праці найманих працівників	45 391
Податки на продукти	14 373
Субсидії на продукти	2 075
Податки на виробництво та імпорт	6 686
Субсидії на виробництво та імпорт	916
Валовий прибуток, змішаний дохід	29 906

Побудувати рахунок товарів і послуг та рахунок утворення доходу.

6.3. Дані щодо макроекономічної ситуації у країні:

Показники	Млн грн
Валовий випуск (в основних цінах)	2 700,0
Чисті податки на продукти та імпорт	100,0
Проміжне споживання	1 411,0
Нарахована резидентами оплата праці найманих працівників	650,0
Оплата праці, нарахована резидентами сезонним іноземним працівникам	1,5
Оплата праці резидентів, одержана від інших країн	4,5
Чисті податки на виробництво та імпорт	175,0
Сальдо первинних доходів, одержаних від інших країн	5
Дохід від власності, одержаний від інших країн	13,0
Дохід від власності, сплачений іншим країнам	11,0
Поточні трансферти, одержані від інших країн	2,4
Поточні трансферти, сплачені іншим країнам	1,8
Кінцеві споживчі витрати	1 010,0
Споживання основного капіталу	127,0
Валове нагромадження основного капіталу	291,0
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	30,0
Придбання за винятком вибуття цінностей	5,5
Капітальні трансферти, одержані від інших країн	10,3
Капітальні трансферти, передані іншим країнам	11,7
Чисте придбання фінансових активів	255,7
Чисте прийняття фінансових зобов'язань	199,0
Експорт товарів і послуг	352,5
Імпорт товарів і послуг	300,0

Скласти зведені поточні рахунки.

6.4. Маємо дані для економіки:

Показники	Млн грн
Оплата праці найманих працівників	38 931
Податки на виробництво та імпорт	20 422
Субсидії на виробництво та імпорт	2 556
Валовий прибуток, змішаний дохід	24 722

Побудувати рахунок утворення доходу.

6.5. Маємо дані для економіки:

Показники	Млн грн
Імпорт товарів і послуг	39 296
Експорт товарів і послуг	37 215
Оплата праці найманих працівників (виплачена)	9
Дохід від власності отриманий	1 216

Показники	Млн грн
Дохід від власності виплачений	160
Поточні трансферти отримані	93
Поточні трансферти виплачені	1 024
Капітальні трансферти сплачені	9

Побудувати зовнішні рахунки.

Рекомендовані джерела до розділу

1. Гальків Л. І. Економічна статистика : навч. посібник / Л. І. Гальків, Н. П. Лутчин, Б. С. Москаль. – 2-ге вид. – Львів : «Новий світ-2000», 2010. – 400 с.
2. Лутчин Н. П. Система національних рахунків: практикум : навч. посібник / Н. П. Лутчин, І. Д. Мельник ; за ред. С. О. Матковського. – Львів : «Новий світ-2000», 2008. – 204 с.
3. Методичні рекомендації щодо складання рахунку капіталу за інституційними секторами економіки / Державний комітет статистики України. – Київ, 2008.
4. Методологічні положення щодо складання рахунку інших змін в обсязі активів / Державний комітет статистики України. – Київ, 2009.
5. Методологічні положення щодо складання рахунку переоцінки / Державний комітет статистики України. – Київ, 2005.
6. Методологічні положення щодо складання фінансового рахунку / Державний комітет статистики України. – Київ, 2004.
7. Моторин Р. М. Система національних рахунків : навч. посібник / Р. М. Моторин, Т. М. Моторина. – Київ : КНЕУ, 2001. – 336 с
8. Національні рахунки : сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
9. Підгорний А. З. Система національних рахунків : навч. посібник / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко. – Одеса : ОДЕУ, 2009. – 121 с.
10. Моторина Т. М. Національне рахівництво : навч. посібник / Т. М. Моторина, Р. М. Моторин. – Київ : ЦУЛ, 2015. – 216 с.

РОЗДІЛ 7

ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ – НАЙВАЖЛИВІШИЙ ПОКАЗНИК СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

Після вивчення матеріалу цього розділу ви повинні вміти:

1. Дати визначення, охарактеризувати центральний показник СНР – валовий внутрішній продукт, його суть і значення.
2. Обчислювати ВВП різними методами розрахунку.
3. Пояснювати та інтерпретувати структуру ВВП розрахованого виробничим, розподільчим і методом кінцевого використання.
4. Розраховувати ВВП за різними методами, встановлювати залежність між ВВП та іншими макроекономічними агрегатами СНР.

Основні терміни і поняття

- Валовий внутрішній продукт (Gross Domestic Product)
- Виробничий метод (Production approach)
- Розподільчий метод (Income approach)
- Метод кінцевого використання (Expenditure approach)
- Випуск (в основних цінах) (Output (at basic prices))
- Проміжне споживання (Intermediate consumption)
- Податки на продукти (Taxes on products)
- Субсидії на продукти (Subsidies on products)
- Оплата праці найманих працівників (Compensation of employees)
- Валовий прибуток, змішаний дохід (Gross operating surplus, mixed income)
- Кінцеві споживчі витрати (Final consumption expenditure)
- Валове нагромадження капіталу (Gross capital formation)
- Експорт товарів і послуг (Exports of goods and services)
- Імпорт товарів і послуг (Imports of goods and services)

7.1. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ВАЛОВОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОДУКТУ

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – центральний показник СНР, що забезпечує взаємоув'язку з іншими показниками системи і дає характеристику основних аспектів економічного процесу. Перш за все, ВВП вимірює обсяг виробництва товарів та послуг і використовується для визначення темпів економічного зростання і продуктивності суспільної праці, галузевої та інституційної структури економіки, вимірювання пропорцій між споживанням і нагромадженням. Як буде показано далі, ВВП може бути обчислений як потік первинних доходів, виплачуваних підприємствами учасникам виробничого процесу, і це створює основу для визначення у складі ВВП частки оплати праці, прибутку, змішаного доходу, податків на виробництво та імпорт. ВВП використовується в економічному аналізі для отримання різних похідних показників, таких як відношення дефіциту або профіциту державного бюджету до ВВП, відношення сальдо щодо зовнішніх економічних операцій, експорту та імпорту до ВВП, відношення ВВП до основних засобів і низку інших. ВВП використовується в міжнародних порівняннях на основі його перерахунку за паритетом купівельної спроможності валют, і результати цих зіставлень дозволяють судити про відносні економічні потенціали різних країн, про місце тієї чи іншої країни в регіональній і світовій економіці.

Перш ніж приступити до характеристики методів розрахунку ВВП, потрібно пояснити деякі ключові моменти в його визначенні, щоб уникнути змішування понять внутрішнього продукту і національного доходу – іншого важливого показника СНР, який іноді помилково розглядають як аналог ВВП. По-перше, ВВП – це показник виробленого продукту, який являє собою вартість вироблених кінцевих товарів і послуг. Це означає, що вартість проміжних товарів і послуг, використаних у процесі виробництва (таких як сировина, матеріали, паливо, енергія, насіння, корми, послуги вантажного транспорту, гуртової торгівлі, комерційні та фінансові послуги тощо), не входить у ВВП. В іншому разі ВВП містив би повторний рахунок результатів виробленого продукту.

По-друге, ВВП – це внутрішній продукт, тому що він вироблений підприємствами, які є резидентами даної країни. До підприємств-резидентів належать підприємства, що мають центр переважаючого економічного інтересу на економічній території даної країни протягом тривалого періоду часу (не менше ніж рік). На практиці до резидентів, зайнятих виробничою діяльністю, відносять усі підприємства, що функціонують на економічній території даної країни протягом тривалого часу, включаючи підприємства, які повністю або частково належать іноземному капіталу, і, зокрема, філії іноземних підприємств. Важливо мати на увазі, що на підприємствах, які є резидентами даної країни, можуть працювати як резиденти, так і нерезиденти, тому частина доданої вартості, створеної підприємствами – резидентами даної країни, виплачується у формі заробітної плати як резидентам, так і нерезидентам. Проте важливо пам'ятати, що ВВП вимірює результат виробничої діяльності підприємств – резидентів даної країни, а не працівників, зайнятих на них.

По-третє, ВВП – це валовий продукт, тому що він обчислений до відрахування споживання основного капіталу. Споживання основного капіталу – це зменшення вартості основного капіталу протягом звітного періоду в результаті його фізичного і морального зносу. Теоретично внутрішній продукт повинен визначатися на чистій основі, тобто за вирахуванням споживання основного капіталу. Однак визначення споживання основного капіталу відповідно до принципів СНР вимагає спеціальних розрахунків на основі даних про відновну вартість основних засобів, їхній термін служби і знос за видами. Амортизація за даними бухгалтерського обліку не підходить для цієї мети. Таким чином, дані про ВВП більш доступні й порівнянні між країнами, і тому показник ВВП отримав більше поширення, ніж чистий внутрішній продукт. ВВП оцінюється в цінах кінцевого покупця, включаючи всі торговельно-транспортні націнки, пов'язані з доведенням продуктів від виробника до кінцевого покупця, і податки на продукти, але не включаючи субсидій на продукти.

Валовий внутрішній продукт і валовий національний дохід. Якщо б економіка країни була закритою (тобто якщо б не було зв'язків із зовнішнім світом), то ВВП дорівнював би сумі валових первинних доходів резидентів, отриманих від виробництва. Однак усі країни мають зв'язки із зовнішнім світом, у тій чи іншій формі отримують

первинні доходи від інших країн і виплачують їм частину своїх первинних доходів. Якщо взяти до уваги ці потоки первинних доходів, то ми отримуємо показник валового національного доходу (ВНД). На рис. 7.1 показано взаємозв'язок між показниками валового і чистого внутрішнього продукту, валового і чистого національного доходу .

Рис. 7.1. Взаємозв'язок між основними макропоказниками СНР

Між ВВП і ВНД є як якісні, так і кількісні відмінності. Якісні відмінності полягають у тому, що ВВП являє собою вартість вироблених продуктів (товарів і послуг), тоді як ВНД – це потік первинних доходів, отриманих резидентами даної країни у зв'язку з їхньою участю у виробництві ВВП даної країни і ВВП усіх інших країн світу. З кількісного погляду ВВП відрізняється від ВНД на сальдо первинних доходів, виплачених нерезидентам і отриманих від них. До цих первинних доходів відносять оплату праці та доходи від власності (наприклад, відсотки за зовнішнім боргом, дивіденди, реінвестовані доходи від прямих іноземних інвестицій). Здебільшого, ВНД більш розвинених в економічному плані країн більше від їхнього ВВП, і, навпаки, ВНД менш розвинених економічно країн менше від їхнього ВВП. Це пояснюється тим, що завдяки великим інвестиціям в інші країни сальдо первинних доходів, одержуваних економічно розвиненими країнами, більше, ніж сальдо в менш розвинених країнах.

Разом з тим зазначимо, що ВВП за всієї його універсальності має низку обмежень щодо використання його для багатьох напрямів

економічного аналізу. Наприклад, він не призначений для аналізу добробуту населення. Це обмеження визнавали багато відомих учених-макроекономістів. Згідно з їхніми висновками, за його межами залишається така діяльність, як неоплачувана домашня робота, яка може впливати на добробут населення. ВВП не відображає ступінь рівномірності розподілу доходів, не враховує відмінності у кліматичних умовах, щільності населення.

ВВП не враховує низку факторів, що впливають на добробут, таких як співвідношення робочого і вільного часу, стан навколишнього середовища, рівень безробіття, а також величину трансфертів між країною і рештою світу (наприклад, грошові перекази сім'ям, які проживають за кордоном). До складу ВВП входять компоненти, які не стосуються рівня життя, наприклад нагромадження капіталу підприємств, експорт товарів і послуг. Навіть частина витрат на кінцеве споживання являє собою витрати, які скоріше навіть знижують добробут; це, зокрема, витрати на проїзд на роботу, витрати держави на оборону і т. п. Важливим фактором добробуту вважається стійкість споживання, яка бере до уваги чисту дисконтну вартість усіх майбутніх доходів і витрат (наприклад, зобов'язання з виплати пенсій і можливі втрати в результаті війн, стихійних лих), що у ВВП не враховується. Для подолання цього недоліку ВВП як узагальнювального показника пропонували різні підходи.

Так, на початку 1970-х років американські вчені У. Нордхауз і Дж. Тобін запропонували обчислювати показник міри економічного добробуту (МЕБ) шляхом введення деяких модифікацій у дані про валовий внутрішній продукт. Наприклад, вони пропонували додавати до ВВП неоплачені послуги, вироблені домашніми господарствами для власного споживання, а з другого боку, пропонували виключати деякі статті, що не стосуються підвищення добробуту (наприклад, оцінка негативних наслідків процесу урбанізації). Обмежені можливості ВВП щодо аналізу рівня добробуту визнані експертами ООН, що запропонували обчислювати індекс людського розвитку, який поєднує показник ВВП із показниками соціальної статистики (тривалість життя, освіта). В останні роки дедалі більшого поширення знаходять пропозиції про модифікацію ВВП з метою відображення впливу на економіку екологічних процесів, обчислення екологічного внутрішнього продукту (ЕВП), що враховує виснаження корисних

копалин, забруднення навколишнього середовища в результаті виробничих процесів. У низці країн на експериментальній основі проводять розрахунки ЕВП.

Отже, ВВП використовується для характеристики результатів виробництва, рівня економічного розвитку, темпів економічного зростання, аналізу продуктивності праці в економіці тощо. Дуже часто цей показник використовують у поєднанні з іншими (наприклад при аналізі відношення дефіциту держбюджету до ВВП).

7.2. МЕТОДИ ОБЧИСЛЕННЯ ВАЛОВОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОДУКТУ

ВВП може бути розрахований на кожній стадії відтворення такими методами:

- виробничим методом – на стадії виробництва товарів і послуг;
- розподільчим методом – на стадії розподілу;
- методом кінцевого використання – на стадії кінцевого використання.

Виробничий метод. При розрахунку виробничим методом ВВП обчислюємо шляхом сумовування валової доданої вартості всіх підприємств – резидентів даної країни з урахуванням чистих податків на продукти. Валова додана вартість являє собою різницю між вартістю вироблених товарів і послуг (випуском) і вартістю товарів та послуг, повністю спожитих у процесі виробництва (проміжним споживанням). Валову додану вартість обчислюємо як баланснуючу статтю в рахунку виробництва:

$$ВВП = \sum ВДВ + ЧП, \quad (7.1)$$

де $\sum ВДВ$ – сума валової доданої вартості всіх видів економічної діяльності; $ЧП$ – чисті податки на продукти.

У свою чергу,

$$ЧП = ПП - СП,$$

де $ПП$ – податки на продукти; $СП$ – субсидії на продукти.

За спрощеною концептуальною матрицею СНР 2008, наведеною в попередньому розділі, ВВП виробничим методом можна розрахувати за формулою:

$$ВВП = a2.1 - a1.2 + a5.1. \quad (7.2)$$

Випуск являє собою вартість товарів і послуг, вироблених економічними одиницями-резидентами за аналізований період. Відповідно до прийнятого в СНР трактування меж виробництва випуск включає: 1) усі товари незалежно від їх використання; 2) послуги, реалізовані іншим інституційним одиницям за економічно значущими цінами; 3) послуги фінансових установ (банків, включаючи центральні банки, страхові компанії, пенсійні фонди та ін.); 4) послуги органів державного управління, які надають, здебільшого, безоплатно окремим домашнім господарствам (індивідуальні послуги) та суспільству в цілому (колективні послуги); 5) послуги некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства; 6) послуги домашніх господарств з проживання у власному житлі і домашні послуги, які надає оплачувана домашня прислуга.

Безоплатні домашні послуги, які надають члени домашнього господарства один одному (приготування їжі, прання, прибирання, ремонт домашнього обладнання тощо), не включаються в межі виробництва в СНР. У межі виробництва має включатися виробництво товарів і послуг у тіньовій економіці, тобто підпільне виробництво товарів і послуг з метою ухилення від сплати податків або від виконання деяких адміністративних вимог.

До складу ВВП включається діяльність із виробництва товарів і послуг неформального сектору.

Розрізняють такі типи випуску продукції: ринкова продукція, продукція, вироблена для власного кінцевого використання, і неринкова продукція. Ринкова продукція включає: 1) товари і послуги, що реалізуються за економічно значущими цінами шляхом продажу або бартеру; 2) товари і послуги, що надаються працівникам як оплата праці в натуральній формі; 3) товари і послуги, вироблені одним закладом (підрозділом) підприємства і поставляються іншим закладам того самого ринкового підприємства для використання у виробництві (наприклад, вугілля, видобуте на шахті і використане в енергетичному господарстві того ж підприємства; продукти харчування,

передані підсобними господарствами підприємства в їдальні, дитячі заклади, будинки відпочинку, що належать даному підприємству, тощо); 4) готову продукцію і незавершене виробництво, які надходять у запаси матеріальних оборотних коштів у виробника і призначені для ринкового використання, тобто на перераховані вище цілі.

Продукція, вироблена для власного кінцевого використання, включає товари та послуги, вироблені економічними одиницями для їхнього власного кінцевого споживання або нагромадження (наприклад, сільськогосподарські та інші продукти, вироблені для цих цілей у фермерських, селянських або підсобних господарствах населення; будівництво господарським способом; послуги з проживання у власному житлі).

Неринкова продукція включає: а) товари і послуги, що надаються безплатно або за економічно незначущими цінами іншим інституційним одиницям – домашнім господарствам і суспільству в цілому (наприклад, безплатна освіта і медичне обслуговування, послуги державного управління, оборони та ін.); б) товари і послуги, що надаються одним закладом іншому (що належать до того самого неринкового виробника) для використання у процесі виробництва (наприклад, послуги навчальних закладів, що належать бюджетним організаціям і займаються підвищенням кваліфікації їхніх кадрів); в) готову продукцію і незавершене виробництво, які призначені для неринкового використання і надходять у запаси матеріальних оборотних коштів у виробника. Випуск центральних банків може бути частково віднесений до ринкового, а частково – до неринкового, залежно від функцій, які виконуються окремими департаментами банків. У разі якщо такий підрозділ важко здійснити на практиці, весь випуск центрального банку розглядається як неринковий.

Випуск товарів і послуг рекомендується оцінювати в основних цінах або, якщо це неможливо, у цінах виробників.

Податки на продукти – це податки, що стягуються пропорційно кількості або вартості товарів і послуг, вироблених, проданих або імпортованих виробничими одиницями-резидентами. До них належать такі найбільш поширені податки: 1) податок на додану вартість (ПДВ) і податки типу ПДВ; 2) акцизи; 3) податки на продаж, купівлі, податок з обороту і т. п.; 4) податки на окремі види послуг (на послуги транспорту, зв'язку, страхування, на рекламу, розваги, ігри та лотереї,

спортивні заходи тощо); 5) прибуток фіскальних монополій (кошти, отримані державними підприємствами, яким за законом надається монополія на виробництво і розподіл визначених товарів і послуг, за рахунок перевищення граничного рівня рентабельності та стягнені в дохід бюджету з метою підвищення доходу держави); 6) податки на імпорт і експорт, митні збори. Субсидії на продукти – це субсидії, виплачувані зазвичай пропорційно кількості або вартості товарів і послуг, вироблених, проданих або імпортованих підприємствами-резидентами. До них належать, наприклад, регулярні відшкодування підприємствам із державного бюджету постійних збитків, що виникають у результаті того, що ціна продажу на вироблену ними продукцію встановлюється нижче від середніх витрат виробництва, субсидії на експорт та імпорт та ін.

Товари та послуги, вироблені для власного кінцевого використання, оцінюються в основних цінах на аналогічні ринкові товари і послуги. Неринкові послуги органів державного управління і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, оцінюються виходячи з поточних витрат цих організацій, включаючи споживання основного капіталу.

Проміжне споживання являє собою вартість товарів (за винятком основних засобів) та послуг, спожитих протягом даного періоду з метою виробництва інших товарів чи послуг. Воно включає: а) витрати сировини, матеріалів, палива, енергії, насіння, кормів (куплених і власного виробництва), продуктів харчування, медикаментів, канцелярського приладдя, спецодягу і т. п.; б) оплату робіт і послуг, наданих іншими одиницями та окремими особами (ремонт, послуги транспорту, зв'язку, обчислювальних центрів, комунальні послуги, реклами, банків, страхування, юристів, консультантів тощо).

При обчисленні проміжного споживання і валової доданої вартості повинно бути врахована також умовна оплата послуг фінансових посередників.

У проміжне споживання повинні бути включені всі товари і послуги, спожиті в допоміжних службах підприємства (наприклад, у бухгалтерії, канцелярії, підрозділах, що займаються закупівлею товарів, і т. д.). У СНР 2008, на відміну від СНР 1993, у проміжне споживання не включають витрати підприємств на наукові дослідження і розробки, а також витрати органів державного управління на при-

дбання систем озброєнь. Ці витрати відповідно до положень СНР 2008 включають у нагромадження, а капіталізація таких витрат відображається в балансі активів і пасивів відповідних секторів економіки. Проміжне споживання не включає споживання основного капіталу.

Проміжне споживання оцінюється в цінах покупців, що діють на момент надходження товарів і послуг у процес виробництва і включають торговельно-транспортну націнку і податки на продукти (крім податку на додану вартість) за винятком субсидій на продукти, а не у фактичних цінах придбання відповідних проміжних товарів. Різниця між цими цінами розглядається як холдинговий прибуток або холдинговий збиток.

Для отримання ВВП у цінах покупця потрібно до суми валової доданої вартості в основних цінах (обчисленої в рахунках виробництва секторів або галузей економіки) додати податки на продукти, які не включені в оцінку валової доданої вартості галузей чи секторів в основних цінах, і відняти субсидії на продукти, які включені в оцінку валової доданої вартості в основних цінах, але не є частиною ВВП.

Розподільчий метод. При визначенні ВВП розподільчим методом він включає такі види первинних доходів, виплачених виробничими одиницями-резидентами учасникам виробничого процесу: оплату праці (як резидентам, так і нерезидентам), чисті податки на виробництво та імпорт (податки на виробництво та імпорт мінус субсидії на виробництво та імпорт), валовий прибуток і валовий змішаний дохід.

$$ВВП = ОПНП + ЧПВІ + ВП / ЗД. \quad (7.3)$$

У свою чергу, ЧПВІ = ПВІ – СВІ;

де ПВІ – податки на виробництво та імпорт; СВІ – субсидії на виробництво та імпорт.

Згідно зі спрощеною концептуальною матрицею СНР 2008, наведеною в попередньому розділі, ВВП розподільчим методом можна розрахувати за формулою:

$$ВВП = a4.3 + a6.3 + a5.3 + a5.1. \quad (7.4)$$

Оплата праці являє собою винагороду в грошовій або натуральній формі, яка повинна бути виплачена роботодавцем найманому

працівникові (як резидентові, так і нерезидентові) за роботу, виконану у звітному періоді. Вона враховується на основі нарахованих сум. Оплата праці складається з двох основних компонентів: а) заробітна плата; б) відрахування роботодавців на соціальне страхування.

Заробітна плата охоплює всі види заробітків, включаючи різні премії, доплати, надбавки, нараховані у грошовій або натуральній формі, незалежно від джерела фінансування, тобто за рахунок собівартості і прибутку, а також грошові суми, нараховані працівникам відповідно до законодавства за невідпрацьований час (щорічну відпустку, святкові дні тощо). Заробітна плата враховується до відрахування податків та інших утримань, що стягуються з найманих працівників. Слід мати на увазі, що за цією статтею показують заробітну плату, що не отримана працівниками-резидентами, а виплачена роботодавцями-резидентами працівникам, як резидентам, так і нерезидентам.

Відрахування на соціальне страхування сплачують роботодавці, щоб забезпечити найманим працівникам у майбутньому право на отримання соціальних допомог. Соціальні допомоги виплачуються органами державного соціального страхування, державними і недержавними пенсійними фондами, страховими установами, роботодавцями домашнім господарствам за настання певних обставин, які, здебільшого, призводять до зниження доходів і добробуту домашніх господарств. Ці обставини такі: 1) потреба в лікуванні в результаті хвороби, травми, народження дитини, інвалідності, старості та ін.; 2) необхідність утримання утриманців: чоловіка (дружини), дітей, старих родичів, інвалідів і т. д.; 3) неможливість працювати взагалі або повний час у результаті виходу на пенсію, безробіття, хвороби, травми, народження дитини і т. д.; 4) смерть годувальника; 5) необхідність оплати витрат на освіту; 6) неможливість оплати житла домашніми господарствами з низьким доходом (пенсіонери, багатодітні сім'ї та ін.).

Фактичні відрахування на соціальне страхування складаються з платежів, здійснених роботодавцями третій стороні, тобто в організації соціального страхування відповідно до програм соціального забезпечення та соціального страхування населення. Ці платежі є основним джерелом коштів для виплат населенню пенсій, допомог, фінансування витрат на лікування і відпочинок працівників. Хоча ці платежі здійснюються роботодавцями безпосередньо організаціям

соціального страхування, вони розглядаються як компонент оплати праці в розмірі внесків роботодавців на соціальне страхування. Фактичні відрахування роботодавців на соціальне страхування включають: а) обов'язкові внески роботодавців у державні соціальні фонди: фонд соціального страхування, пенсійний фонд, фонди обов'язкового медичного страхування; б) добровільні відрахування роботодавців на медичне страхування і в недержавні пенсійні фонди.

Умовно обчислені відрахування на соціальне страхування являють собою еквівалент соціальних допомог, що виплачуються роботодавцями безпосередньо їхнім працівникам, колишнім працівникам або їхнім утриманцям, які мають на це право, за рахунок своїх коштів, без залучення третьої сторони, наприклад страхової компанії, і без установи для цієї мети окремої інституційної одиниці у формі спеціального фонду або резерву.

Податки на виробництво та імпорт – це обов'язкові безоплатні платежі, що стягуються органами державного управління з виробничих одиниць у зв'язку з виробництвом та імпортом товарів і послуг або використанням факторів виробництва. Податки, пов'язані з виробництвом і імпортом, сплачуються підприємствами і організаціями незалежно від наявності прибутку.

Податки на виробництво та імпорт складаються з податків на продукти та інших податків на виробництво. Податки на продукти (наприклад, такі, як ПДВ, податок з обороту, податок з продажів, акцизи) в основному пропорційні розмірам виробництва і реалізації продукції. Інші податки на виробництво – це податки, пов'язані з використанням факторів виробництва, а також платежі за ліцензії і дозвіл займатися будь-якою виробничою діяльністю або інші обов'язкові платежі, сплата яких потрібна для діяльності виробничої одиниці-резидента. Вони можуть виплачуватися за землю, засоби виробництва або робочу силу, використовувані у процесі виробництва, або за право здійснювати певні види діяльності або операції. Інші податки на виробництво не включають податки на прибуток або інші доходи, одержувані підприємством, і вони підлягають сплаті до державного бюджету незалежно від рентабельності виробництва.

Субсидії – це поточні безоплатні платежі, які держава виробляє підприємствам у зв'язку з виробництвом, продажем або імпортом товарів і послуг або використанням факторів виробництва для про-

ведення певної економічної та соціальної політики. Субсидії складаються із субсидій на продукти та інших субсидій на виробництво. Субсидії на продукти пропорційні обсягам виробленої або реалізованої продукції. Субсидії на продукти зазвичай виплачуються підприємствам у зв'язку з тим, що ціни, за якими вони реалізують продукти, не відшкодовують понесених витрат на виробництво. Інші субсидії на виробництво складаються із субсидій, які підприємства отримують від органів державного управління у зв'язку з використанням факторів виробництва. Вони включають такі основні види субсидій: 1) субсидії, виплачувані у зв'язку з використанням праці особливого контингенту осіб (інвалідів, підлітків); 2) субсидії, пов'язані з використанням інших факторів виробництва, наприклад для стимулювання використання певних видів сировини, енергії і т. д.; 3) субсидії для зменшення забруднення навколишнього середовища, наприклад для покриття вартості додаткової обробки відходів виробництва.

Валовий прибуток і валовий змішаний дохід являють собою частину валової доданої вартості, яка залишається у виробників після вирахування витрат, пов'язаних з оплатою праці і сплатою податків на виробництво та імпорт. Ця стаття вимірює прибуток (або збиток), отриманий від виробництва, до вирахування доходів від власності. Для некорпоративних підприємств, що належать домашнім господарствам, у яких члени домашнього господарства можуть виробляти неоплачувані трудові витрати, вона містить елемент винагороди за роботу, яка не може бути відділена від доходу власника або підприємця. У цьому разі вона називається змішаним доходом. До неї відносять, наприклад, доходи від приватних підсобних господарств населення, доходи дрібних індивідуальних підприємців. Валовий прибуток і валовий змішаний дохід визначаються до відрахування споживання основного капіталу. Якщо його виділити, то вийде чистий прибуток і чистий змішаний дохід. ВВП розподільчим методом обчислюємо на основі даних рахунку.

Метод кінцевого використання. Валовий внутрішній продукт (ВВП) за категоріями кінцевого використання визначається як сума кінцевих споживчих витрат (інституційних секторів домашніх господарств; некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства; загального державного управління), валового нагромадження капіталу (валового нагромадження основного капіталу;

зміни запасів матеріальних оборотних коштів; придбання за винятком вибуття цінностей) та сальдо експорту-імпорту товарів і послуг.

$$ВВП = КСВ + ВН + (Е - І), \quad (7.5)$$

де КСВ – кінцеві споживчі витрати; ВН – валове нагромадження; Е – експорт; І – імпорт.

У свою чергу, валове нагромадження включає:

- валове нагромадження основного капіталу;
- зміну запасів матеріальних оборотних коштів;
- придбання за винятком вибуття цінностей.

Згідно зі спрощеною концептуальною матрицею СНР 2008, наведеною в попередньому розділі, ВВП методом кінцевого використання можна розрахувати за формулою:

$$ВВП = a1.9 + a1.12 + a1.15 - a15.1. \quad (7.6)$$

Кінцеве споживання товарів і послуг охоплює витрати домашніх господарств-резидентів на споживчі товари і послуги, а також витрати органів державного управління (бюджетних організацій) і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, на товари і послуги для індивідуального і колективного споживання. Витрати на кінцеве споживання товарів і послуг відносять до відповідних секторів залежно від того, хто їх фінансує. Витрати на кінцеве споживання домашніх господарств включають: 1) витрати на придбання споживчих товарів та послуг (включаючи купівлю споживчих товарів тривалого користування, крім купівлі житла); 2) платежі за оренду житла і комунальні послуги; 3) платежі за поточний ремонт житла; 4) платежі за ремонт споживчих товарів тривалого користування; 5) споживання товарів і послуг, отриманих у натуральній формі в порядку оплати праці, подарунків і т. д.; 6) споживання товарів і послуг, вироблених домашніми господарствами для власного кінцевого споживання; 7) частину УОПФП, а також оплату послуг страхових корпорацій і пенсійних фондів, віднесених до кінцевого споживання домашніх господарств; 8) оплату послуг нотаріальних контор, юридичних консультацій, плату за розміщення оголошень у засобах масової інформації.

Зазначимо, що домашні господарства виробляють органам державного управління значне число різних платежів. Деякі з цих платежів являють собою оплату споживчих послуг (наприклад, платежі

за видачу паспортів, різних свідоцтв та дозволів), тоді як в інших ситуаціях ці платежі мають характер податків і не повинні включатися до витрат на кінцеве споживання (наприклад, платежі за проведення інспекцій та перевірок).

Витрати домашніх господарств на кінцеве споживання включають купівлю товарів, оплачених готівкою і придбаних у кредит. Витрати на кінцеве споживання домашніх господарств повинні враховувати купівлі резидентами товарів і послуг за кордоном (наприклад, під час відряджень, туристичних поїздок) і виключати аналогічні купівлі нерезидентів на території даної країни. Витрати на кінцеве споживання домашніх господарств визначаються в розмірі фактичної оплати ними споживчих товарів і послуг за рахунок їхніх доходів.

Витрати на кінцеве споживання органів державного управління і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, визначаються таким чином: поточні витрати на утримання цих установ, включаючи споживання основного капіталу (випуск); мінус надходження цих установ від продажу товарів і послуг (ураховуються у витратах на кінцеве споживання домашніх господарств або в проміжному споживанні підприємств залежно від того, хто їх оплатив); плюс вартість споживчих товарів і послуг, куплених цими установами в ринкових виробників для передання домашнім господарствам безплатно або за цінами, які не мають економічного значення; плюс відшкодування витрат домашніх господарств на придбання товарів та послуг за рахунок державних фондів соціального страхування (наприклад, відшкодування інвалідам вартості медичних витрат).

Бюджетні організації охорони здоров'я, освіти, культури і мистецтва, а також некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства, надають товари і послуги для індивідуального споживання, які використовуються домашніми господарствами для задоволення особистих потреб. Послуги для колективного споживання, тобто суспільству в цілому, надають бюджетні організації управління, оборони, науки та ін. Як уже зазначалося, до складу колективних послуг органів державного управління включається неринковий випуск центрального банку, який передається від центрального банку органам державного управління за допомогою умовно обчисленого трансферу. Частина послуг некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, розглядається як колективне спожив-

вання (наприклад, безплатне передання результатів наукових досліджень іншим організаціям).

Для характеристики кінцевого споживання щодо того, хто фактично споживає товари і послуги, в СНР передбачений показник «фактичне кінцеве споживання».

Валове нагромадження являє собою чисте придбання (придбання за відрахуванням вибуття) резидентними одиницями товарів і послуг, вироблених у поточному періоді, але не спожитих у ньому. Валове нагромадження включає валове нагромадження основного капіталу, зміну запасів матеріальних оборотних коштів і чисте придбання цінностей.

Валове нагромадження основного капіталу являє собою вкладення коштів в об'єкти основного капіталу для створення нового доходу в майбутньому шляхом використання їх у виробництві. Основний капітал – це активи, що є результатом виробництва, які багаторазово використовуються у процесі виробництва. Вони включають будівлі та споруди; машини та обладнання, транспортні засоби; племінну, молочну, робочу худобу; сади, виноградники та інші насадження; витрати на наукові дослідження і розробки та інші продукти інтелектуальної власності (програмне забезпечення та бази даних для ЕОМ; оригінали літературних і художніх творів – фільми, звукозаписи, рукописи тощо, які є основою для тиражування), витрати на придбання систем озброєння. Валове нагромадження основного капіталу визначається як придбання за вирахуванням вибуття нових і наявних основних засобів. Придбання активів включає купівлі, бартер, отримання капітальних трансферів у натуральній формі, виробництво для власного використання, капітальний ремонт. Вибуття активів відображається в рахунках як негативне придбання.

Оцінка складових елементів валового нагромадження основного капіталу проводиться: а) при купівлі основних засобів – за цінами придбання (цінами покупця), тобто включаючи всі витрати на передавання права власності (вартість послуг, наданих адвокатами, агентами за операціями з нерухомістю та іншими посередниками, мита, комісійні, податки тощо); б) при виробництві основних засобів для власного використання – за основними цінами або за витратами на виробництво. Валове нагромадження основного капіталу включає також витрати на поліпшення невироблених активів і витрати

узв'язку з передачею права власності на вироблені активи. До невиробничих активів відносять активи, які не є результатом виробництва, наприклад земля, надра та інші природні ресурси. Вони не входять до складу основного капіталу, проте роботи щодо їх покращання (меліорація, осушення тощо, розвиток і розширення шахт, лісових ділянок, плантацій, садів та інших сільськогосподарських угідь) і послуги, що надаються у зв'язку з їхнім переданням іншим одиницям, являють собою виробничу діяльність, і тому їхня вартість включається до валового нагромадження основного капіталу.

Зміна запасів матеріальних оборотних коштів включає зміну вартості виробничих запасів сировини і матеріалів, незавершеного виробництва, готової продукції і товарів для перепродажу. У цю статтю входить також зміна запасів предметів військового призначення, які не можуть бути віднесені до основних засобів (запаси мін, бомб, куль та інших предметів одноразового використання). Зміна запасів матеріальних оборотних коштів має визначатись як різниця між надходженнями продукції в запаси і вилученнями з них, при цьому надходження продукції має оцінюватися в ринкових цінах, що діють на момент надходження, а вилучення повинні оцінюватися в цінах, що існують на момент вилучення.

Однак на практиці важко отримати інформацію про всі надходження і вилучення продукції протягом звітного періоду, тому зміну запасів на практиці зазвичай розраховуємо як різницю між вартістю запасів на кінець і початок періоду за даними бухгалтерських звітів підприємств. У цьому разі потрібно виключити вплив зміни вартості продукції в результаті зміни цін за час перебування її в запасах.

До категорії «цінності» належать предмети, які купують не для виробничих або споживчих цілей, а для збереження вартості, тобто предмети, цінність яких із часом, зазвичай, збільшується: дорогоцінні метали і камені (крім монетарного золота, а також золота і каміння, призначених для промислового використання), ювелірні вироби, антикваріат, колекції і т. п. Підвищення вартості цінностей за рахунок зростання цін являє собою холдинговий прибуток, який не повинен бути включений ні в нагромадження, ні у ВВП.

Експорт та імпорт товарів і послуг охоплює експортно-імпорتنі операції даної країни з усіма країнами. Експорт та імпорт товарів являють собою вартість вивезених із країни або завезених у країну

товарів. Вартісну оцінку обсягу експорту та імпорту в цілому у країні визначаємо у цінах ФОБ чи франко-кордон країни експортера. Крім експорту та імпорту товарів, урахованого статистикою зовнішньо-економічної діяльності, експорт та імпорт товарів в СНР включає товари, що постачаються в порядку надання безоплатної (гуманітарної) допомоги і як подарунок, товари неорганізованої торгівлі, посилки, майно мігрантів.

Експорт та імпорт послуг охоплюють транспортні послуги, туризм, комунікаційні послуги, будівельні, страхові, фінансові, комп'ютерні та інформаційні послуги, рекламу, бухгалтерський облік, управлінське консультування та інші види послуг. У цю статтю відносять також послуги з переробки та ремонту товарів, спрямованих для цих цілей з іншої країни. У цю статтю слід також відносити послуги, надані резидентами даної країни за кордоном у зв'язку з їхньою тимчасовою діяльністю, пов'язаною з ремонтом, монтажем обладнання і наданням інших аналогічних послуг.

ВВП методом кінцевого використання обчислюємо на основі даних рахунку товарів і послуг.

7.3. КВАРТАЛЬНІ РОЗРАХУНКИ ВВП

Розрахунки квартальних даних ВВП, як і річних, здійснюють на основі методологічних принципів міжнародних стандартів Системи національних рахунків (СНР), схвалених 2008 року Комісією Європейських співтовариств, Міжнародним валютним фондом (МВФ), Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Організацією Об'єднаних Націй (ООН), Світовим банком, а також Європейської системи національних і регіональних рахунків 2010 року.

Методологічною базою для розрахунку квартальних значень обсягів випуску товарів і послуг за видами економічної діяльності є Методика розрахунку квартального випуску товарів і послуг за видами економічної діяльності, затверджена наказом Держкомстату від 21.12.2015 № 365.

Квартальний ВВП обчислюємо трьома методами: виробничим, за категоріями доходу та кінцевого використання.

ВВП виробничим методом визначається як сума валових доданих вартостей усіх видів економічної діяльності та податків на продукти за винятком субсидій на продукти.

ВВП за категоріями кінцевого використання розраховуємо як суму кінцевих споживчих витрат, валового нагромадження капіталу та експорту за винятком імпорту товарів і послуг.

ВВП за категоріями доходу включає оплату праці найманих працівників, податки за винятком субсидій на виробництво та імпорт (на рівні ВДВ – інші податки окрім інших субсидій, пов'язаних із виробництвом) і валовий прибуток, змішаний дохід.

Для визначення валової доданої вартості важливе значення має розрахунок обсягів випуску товарів і послуг за видами економічної діяльності.

Для зменшення кількості звітних форм і показників, які збирають статистичні офіси багатьох країн, частину квартальних даних, потрібних для складання квартальних національних рахунків (щодо обсягів випуску, реалізації, проміжного споживання тощо), розраховують для макрорівня на основі математичних моделей без використання відповідної статистичної звітності. Для цього застосовують процедури прогнозування за допомогою регресійних рівнянь або коефіцієнтів сезонності.

Квартальні національні рахунки також потрібно коригувати з метою приведення їх у відповідність із трендами річних оцінок. Квартальні оцінки макропоказників переглядають і уточнюють після одержання їхніх остаточних річних оцінок.

Статистичні офіси багатьох країн узгоджують квартальні та річні національні рахунки з урахуванням методології МВФ на основі методу Дентона або методу, розробленого Національним інститутом статистичних та економічних досліджень Франції, за яким здійснюють моделювання квартальних рахунків за коефіцієнтами регресійних рівнянь для річних рахунків. В Україні для узгодження квартальних і річних даних обрано метод Дентона.

Для розрахунку попередніх квартальних значень обсягів випуску товарів і послуг для промисловості, будівництва, торгівлі та нефінансових послуг за звітній період використовують два методи:

- на основі лінійної регресії;
- на основі коефіцієнтів сезонності.

Інформаційну базу розрахунку попередніх квартальних значень обсягів випуску за першим способом наведено в *додатку Г*.

Для розрахунку квартальних значень обсягів випуску за звітний квартал другим способом використовують розрахункові значення обсягів випуску для транспорту, складського господарства, поштової та кур'єрської діяльності (Секція Н), тимчасового розміщування й організації харчування (Секція І), професійної, наукової та технічної діяльності (Секція М), освіти (Секція Р) і надання інших видів послуг (Секція S) за попередні квартали.

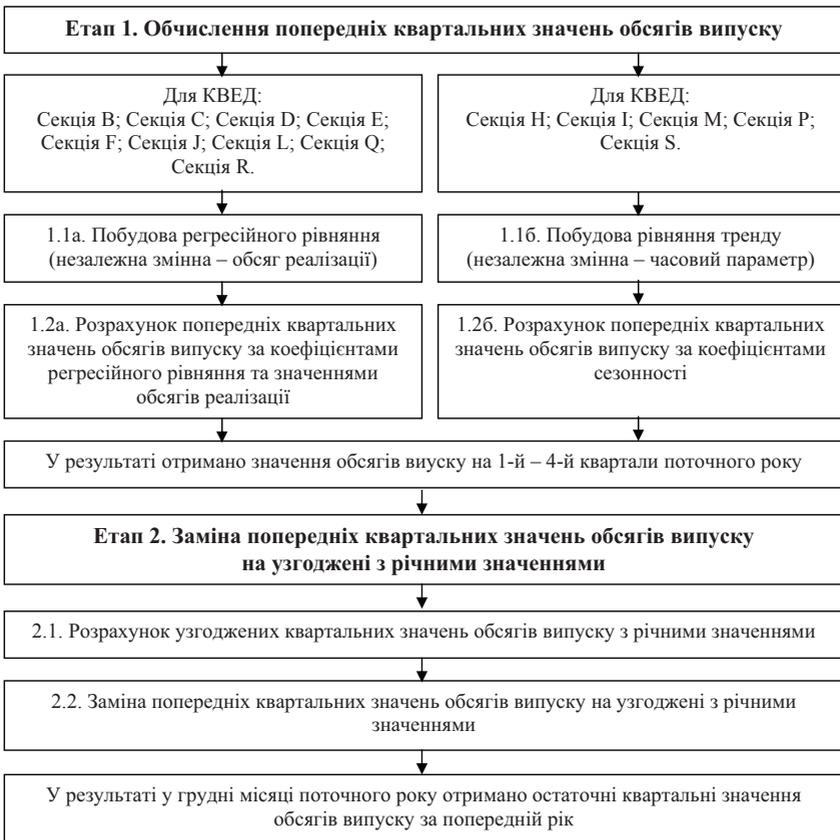

Рис. 7.2. Схема процедури розрахунку квартальних значень обсягів випуску товарів і послуг за видами економічної діяльності

За відсутності квартальних значень обсягів реалізації з галузевих форм можна використовувати другий спосіб для обчислення попередніх квартальних значень обсягів випуску за видами діяльності.

Джерелом інформації для узгодження розрахункових квартальних значень обсягів випуску з річними є форма № 1-підприємство (річна), з якої визначають річні значення обсягів випуску за видами діяльності.

Розрахунок квартальних значень обсягів випуску товарів і послуг за певним видом економічної діяльності проводять у два основні етапи, що представлені на *рис. 7.2*.

Схему процедури розрахунку попередніх квартальних значень обсягів випуску за звітній період на основі лінійної регресії представлено на *рис. 7.3*.

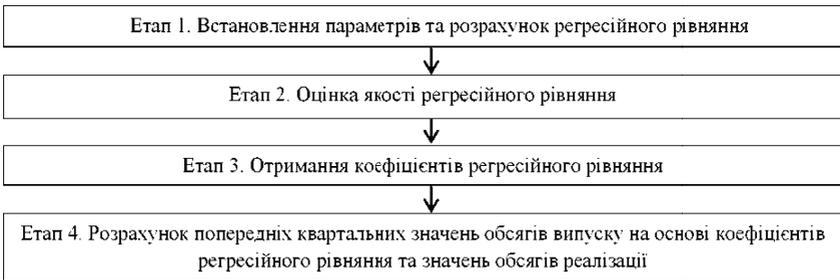

Рис. 7.3. Схеми процедури розрахунку попередніх квартальних значень обсягів випуску за звітній період на основі лінійної регресії

Процедура розрахунку попередніх квартальних значень обсягів випуску за звітній період за допомогою коефіцієнтів сезонності складається з трьох етапів, що наведено на *рис. 7.4*.

Сезонні коригування – процес виявлення та усунення впливу сезонного фактору на динаміку показників.

Метод сезонних коригувань передбачає визначення і розбивку динамічного ряду на його основні компоненти: тренд; цикл; сезонну та нерегулярну компоненти.

Компонента тренду (T_t) – це базова траєкторія, що характеризує довгострокову тенденцію всього динамічного ряду.

Компонента циклу (C_t) – це згладжені періодичні коливання динамічного ряду, які зумовлені діями довгострокових економічних, демографічних чи астрофізичних факторів (тривалість сезонного циклу – рік).

Сезонна компонента (S_t) включає фактори, які щорічно повторюються у визначений час і спричиняють періодичні коливання. До них належать сезонні фактори у вузькому розумінні та календарні ефекти.

Нерегулярна компонента (I_t) об'єднує ефекти, які не передбачені в часі, масштабах впливу та тривалості (кліматичні умови, стихійні лиха, страйки, нерегулярні розпродажі).

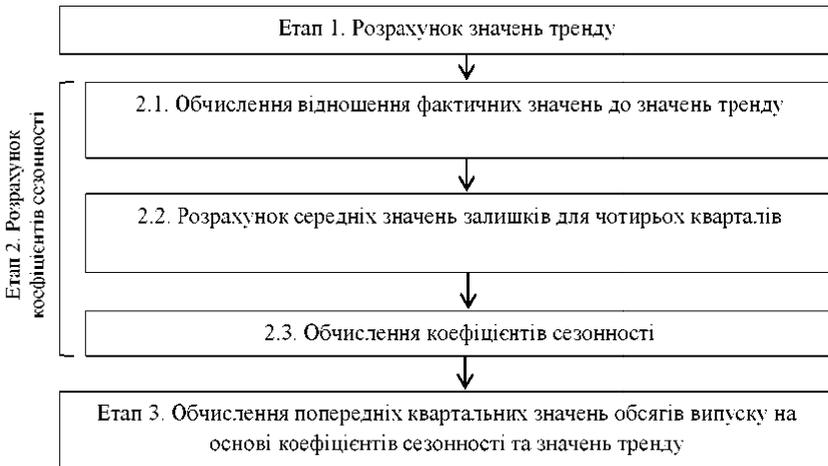

Рис. 7.4. Схема процедури розрахунку попередніх квартальних значень обсягів випуску за звітній період на основі коефіцієнтів сезонності

Взаємозв'язок вхідного ряду з його трендом, циклом, сезонним і нерегулярним компонентами може бути описаний у рамках адитивної або мультиплікативної моделі.

Адитивну модель динамічного ряду можна описати так:

$$X_t = T_t + C_t + S_t + I_t$$

Мультиплікативна модель динамічного ряду:

$$X_t = T_t \cdot C_t \cdot S_t \cdot I_t$$

Проведення сезонних коригувань, включаючи коригування на ефект календарного дня, дозволяє проводити зіставлення даних ВВП звітного кварталу з будь-яким кварталом поточного і попередніх років, що особливо важливо у процесі розширення міжнародних зіставлень макроекономічних показників, а також глибше зрозуміти загальну тенденцію соціально-економічних процесів, потрібних для розроблення стратегії подальшого розвитку країни та ухвалення ефективних рішень.

Отримані результати сезонних коригувань динамічних рядів квартальних даних ВВП у цілому і його складових, розрахованих виробничим методом (валова додана вартість за видами економічної діяльності) і за категоріями кінцевого використання, наведені у формі графіків і таблиць.

Для отримання остаточних узгоджених із річними квартальних значень обсягів випуску у промисловості, будівництві, торгівлі та нефінансових послугах використовується процедура бенчмаркінгу, для здійснення якої застосовують показники обсягів реалізації за галузевими формами, оцінка обсягів випуску, отриману на основі лінійної регресії, та оцінку обсягів випуску, отриману на основі коефіцієнтів сезонності.

Період для узгодження обрано п'ять років з урахуванням міжнародних рекомендацій.

Для вибору найкращого варіанта розрахунку попередніх і узгоджених квартальних значень обсягів випуску використовуються такі показники: відносна похибка, відсоток збігання тенденцій, коефіцієнт кореляції.

Відповідно до міжнародних стандартів і термінів отримання інформації. Держстат здійснює чотириетапну актуалізацію квартальних оцінок ВВП.

Оперативна оцінка – перша оцінка квартального ВВП, яка розраховується виробничим методом і використовується лише для аналізу зміни реального обсягу ВВП. Оперативну оцінку ВВП визначаємо шляхом екстраполяції даних.

Попередня оцінка ВВП базується на даних державних статистичних спостережень, адміністративних даних (звітів про виконання Державного і місцевих бюджетів, бюджетів Пенсійного фонду і фондів соціального страхування, звітів про доходи і витрати страховика

тощо) та даних банківської, фінансової і митної статистики, статистики платіжного балансу. Розрахунки проводять виробничим методом, за категоріями доходу і кінцевого використання.

Уточнена оцінка ВВП передбачає уточнення показників, яких немає у квартальних джерелах інформації, на основі співвідношень даних остаточної оцінки попереднього року. Крім цього, для розрахунку експорту та імпорту товарів і послуг використовують уточнені квартальні дані Платіжного балансу, наданого Національним банком України.

Остаточна оцінка ВВП формується з урахуванням пропорцій і співвідношень відповідної кварталам остаточної річної оцінки та остаточних даних Платіжного балансу.

Контрольні запитання до розділу

1. Якими методами розраховується ВВП?
2. Наведіть два можливі алгоритми розрахунку ВВП виробничим методом.
3. Які доходи відображаються в розрахунку ВВП розподільчим методом? Що вони характеризують?
4. Які з перерахованих показників включаються в компоненти кінцевого використання ВВП, а які – ні; поясніть, чому:
 - а) чисте придбання цінностей;
 - б) чисте придбання землі;
 - в) імпорт товарів і послуг.
5. У чому полягає відмінність між ВВП і ВНД?
6. У яких цінах обчислюється ВВП?
7. Які існують методи розрахунку попередніх квартальних значень обсягів випуску товарів та послуг?
8. Які види квартальних оцінок ВВП здійснює Держстат? Дайте їм характеристику.

Завдання для самостійного вирішення

7.1. Макроекономічна ситуація у країні характеризується такими показниками:

Показники	Млн грн
Випуск (в основних цінах)	175 960
Проміжне споживання	103 871
Імпорт товарів і послуг	39 296
Експорт товарів і послуг	37 215
Кінцеві споживчі витрати	65 119
Валове нагромадження основного капіталу	16 891
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	1 467
Придбання за винятком вибуття цінностей	123
Оплата праці найманих працівників	38 931
Податки на продукти	11 877
Субсидії на продукти	2 447
Інші податки на виробництво та імпорт	8 545
Інші субсидії на виробництво та імпорт	109
Валовий прибуток, змішаний дохід	24 722

Визначити ВВП трьома методами.

7.2. Маємо дані економіки України за рік:

Показники	Млн грн
Випуск (в основних цінах)	603 704
Проміжне споживання	363 487
Імпорт товарів і послуг	147 525
Експорт товарів і послуг	154 394
Кінцеві споживчі витрати	201 624
Валове нагромадження основного капіталу	55 075
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	3 661
Придбання за винятком вибуття цінностей	115
Оплата праці найманих працівників	122 188
Податки на продукти	28 205
Субсидії на продукти	-1 078
Податки на виробництво та імпорт	34 277
Субсидії на виробництво та імпорт	-4 030
Валовий прибуток, змішаний дохід	114 909

Розрахувати ВВП трьома методами.

7.3. Маємо вибрані дані:

Показники	Млн грн
Випуск (в основних цінах)	204 421
Проміжне споживання	123 354
Податки на продукти	14 373
Субсидії на продукти	2 075

Визначити ВВП виробничим методом.

7.4. Маємо вибрані дані:

Показники	Млн грн
Оплата праці найманих працівників	45 391
Податки на виробництво та імпорт	6 686
Субсидії на виробництво та імпорт	916
Валовий прибуток, змішаний дохід	29 906

Визначити ВВП розподільчим методом.

7.5. Маємо вибрані дані:

Показники	Млн грн
Імпорт товарів і послуг	40 754
Експорт товарів і послуг	37 898
Кінцеві споживчі витрати	76 198
Валове нагромадження основного капіталу	18 517
Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	1 346
Придбання за винятком вибуття цінностей	160

Визначити ВВП методом кінцевого використання.

Рекомендовані джерела до розділу

1. Гальків Л. І. Економічна статистика : навч. посібник / Л. І. Гальків, Н. П. Лутчин, Б. С. Москаль. – 2-ге вид. – Львів : «Новий світ-2000», 2010. – 400 с.
2. Лутчин Н.П. Система національних рахунків: практикум : навч. посібник / Н. П. Лутчин, І. Д. Мельник ; за ред. С. О. Матковського. – Львів : «Новий світ-2000», 2008. – 204 с.
3. Методологічні положення щодо річного розрахунку валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання / Державний комітет статистики України. – Київ, 2006.
4. Методика розрахунку товарів та послуг за видами економічної діяльності : затверджено наказом Держкомстату від 18.11.2011 № 303.
5. Методологічні положення щодо моделювання квартальних макропоказників випуску товарів та послуг за видами економічної діяльності : затверджено наказом Держкомстату від 17.01.2011 № 9.
6. Моторин Р. М. Система національних рахунків : навч. посібник / Р. М. Моторин, Т. М. Моторина. – Київ : КНЕУ, 2001. – 336 с.
7. Моторин Т. М. Національне рахівництво : навч. посібник / Т. М. Моторина, Р. М. Моторин. – Київ : «Центр учбової літератури», 2015. – 216 с.
8. Підгорний А. З. Система національних рахунків : навч. посібник / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко. – Одеса : ОДЕУ, 2009. – 121 с.
9. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
10. Dureau G. Methodology of French Quarterly National Account / G. Dureau. – Paris : National Institute of Statistics and Economic Studies, 1995. – 128 p.
11. Lequiller F. Understanding National Accounts / F. Lequiller, D. Blades. – Second edition, OECD Publishing. – N. p., 2014.

РОЗДІЛ 8

ОЦІНКА ВАЛОВОГО ВНУТРІШНЬОГО ПРОДУКТУ В ПОСТІЙНИХ ЦІНАХ

Після вивчення матеріалу цього розділу ви повинні вміти:

1. Знати загальні принципи переоцінки макроекономічних показників.
2. Пояснити необхідність розрахунку ВВП у порівнянних цінах.
3. Оволодіти основними методами переоцінки ВВП у порівнянні ціни.
4. Вміти застосовувати індексний метод для оцінки фізичного обсягу ВВП.

Основні терміни і поняття

- Індекс фізичного обсягу ВВП (The change of Gross Domestic Product volume)
- Індекс дефлятор (The change of Gross Domestic Product deflator)
- Метод дефлятування (Method of deflation)
- Метод подвійного дефлятування (Method of double deflation)
- Метод екстраполяції (Extrapolation method)

8.1. ЗАГАЛЬНІ ПОНЯТТЯ І ПРИНЦИПИ ОЦІНКИ ВВП У ПОСТІЙНИХ ЦІНАХ

ВВП насамперед оцінюється в поточних ринкових цінах, які опосередковують реальний оборот продукції в економіці і на основі яких складаються доходи всіх учасників економічного процесу. Оцінка ВВП у поточних ринкових цінах дозволяє визначити його загальну величину, що характеризує рівень економічного розвитку країни, аналізувати галузеву структуру економіки, пропорції між споживанням і накопиченням та інші найважливіші макроекономічні співвідношення. Однак оцінка ВВП у поточних цінах не дозволяє прямо ви-

міряти зміну фізичного обсягу вироблених і використаних товарів та послуг. Для цього проводять оцінку ВВП у постійних цінах, якими є поточні ціни будь-якого періоду, прийнятого за базовий. Оцінка ВВП у постійних цінах дозволяє обчислити індекси фізичного обсягу ВВП.

Показники динаміки фізичного обсягу ВВП у всьому світі є найбільш важливими показниками темпів зростання економіки і коливання економічної кон'юнктури. Індекси фізичного обсягу ВВП і його компоненти також важливі для аналізу продуктивності праці, ефективності використання окремих елементів національного багатства, виявлення змін у структурі економіки, аналізу рівня життя та ін. Динамічні ряди ВВП і його компонентів у постійних цінах за тривалі періоди часу використовують в економічному моделюванні та прогнозуванні.

Найбільш пристосованими для переоцінки в постійні ціни з метою вивчення динаміки фізичного обсягу є показники, які можуть бути відносно легко розкладені на два елементи: на елемент кількості і елемент ціни. Це показники ВВП і елементи його використання на споживання, накопичення і експорт, показники випуску, імпорту, проміжного споживання і доданої вартості, показники оплати праці і, нарешті, це показники ресурсів на ту чи іншу дату, тобто елементи національного багатства. Не пристосовані для переоцінки в постійні ціни з метою отримання індексів фізичного обсягу показники перерозподілу доходів (трансферти), показники джерел фінансування інвестицій, чистого кредитування і запозичення. Застосування для цілей порівняння ринкових цін якого-небудь базового періоду (тобто періоду, прийнятого за базу порівняння) дозволяє вимірювати динаміку фізичного обсягу ВВП за той чи інший період. Іншими словами, такий підхід дозволяє обчислювати індекси фізичного обсягу ВВП, усуваючи вплив інфляції на темп зростання ВВП за допомогою індексу цін (дефлятора).

У найбільш загальній формі для вимірювання динаміки фізичного обсягу та цін на рівні економіки в цілому використовують індекс фізичного обсягу ВВП і дефлятор ВВП. Індекс фізичного обсягу ВВП розраховуємо шляхом ділення вартості ВВП у поточному періоді, оціненої в цінах базового періоду, на його вартість у базовому періоді:

$$I_q^{\text{ВВП}} = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}, \quad (8.1)$$

де $I_q^{\text{ВВП}}$ – індекс фізичного обсягу ВВП; $\Sigma q_1 p_0$ – вартість ВВП у поточному періоді в цінах базового періоду; $\Sigma q_0 p_0$ – вартість ВВП у базовому періоді.

Дефлятор ВВП, що характеризує середню зміну цін в економіці за певний період, отримують шляхом ділення індексу вартості ВВП (у поточних цінах) на індекс фізичного обсягу ВВП або шляхом ділення вартості ВВП у поточному періоді на його вартість у поточному періоді, оцінену в цінах базового періоду:

$$I_p^{\text{ВВП}} = \frac{\Sigma q_1 p_1}{\Sigma q_0 p_0} \cdot \frac{\Sigma q_1 p_0}{\Sigma q_1 p_0} = \frac{\Sigma q_1 p_1}{\Sigma q_1 p_0} \quad (8.2)$$

де $I_p^{\text{ВВП}}$ – індекс фізичного обсягу ВВП;
 $\Sigma q_1 p_1$ – вартість ВВП у поточному періоді;
 $\frac{\Sigma q_1 p_1}{\Sigma q_0 p_0}$ – індекс вартості ВВП;
 $\frac{\Sigma q_1 p_0}{\Sigma q_0 p_0}$ – індекс фізичного обсягу ВВП.

Отже, дефлятор ВВП може бути обчислений лише тоді, коли компоненти ВВП уже обчислені в постійних цінах і тому він не може бути використаний як інструмент дефлятування. На практиці при обчисленні індексів фізичного обсягу та дефляторів можуть використовуватися й інші індексні формули (наприклад, індекси Фішера, Торнквіста та ін.). При виборі індексних формул опираються на економічну теорію індексів. Дотримання критерію оборотності в часі означає, що розрахунки динаміки індексів цін не повинні залежати від вибору бази порівняння, що забезпечується застосуванням формули середньої геометричної. У математичній формі критерій оборотності в часі можна представити таким чином:

$$I_{t/0} \cdot I_{0/t} = I, \quad (8.3)$$

де $I_{t/0}$ – індекс цін у звітному періоді в порівнянні з базовим періодом; $I_{0/t}$ – індекс цін у базовому періоді в порівнянні зі звітним періодом.

Щодо перерахунку показників у постійні ціни дотримання критерію адитивності означає, що сума елементів показника в постійних цінах повинна дорівнювати підсумку показника з постійних цінах, а виконання критерію циркулярності означає, що повинна бути забезпечена узгодженість між індексом, обчисленим для періоду

в цілому, та індексами для окремих частин цього періоду. Дотримання критерію оборотності факторів означає, що добуток індексів цін і кількості повинен бути одним індексом вартості.

У теорії індексів цін проводиться відмінність між двома напрямками їх використання: 1) для вивчення динаміки цін; 2) для переоцінки показників у постійні ціни. Для вивчення динаміки цін найбільш прийнятним є індекс цін за формулою Ласпейреса, при обчисленні якого як ваги використовують кількісні дані базового періоду:

$$I_p^L = \frac{\sum q_0 p_1}{\sum q_0 p_0}. \quad (8.4)$$

Індекс цін Ласпейреса показує, наскільки фіксований набір товарів (послуг) базового періоду став дорожчим або дешевшим у поточному періоді.

Для переоцінки показників у постійні ціни найбільш прийнятною в теоретичному плані є формула індексу цін Пааше:

$$I_p^P = \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_1 p_0}. \quad (8.5)$$

Індекс цін за формулою Пааше показує, наскільки набір товарів і послуг у поточному періоді став дорожчим або дешевшим, ніж у базовому періоді. При розрахунках за цією формулою використовують поточні ваги, тобто структуру набору товарів і послуг поточного періоду. При діленні індексу вартості на індекс цін Пааше виходить пов'язаний з ним індекс фізичного обсягу Ласпейреса. Таким чином, використання індексу цін Пааше дозволяє пов'язати індекси вартості, фізичного обсягу та цін:

$$\frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0} = \frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0} \cdot \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_1 p_0}, \quad (8.6)$$

де $\frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_0 p_0}$ – індекс вартості; $\frac{\sum q_1 p_0}{\sum q_0 p_0}$ – індекс фізичного обсягу;

$\frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_1 p_0}$ – індекс цін.

Важливим аргументом на користь застосування індексу цін Пааше як дефлятора є і те, що з його допомогою може бути забезпечений критерій адитивності. Попри переваги індексів цін Пааше для цілей дефлятування перед індексами цін Ласпейреса, іноді за відсутності

індексів цін Пааше з практичних причин використовують індекси цін за формулою Ласпейреса. Індекс Ласпейреса систематично спотворює вимір істинного значення теоретичного індексу цін у бік завищення, тоді як індекс Пааше – у бік заниження, що називається ефектом Гершенкрона. Для усунення цього ефекту компромісним рішенням є використання індексу цін за формулою Фішера, який обчислюємо як середню геометричну з індексів Ласпейреса і Пааше:

$$I_p^F = \sqrt{\frac{\sum q_0 p_1}{\sum q_0 p_0} \cdot \frac{\sum q_1 p_1}{\sum q_1 p_0}} \quad (8.7)$$

Індекс цін Фішера має свої недоліки: 1) він не забезпечує дотримання критерію циркулярності, відповідно до якого утворення ланцюгових індексів повинне дорівнювати базовому індексу; 2) його обчислення завдає практичних труднощів, оскільки для цього потрібні ряди індексів цін як Ласпейреса, так і Пааше; 3) при використанні індексу цін Фішера не дотримується принцип адитивності.

8.2. ВИБІР І ЗМІНА БАЗОВОГО ПЕРІОДУ ДЛЯ ОЦІНКИ ВВП

Постійними цінами для оцінки ВВП і його компонентів використовують середні поточні ціни року, прийнятого за базовий. Згідно з методологією СНР базовий рік слід змінювати кожні п'ять років. Припускають, що за більш тривалий період відбуваються суттєві зміни у структурі ВВП і цін, і використання тих же самих постійних цін протягом усього цього періоду може призвести до спотворення показників динаміки ВВП. За зміни базового періоду для забезпечення безперервності динамічних рядів ВВП потрібно забезпечити змикання рядів ВВП, оцінених у постійних цінах попереднього базового періоду, з рядами ВВП, оціненими в постійних цінах нового базового періоду.

Існують два методи перерахунку динамічних рядів ВВП у нові постійні ціни за зміни базового періоду. Перший метод полягає в тому, що для оцінки динамічних рядів ВВП у нових постійних цінах проводиться ув'язка індексів цін, обчислених на основі двох видів постійних цін (нових і колишніх), і ув'язаний індекс використовується для

дефлятування динамічних рядів ВВП і його компонентів. Пояснимо це докладніше на умовному прикладі (вихідні дані представлено в табл. 8.1).

Таблиця 8.1

Умовний приклад

Рік	Індекси цін до попереднього базового періоду (2000 = 100)	Індекси цін до нового базового періоду (2005 = 100)	Індекси цін, перераховані до нового базового періоду з допомогою коефіцієнта (2005 = 100)	Пов'язані індекси цін до нового базового періоду (2005 = 100)
A	1	2	3	4
1995	75,0	-	68,2	68,2
2000	100,0	-	90,9	90,9
2005	110,0	100,0	100,0	100,0
2010	115,0	106,0	-	106,0

З табл. 8.1 видно, що є ряди індексів цін у порівнянні з колишнім базовим 2000 року (гр. 1) і індекси цін у порівнянні з новим базовим 2005-м (гр. 2). Щоб узгодити колишні індекси з новими, усі значення колишніх індексів з 1995 року множимо на коефіцієнт, що виражає відношення цін колишнього базового, 2000-го до нового базового, 2005-го [$100 / 110 = 0,909$ (гр. 3)]. Застосування цього коефіцієнта дозволяє отримати новий ряд індексів цін у порівнянні з новим базовим, 2000 роком. Наприклад, перерахований індекс цін за 1995–2010 рр. одержуємо шляхом множення 75,0 на 0,909, і що становить 68.2 (гр. 3) і т. д. За такої процедури індекси цін після введення нового базового року не перераховуються. Наприклад, індекс цін 2010 року до 2005-го зберігається колишнім (106,0). У гр. 4 показано зімкнутий ряд індексів цін до нового базового періоду. Ці індекси використовуються як дефлятори для переоцінки в нові постійні ціни ВВП і кожного його компонента в поточних цінах за відповідні роки.

За такого підходу індекси фізичного обсягу ВВП у цілому і для кожного його компонента залишаються такими самими, якими вони були при використанні попереднього базового року. Однак через зміни у структурі ВВП зазвичай виникає статистична розбіжність між загальною величиною ВВП і сумою його компонентів у нових постійних цінах. У статистиці прийнято показувати згадану статистичну

розбіжність в окремій статті. Інша можливість розв'язання цієї проблеми полягає у пропорційному розподілі статистичної розбіжності між окремими компонентами ВВП. Однак у цьому разі порушується згадана незмінність індексів фізичного обсягу окремих компонентів ВВП.

За другого методу для оцінки динамічного ряду ВВП у нових постійних цінах використовують ланцюгові індекси фізичного обсягу ВВП. Цей метод передбачає таке: а) індекси фізичного обсягу за період, коли діяли колишні постійні ціни, зберігаються незмінними; б) абсолютні дані за рік, коли відбувається перехід до нових постійних цін, оцінюють як у нових, так і в колишніх постійних цінах; в) абсолютні дані за період, коли діяли колишні постійні ціни, оцінюють у нових постійних цінах шляхом ділення абсолютних даних за перехідний рік у поточних цінах на індекси фізичного обсягу за відповідні періоди, розраховані ланцюговим методом на основі колишніх постійних цін.

Приклад. Потрібно отримати ВВП за 2005 рік у цінах нового базового, 2010 року. Для цього ВВП за 2010 рік у поточних цінах ділимо на індекс фізичного обсягу ВВП 2010 року до 2005-го, розрахований у цінах 2005 року:

$$, \quad \Sigma q_{2005}p_{2010} = \Sigma q_{2010}p_{2010} : \frac{\Sigma q_{2010}p_{2005}}{\Sigma q_{2005}p_{2005}}, \quad (8.8)$$

де $\Sigma q_{2005}p_{2010}$ – абсолютні дані за 2005 рік у цінах 2010-го;

$\Sigma q_{2010}p_{2010}$ – абсолютні дані за 2010 рік у поточних цінах;

$\frac{\Sigma q_{2010}p_{2005}}{\Sigma q_{2005}p_{2005}}$ – індекс фізичного обсягу 2010 року до 2005-го в колишніх постійних цінах 2005 року.

Застосування цього підходу для оцінки в нових постійних цінах як ВВП у цілому, так і його компонентів також може призвести до виникнення статистичної розбіжності між ВВП і сумою його компонентів у нових постійних цінах. У принципі, застосування будь-якого з описаних вище двох методів має забезпечувати одні й ті самі результати і їхній вибір визначаємо міркуваннями практичного характеру.

В умовах високої інфляції і значних структурних змін в економіці для оцінки динаміки ВВП як постійні ціни використовують ціни попереднього року, і на цій основі визначають індекси фізичного обсягу

в порівнянні з попереднім роком. За такого підходу індекси фізичного обсягу за тривалий період обчислюють шляхом перемноження річних ланцюгових індексів. Для отримання динамічного ряду ВВП у цінах базового року його обсяг у базовому році в поточних цінах множимо на базовий індекс фізичного обсягу. Це положення ілюструє формула:

$$\Sigma q_{2005} p_{2005} \cdot I_{2010/2005}^{\text{ВВП}} = \Sigma q_{2010} p_{2005} \cdot \quad (8.9)$$

При цьому

$$I_{2010/2005}^{\text{ВВП}} = I_{2010/2009}^{\text{ВВП}} \cdot I_{2009/2008}^{\text{ВВП}} \cdot I_{2008/2007}^{\text{ВВП}} \cdot I_{2007/2006}^{\text{ВВП}} \cdot I_{2006/2005}^{\text{ВВП}} \cdot \quad (8.10)$$

8.3. ОСНОВНІ МЕТОДИ ОЦІНКИ ВВП І ЙОГО КОМПОНЕНТІВ У ПОСТІЙНИХ ЦІНАХ

Оцінка ВВП у постійних цінах передбачає поділ ВВП у поточних цінах на окремі вартісні компоненти і застосування до них відповідних методів для отримання їхньої оцінки у цінах базового року. Основними методами оцінки ВВП і його компонентів у постійних цінах є методи дефлятування і екстраполяції. Іноді застосовується також метод прямої переоцінки і метод переоцінки за елементами витрат.

Метод дефлятування. Полягає в розподілі вартості товарів і послуг у поточному періоді на індекс, що відображає зміну цін на ці товари і послуги в поточному періоді в порівнянні з цінами базового періоду. Ця процедура переоцінки може бути описана в загальному варіанті формулою:

$$\Sigma q_1 p_0 = \Sigma q_1 p_1 / I_{p_1/0}, \quad (8.11)$$

де $\Sigma q_1 p_1$ – вартість товарів (послуг) у поточному періоді в поточних цінах;

$I_{p_1/0}$ – індекс цін у поточному періоді в порівнянні з базовим періодом;

$\Sigma q_1 p_0$ – вартість товарів (послуг) поточного періоду в цінах базового періоду.

Метод екстраполяції. Зводиться до множення вартості товарів і послуг у базовому періоді на індекс, що відображає зміну фізичного обсягу цієї сукупності товарів і послуг (або товарів і послуг, репрезентативних для цієї сукупності) у поточному періоді в порівнянні з базовим періодом. Ця процедура може бути описана таким чином:

$$\Sigma q_1 p_0 = \Sigma q_0 p_0 \cdot I_{q_1/0}, \quad (8.12)$$

де $\Sigma q_0 p_0$ – вартість товарів (послуг) у базовому періоді;
 $I_{q_1/0}$ – індекс фізичного обсягу товарів (послуг) у поточному періоді в порівнянні з базовим періодом.

Метод прямої переоцінки. За цим методом показники в постійних цінах розраховують шляхом множення кількості виробленої (або використаної) у звітному періоді продукції на відповідні ціни базового року. Цей метод в основному застосовуємо для оцінки показників виробництва і використання продукції сільського господарства і добувної промисловості, оскільки в цих галузях виробляють відносно обмежене число однорідних продуктів і в цій галузі статистика, здебільшого, має дані як про кількість, так і про ціни найважливіших продуктів (або груп продуктів).

Метод переоцінки за елементами витрат. Передбачає обчислення величини показника в постійних цінах шляхом дефлятування елементів витрат. Такий метод застосовується головним чином для переоцінки в постійних цінах показників вартості неринкових послуг, де за визначенням немає цін, оскільки послуги надають безплатно. В основі такого методу лежить припущення, що динаміка витрат на виробництво послуг (у постійних цінах) пропорційна динаміці фізичного обсягу послуг. За такого методу умовно припускаємо, що у сфері неринкових послуг не відбувається зміни продуктивності праці. У деяких країнах для того, щоб подолати явний недолік методу переоцінки показників за елементами витрат, у розрахунки вводять умовну корекцію на зміну продуктивності праці. Як умовна міра зміни продуктивності праці в галузях, зайнятих наданням неринкових послуг, іноді розглядають зростання технічної оснащеності праці.

Вихідні дані для оцінки ВВП у постійних цінах. Дані про ВВП і його компоненти в поточних цінах містяться в різних розділах СНР.

Усі компоненти виробництва та використання ВВП входять у рахунок товарів послуг; проте, оскільки цей рахунок складається на рівні економіки в цілому, він не дозволяє деталізувати ці дані за галузями і секторами. ВВП як суму доданої вартості галузей одержуємо на основі рахунку виробництва за галузями. Компонентами для оцінки в постійних цінах тут виступають випуск і проміжне споживання галузей або безпосередньо валова додана вартість галузей. Компоненти кінцевого використання ВВП містяться в рахунках використання доходів (витрати на кінцеве споживання), операцій із капіталом (валове нагромадження основного капіталу, зміну запасів матеріальних оборотних коштів, чисте придбання цінностей) і рахунку зовнішніх операцій з товарами та послугами (експорт та імпорт товарів і послуг). Використання даних зазначених рахунків для оцінок ВВП у постійних цінах має ту перевагу, що їх регулярно розробляють країни на щорічній (а в низці країн – на щоквартальній) основі і дозволяють проводити ці оцінки досить оперативно. Проте їхнім недоліком є те, що вони не передбачають ту міру деталізації даних за групами товарів і послуг, яка бажана для більш якісної оцінки ВВП у постійних цінах.

Найбільш повна інформація про компоненти ВВП міститься в таблиці ресурсів та використання і таблиці «Витрати – Випуск». Ці таблиці являють собою концептуальну основу для гармонізації оцінок ВВП у постійних цінах різними методами, оскільки вони забезпечують узгодженість компонентів виробництва і використання ВВП. Ці компоненти представлені детальними групами в розрізі основних класифікацій, що використовуються в СНР (за видами продуктів і галузей), що дозволяє більш точно підібрати відповідні індекси цін для дефлятування. Таким чином, застосування таблиць ресурсів та використання і міжгалузевих балансів для оцінки ВВП у постійних цінах краще забезпечує узгодженість показників обсягів і цін і, відповідно, індексів фізичного обсягу та дефляторів.

Оцінка ВВП у постійних цінах. Звичайно здійснюється як виробничим методом (ВВП як сума доданої вартості галузей), так і методом кінцевого використання (ВВП як сума компонентів кінцевого використання). Її проводять шляхом оцінки в постійних цінах складових ВВП компонентів і їхнього наступного підсумовування. При цьому вихідними даними можуть бути використані показники як таблиць ресурсів та використання і міжгалузевих балансів, так і рахунків ви-

робництва, утворення доходів, використання доходів, операцій з капіталом та ін. Вибір вихідних даних, методів і підходів до оцінки ВВП у постійних цінах залежить від наявної інформації і вимог до терміновості розрахунків. Так, складання таблиць ресурсів та використання і міжгалузевих балансів та їх застосування для оцінки ВВП у постійних цінах доцільно здійснити на заключній стадії розрахунків за наявності повного обсягу річної інформації. До цього можна використовувати дані вищезазначених рахунків СНР, проводити розрахунки з меншим ступенем деталізації і застосовувати спрощені методи.

Переоцінка ВВП у порівнянні ціни на стадії виробництва. На відміну від інших компонентів ВВП, додана вартість не може бути пов'язана з якими-небудь спостережуваними потоками товарів і послуг і, відповідно, не може бути представлена як добуток цін і обсягів. Тому основним методом оцінки доданої вартості в постійних цінах є подвійне дефлювання, за якого величина доданої вартості в постійних цінах виходить як різниця між вартістю випуску та вартістю проміжного споживання, оціненими в постійних цінах. Подвійне дефлятування використовується, здебільшого, тоді, коли є надійна інформація про випуск і проміжне споживання галузей у поточних цінах та індексах цін. При використанні методу подвійного дефлятування розрахунок ВВП у постійних цінах проводимо за такими етапами: 1) оцінка випуску окремих галузей у постійних цінах; 2) оцінка проміжного споживання окремих галузей у постійних цінах; 3) визначення доданої вартості окремих галузей у постійних цінах як різниці між випуском і проміжним споживанням; 4) оцінка податків на продукти і субсидій на продукти в постійних цінах; 5) визначення ВВП у постійних цінах як суми доданої вартості галузей з урахуванням податків на продукти і субсидій на продукти.

При застосуванні методу екстраполяції дані випуску за кожним конкретним видом економічної діяльності на рівні секції або розділу відповідно до КВЕД (залежно від того, наскільки детально проводиться розрахунок) за попередній рік у фактичних цінах екстраполюються за допомогою відповідних індексів фізичного обсягу з певним рівнем деталізації.

Переоцінка проміжного споживання для кожного конкретного виду економічної діяльності здійснюється шляхом дефлятування даних у фактичних цінах звітного року індексом-дефлятором випус-

ку, який розраховуємо таким чином: випуск за звітний рік у фактичних цінах слід поділити на випуск у порівнянних цінах за звітний рік.

Дані розрахунки пояснимо на двох умовних прикладах.

Приклад 8.1. Маємо такі дані виробництва послуг в Україні (у фактичних основних цінах, млрд грн):

Вид економічної діяльності	Роки	Випуск	Проміжне споживання	Валова додана вартість
Виробництво послуг	базовий	100	48	52
	звітний	120	58	62

Індекс цін на споживчі товари та послуги – 107,5 %.

Перерахунок валової доданої вартості в порівнянні ціни здійснюється за такими етапами:

Випуск звітного року у порівнянних цінах:

$$120 / 1,075 = 111,6 \text{ млрд грн.}$$

Проміжне споживання звітного року у порівнянних цінах:

$$58 / 1,075 = 54,0 \text{ млрд грн.}$$

Валова додана вартість у порівнянних цінах:

$$111,6 - 54,0 = 57,6 \text{ млрд грн.}$$

Індекс фізичного обсягу валової доданої вартості:

$$57,6 / 52 = 1,107, \text{ або } 107,7 \text{ \%}.$$

Приклад 8.2. Маємо такі дані для промисловості України (у фактичних основних цінах, млрд грн):

Вид економічної діяльності	Роки	Випуск	Проміжне споживання	Валова додана вартість
Промисловість	базовий	150	110	40
	звітний	170	120	50

Індекс фізичного обсягу промислової продукції – 102,5 %.

Перерахунок валової доданої вартості у порівнянні ціни здійснюється за такими етапами:

Випуск звітного року у порівнянних цінах:

$$150 \cdot 1,025 = 153,75 \text{ млрд грн.}$$

Індекс-дефлятор: $170 / 153,75 = 1,106$, або 110,6 %

Проміжне споживання звітного року в порівнянних цінах:

$$120 / 1,106 = 108,5 \text{ млрд грн.}$$

Валова додана вартість у порівнянних цінах:

$153,75 - 108,5 = 45,25$ млрд грн.

Індекс фізичного обсягу валової доданої вартості:

$45,25 / 40 = 1,131$, або 113,1 %.

Податки на продукти в постійних цінах визначаємо щодо кожного виду економічної діяльності як добуток податкової ставки на продукцію в базисному періоді та вартості продукції в постійних цінах. Таким чином, вони відображають обсяг податків, які повинні були б стягуватися з товарів та послуг, що підлягають оподаткуванню у звітному періоді, за умови використання ставки податків і цін базисного періоду.

Переоцінку субсидій на продукти в постійні ціни проводимо шляхом екстраполяції субсидій за базисний період з використанням індексів фізичного обсягу випуску субсидованих видів економічної діяльності.

За кварталних розрахунків у зв'язку з обмеженістю наявної інформації та стислими строками розрахунків використовують методи спрощених оцінок.

Переоцінка ВВП у порівнянні ціни на стадії кінцевого використання. Обсяг ВВП за елементами кінцевого використання в постійних цінах обчислюємо підсумовуванням таких компонентів, оцінених у постійних цінах:

1. Витрати на кінцеве споживання:

а) витрати на кінцеве споживання домашніх господарств;

б) витрати на кінцеве споживання державного управління;

в) витрати на кінцеве споживання некомерційних організацій, які обслуговують домашні господарства (НКОДГ);

2. Валове нагромадження:

а) валове нагромадження основного капіталу;

б) зміна запасів матеріальних оборотних коштів;

в) чисте придбання цінностей.

3. Експорт товарів і послуг.

4. Імпорт товарів і послуг.

5. Валовий внутрішній продукт у постійних цінах (1 + 2 + 3 – 4).

Оцінку експорту та імпорту товарів і послуг у постійних цінах можна проводити з використанням методів дефлятування або екстраполяції залежно від наявності та якості наявної вихідної інформації, тобто індексів цін або фізичного обсягу. Головним джерелом даних

про ці індекси для товарів є митна статистика; для послуг вони визначаються на основі непрямой інформації. Теоретично обидва підходи до оцінки ВВП у постійних цінах (виробничим методом і методом кінцевого використання) рівнозначні, проте на практиці (як і в розрахунках у поточних цінах) між ними неминуче виникає статистична розбіжність. У цьому разі ухвалюється рішення про те, який із двох розрахунків ВВП краще забезпечений надійною інформацією, і, відповідно, його можна розглядати як основний і визначати на його основі індекси фізичного обсягу ВВП. У цьому разі статистична розбіжність стає одним із компонентів в іншому розрахунку ВВП. Багато країн показують його в публікаціях в явній формі (як і в поточних цінах).

Кінцеві споживчі витрати домашніх господарств розраховують у постійних цінах згідно з Класифікацією індивідуального споживання за цілями (КІСЦ).

У складі ВВП за елементами кінцевого використання товари та послуги, для яких є щоквартальні дані про зміну цін, визначають у постійних цінах методом дефлятування за допомогою індексів споживчих цін (ІСЦ). Винятки становлять товари та послуги, отримані в натуральній формі, і товари, вироблені для власного споживання; вони переоцінюються в постійні ціни за допомогою індексів цін виробників та дефляторів випуску окремих видів економічної діяльності, у яких здійснюється зазначене виробництво.

Кінцеві споживчі витрати сектору загального державного управління. Розрахунок кінцевих споживчих витрат сектору загального державного управління в постійних цінах здійснюється за функціями органів державного управління залежно від характеру витрат.

1. Витрати, пов'язані з неринковим виробництвом товарів і послуг індивідуального та колективного характеру, в постійних цінах розраховують шляхом переоцінки кожного компонента цих витрат інституційних одиниць сектору загального державного управління в середні ціни базисного року:

- оплата праці – з використанням даних про зміну середньої заробітної плати у розрахунку на одного працівника бюджетної установи відповідного виду економічної діяльності; цей показник визначають на основі інформації статистичного спостереження ф. № 1-ПВ «Звіт з праці» та звітів про виконання Державного і місцевих бюджетів;

- матеріальні витрати та оплата нематеріальних послуг дефлятуються в розрізі їхніх видів відповідними індексами споживчих цін та індексами цін виробників;
- амортизація переоцінюється за допомогою індексу цін виробників машин та обладнання;
- податки, пов'язані з виробництвом, у постійних цінах оцінюють шляхом екстраполяції за допомогою індексу фізичного обсягу випуску за видами економічної діяльності.

Альтернативним методом перерахунку в постійні ціни окремих функцій органів державного управління (діяльність і послуги в галузі житлово-комунального господарства, економічна діяльність у галузі сільського та лісового господарства, збереження природно-заповідного фонду тощо) є використання індексів-дефляторів випуску відповідних видів економічної діяльності.

2. Переоцінка в постійні ціни вартості індивідуальних товарів та послуг, що отримуються державою для безплатного передання населенню [допомога на утримання житла, безплатні послуги (пільги) у галузі транспорту, зв'язку, медичного обслуговування тощо] здійснюємо методом дефлятування з використанням відповідних компонентів індексу споживчих цін.

Кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. Кінцеві споживчі витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, визначають у постійних цінах за їх цілями аналогічно кінцевим споживчим витратам сектору загального державного управління в частині витрат, пов'язаних з виробництвом неринкової продукції. Для цього використовуємо інформацію статистичного спостереження ф. № 1-ПВ «Звіт з праці», ф. № 1-підприємництво «Звіт про основні показники діяльності підприємства» та ф. № 1-громадська організація «Звіт про діяльність громадської організації».

Валове нагромадження. Переоцінку валового нагромадження в постійні ціни проводимо окремо щодо валового нагромадження основного капіталу, зміни запасів матеріальних оборотних коштів і придбання за винятком вибуття цінностей.

Валове нагромадження основного капіталу. Розрахунок валового нагромадження основного капіталу в постійних цінах здійснюємо за видами матеріальних і нематеріальних активів згідно з відповідною

класифікацією СНР шляхом дефлятування фактичної їхньої вартості.

Для переоцінки матеріальних активів у постійні ціни використовують такі індекси цін:

- будівлі і споруди – індекс цін на будівельно-монтажні роботи;
- машини та обладнання – індекс цін виробників машин та обладнання;
- вартість худоби основного стада – індекс цін реалізації худоби і птиці;
- насадження дерев – індекс-дефлятор випуску лісового господарства.

Розрахунок нематеріальних активів у постійних цінах проводимо за допомогою таких індексів цін:

- витрати на розвідування корисних копалин – індекс цін на будівельно-монтажні роботи;
- програмне забезпечення – індекс-дефлятор випуску в секції КВЕД «Діяльність у сфері інформатизації»;
- інші нематеріальні активи – зведений індекс цін у капітальних інвестиціях.

Переоцінку витрат на поліпшення невироблених матеріальних активів (включаючи землю) здійснюємо за допомогою індексу-дефлятора випуску сільського господарства, а витрат у зв'язку з переданням прав власності на невироблені активи – зведеного індексу цін з капітальних інвестицій.

Зміна запасів матеріальних оборотних коштів. Для оцінки зміни запасів матеріальних оборотних коштів у постійних цінах використовуємо метод дефлятування їхніх компонентів:

- виробничих запасів;
- незавершеного виробництва;
- готової продукції;
- товарів для перепродажу.

Перерахунок у постійні ціни виробничих запасів здійснюємо на основі індексів цін виробників добувної та обробної промисловості.

Оцінку незавершеного виробництва та готової продукції в постійних цінах здійснюємо за видами економічної діяльності згідно з КВЕД за допомогою індексів-дефляторів їхнього випуску.

Товари для перепродажу в постійних цінах визначають з використанням індексу-дефлятора випуску гуртової й роздрібною торгівлі.

Придбання за винятком вибуття цінностей. Для переоцінки в постійні ціни вартості цінностей, що придбані у звітному періоді, використовуємо індекс споживчих цін на ювелірні вироби.

Сальдо експорту-імпорту товарів і послуг. Оцінку сальдо експорту-імпорту товарів і послуг у постійних цінах здійснюємо окремо:

- для експорту товарів;
- імпорту товарів;
- експорту послуг;
- імпорту послуг.

Розрахунок експорту та імпорту товарів проводимо за товарними групами шляхом дефлятування їхнього обсягу у фактичних цінах за допомогою індексів цін виробників і зміни курсу долара.

Для переоцінки в постійні ціни експорту та імпорту послуг за їхніми видами використовують:

- для неринкових послуг – індекси-дефлятори випуску відповідних видів економічної діяльності;
- ринкових послуг – індекси споживчих цін, а також індекс зміни курсу долара.

8.4. ВИКОРИСТАННЯ ІНДЕКСУ ЦІН ДЛЯ ЦІЛЕЙ ДЕФЛЯТУВАННЯ

Для якісної оцінки компонентів ВВП у постійних цінах потрібно володіти розвинутою системою індексів цін (дефляторів), в основі якої лежать індекси цін виробників та індекси споживчих цін на товари і послуги, види індексів цін, потрібних для оцінки ВВП у постійних цінах, і ступінь їхньої дезагрегації визначають відповідно до класифікацій продуктів і галузей, які застосовуються в балансах ресурсів та використання. Для оцінки випуску потрібні: а) індекси цін виробників (промислової продукції, сільськогосподарської продукції, у будівництві, тарифів на вантажні перевезення, тарифів на пасажирські перевезення, тарифів на вантажно-розвантажувальні роботи,

тарифів на послуги зв'язку, цін на оренду житла (муніципального та приватного), цін на інші платні послуги – у галузі освіти, медичні, юридичні та ін.); б) індекси ставок податків на виробництво та імпорту (за видами податків); в) індекси ставок середньої заробітної плати в галузях послуг, у тому числі в бюджетних організаціях.

Для оцінки використання товарів і послуг потрібні такі індекси: а) для оцінки проміжного споживання (індекси цін придбання товарів і послуг виробниками – підприємствами і домашніми господарствами); б) для оцінки кінцевого споживання (індекси споживчих цін на товари та послуги); в) для оцінки валового нагромадження (індекси цін на капітальні вкладення, у тому числі на будівельно-монтажні роботи, машини та обладнання, інші капітальні роботи і витрати, худоба); г) для оцінки сальдо експорту та імпорту (індекси цін на експортну та імпорتنу продукцію). Вихідні дані для визначення індексів цін виробників, споживчих цін та інших цін на товари (послуги) отримують на основі регулярного статистичного спостереження за цінами, яке здійснюється шляхом реєстрації цін на товари (послуги) – представники на певну дату. На основі отриманих даних визначають такі індекси цін: 1) до попереднього місяця; 2) до грудня попереднього року; 3) до відповідного місяця попереднього року; 4) за період з початку року до відповідного періоду попереднього року.

Індекси цін за періоди з початку року розраховують ланцюговим методом, тобто перемножуванням місячних індексів цін. Перші три індекси показують, як змінилися ціни між датами їх реєстрації у звітному і базовому періодах (наприклад, у кінці червня звітного року порівняно з кінцем травня, або з кінцем грудня попереднього року, або з кінцем червня попереднього року). Четвертий індекс покаже співвідношення між змінами цін наприкінці червня в порівнянні з кінцем грудня, які мали місце у звітному і попередньому роках.

Як постійні ціни для оцінки ВВП приймають ціни не на якусь дату, а середні ціни базового року. Для дефлятування даних про рух товарів і послуг потрібні індекси, що характеризують зміну цих цін. Для цього зазвичай проводять розрахунок на основі місячних індексів цін за весь досліджуваний період, приведених до єдиної бази й обчислених за єдиною структурою ваг. Так, для визначення індексів цін звітного року щодо попереднього варто мати ряд місячних індексів за

два суміжні роки, обчислених до єдиної бази (наприклад, до грудня року, що передує попередньому) і перерахованих до єдиної структури ваг звітного року.

Індекси цін або використовуються для дефлятування компонентів ВВП безпосередньо, або служать вихідним матеріалом для побудови спеціальних дефляторів. У будь-якому разі вони повинні визначатися щодо достатньо широкої номенклатури товарів (послуг) – представників, оскільки від точності відповідності індексів цін дефлювальної вартості багато в чому залежить якість оцінок у постійних цінах. Що ширша буде ця номенклатура, то детальніші і точніші будуть розрахунки.

За відібраними для спостереження видами товарів (послуг) ціни реєструють постійно протягом одного або декількох років. Заміна одних видів на інші, однотипні за споживчими властивостями, допускається тільки тоді, коли випуск спостережуваного вигляду виробу припинений. Реєстрації підлягають фактичні ціни на вироблену та відвантажувану в поточному місяці на внутрішній ринок продукцію (без податку на додану вартість, акцизу та інших податків, що не входять у гуртову ціну виробника, франко-станція відправлення).

На практиці, для дефлятування агрегатів ВВП зазвичай використовується індекс цін Ласпейреса замість індексу цін Пааше. Індекс споживчих цін (ІСЦ) – це відносний показник, який вимірює зміну вартості фіксованого набору товарів і послуг, що купує населення в поточному періоді в порівнянні з базовим періодом. Він характеризує зміну в часі загального рівня цін на товари і послуги, придбані населенням для кінцевого споживання. Розрахунок зведених індексів цін для груп товарів і послуг та ІСЦ здійснюється відповідно до формули Ласпейреса.

Розрахунок середнього індексу цін товарів (послуг) – представників для первинної товарної групи слід проводити за формулою середньої геометричної зваженої, використовуючи як ваги частку продажів товарів (послуг) – представників у загальному обсязі продажів у товарній групі. Однак, зазвичай, на практиці таких даних немає, тому допускається застосування формули середньої геометричної незваженої:

$$\bar{i}_k = \sqrt[m]{i_1 \cdot i_2 \cdot i_3 \dots i_m} \quad (8.13)$$

При цьому

$$i_m = p_1 / p_0, \quad (8.14)$$

де p_1 і p_0 – ціни конкретного товару (послуги) – представника у звітному і базовому періодах; m – кількість товарів (послуг) – представників, що беруть участь у розрахунку індексу для товарної групи k .

Застосування середньої геометричної формули обумовлено тим, що вона, на відміну від середньої арифметичної, забезпечує дотримання вимоги оборотності в часі. Використання формули Ласпейреса для характеристики зміни цін є прикладом аналітичного напрямку використання індексів цін. Однак дефлятування споживчих витрат домашніх господарств, так само, як і інших компонентів виробництва і використання ВВП, теоретично більш правильно робити за допомогою індексу цін Пааше.

Підвищення надійності оцінок ВВП у постійних цінах вимагає поліпшення якості дефляторів, які розробляються в рамках статистики цін. Таким чином, завдання поліпшення дефляторів передбачає необхідність удосконалення статистики цін і методології обчислення індексу споживчих цін зокрема. Напрями такого вдосконалення представлені в Інструкції з обчислення індексу споживчих цін, опублікованій Міжнародною організацією праці (МОП) 2004 року. Ці напрями стосуються широкого кола питань методології: категорій споживання населенням, щодо яких можливе і доцільне обчислення індексів цін; вибору індексних формул; організації вибіркового обстеження цін і витрат домашніх господарств; класифікації видатків домашніх господарств на споживання; методів внесення поправок на зміну якості товарів і послуг з метою визначення так званої чистої зміни цін; трактування в розрахунках індексів так званої дискримінації цін і низки інших запитань.

Контрольні запитання до розділу

1. Сформулюйте концепцію ВВП у постійних цінах.
2. Як визначають індекси фізичного обсягу ВВП і дефлятори ВВП (наведіть основні індексні формули, їхні переваги і недоліки для розрахунків ВВП у постійних цінах)?
3. Як часто слід змінювати базовий період при оцінці ВВП у постійних цінах?
4. Які індекси (ланцюгові або базові) краще підходять для аналізу даних про динаміку фізичного обсягу ВВП?
5. Перерахуйте основні методи оцінки ВВП у постійних цінах.
6. Які джерела даних використовують для оцінки ВВП у постійних цінах?
7. Як у сучасній статистиці здійснюється спостереження за рівнем цін і які індекси ціни потрібні для оцінки компонентів ВВП у постійних цінах?
8. Для чого проводиться коригування індексів цін з урахуванням зміни в якості товарів і послуг і змін у структурі реалізації продуктів?

Завдання для самостійного вирішення

- 8.1. Обсяг номінального ВВП у поточному році, у порівнянні з попереднім, збільшився на 5,5 %, при зростанні цін на товари і послуги – на 7 %, при тому чисельність населення зменшилась на 3,5 %. Обчислити зміну реального ВВП на одну особу.
- 8.2. Індекс вартості ВВП у звітному році порівняно з базовим становить 116,3 %, індекс фізичного обсягу ВВП за той самий період – 105,4 %. Визначити індекс-дефлятор ВВП.
- 8.3. У базовому періоді ВВП країни становив 1198 млрд грн. Індекс фізичного обсягу ВВП у звітному періоді – 103,5 %. Розрахувати реальний ВВП у звітному періоді в цінах базового періоду.
- 8.4. Маємо такі дані у країні:

Показники	Базовий рік	Звітний рік
Випуск (в основних цінах), млн грн	843 426	902 546
Індекс-дефлятор валового випуску відносно базового року,%	112,4	109,2

Обчислити: обсяг валового випуску у звітному році в порівнянних цінах базового року та індекс фізичного обсягу валового випуску.

8.5. ВВП країни у базовому році у фактичних цінах становив 8 234 млрд грн, у звітному – 9 428 млрд грн. Індекси цін на товари і послуги у базовому році – 104,7 %, а у звітному – 107,9 %. Обчисліть, як змінився індекс реального ВВП у звітному році порівняно з базовим роком.

8.6. Маємо такі дані сільського господарства України (у фактичних основних цінах, млн грн):

Вид економічної діяльності	Роки	Випуск	Проміжне споживання	Валова додана вартість
Сільське господарство	базовий	26 746	17 162	?
	звітний	29 182	19 468	?

Індекс фізичного обсягу сільськогосподарської продукції – 105,1 %.

Визначити валову додану вартість за кожний рік та її динаміку у фактичних і порівнянних цінах.

8.7. Маємо такі дані будівництва України (у фактичних основних цінах, млн грн):

Вид економічної діяльності	Роки	Випуск	Проміжне споживання	Валова додана вартість
Будівництво	базовий	9 773	4 958	?
	звітний	9 699	4 939	?

Індекс фізичного обсягу будівельно-монтажних робіт – 98,5 %.

Визначити валову додану вартість за кожний рік та її динаміку у фактичних і порівнянних цінах.

8.8. Маємо такі дані виробництва послуг в Україні (у фактичних основних цінах, млн грн):

Вид економічної діяльності	Роки	Випуск	Проміжне споживання	Валова додана вартість
Виробництво послуг	базовий	60 311	24 642	?
	звітний	73 558	35 397	?

Індекс цін на споживчі товари і послуги – 110,1 %.

Визначити валову додану вартість за кожний рік та її динаміку у фактичних і порівнянних цінах.

8.9. Маємо такі дані про роботу транспорту в Україні (у фактичних основних цінах, млрд грн):

Вид економічної діяльності	Роки	Випуск	Проміжне споживання	Валова додана вартість
Транспорт	базовий	890	280	?
	звітний	1 050	400	?

Індекс вантажообороту – 105,5 %.

Визначити обсяг валової доданої вартості у порівнянних цінах та індекс її фізичного обсягу.

Рекомендовані джерела до розділу

1. Лутчин Н. П. Система національних рахунків: практикум : навч. посібник / Н. П. Лутчин, І. Д. Мельник ; за ред. С. О. Матковського. – Львів : «Новий світ-2000», 2008. – 204 с.
2. Підгорний А. З. Система національних рахунків : навч. посібник / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко. – Одеса : ОДДЕУ, 2009. – 121 с.
3. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
4. Методологічні рекомендації щодо розрахунку валового внутрішнього продукту у постійних цінах / Державний комітет статистики України. – Київ, 2004.
5. European System of Accounts (ESA 1995) [Electronic resource] / Eurostat. – Retrieved from : <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-manuals-and-guidelines/-/ca-15-96-001>.

РОЗДІЛ 9

ПРОГРАМА МІЖНАРОДНИХ ЗІСТАВЛЕНЬ ВВП

Після вивчення матеріалу цього розділу ви повинні вміти:

1. Знати завдання і мету програми ООН у міжнародних зіставленнях ВВП.
2. Знати історію розвитку програми міжнародних зіставлень ВВП.
3. Оволодіти основними прийомами методики розрахунку паритету купівельної спроможності валют.
4. Зрозуміти та оволодіти принципами застосування ПКС у міжнародних порівняннях ВВП.
5. Знати метод багатосторонніх зіставлень ВВП та його особливості.

Основні терміни і поняття

- Міжнародні порівняння (International comparisons)
- Паритет купівельної спроможності (Purchasing power parities)
- Багатосторонні порівняння ВВП (Multilateral comparisons of GDP)
- Метод ЕКШ (EKS method)

9.1. ОСНОВНІ ЦІЛІ ПРОГРАМИ МІЖНАРОДНИХ ЗІСТАВЛЕНЬ ООН І КОРОТКА ІСТОРІЯ ЇЇ РОЗВИТКУ

Зацікавленість до міжнародних зіставлень макроекономічних показників (ВВП та ін.) пов'язана з поживленням зовнішньоекономічних зв'язків, інтеграційних процесів і глобалізацією економічних процесів. Міжнародні організації (ООН, МВФ, Всесвітній банк, ОБСЄ та ін.) які, зазвичай, і є організаторами проведення зіставлень макроекономічних показників, відчують потребу в зіставній інформації для аналізу стану і тенденцій розвитку світової та регіональної економіки, для вирішення практичних завдань, пов'язаних зі здійсненням їхніх функцій (надання країнам фінансової допомоги, кредитів, визначення долі країн у формуванні їхніх бюджетів і т. д.).

Також міжнародні організації, національні уряди, а також наукові установи використовують результати програми міжнародних зіставлень (ПМЗ) в аналітичних і практичних цілях, зокрема, для оцінки рівнів загальноекономічного розвитку країн, добробуту нації, порівняння ефективності національних економік, фінансових спроможностей країн (внески до бюджетів міжнародних організацій), розроблення політики і встановлення обсягів допомоги розвинутих країн країнам, що розвиваються, оцінки рівнів бідності, аналізу кон'юктури ринків, вивчення міжнародної економічної інтеграції, розроблення економічних теорій (моделей розвитку і т. ін.).

Органи державного управління країн хочуть отримувати інформацію про місце їхніх країн у регіональній і світовій економіці для ухвалення рішень з питань економічної політики. Науково-дослідні організації, які займаються аналізом тенденцій розвитку світової економіки та моделюванням економічних процесів, також виявляють зацікавленість до міжнародних зіставлень.

Обмінні валютні курси приблизно з початку 1950-х років не забезпечують задовільну точність зіставлення макроекономічних показників, тому що вони не відтворюють купівельну спроможність валют. Вони можуть сильно коливатися з року в рік за різними політичними або кон'юктурними причинами, не відображаючи змін відносної купівельної спроможності валют. Використання для міжнародних порівнянь валютних курсів, на думку фахівців у цій сфері, не може забезпечити задовільний ступінь точності результатів розрахунку, тому що офіційні валютні курси обслуговують далеко не всі операції, що включаються до ВВП, і на їхню величину впливають фактори, що не мають прямого стосунку до порівняння обсягів створених товарів і послуг. Крім того, використання офіційних валютних курсів, хоча і дозволяють забезпечити порівнянню оцінку ВВП різних країн, однак не усувають розходжень у рівнях цін країн, що порівнюються. Тому із середини 1950-х років перерахунок показників із національних валют в єдину зіставиму валюту проводять шляхом розрахунку паритетів купівельної спроможності валют (ПКС, purchasing power parity, PPP). ПКС є деяким просторовим аналогом традиційних індексів цін (територіальні індекси). Якщо традиційні індекси цін вимірюють купівельні спроможності однієї і тієї самої валюти в часі, то ПКС вимірює різницю купівельної спроможності різних валют у про-

сторі. Перші такі спостереження були проведені в рамках Організації європейської економічної співпраці за показниками за 1950 і 1954 рр. Для країн із плановою економікою порівняння на підставі ПКС були проведені також за показниками за 1959, 1966, 1978, 1983 і 1988 роки.

Найбільш розробленим (як методологічно, так і організаційно), широким щодо охоплення країн, розгорнутим, регулярним і загальноновизнаним зіставленням на основі паритетів купівельної спроможності є зіставлення в рамках ООН – Програма міжнародних зіставлень ООН (ПМЗ ООН).

ПМЗ ООН була розроблена наприкінці 1960-х років відповідно до рішення Економічної і соціальної ради ООН з метою отримання більш достовірних, у порівнянні з розрахунками на підставі обмінних валютних курсів, об'ємних показників системи національних рахунків у зіставленій оцінці у світовому масштабі. ПМЗ ООН являє собою широку програму, яка здійснюється силами статистичних органів міжнародних організацій, національних статистичних служб, наукових підрозділів під керівництвом відомих спеціалістів. ПМЗ ООН можна розглядати як логічний розвиток системи національних рахунків від даних «біжучих» і сталих національних цінах до міждержавного набору міжнародних рахунків у порівнянній валюті. У силу особливої важливості в організації та фінансуванні робіт з ПМЗ ООН узяли участь Всесвітній банк, Статистична комісія ООН, Організація економічної співпраці і розвитку (ОЕСР), Євростат (статистичний орган Європейського Союзу), регіональні служби ООН.

ПМЗ ООН здійснюється за періодами (приблизно один раз на п'ять – сім років). Перші три фази ПМЗ (за даними за 1970, 1973 і 1975 роки) були швидше дослідницькими проектом і мали експериментальний характер. Тому зіставлення охоплювало невелику кількість країн, але з усіх регіонів з різним рівнем розвитку і різними соціальними системами. Проект виконувався силами багатьох організацій і країн-учасниць під керівництвом Статистичної комісії ООН за наукової підтримки підрозділу Пенсильванського університету. Починаючи з четвертої фази (1980 р.), у зв'язку з великою кількістю країн-учасниць ПМЗ ООН, проводиться за регіональним принципом. Вважається, що країни відповідних регіонів утворюють більш-менш однорідні групи з більшою точністю результатів зіставлення. Регіональні зіставлення служать основою для отримання світових

підсумків шляхом проведення спеціального зіставлення між країнами – представниками регіонів. Європейські країни беруть участь в Європейській програмі зіставлень, яка є складовою частиною ПМЗ ООН. Зіставлення в рамках ОЕСР і Європейського Союзу також є складовими частинами ПМЗ ООН, хоч і зберігають деякі методологічні особливості (табл. 9.1).

Таблиця 9.1

Етапи ПМЗ ООН 1970–1993 рр. (кількість країн-учасниць)

Регіон	Етап 1 (1970)	Етап 2 (1973)	Етап 3 (1975)	Етап 4 (1980)	Етап 5 (1985)	Етап 6 (1993)
Америка	1	1	3	15	22	22
Західна Азія	-	-	-	-	-	8
Азія	2	6	9	8	13	16
Північна Америка	1	1	1	2	2	2
Центральна і Південна Америка	1	1	5	16	7	-
Європа	5	7	15	19	20	35
Усього	10	16	34	60	64	83

Примітка. Методологічні положення щодо організації робіт за Програмою міжнародних зіставлень 2017 року [Електронний ресурс]. – Київ, 2018. – Режим доступу : [http:// www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).

Колишній СРСР уперше взяв участь в Європейській програмі зіставлень за показниками 1990 року, у рамках якої провів двостороннє зіставлення з Австрією. Україна включилась в участь у ПМЗ ООН, починаючи із шостого етапу ПМЗ ООН, здійсненої за даними 1993 року.

Головною метою Програми міжнародних зіставлень є порівняння фізичних обсягів ВВП за категоріями кінцевого використання країн-учасниць з урахуванням ПКС.

Оскільки ВВП є функцією двох компонентів – ціни і фізичного обсягу, для зіставлення фізичних обсягів споживання товарів (послуг) у різних країнах потрібно виключити різницю в рівнях цін, яка існує між країнами. Для цього розраховують ПКС на основі національних цін на товари (послуги) – представники.

ПКС відображають кількість одиниць валюти, потрібної для купівлі певного стандартного набору товарів та послуг, які можна придбати за одну грошову одиницю країни, та є деякими аналогами традиційних просторових динамічних індексів цін.

ПКС використовують для аналізу тенденцій розвитку світової та регіональної економіки, вирішення практичних завдань, пов'язаних із виконанням функцій міжнародних організацій (надання країнам фінансової допомоги, кредитів, визначення частки країн у формуванні їхніх бюджетів тощо). Розрахунки ПКС засновані на всебічному обстеженні цін і деталізації даних ВВП за категоріями кінцевого використання.

Паритет купівельної спроможності показує кількість грошових одиниць країни, потрібних для придбання певного набору товарів, який можна придбати за одну грошову одиницю базової країни або за одну одиницю загальної валюти (частіше умовної) групи країн. Іншими словами, ПКС показує, скільки одиниць валюти А потрібно витратити у країні А, щоби придбати «той самий обсяг товарів і послуг», які можуть бути придбані за одну одиницю валюти Б у країні Б. У разі з одним продуктом «той самий обсяг» означає «ідентичний обсяг». Але коли йдеться про набір товарів і послуг для такого агрегату, як ВВП, то термін «той самий обсяг» не означає «ідентичний кошик товарів і послуг». Склад кошика буде видозмінюватися по країнам, але кожен кошик забезпечує еквівалентну корисність споживачам. ПКС служать ніби своєрідними «просторовими індикаторами», які приводять національні вартісні показники до деякого «реального» грошового виміру. Значення показників, які перераховуються з національних валют у зіставну валюту з допомогою ПКС, у літературі називають реальними обсягами. Термін «реальний обсяг» використовується в міждержавних зіставленнях для того, щоби показати відмінність від результатів перерахунків за обмінними валютними курсами, які іменуються номінальними обсягами.

Проведення міжнародних зіставлень макроекономічних вартісних показників вимагає розв'язання двох основних проблем: 1) уніфікація економічного змісту показників, які порівнюють; 2) вибір методу перерахунку показників з національних валют в єдину грошову одиницю, урахування розбіжностей в купівельній спроможності валют. Першу проблему розв'язується на основі використання стандартних міжнародних класифікацій та методологічних документів. Зараз таким стандартом при зіставленнях ВВП використовується СНР 1993, погоджена Статистичною комісією ООН, яка містить детальний опис базових концепцій та визначень ВВП і суміжних по-

казників. Розв'язок другої проблеми з вибору розрахунку результатів (формул індексів, ваги, способів агрегування похідних індексів і т. д.) визначаємо змістом, цілями і завданнями зіставлення, яке проводимо, вихідною інформацією (ступенем її деталізації, точності, зіставності) та аналітичними вимогами до результатів розрахунків.

9.2. ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ РОЗРАХУНКУ ПАРИТЕТИВ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ ВАЛЮТ

Загальну схему розрахунку ПКС можна відобразити таким чином;

1) вихідний показник (наприклад ВВП) розбиваємо на детальні однорідні товарні (розрахункові) групи;

2) для кожної товарної групи підбираємо певне число ідентичних або аналогічних товарів (послуг) – представників, визначаючих зміст групи, з їхніми цінами;

3) на підставі цін на товари (послуги) – представники розраховують індивідуальні та групові паритети купівельної спроможності валют, які потім агрегатують тим чи іншим чином за їхньою вагою і національним рахунком.

Агреговані ПКС використовуються для переоцінки показників у зіставну валюту (умовну міжнародну валюту або валюту будь якої країни):

Показник у зіставній валюті = Показник в національній валюті / ПКС.

Або іншими словами:

Реальний обсяг = Номінальний обсяг / ПКС.

Стандартна класифікація ПМЗ ООН розбиває ВВП на близько 150 первинних товарних груп. У цілому можна виділити такі рівні класифікації, які використовуються для розрахунків ПКС:

1) первинні товарні групи – узагальнені однорідні товари;

2) аналітичні групи – узагальнені первинні товарні групи, які мають аналітичний інтерес (наприклад продукти харчування);

3) основні агрегати (компоненти) ВВП – витрати домогосподарств на кінцеве споживання, витрати органів державного управ-

ління на кінцеве споживання, валове накопичення основного капіталу і т. д.

Для кожної з первинних груп підбирається як мінімум 5–10 товарів (послуг) – представників. Таким чином, для якісного проведення зіставлення країнам потрібно забезпечити підбір 600–1000 споживчих товарів та послуг, 200–300 інвестиційних товарів (видів машин і обладнання), 10–20 будівельних об'єктів-представників. Це вимагає організації спеціального спостереження за цінами із залученням експертів-товарознавців. Їхнє завдання – не тільки підібрати значне число товарів-представників, характерних для виробництва і споживання, відповідних закордонним аналогам, а й знайти та оцінити різницю в якості товарів і послуг з тим, щоби скоригувати ціни, якщо це потрібно.

Вибір та оцінка товарів (послуг), які є представницькими для економіки відповідних країн, створюють важливий етап у проведенні міжнародного зіставлення ВВП і розрахунку ПКС. Детальна класифікація витрат для ВВП та його компонентів (елементів) кінцевого споживання є базою для створення переліку товарів-представників. У контексті зіставлення рівень найбільш детальної розбивки у використаній класифікації іменується первинною групою. Це базовий рівень, для якого розраховують паритети. З практичного погляду, детальні (первинні) групи є узагальненнями однорідних продуктів, у межах яких здійснюється вибір ряду продуктів для включення в обстеження цін. Проведення роботи з підбору та оцінки товарів-представників може бути розбито на чотири основні етапи:

1. Підготовка основних робочих матеріалів (списки товарів, каталоги і т. д.);
2. Збір даних (спостереження за цінами, збір даних для врахування різниці в якості товару);
3. Перевірка відповідності (зіставимості) товарів-представників і цін на них;
4. Розрахунок групових паритетів купівельної спроможності.

Для проведення зіставлень використовують складові ВВП, обчислені за категоріями кінцевого використання, що дозволяє, з одного боку, визначити реальні видатки на товари й послуги, а з другого – отримати вагові коефіцієнти для розрахунку паритету купівель-

ної спроможності валют. Для цілей зіставлення вищевказані показники національних рахунків деталізують за однорідними первинними позиціями відповідно до запитальника, розробленого ОЕСР (додаток E).

Методологія ПМС базується на таких фундаментальних принципах:

1) *узгодженість* – дані, потрібні для проведення зіставлень, мають бути узгодженими. Кінцеві споживчі витрати оцінюють з використанням фактичних цін, середньорічних національних цін, тобто зареєстровані ціни повинні узгоджуватися з цінами, які застосовуються для оцінки ВВП і його компонентів, а саме бути цінами покупців фактичних ринкових трансакцій, уключаючи податки, за винятком субсидій, на продукти і імпорт, середніми цінами в часі та просторі, що дає можливість для поєднання і використання даних з різних джерел. Отже, дотримання правила узгодженості в міжнародних зіставленнях вимагає, щоб національні ціни були середньорічними цінами покупців фактичних ринкових трансакцій за референтний рік;

2) *порівнянність* – статистичні дані з різних джерел повинні збиратися на підставі загальних стандартів щодо охоплення, визначень, одиниць вимірювання і класифікацій. Порівнянність у проведенні міжнародних зіставлень потребує, щоб продукти, які оцінювали, були ідентичними. Продукти вважаються порівнянними, якщо вони мають однакові фізичні та економічні характеристики, тобто однакові або подібні технічні параметри і ціноутворювальні властивості. У цьому контексті подібність між продуктами визначається як відповідність однаковим потребам з однаковою ефективністю. Оцінювання порівнянних продуктів гарантує, що різниця в цінах на продукт відображає фактичні цінові відмінності й не залежить від зміни якості. Порівнянність уключає оцінювання продуктів однакової якості, а не різницю в показниках якості, яку помилково можна прийняти за фактичну різницю в цінах, унаслідок чого відбудеться недооцінка або переоцінка цінових рівнів. Порівнянність забезпечується шляхом застосування специфікацій продукту, які повністю його визначають щодо основних характеристик, що впливають на ринкову ціну;

3) *репрезентативність* – стосується відносної важливості окремих продуктів у рамках первинної групи, де важливість продукту

визначається його часткою витрат за первинною групою. Саме на рівні первинних груп, які є найнижчим рівнем агрегування, визначають витрати, відбирають продукти, збирають і перевіряють ціни. Первинні групи можуть уключати як відносно однорідні продукти, так і неоднорідні та складатися з товарів і послуг. Зазвичай немає явних вагів витрат нижче від рівня первинної групи, тому відносна важливість різних продуктів первинної групи визначається експертним методом. Репрезентативні продукти зазвичай мають більш низький рівень цін, ніж нерепрезентативні. Якщо це не врахувати, розраховані ПКС будуть зміщеними: або ПКС будуть занадто високими, а індекси обсягу витрат занадто низькими, або, навпаки, за занадто низьких ПКС індекси обсягу будуть занадто високими. Репрезентативні продукти позначають зірочкою (*). Використання зірочок дає змогу уникнути потенційного зміщення, зумовленого різною кількістю оцінених країнами репрезентативних і нерепрезентативних продуктів, і надання репрезентативним товарам більшої ваги при розрахунках ПКС первинної групи. Репрезентативність забезпечує два критерії: важливість продукту щодо його частки витрат у первинній групі та близькість його рівня цін до середнього показника для всіх продуктів у рамках первинної групи;

4) *еквівалентність* – списки продуктів для проведення міжнародних зіставлень повинні забезпечити однакову еквівалентність усіх країн-учасниць для кожної первинної групи. Кожна країна оцінює таку кількість репрезентативних продуктів, яка зіставна з неоднорідністю продуктів у первинній групі й рівнями їхніх цін. При цьому хоча б один репрезентативний продукт у первинній групі має бути оцінений. Відповідальність за те, що список продуктів є еквівалентним, поділяється між країнами-учасницями, з одного боку, і Євростатом та ОЕСР – з другого. Щоб кожна країна оцінила відповідну кількість репрезентативних продуктів для кожної первинної групи, вона має можливість запропонувати продукти для списку. Вибір продукту починається з попереднього обстеження ринку, під час якого збирають відомості про наявність і важливість групи продуктів, а також описи продуктів. При цьому відбирають такі продукти, які відображають основні витрати в первинній групі, тобто ті, що зазвичай купують домашні господарства. Однак продукти, запропоновані однією країною, можуть бути недоступні або нерепрезентативні

в інших країнах. Тому хоча б одна інша країна повинна погодитися їх оцінити. Євростат і ОЕСР стежать за переговорами між країнами і контролюють список продуктів, щоб він був еквівалентним та не ставав занадто великим і некерованим. Важливо, щоб країни, пропонуєчи продукти для списку, використовували структурований опис продуктів з метою їх точного визначення, щоб інші країни могли правильно їх ідентифікувати на своїх ринках.

Маючи на увазі вищезгадані принципи, продукти для кожної первинної групи вибирають відповідно до критеріїв зіставності та репрезентативності. Оскільки ці вимоги певною мірою взаємовиключні, то кожному конкретному випадку потрібний пошук деякого компромісу між ними. Всесвітній банк розробив новий підхід для цієї мети – Стандартизований опис продуктів – СОП (Standart Product Description, SPD), який забезпечує суттєву уніфікацію і зіставність переліку товарів – представників між різними регіонами світу. Для кожної однорідної сукупності продуктів (це може бути або первинна товарна група, або якась її частина) готують стандартні описи із зазначенням усіх основних ціноутворювальних техніко-економічних параметрів. СОП служить базою для підготовки детальних описів товарів-представників з конкретними значеннями всіх ціноутворювальних техніко-економічних параметрів. Детальний опис товарів має дати можливість особам, які займаються збором даних про ціни, провести ідентифікацію пропонованих товарів на внутрішньому ринку.

Опис товарів складається з таких атрибутів:

- 1) код і найменування товару;
- 2) загальний опис (місце виготовлення, марка, модель);
- 3) специфікація – технічні параметри, детальне описання характеристик (розмір, вага, обсяг, потужність, основний матеріал і т. д.), напрями цільового призначення товару (сфера його застосування, особливо для машин та обладнання);
- 4) малюнок (фотографія) (коли це потрібно);
- 5) документація для коригування цінових спостережень;
- 6) графі для реєстрації цінових спостережень.

Для кожної первинної групи кожна країна повинна підібрати хоча б один характерний товар-представник. Відповідно до процедури розрахунку паритетів для первинних груп це передбачає, що ПКС для первинної групи будуть рівнорепрезентативні для всіх країн-

учасників, навіть якщо ці країни оцінюють різну кількість продуктів. Бажано, щоби кожна країна обрала декілька характерних товарів-представників. Цей критерій дуже важливий, тому що можливі відмінності у відносній репрезентативності переліку товарів призводять до завищення або заниження співвідношення цін і таким чином, до завищення чи заниження співвідношень фізичних обсягів.

Вибір продукту починається з попереднього обстеження, і відповідальність за цей процес покладається на країни-учасниці.

Саме попереднє обстеження впливає на якість результатів обстеження, сприяє оцінюванню зіставних продуктів, забезпечує фіксацію реальних відмінностей у цінах на продукцію між країнами, а не відмінностей у показниках якості продуктів.

Порівнянність забезпечується також шляхом оцінювання продуктів, які мають ідентичні або еквівалентні фізичні та економічні властивості. Кожен продукт у європейському списку продуктів має специфікацію, яка чітко визначає продукт з огляду на основні характеристики, які впливають на його ринкову ціну. Специфікації продукту надають особливе значення бренду. По-перше, бренди мають суворі специфікації, які дозволяють ідентифікувати й оцінювати товари в різних країнах, де є товари з такими самими специфікаціями. По-друге, сам бренд є ціноутворювальним фактором. Споживачі часто сприймають продукти з певними назвами брендів як переважні над аналогічними продуктами, які продають під іншими торговими марками. Зазвичай це пов'язано з тим, що продукти під деякими брендами вважаються якіснішими за інші.

Специфікації продукту можуть бути визначеними як для певного бренду та моделі, так і для групи порівнянних брендів і моделей, або бути загальними, у яких зазначені лише відповідні технічні параметри чи інші характеристики, що визначають ціну, а група брендів і марка не вказані.

Відмінності в якості можуть виникати, коли специфікації продукту є недостатньо точними, що не гарантує однакової якості товару. Невідповідність якості усувається або шляхом повторного зіставлення зазначених цін (наприклад після уточнення специфікацій), або шляхом їх виключення.

Специфікації продуктів для зіставлень визначають з використанням структурованих описів продуктів. Описи стандартизують

специфікації для різних типів продуктів так, щоб специфікації для певного типу продукту визначалися однаковим чином та мали ті ж самі технічні характеристики та характеристики трансакцій.

Для забезпечення порівняння продуктів перед початком збору даних країни-учасниці здійснюють низку підготовчих заходів, які включають:

- вибір підприємств торгівлі (сфери послуг) для проведення реєстрації цін;
- підготовку документації для реєстраторів цін (керівництво з проведення обстежень, бланки реєстрації тощо);
- визначення продуктів зі списку продуктів кінцевого споживання, які повинні бути оцінені;
- проведення консультаційних нарад з реєстраторами цін.

Вибір підприємств торгівлі має особливе значення, оскільки різні продукти мають різні профілі розподілу, що впливає на середню ціну продукту. Деякі продукти продають в основному в супермаркетах, інші – у спеціалізованих магазинах. Ціни на один і той самий продукт можуть бути різними залежно від типів підприємств торгівлі, що пов'язано з різними умовами реалізації.

Відбір підприємств торгівлі проводять відповідно до структури споживання з різних типів закладів торговельної мережі для конкретних товарних груп. Торговельні точки поділяють на такі типи:

1. Універсальний магазин;
2. Супермаркет і гіпермаркет;
3. Магазин дрібногуртової торгівлі;
4. Спеціалізовані магазини;
5. Дисконтні магазини;
6. Палатка, торговельний ряд на ринку;
7. Надання послуг приватним сектором;
8. Надання послуг державним сектором;
9. Інше (продаж за каталогом, в Інтернеті і т. д).

Класифікацію торговельних точок наведено в *додатку Ж*.

Кількість продуктів, що підлягають оцінюванню в кожній первинній групі, різна. Це залежить від неоднорідності продуктів, охоплених первинною групою, та від важливості первинної групи.

Кількість котирувань за продуктами варіюється як у межах первинної групи, так і в різних первинних групах. Достатня кількість

котирувань гарантує надійність середньої ціни продукту: що більше число цінових спостережень, то точніша середня ціна.

Країни-учасниці визначають кількість котирувань за кожним продуктом з урахуванням специфікації та умов, що склалися на їхньому ринку. При цьому керуються такими вимогами, які застосовуються на практиці: п'ять котирувань для специфікацій конкретних брендів, від п'яти до 10 – для специфікацій добре відомих брендів, від 10 до 15 – для небрендових специфікацій.

При визначенні кількості котирувань країни-учасниці мають збирати більше цін для продуктів:

- у первинних групах із великими вагами витрат (через вплив, який вони матимуть на ПКС);
- у первинних групах зі змінами цін, що є більшими, ніж середня зміна цін для первинної групи;
- у первинних групах з невеликою кількістю специфікацій;
- репрезентативних;
- із ціновими дисперсіями, що перевищують середню цінову дисперсію;
- для первинної групи, особливо якщо це репрезентативний продукт.

Продукти із загальними характеристиками, що охоплюють широкий спектр різновидів, і продукти, які належать до масового попиту, зазвичай потрапляють до цієї категорії. Такі продукти мають більшу варіацію цін, ніж продукти, визначені за маркою та моделлю, і будуть вимагати більшої кількості котирувань. При цьому реєстрації підлягають ціни, які є цінами покупців, тобто фактично сплачені.

Ціни короткострокових розпродажів не включаються до спостереження. Джерелами інформації для збору даних про ціни можуть бути такі:

- 1) дані з матеріалів, які використовують для розрахунку національних індексів споживчих цін (ІСЦ);
- 2) спеціальні обстеження цін;
- 3) каталоги, прейскуранти, Інтернет.

Після завершення збору інформації країни-учасниці повідомляють середньорічні національні ціни за продуктами відповідно до загального списку. Ці ціни відповідають року проведення зіставлення та охоплюють низку товарів і послуг для кінцевого споживання,

включених у ВВП. Вони використовуються для розрахунку ПКС на рівні первинних груп, а ті, у свою чергу, – для отримання внутрішньо-регіональних оцінок співвідношень цін і фізичних обсягів для країн, що беруть участь у зіставленні. Оскільки оцінки ПКС повинні бути обґрунтованими, тому важливо, щоб дані про ціни, на основі яких розраховуються ПКС, були ретельно перевірені, а помилки – виправлені, тобто проведена валідація даних до розрахунку ПКС. Таким чином, валідація даних є пріоритетним завданням при проведенні регіональних зіставлень.

Під час валідації розглядають два типи помилок: помилки вибірки і помилки, не пов'язані з вибіркою. Помилки вибірки можуть виникати у зв'язку з тим, що ціни для розрахунку ПКС реєструються у відібраних, а не в усіх підприємствах торгівлі. Помилки, не пов'язані з вибіркою, це помилки, пов'язані зі збором цін на продукти, що не відповідають специфікаціям, та помилки введення й обробки даних щодо цін і/або одиниць вимірювання.

Валідація даних є ітеративним процесом, що вимагає проведення декількох раундів редагування і перевірки. Можливі помилки знаходять шляхом виявлення значень цін, які мають відхилення, що перевищують задану критичну величину, або значень, що виходять за межі заданого діапазону прийнятних величин. Оцінки відхилень зазвичай визначаються параметрами редагованих рядів даних, таких як середні величини і стандартне відхилення.

Міждержавна перевірка призначена для перевірки середніх цін країною на наявність можливих помилок для оцінки надійності ПКС. Мета процесу полягає в тому, щоб упевнитися, що середні ціни характеризують зіставні продукти в різних країнах і що ці продукти були оцінені правильно; іншими словами, країни інтерпретували специфікації продуктів однаково і точно їх оцінили.

Перевірені дані використовують для розрахунків ПКС для ВВП за категоріями кінцевого використання, які проводять у два етапи. На першому етапі ПКС розраховують для первинних груп, на другому – ПКС первинних груп агрегують за категоріями кінцевого використання ВВП.

За результатами попереднього етапу розрахунків для кожної первинної групи обчислюють середній індекс цін за формулою середньої геометричної незваженої. Вибір цієї формули обумовлений

двома обставинами. Незважена формула застосовується у зв'язку з тим, що на практиці немає даних про ваги товарів-представників. Використання геометричної формули обумовлене тим, що вона забезпечує дотримання важливої вимоги до індексів – вимоги незалежності індексу від вибору базисної країни.

Обчислений у такий спосіб середній індекс цін для первинної групи X є частковим ПКСВ. На його основі визначають ПКСВ для аналітичних груп і компонентів ВВП. Для цього використовують традиційні формули Пааше і Ласпейреса:

$$I_p^n = \frac{\sum W_B}{\sum_{i_p} W_B}, \quad I_p^L = \frac{\sum i_p W_A}{\sum W_A}, \quad (9.1)$$

де i_p – індекс цін i -го товару в країні B стосовно країни A ; I_p^n – індекс Пааше; I_p^L – індекс Ласпейреса; W_A – частка окремих груп у ВВП країни A ; W_B – частка окремих груп у ВВП країни B .

Таким чином, у результаті цього розрахунку можна визначити два середні індекси цін країн A і B , чи дві величини ПКСВ, на основі яких розраховують індекс цін Фішера за середньою геометричною простою.

Поділивши індекс вартості ВВП на індекс цін Фішера, отримуємо співвідношення фізичного обсягу ВВП двох країн – A і B :

$$I_q = \frac{ВВП_A}{ВВП_B} \div I_p^F. \quad (9.2)$$

Пояснимо застосування вищенаведених формул на умовному прикладі.

Приклад 9.1. Маємо такі умовні дані економіки країн A та B :

Показник	Вартість у національній валюті		Паритет купівельної спроможності A / B
	країна A	країна B	
Кінцеві споживчі витрати населення	16 200	3 370	4,4
Споживчі витрати органів управління	3 650	860	4,2
Валове нагромадження основного капіталу	5 320	1 330	3,8
Приріст запасів	270	35	6,5
Сальдо експорту-імпорту	185	25	5,3
Усього	25 625	5 620	

Потрібно визначити середній паритет купівельної спроможності валют країн *A* та *B* і порівняти обсяг ВВП у країнах *A* і *B*.

Паритет купівельної спроможності валют за структурою країни *A*:

$$\frac{16\,200 \cdot 4,4 + 3\,650 \cdot 4,2 + 5\,320 \cdot 3,8 + 270 \cdot 6,5 + 185 \cdot 5,3}{16\,200 + 3\,650 + 5\,320 + 270 + 185} = \frac{109\,561,5}{25\,625} = 4,28.$$

Паритет купівельної спроможності валют за структурою країни *B*:

$$\frac{3\,370 + 860 + 1\,330 + 35 + 25}{3\,370 / 4,4 + 860 / 4,2 + 1\,330 / 3,8 + 35 / 6,5 + 25 / 5,3} = \frac{5\,620}{1\,331} = 4,22.$$

Середній паритет купівельної спроможності валют $\sqrt{4,28 \cdot 4,22} = 4,25$.

Співвідношення обсягу ВВП у країні *A* та у країні *B*:

$$\frac{ВВП_A}{ВВП_B} = \frac{25\,625}{5\,620} \div 4,25 = 1,073, \text{ або } 107,3 \%$$

Отже, обсяг ВВП країни *A* більший від країни *B* на 7,3 %.

9.3. МЕТОД БАГАТОСТОРОННІХ ЗІСТАВЛЕНЬ ВВП

Перші зіставлення на основі ПКС були двосторонніми (парними). Вони використовували ті самі види індексів, що й при динамічних порівняннях цін у національних статистичних практиках. У теперішній час поширення отримали багатосторонні порівняння, що являють собою одночасне зіставлення показників цілої групи країн. Це дуже важливо у зв'язку з тим, що порівняння проводять у рамках міжнародних організацій і потрібно мати взаємозатвержені результати для всіх її членів і мати агреговані показники різних груп країн.

Особливість багатосторонніх зіставлень полягає не тільки в тому, що їх проводять для групи країн, а й у тому, що інформація про ціни і кількості виробленої та використаної в цих країнах продукції розглядається і обробляється як єдине ціле для отримання системи взаємопов'язаних індексів, що відповідають низці вимог аналітичного характеру.

Якщо, наприклад, зіставлення проводиться для групи країн *A*, *B*, *C*, *D* і *E*, а показники цих країн порівнюються один з одним на основі

методології парних зіставлень, тоді можна отримати ряд індекси Фішера для кожної пари країн: A і B , C і D і т. д. Такі розрахунки не можна розглядати як справді багатосторонні зіставлення, а їхні результати можуть бути взаємно суперечливі. Наприклад, у результаті зіставлень може виявитися, що $A > B$, $B > C$, $C > D$, а $D > A$. Така можливість теоретично існує, оскільки в цьому разі застосовується метод прямих парних зіставлень, у результаті яких виходять індекси Фішера, які, однак, нетранзитивні. Поняття *транзитивності* (аналог потреб циркулярності в динамічних порівняннях) означає те, що прямі парні порівняння мають давати ті самі результати, що й непрямі порівняння через треті країни.

Транзитивність індексів може бути забезпечена, якщо застосовується метод багатосторонніх зіставлень. Одним із таких методів багатосторонніх зіставлень, який у даний час широко застосовується на практиці, є метод ЕКШ (EKS). (ЕКШ – це заголовні букви прізвищ трьох статистиків, що запропонували цей метод: угорців Елтето і Ковеса, поляка Шульца). Формула індексу ЕКШ для країн A і B є такою:

$$EKШ_{A/B} = \sqrt[n]{(F_{A/B})^2 \left(\frac{F_{A/J}}{F_{B/J}} \right)}, \quad (9.3)$$

де $F_{A/B}$ – індекс Фішера для країн A і B ; $F_{A/J}$ – індекс Фішера для країн A і J ; $F_{B/J}$ – індекс Фішера для країн B і J ; n – число країн, що беруть участь у зіставленні; $n = A, B, C, \dots, J$.

На основі формули ЕКШ можна отримати індекси, які відповідають вимогам транзитивності і лише найменшою мірою відступають від вимоги характерності ваг. Зауважимо, що у формулі ЕКШ індекс Фішера для цієї пари країн (A і B) має вагу 2. Крім того, ураховуються також індекси Фішера, отримані для даної пари країн непрямим шляхом, тобто через країну-посередника. Наприклад, індекс країни A до B країни зможе бути отриманий шляхом ділення індексу Фішера A / C на індекс Фішера B / C . Таким чином, індекс ЕКШ для країн A і B – це середній індекс з усіх обчислених прямо і побічно індексів Фішера для країн A і B . При цьому, як зазначено вище, індекс Фішера, отриманий на основі прямого парного зіставлення, береться вагою, що дорівнює 2. Наприклад, якщо в зіставленні беруть участь чотири країни: A, B, C і D , то індекси ЕКШ будуть такими:

$$EKШ_{A/B} = \sqrt[4]{(F_{A/B})^2 (F_{A/C}/F_{B/C})(F_{A/D}/F_{B/D})}; \quad (9.4)$$

$$EKШ_{A/C} = \sqrt[4]{(F_{A/C})^2 (F_{A/D}/F_{C/D})(F_{A/B}/F_{C/B})}; \quad (9.5)$$

$$EKШ_{A/D} = \sqrt[4]{(F_{A/D})^2 (F_{A/B}/F_{D/B})(F_{A/C}/F_{D/C})}; \quad (9.6)$$

$$EKШ_{C/D} = \sqrt[4]{(F_{C/D})^2 (F_{C/A}/F_{D/A})(F_{C/DB}/F_{D/B})}. \quad (9.7)$$

Індекси ЕКШ відповідають вимозі транзитивності і незалежності від вибору країни, проте вони не відповідають вимозі адитивності, і це є їхнім істотним недоліком.

Вимога адитивності означає, що ПКС для показника в цілому і для його основних елементів мають бути пораховані таким чином, що результати перерахунку для показників мають складатись із результатів перерахунку його компонентів. Ця вимога в літературі часто згадується як потреба внутрішньої узгодженості. Якщо вимоги адитивності не виконуються, то це може привести до внутрішньої логічної неузгодженості.

Приклад 9.2. Розрахуємо ЕКШ, використовуючи вихідні умовні дані, наведені в таблиці:

Країни	Ціни товарів-представників							
	1	2	3	4	5	6	7	8
A	2	6	-	-	10	-	1	4
B	12	35	3	5	40	-	-	18
C	25	50	7	12	-	10	-	-
D	150	400	-	100	-	70	80	-
Співвідношення цін на товари-представники								
B/A	6,0	5,83	-	-	4,0	-	-	4,5
C/A	12,5	8,33	-	-	-	-	-	-
D/A	75,0	66,67	-	-	-	-	8,0	-
C/B	2,08	1,42	2,3	2,4	-	-	-	-
D/B	12,5	11,42	-	20,0	-	-	-	-
D/C	6,0	8,0	-	8,3	-	7,0	-	-

Визначимо середні індекси для кожної пари країн за формулою середньої геометричної:

$$\begin{aligned} B/A &= \sqrt[4]{6 \cdot 5,83 \cdot 4 \cdot 4,5} = 5,01; \\ C/A &= \sqrt{12,5 \cdot 8,33} = 10,206; \end{aligned} \quad (9.8)$$

$$D/A = 73,681; C/B = 2,021; D/B = 12,182; D/C = 7,274.$$

Однак отримані індекси є нетранзитивні. Так, індекс, отриманий на основі прямого зіставлення показників країн B і A , не дорівнює індексу, отриманого непрямым шляхом через показники країни-посередника C :

$$B/A = \frac{C/A}{C/B} = \frac{10,26}{2,021} = 5,05 > 5,01. \quad (9.9)$$

Але, як було зазначено вище, вимозі транзитивності відповідають індекси, які обчислюють за формулою ЕКШ. Наприклад, індекс ЕКШ для країн A і B на основі наведених вище даних може бути обчислений таким чином:

$$ЕКШ_{B/A} = \sqrt[4]{(5,01)^2 \cdot 10,206 / 2,021 \cdot 73,681 / 12,182} = 5,3.$$

Іншим методом зіставлення, який широко застосовують на практиці міжнародні організації, є метод Гірі – Каміса. Формула індексу Гірі – Каміса є такою:

$$\bar{P}_i = \frac{\sum_j^m P_{ij} \cdot q_{ij} \cdot R_j}{Q_i}, \quad i = 1, \dots, n; \quad (9.10)$$

$$R_j = \frac{\sum_i^n q_{ij} \cdot \bar{P}_i}{\sum_i^n P_{ij} \cdot q_{ij}}, \quad j = 1, \dots, m, \quad (9.11)$$

де R_j – паритет купівельної спроможності валют j -тої країни щодо валюти базисної країни; \bar{P}_i – середня міжнародна ціна i -го товару; P_{ij} – ціна i -го товару в j -тій країні; q_{ij} – кількість i -го товару в j -тій країні; Q_i – загальна кількість i -го товару в усіх країнах; n – число товарів; m – число країн.

Таким чином, за допомогою методу Гірі – Каміса можна розв'язати систему лінійних рівнянь і одночасно визначити ПКС і середні міжнародні ціни. Оцінка показників усіх країн у міжнародних цінах дозволяє отримати індекси, які транзитивні, адитивні і не залежать

від вибору базисної країни. Однак індекси Гирі – Каміса не відповідають вимозі характерності ваг. Існують й інші методи багатосторонніх зіставлень. Наприклад, у спеціальній літературі описаний метод Уолша. Його формула є такою:

$$\bar{I}_{A/B} = \prod_{i=1}^n R_{i/A/B}^{(M_i)}, \quad (9.12)$$

де $R_{i/A/B}$ – паритет купівельної спроможності валют для i -ї товарної групи (обчислений як середня геометрична незважена із співвідношень цін на товари – представники країн А і В); M_i – частка товарної групи в загальному агрегаті, наприклад у ВВП; визначається як середня частка цієї товарної групи в усіх країнах, які беруть участь у зіставленні. Наприклад, якщо частка витрат на м'ясні продукти в країнах А, В і С становить 5, 6 і 7, тоді M для цієї товарної групи дорівнює 6.

Приклад 9.3. Припустимо, що в зіставленні беруть участь три країни – А, В, С і що ВВП усіх країн складається з трьох груп товарів. Дані про індекси ПКС цих груп товарів та їхніх питомих ваг представлено в таблиці:

Групи товарів	Структура країни А	Структура країни В	Структура країни С	Індекси цін (А/В)	Індекси цін (С/В)	Середня структура
1	20,0	40,0	60,0	1,5	4,0	40,0
2	30,0	40,0	20,0	2,0	6,0	30,0
3	50,0	20,0	20,0	3,0	5,0	30,0
Усього	100,0	100,0	100,0	–	–	100,0

Для розрахунку середнього індексу цін (ПКС) країн А, В і С на основі формули Уолша проведемо такі обчислення:

$$I_{A/B} = 1,5^{0,4} \cdot 2,0^{0,3} \cdot 3,0^{0,3} = 2,01;$$

$$I_{C/B} = 4,0^{0,4} \cdot 6,0^{0,3} \cdot 5,0^{0,3} = 4,83.$$

Індекси Уолша транзитивні і в цьому їхня безумовна перевага. Вони відповідають вимозі незалежності індексу від вибору базисної країни, але не відповідають вимозі адитивності.

Інший метод багатосторонніх міжнародних зіставлень – метод Джірарді – заснований на використанні середніх міжнародних цін,

що обчислюються виходячи із середніх національних цін за допомогою формули середньої геометричної незваженої. Індокси, одержані на основі цього методу, відповідають вимогам транзитивності, адитивності та незалежності від вибору базисної країни. При застосуванні формули Джіарді «ефект Гершенкрона» не робить впливу на результати зіставлення. Однак економічний зміст середніх міжнародних цін, що обчислюються за формулою Джіарді, не до кінця зрозумілий. Проте формула Джіарді застосовувалася недовгий час у міжнародних порівняннях ВВП на основі ПКС, які проводить для європейських країн відділ статистики Європейського Співтовариства (Євростатом).

У деяких випадках для багатосторонніх зіставлень застосовують метод центральної країни. Відповідно до цього методу показники ВВП усіх країн порівнюють з ВВП однієї країни, що розглядається як базисна (центральна) країна. У цьому разі індокси для будь-якої пари країн (крім тих пар країн, однією з яких не є центральна країна) обчислюють непрямым методом, тобто шляхом зіставлення індоксів показників цих країн до показників центральної країни. Наприклад, якщо в зіставленні беруть участь чотири країни – A , B , C і D , а центральною розглядають країну A , тоді індекс, що характеризує співвідношення показників країн B і C , обчислюємо таким чином:

$$I_{B/C} = I_{B/A} / I_{C/A}.$$

Індокси, отримані таким методом, транзитивні, однак транзитивність досягається певною мірою механічним шляхом. Це означає, що індекс $I_{B/C}$, обчислений вищеописаним непрямым методом, буде відрізнитися від індексу $I_{B/C}$, обчисленого на основі прямого парного зіставлення країн B і C . Крім того, індокси, обчислені за допомогою методу центральної країни, не відповідають вимозі незалежності від вибору центральної країни. Це означає, що як би центральною країною була обрана країна D , а не країна A , тоді співвідношення між показниками всіх країн були б іншими. Тому метод центральної країни, хоча і широко застосовується на практиці в міжнародних порівняннях, не розглядається як повноцінний метод багатосторонніх зіставлень. Його застосування пов'язане головним чином із міркуваннями практичного характеру: брак вичерпної інформації, економія ресурсів і т. д.

Контрольні запитання до розділу

1. Які загальні принципи проведення міжнародних зіставлень?
2. Опишіть програму міжнародних зіставлень макроекономічних показників.
3. Назвіть етапи проведення міжнародних порівнянь ВВП.
4. Що таке паритет купівельної спроможності, його суть, послідовність розрахунку і застосування?
5. Дайте визначення «товарів-представників», їхні типи і порядок відбору.
6. Які формули індексів цін використовують для розрахунку ПКСВ для аналітичних груп і компонентів ВВП?
7. Для чого проводять міжнародні порівняння ВВП?

Завдання для самостійного вирішення

- 9.1.** Маємо дані про ВВП на одну особу за паритетами купівельної спроможності обраних країн:

Таблиця 9.1

**ВВП на одну особу за паритетом купівельної спроможності (ПКС),
дол. США, у 2014–2019 рр.**

Країни	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Україна						
Польща						
Німеччина						
Угорщина						
Словаччина						
Туреччина						
Румунія						
Молдова						

Довідково: дані Міжнародного валютного фонду (МВФ) за посиланням: <https://www.imf.org/external/datamapper/NGDPDPC@WEO/UKR>.

Заповнити таблицю. Здійснити міжнародні зіставлення України з обраними країнами. Візуалізувати проведені зіставлення.

9.2. Маємо дані про ВВП двох країн, який умовно складається з п'яти товарних груп:

Групи товарів	Структура ВВП країни А, %	Структура ВВП країни В, %	Індекс цін країни А до країни В, разів
1	30	40	1,7
2	25	10	2,1
3	15	5	3,4
4	20	15	4,2
5	10	30	0,8
Усього	100	100	*

Порівняти середні ціни та фізичний обсяг ВВП двох країн. Зробити висновки.

9.3. Маємо дані про ціну і кількість трьох товарів країни А та В (умовні одиниці):

Товар	Країна А				Країна В			
	К-сть товару	Ціна товару	Вартість товару в цінах країни		К-сть товару	Ціна товару	Вартість товару в цінах країни	
			А	В			А	В
1	2 000	4	8 000	10 000	500	5	2 000	2 500
2	3 000	3	9 000	18 000	400	6	1 200	2 400
3	4 000	2	8 000	28 000	300	7	600	2 100

Порівняйте ціни та обсяг проданого товару країни А з країною В.

9.4. Дані про економіку країн А і В подано в таблиці:

Показники	Вартість у національній валюті		Паритет купівельної спроможності А / В
	Країна А	Країна В	
Сальдо експорт-імпорту	581	520	5,4
Приріст запасів матеріальних оборотних коштів	970	530	6,5
Валове нагромадження основного капіталу	4235	331	3,3
Споживчі витрати	13500	8960	4,8
Кінцеві споживчі витрати	28630	23370	5,7

Визначити середній паритет купівельної спроможності валют країн А та В і порівняти обсяг ВВП у країнах А і В.

9.5. Маємо дані у млрд грошових одиниць у валюті відповідної країни:

Показники	Країна А	Країна В	Паритет купівельної спроможності (ПКС)
Валовий випуск благ	946	1 289	1,29
Валовий випуск послуг	2 145	2 396	2,99
Проміжне споживання товарів	654	1 354	3,78
Проміжне споживання послуг	945	1 045	4,25

Порівняйте обсяг виробництва ВВП у країнах А і В.

Рекомендовані джерела до розділу

1. Лутчин Н. П. Система національних рахунків: практикум : навч. посібник / Н. П. Лутчин, І. Д. Мельник ; за ред. С. О. Матковського. – Львів : «Новий світ-2000», 2008. – 204 с.
2. Методологічне керівництво Євростату-ОЕСР щодо паритетів купівельної спроможності, 2012 / Євростат = Eurostat-OECD Methodological Manual on Purchasing Power Parities, 2012 / Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu>.
3. Методологічні положення щодо організації робіт за Програмою міжнародних зіставлень 2017 року [Електронний ресурс]. – Київ, 2018. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Підгорний А. З. Система національних рахунків : навч. посібник / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко. – Одеса : ОДЕУ, 2009. – 121 с.
5. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

РОЗДІЛ 10

МІЖГАЛУЗЕВИЙ БАЛАНС У СИСТЕМІ ТАБЛИЦЬ «ВИТРАТИ – ВИПУСК»

Після вивчення матеріалу цього розділу ви повинні вміти:

1. Знати основні завдання, причини виникнення та етапи розвитку міжгалузевого балансу.
2. Вивчити та вміти самостійно пояснити схему побудови таблиць «Витрати – Випуск».
3. Вміти проводити аналіз міжгалузевих зв'язків з допомогою основного рівняння таблиці «Витрати – Випуск».
4. Знати основні схеми і методики оцінки показників міжгалузевих балансів.
5. Володіти методами побудови та умовами застосування таблиць «Витрати – Випуск» в Україні та світі.

Основні терміни і поняття

- Таблиці «Витрати – Випуск» (The input-output table)
- Квадрант проміжного споживання (Intermediate use table)
- Квадрант кінцевого використання (Final uses table)
- Квадрант валової доданої вартості (Product supply table)
- Таблиці ресурсів (Supply tables)
- Таблиці використання (Use tables)

10.1. КОРОТКИЙ ОГЛЯД ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ БАЛАНСОВИХ ТАБЛИЦЬ

Одним із важливих розділів сучасної СНР є система таблиць «Витрати – Випуск». Одним з елементів цієї системи є міжгалузевий баланс випуску і використання товарів і послуг (МГБ), матриця якого має симетричну форму. МГБ являє собою інтегровану систему макроекономічних показників, яка всесторонньо характеризує систе-

му економіки в деталізованому розрізі видів економічної діяльності і продукції.

Доповнюючи СНР, МГБ дозволяє забезпечити більш детальний аналіз процесу виробництва і використання товарів та послуг, а також створення і використання доходів, які виникають у процесі виробництва. МГБ забезпечує отримання збалансованих і більш точних оцінок ВВП як у поточних, так і в постійних цінах. Дані МГБ забезпечують органи державного управління та науково-дослідні організації деталізованою інформацією про структурні пропорції та міжгалузеві зв'язки в економіці країни, потрібні для прогнозування й ухвалення рішень у сфері економічної політики. Побудова таблиць міжгалузевого балансу отримала розповсюдження, їх складають у десятках країн світу і застосовують для деталізації даних рахунків товарів та послуг, виробництва, створення і розподілу доходів, операцій з капіталом.

Значимо, що перший баланс народного господарства СРСР за 1923–1924 рр. містив таблиці, які можна вважати певним прообразом МГБ. У 1930–1940 рр. В. Леонтьєв застосував метод аналізу міжгалузевих зв'язків із залученням апарату лінійної алгебри для дослідження економіки США, а також Німеччини та СРСР. Протягом доволі тривалого періоду МГБ розробляли в країнах Заходу відносно незалежно від центральних розділів СНР. Інтеграція МГБ в СНР сталась після Другої світової війни. Уперше це сталось в СНР ООН 1968 року. Інтеграція МГБ в СНР означала, що правила його побудови були скоординовані з правилами створення ключових рахунків СНР і змісту основних показників у різних квадрантах МГБ відповідає змісту цих показників в інших розділах СНР.

МГБ за схемою балансу народного господарства вперше був складений Центральним статистичним управлінням СРСР (ЦСУ СРСР) у цілому у країні за 1959 рік у вартісному вираженні, а також складений перший у світі МГБ у натуральному вираженні. Перші планові МГБ у вартісному і натуральному вираженнях були складені 1962 року. А 1966-го вперше були складені МГБ за розширеною схемою не тільки для СРСР, а й для союзних республік.

У наступні роки МГБ почали регулярно складати як у загальному для СРСР, так і для його союзних республік один раз на п'ять років за розширеною схемою (таким чином, у подальшому ці баланси були складені за 1972, 1977, 1982, 1987 рр.), а також кожного року за скороченою схемою.

Останній МГБ за розширеною схемою для СРСР і союзних республік був складений 1987 року, за короткою останній раз був розрахований для СРСР 1990-го в той час, як для республік його складання тривало ще протягом декілька років після розпаду СРСР.

Базові таблиці МГБ за методологією СНР, які отримали назву симетричних таблиць «Витрати – Випуск», в Україні були побудовані за 1995 рік. При цьому номенклатури галузей і продукції в цих таблицях базувались на чинному в той момент Загальноукраїнському класифікаторі галузей народного господарства. Наступні таблиці МГБ склали за даними 2011 року на основі нового Класифікатора видів економічної діяльності.

Основою інформаційного забезпечення розрахунків МГБ СНР є: 1) одноразове вибіркове дослідження результатів економічної діяльності суб'єктів господарювання всіх галузей економіки для отримання інформації, яка потрібна для створення МГБ, але в чинній статистичній і бухгалтерській звітності її немає; 2) дані рахунків виробництва, створення, використання доходів і операцій з капіталом СНР; 3) регулярна статистична звітність; 4) звіт про виконання консолідованого бюджету; 5) дані податкової служби; 6) окремі блоки інформації із звітності різних міністерств і відомств.

10.2. ВИДИ БАЛАНСОВИХ ТАБЛИЦЬ І СХЕМА ПОБУДОВИ МІЖГАЛУЗЕВОГО БАЛАНСУ

За періодом аналізу МГБ поділяють на два типи. Якщо в МГБ розглядається процес виробництва протягом декількох років, причому результати першого року визначають умови виробництва у другому і т. д, то таку систему називають динамічною, а МГБ, який описує її розвиток, – динамічним. Особливістю динамічних МГБ є те, що в них із складу кінцевого використання виключають капіталовкладення. Це означає, що капіталовкладення в динамічному МГБ є функцією випуску галузей у наступні роки. Динамічні МГБ значно точніше описують розвиток економіки, ніж інші економіко-математичні методи. Але в теперішній час існують лише теорія таких балансів і спостерігалися лише окремі спроби експериментальних розрахунків. Другим типом МГБ є статичні баланси, у яких капіталовкладення включені

до складу кінцевого використання. Статичні МГБ складають для одного року, а динамічні – для кількох років.

За *обсягом* використаної інформації МГБ поділяють: 1) на національні (побудовані для країни загалом); 2) регіональні (побудовані для окремих регіонів); 3) міжрегіональні (описують виробничі зв'язки кількох регіонів); 4) галузеві (побудовані для окремої галузі). Перераховані МГБ відрізняються одна від одної лише обсягом використаної інформації, вони однакові за побудовою і можуть бути як статистичними, так і динамічними.

За *характером* використаних вимірників МГБ бувають вартісними і натуральними. Усі показники вартісних МГБ наводять у вартісному вираженні, а в натуральних МГБ частину показників наводять у вартісному, а частину – у натуральному. Різниця між цими МГБ полягає в тому, що показники вартісного балансу можна скласти по колонках, а натурального – не можна. Слід зауважити, що у світовій практиці розповсюдження отримали лише МГБ у вартісному вираженні.

За *характером відображення міжгалузевих зв'язків* МГБ розподіляють на два типи. Найпоширеніші МГБ, складені за методологією СНР і названі таблицями «Витрати – Випуск» (input-output tables). Крім того, складаються таблиці ресурсів і використання (supply and use tables). У деяких країнах, окрім розробки МГБ виробництва і використання товарів та послуг, складають МГБ витрат праці, основних засобів, оборотних ресурсів. МГБ можуть будувати для різних господарських комплексів (агропромислового, будівничого та ін.).

На нинішній день в Україні будують статичний, національний і вартісний міжгалузевий баланс за схемою «Витрати – Випуск».

У схемі МГБ за методологією СНР виділяють три основні частини (квадранти): внутрішній чи перший квадрант; бокове чи праве крило (другий квадрант); нижнє крило (третій квадрант). Четвертий квадрант не розробляють. Загальну схему МГБ відображено на *рис. 10.1*.

Проміжне споживання (I квадрант)	Кінцеве використання (III квадрант)
Валова додана вартість (II квадрант)	

Рис. 10.1. Загальна схема МГБ (таблиця «Витрати – Випуск»)

Квадрант I характеризує взаємозв'язки галузей, відображає проміжне споживання для кожної галузі товарів і послуг, отриманих з усіх інших галузей. Іншими словами, у кожній клітинці першого квадранта містяться дані про проміжне споживання випуску відповідної галузі. У I квадранті по рядках і колонках представлені галузі економіки. У колонках I квадранта для кожної галузі відображаються витрати товарів і послуг для виробництва інших товарів і послуг. Вони являють собою вартість сировини, матеріалів, палива, енергії та послуг. У рядках відображено, як розподіляється продукція кожної галузі між всіма галузями.

У II квадранті відображаються дані про кінцеве використання валового внутрішнього продукту (ВВП) у розрізі галузей. Іншими словами, кожна клітинка II квадранта містить дані про випуск відповідної галузі. У II квадранті колонки представляють категорії кінцевого використання: кінцеве споживання (витрати на кінцеве споживання домашніх господарств, державного управління і некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства); валове накопичення (валове накопичення основного капіталу, зміни запасів матеріальних оборотних ресурсів, чисте придбання цінностей); сальдо експорту-імпорту товарів і послуг.

У III квадранті містяться дані про елементи валової доданої вартості кожної галузі. У ньому представлена вартісна структура ВВП. Колонки III квадранта відповідають галузям-виробникам, а рядки – основним вартісним компонентам валової доданої вартості (оплата праці, валовий прибуток, валовий змішаний дохід, інші чисті податки на виробництво); окремо показують податки і субсидії на продукти.

Таким чином, якщо розглядати дані таблиці «Витрати – Випуск» по вертикалі, то в колонках відображена вартісна структура випуску продукції окремих галузей, який складається з проміжного споживання (I квадрант) і валової доданої вартості (III квадрант). По горизонталі (по рядках) відображений натурально-речовий склад продукції, яка використовується на проміжне споживання (I квадрант) і кінцеве використання (II квадрант). Для кожної галузі економіки ресурси продуктів дорівнюють їхньому використанню.

10.3. ОСНОВНЕ РІВНЯННЯ ТАБЛИЦІ «ВИТРАТИ – ВИПУСК» І МЕТОД РІВНОВАЖНИХ ЦІН

Дані таблиці «Витрати – Випуск» відкривають можливості для застосування економіко-математичних методів дослідження міжгалузевих зв'язків. Це визначається тим, що кількісний вираз економічних зв'язків кожної секції (галузі) з іншими секціями може бути представлено у формі системи лінійних рівнянь. Загалом, таблицю «Витрати – Випуск» відображено в *табл. 10.1*.

Таблиця 10.1

Таблиця «Витрати – Випуск»

		Проміжне споживання (секції)					Кінцеве використання	Усього використано
		<i>i</i>	...	<i>j</i>	...	<i>n</i>		
Проміжне споживання (секції)	<i>i</i>	$a_{i1}x_1$...	$a_{ij}x_j$...	$a_{in}x_n$	y_i	x_i

	<i>j</i>	$a_{j1}x_1$...	$a_{jj}x_j$...	$a_{jn}x_n$	y_j	x_j

	<i>n</i>	$a_{n1}x_1$...	$a_{nj}x_j$...	$a_{nn}x_n$	y_n	x_n
Валова додана вартість		z_1	...	z_j	...	z_n		
Усього ресурсів		x_1	...	x_j	...	x_n		

Якщо розглядати дані МГБ по рядках, то випуск продукції кожної галузі можна описати рівнянням:

$$x_i = \sum_{j=1}^n a_{ij}x_j + y_i, \quad (i = 1, 2, \dots, n), \quad (10.1)$$

де x_i – випуск продукції i -тої галузі; a_{ij} – коефіцієнт прямих витрат продукції i -тої галузі на одиницю продукції галузі j ($a_{ij} = x_{ij} / x_j$); x_j – випуск продукції j -тої галузі; y_i – кінцевий попит на продукцію i -тої галузі (кінцеве споживання, валове накопичення, сальдо експорту-імпорту).

Рівняння (10.1) характеризує використання продукції кожної галузі на проміжному і кінцевому споживанні, накопиченні та експорті. У матричній формі рівняння (10.1) буде таким:

$$\begin{pmatrix} X_1 \\ \dots \\ X_N \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} a_{11} \dots a_{1j} \dots a_{1n} \\ \dots \\ a_{n1} \dots a_{nj} \dots a_{nm} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x_1 \\ \dots \\ x_N \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} y_1 \\ \dots \\ y_n \end{pmatrix}, \quad (10.2)$$

або

$$X = AX + Y, \quad (10.3)$$

де X – вектор випуску продукції; A – матриця коефіцієнтів прямих витрат, яка дозволяє встановити прямі виробничі зв'язки між галузями; Y – вектор кінцевого попиту.

Шляхом спеціальних математичних розрахунків на підставі матриці розраховуємо матрицю коефіцієнтів повних витрат, що характеризує як прямі, так і непрямі витрати на виготовлення одиниці кінцевої продукції. Щодо окремих продуктів розрив між коефіцієнтами прямих і повних витрат досить значний. Наприклад, прямі витрати вугілля на виробництво чавуну і сталі відносно невеликі, а якщо врахувати всі непрямі витрати вугілля на виробництво металів і, перш за все, витрати вугілля на виплавку коксу для виробництва металів, то непрямі затрати вугілля в десятки разів перевищать прямі витрати. Важлива особливість матриці коефіцієнтів повних витрат полягає в тому, що якщо ці коефіцієнти помножити на вектор кінцевого попиту, можна отримати випуск продукції для кожної галузі. Математичне обґрунтування цього розрахунку таке. З формули (10.3) випливає, що:

$$Y = X - AX \quad (10.4)$$

чи

$$Y = (E - A) X, \quad (10.5)$$

де E – одинична матриця.

Помноживши обидві частини рівняння на $(E - A)^{-1}$, отримаємо:

$$(E - A)^{-1} Y = (E - A)^{-1} (E - A) X, \quad (10.6)$$

де $(E - A)^{-1}$ – матриця коефіцієнтів повних витрат.

Тоді

$$(E - A)^{-1} Y = X. \quad (10.7)$$

Рівняння (10.7) називають основним рівнянням таблиці «Витрати – Випуск», оскільки воно має велике практичне значення передусім для прогнозування. Маючи матрицю коефіцієнтів повних витрат і вибираючи різні варіанти вектора розподілу кінцевого попиту, можна розрахувати різні варіанти прогнозів. Отже, розглядаючи таблиці «Витрати – Випуск» по рядках, ми ознайомились з основним завданням міжгалузевих зв'язків – визначенням випуску галузей. Далі слід розглянути його по колонках, що дозволить дослідити вартісний аспект міжгалузевих зв'язків.

При розгляді таблиці «Витрати – Випуск» по стовпчиках, кожний вид діяльності може бути представлений рівнянням:

$$x_j = \sum_{i=1}^n a_{ij} x_j + z_j, (j = 1, 2, \dots, n), \quad (10.8)$$

де x_j – продукція j -го виду діяльності; z_j – валова додана вартість j -го виду діяльності.

Рівняння (10.8) характеризує вартісний склад випуску продукції кожного виду діяльності.

У матричній формі рівняння є таким:

$$\begin{pmatrix} P_1 \\ \dots \\ P_N \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} a_{11} \dots a_{1j} \dots a_{1n} \\ \dots \\ a_{n1} \dots a_{nj} \dots a_{nm} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} P_1 \\ \dots \\ P_n \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} z_1 \\ \dots \\ z_n \end{pmatrix}, \quad (10.9)$$

чи

$$P = A' P + Z, \quad (10.10)$$

де матриця A' – транспонована матриця A , тобто матриця, у якій переставлені місцями колонки і рядки.

Розв'язуючи рівняння (10.10) відносно P , отримаємо:

$$P = (E - A')^{-1} Z = \left[(E - A)^{-1} \right]' Z = B' Z, \quad (10.11)$$

При цьому $\left[(E - A)^{-1} \right]'$ позначено як B' .

Рівняння (10.11) називають моделлю рівноважних цін. На основі цієї моделі можна визначити, як залежно від структури споживання

кожною галуззю ресурсів змінюється структура цін за зміни величини доданої вартості. За зміни частини на Δ_z зміна цін Δ_p дорівнює:

$$\Delta_p = B' \Delta_z. \quad (10.12)$$

Між моделлю випуску, яку описуємо основним рівнянням МГБ, і моделлю рівноважних цін існує взаємна відповідність, тому їх називають двоїстими (dual).

Розглянемо побудову таблиць «Витрати – Випуск» на умовному прикладі. Нехай економіка країни складається із трьох галузей (секцій) – 1, 2 і 3 (табл. 10.2–10.4). Взаємозв'язки між цими галузями можна прослідкувати за їхніми рахунками. У цьому прикладі не враховується сплата галузями податків.

Таблиця 10.2

Рахунок секції (галузі) 1, млн грн

Дебет		Кредит	
Зараси готової проукції на початок року	10	Отримано за продукцію, продану секції 2	70
Куплено матеріалів у секції 2	20	Отримано за продукцію, продану населенню	70
Куплено матеріалів у секції 3	50	Запаси готової продукції на кінець року	10
Виплачено працівникам	60		
Усього витрат	140	Усього отримано	150
Прибуток	10		
Загалом	150	Загалом	150

Таблиця 10.3

Рахунок секції (галузі) 2, млн грн

Дебет		Кредит	
Куплено матеріалів у секції 1	70	Отримано за продукцію, продану секції 1	20
Виплачено працівникам	20	Отримано за продукцію, продану секції 3	70
	90	Запаси готової продукції на кінець року	9
Усього витрат	9	Усього отримано	99
Прибуток	99		
Загалом		Загалом	99

Таблиця 10.3

Рахунок секції (галузі) 3, млн грн

Дебет		Кредит	
Куплено матеріалів у секції 2	70	Отримано за продукцію, продану секції 1	50
Виплачено працівникам	30	Отримано за продукцію, продану населенню	40
Усього витрат	100	Усього отримано	90
		Збиток	10
Загалом	100	Загалом	100

Зв'язки, які існують між галузями 1, 2 і 3, можна показати в таблиці МГБ. При цьому необхідною є відповідність номенклатури витрат для всіх рахунків галузей. МГБ для економіки, яка складається з трьох галузей, відображено в табл. 10.5.

Таблиця 10.5

Приклад таблиці «Витрати – Випуск» для трьох секцій економіки, млн грн

Секції економіки	Проміжне споживання			Усього	Кінцеве споживання	Валове накопичення	Усього кінцеве споживання	Усього використано
	1	2	3					
Проміжне споживання	1	-	70	70	70	-	70	140
	2	20	-	70	90	-	9	99
	3	50	-	-	50	40	-	40
Усього	70	70	70	210	110	9	119	329
Оплата праці	60	20	30	110				
Валовий прибуток	10	9	-10	9				
Валова додана вартість	70	29	20	119				
Усього ресурсів	140	99	90	329				

Розглянемо на умовному прикладі можливості прогнозування на основі даних таблиць «Витрати – Випуск». Нехай для економіки країни, яка складається лише з двох галузей, для звітнього року побудовано таблицю «Витрати – Випуск» і розраховано коефіцієнти прямих витрат. На наступний рік прогнозується, що попит кінцевих споживачів на продукцію галузі 1 знизиться на 10 %, а на продукцію галузі 2 – збільшиться на 20 %. Потрібно визначити, наскільки треба змінити

випуск галузі в майбутньому році, а також як зміниться випуск для економіки загалом.

Для побудови прогнозу на наступний рік потрібні дані МГБ звітного року (табл. 10.6).

Таблиця 10.6

Секції (галузі) економіки	Коефіцієнти прямих витрат продукції <i>i</i> -тої галузі на одиницю продукції <i>j</i> -тої галузі (<i>a</i>)		Кінцевий попит (<i>y</i>)	Випуск (<i>x</i>)
	Галузь 1	Галузь 2		
Секція 1	$a_{11} = 0,2$	$a_{12} = 0,3$	$y_1 = 100$	$x_1 = 440$
Секція 2	$a_{21} = 0,5$	$a_{22} = 0,5$	$y_2 = 200$	$x_2 = 840$

Спочатку слід знайти прогнозовані на наступний рік величини кінцевого попиту:

$$Y_1 = 100 \cdot 0,9 = 90;$$

$$Y_2 = 200 \cdot 1,2 = 240.$$

Виходячи з припущення про незалежність структури витрат, можна побудувати систему рівнянь таблиці «Витрати – Випуск» для наступного року, використовуючи той самий коефіцієнт прямих витрат, що й у звітному році:

$$\begin{cases} 0,2x_1 + 0,3x_2 + 90 = x_1, \\ 0,5x_1 + 0,5x_2 + 240 = x_2. \end{cases}$$

Розв'яжемо цю систему рівнянь:

$$X_1 = 468; X_2 = 948.$$

Отримані результати можна представити в табл. 10.7.

Таблиця 10.7

Показники	Звітний рік, млн грн	Наступний рік, млн грн	Темпи приросту в порівнянні зі звітним роком, %
Випуск секції 1	440	468	6
Випуск секції 2	840	948	13
Випуск для економіки загалом	1 280	1 416	11

З цього прикладу видно, що, попри прогнозоване зниження кінцевого попиту на продукцію галузі 1 на 10 %, її випуск варту збільши-

ти на 6 %, оскільки ця продукція призначена як для кінцевого споживання, так і для виготовлення продукції галузі 2. Відповідно, попри підвищення попиту кінцевих споживачів на продукцію галузі 2 на 20 %, її випуск слід збільшити лише на 13 %. У цілому, для економіки випуск збільшиться на 11 %.

10.4. ОСНОВНІ СХЕМИ І МЕТОДИКИ ОЦІНКИ ПОКАЗНИКІВ МІЖГАЛУЗЕВИХ БАЛАНСІВ

В СНР передбачені дві схеми складання МГБ. У першій схемі аналізуємо продукцію галузей як сукупності закладів, підрозділів підприємств, які перебувають в одному місці і зайняті одним виробництвом відносно однорідної продукції. Такі галузі називають господарськими галузями. «Господарські» галузі, крім основної продукції, виробляють деяку кількість вторинної продукції. Наприклад, «господарська» галузь «сільське господарство», крім сільськогосподарських продуктів, може в невеликих масштабах виробляти продукцію промисловості.

У другій схемі аналізують потоки товарів, згрупованих за «чистими» галузями. «Чисті» галузі являють собою групи однорідних товарів і послуг незалежно від того, у якій «господарській» галузі їх вироблено. Наприклад, «чиста» галузь «сільське господарство» включає сільськогосподарські продукти, вироблені в сільському господарстві як основна продукція, а також сільськогосподарські продукти, вироблені як вторинна продукція в інших галузях економіки, наприклад на промислових підприємствах.

З теоретичного погляду розробка МГБ за схемою «чистих» галузей більш прийнятна, оскільки в цьому разі забезпечується велика однорідність записів у МГБ, вища стабільність коефіцієнтів прямих витрат. Але з практичного погляду складання МГБ за схемою «чистих» галузей значно важче, оскільки є необхідність отримання даних про вторинну продукцію і затрати на її виробництво. При розробленні МГБ його показники можуть оцінюватись у цінах кінцевих покупців, цінах виробництва і основних цінах. Загальні схеми таких балансів подано в *табл. 10.8–10.10*.

Таблиця 10.8

Загальна схема МГБ у цінах кінцевих споживачів

	Проміжне споживання	Кінцеве використання				Усього використано
	Види економічної діяльності	Кінцеві споживчі витрати	Валове нагромадження	Експорт	Імпорт	
Товари (послуги) в цінах споживачів, використані у виробництві	I квадрант	II квадрант				
Оплата праці найманих працівників Податки за винятком субсидій на виробництво та імпорт Валовий прибуток, змішаний дохід	III квадрант					
Валовий внутрішній продукт (ВВП)						
Випуск						

У міжнародній практиці застосовують в основному оцінку в цінах кінцевих покупців (споживачів) і в основних цінах. Побудова МГБ у цінах споживачів виходить з чинної практики обліку витрат на виробництво. Витрати на сировину, матеріали та інші, які списують на витрати виробництва, оцінюють у цінах кінцевих покупців, оскільки включають торгово-транспортні націнки, а також акцизи й інші податки на продукти, крім податку на додану вартість і податків на імпорт. Для розроблення МГБ за розширеною програмою проводять вибіркове обстеження для отримання структури витрат на виробництво. При цьому весь інструментарій, бланки дослідження та інструкції щодо їх заповнення розробляють з у'язкою кінцевих показників поточної звітності, які оцінені в цінах споживачів без ПДВ. Надалі для кінцевого виходу на оцінку показників МГБ у цінах споживачів відбувається додавання до них ПДВ і податків на імпорт.

Таблиця 10.9

Загальна схема МГБ в цінах виробників

	Проміжне споживання	Кінцеве використання			Усього використано
	Галузі економіки	Кінцеве споживання	Валове накопичення	Експорт	
Товари (послуги) в цінах виробників по галузях-виробниках	I квадрант	II квадрант			*
Транспортна націнка на використані товари					
Торгова націнка на використані товари					
Усього використано в цінах кінцевих споживачів					
ПДВ і чисті податки на імпорт на використовувані товари (послуги)					
Оплата праці	III квадрант				
Інші податки на виробництво (чисті)					
Валовий прибуток і валовий змішаний дохід					
Валова додана вартість в основних цінах					
Чисті податки на продукти (крім ПДВ і чистих податків на імпорт)					
Випуск у цінах виробників					
Імпорт					
Усього ресурсів у цінах виробників					

Таблиця 10.10

Загальна схема МГБ в основних цінах

	Проміжне споживання	Кінцеве використання			Усього використано
	Галузі економіки	Кінцеве споживання	Валове накопичення	Експорт	
Товари (послуги) в основних цінах по галузях-виробниках	I квадрант	II квадрант			*
Транспортна націнка на невикористані товари					
Торгова націнка на невикористані товари					
Усього використано в цінах кінцевих споживачів					
Чисті податки на продукти на невикористовувані товари (послуги)					
Оплата праці					
Інші податки на виробництво (чисті)	III квадрант				
Валовий прибуток і валовий змішаний дохід					
Валова додана вартість в основних цінах					
Випуск в основних цінах					
Імпорт					
Усього ресурсів в основних цінах					

У колонках таблиці «Витрати – Випуск» відображено вартісний склад валового випуску за видами економічної діяльності в розрізі витрат окремих видів товарів і послуг, використаних у процесі виробництва (I квадрант) і доданої вартості (III квадрант). У рядках – використання кожного виду товарів та послуг на проміжне споживання і кінцеве використання. Для кожного виду діяльності загальний обсяг випуску дорівнює обсягу використання. Як випущені, так і використані товари та послуги, відображені за вартістю їх споживання, тобто з включенням торгово-транспортної націнки і податків за винятком субсидій на продукти. Таблицю складено за видами економічної діяльності, які виробляють певний товар чи послугу, на відміну від галузей, сформованих за ознакою галузевої належності підприємств. Значення вартісних показників наведено у фактично чинних цінах звітного року.

Між цінами покупців (кінцевого використання), виробників і основними цінами існують такі зв'язки.

Ціни кінцевих покупців мінус торгово-транспортна націнка, ПДВ і податки на імпорт дорівнюють цінам виробників, мінус податки на продукти (крім ПДВ і податків на імпорт), плюс субсидії на продукти дорівнює основним цінам.

Таким чином, різниця в методах оцінки потоків у МГБ стосується перш за все трактування торгово-транспортних витрат і податків на продукти. Розглянемо це питання детальніше. При складанні МГБ у цінах споживачів записи в рядках, відведених для торгівлі і транспорту, показують торгово-транспортні націнки з доведення продукції галузей, для яких відведені відповідні колонки, до кінцевого споживача.

Записи в рядку «Усього ресурсів у цінах виробників» для кожної колонки (галузі) рівні записам у колонці «Усього використано» для відповідних рядків «Товари (послуги) у цінах виробників за галузями-виробниками».

У *табл. 10.10* представлено схему МГБ в основних цінах.

Записи в рядку «Усього ресурсів в основних цінах» для кожної колонки (галузі) дорівнює записам у колонці «Усього використано» за відповідними рядками «Товари (послуги) в основних цінах для галузей-виробників».

Наприклад, записи на перетині рядка «Транспорт» з колонкою «сільське господарство» показує транспортні витрати з доведення

сільськогосподарської продукції до кінцевого споживача. Записи у II квадранті оцінено в цінах, які включають торгово-транспортні націнки, у II квадранті не повинно бути окремих записів про торгово-транспортні витрати.

З другого боку, якщо МГБ складають у цінах виробника чи основних цінах, то записи в рядках, відведених для торгівлі та транспорту, показують торгово-транспортні витрати з доведення до покупців усіх проміжних товарів та послуг для виробничого споживання (у рамках I квадранта) і з доведення кінцевих товарів і послуг до споживачів (у рамках II квадранта). Наприклад, у рядку «Транспорт» на перетині її з колонкою «Сільське господарство» в рамках I квадранта будуть записи, які характеризують транспортні витрати, пов'язані з отриманням сільським господарством продуктів, вироблених в інших галузях, тоді як записи в рядку «Транспорт» на перетині її з колонкою II квадранта, відведеною для «Витрат на кінцеве споживання домашніх господарств», показують транспортні витрати, які кінцеві покупці повинні оплачувати, купуючи відповідні споживчі товари.

При аналізі МГБ в основних цінах і в цінах кінцевих споживачів можна виявити особливості трактування в них податків на продукти. Так, в МГБ у цінах кінцевих споживачів чисті податки на продукти показані в окремому рядку в колонках на перетині її з колонками, відведеними для галузей економіки, при цьому рядок «Чисті податки на продукти» винесено за межі розділу, присвяченого валовій додані вартості, але лежить у рамках III квадранта. З другого боку, в МГБ в основних цінах чисті податки на продукти відображені частково в I квадранті (тут показують податки на продукти, які відносять до всіх проміжних товарів і послуг, використаних на виробництво) і частково у II квадранті (тут показують чисті податки на продукти, які відносять до всіх кінцевих товарів та послуг). Зазначимо, що в обох варіантах валова додана вартість оцінюється в основних цінах, тобто за вирахуванням податків на продукти, але включаючи субсидії на продукти.

Кожен вид оцінювання має свої переваги, МГБ у цінах кінцевих споживачів краще розкриває реальний механізм формування вартісної оцінки використання виробленої продукції, коли замість основної ціни враховують інші елементи виробництва і реалізації продукції: транспортні і торговельні націнки, податки і субсидії на продукти.

МГБ в основних цінах і в цінах виробників порівняно від МГБ у цінах кінцевих споживачів дозволяють визначити структурні пропорції у виробництві і використанні вітчизняної продукції зі зменшенням впливу цінових факторів, які обумовлені податками, транспортною націнкою, участю торговельних, постачальних і заготівельних організацій у доведенні продукції до споживача; на основі цих МГБ більш точно і логічно визначають коефіцієнти прямих витрат на виробництво продукції. Доцільно, щоб МГБ у різних оцінках доповнювали один одного, розкриваючи всі стадії формування вартості виробництва і використання товарів і послуг.

На нинішній день в Україні таблиці «Витрати – Випуск» будують у цінах споживачів.

На основі даних МГБ можна розрахувати ВВП трьома методами, що можна проілюструвати за допомогою спрощеної двогалузевої моделі:

	1	2	y	x
1	d_{11}	d_{12}	y_1	x_1
2	d_{21}	d_{22}	y_2	x_2
x	z_1	z_2		
z	x_1	x_2		

У цій схемі передбачається, що вся економіка складається з двох галузей. Символ d_{ij} означає міжгалузеві потоки; y_i – кінцевий попит, який включає кінцеве споживання, валове нагромадження і чистий експорт; z_i – валова додана вартість i -тої галузі; x_i – випуск i -тої галузі.

Таким чином ВВП може бути розрахований:

- як різниця між випуском і проміжним споживанням:
 $(x_1 + x_2) - (d_{11} + d_{12} + d_{21} + d_{22}) = \text{ВВП};$
- сумуванням валової доданої вартості за галузями економіки:
 $z_1 + z_2 = \text{ВВП};$
- сумуванням елементів кінцевого попиту:
 $y_1 + y_2 = \text{ВВП}.$

10.5. МЕТОДИ СКЛАДАННЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ БАЛАНСІВ, СВІТОВИЙ ДОСВІД

У всіх країнах світу для розроблення МГБ використовують практично всю бухгалтерську і статистичну звітність. При цьому основний недолік інформації відчувається в частині витрат одних продуктів на виробництво інших видів продукції. Крім цього, МГБ переважно складають для «чистих» галузей, які являють собою сукупність однорідних продуктів, а в чинній звітності дані збирають по «господарських» галузях. Таким чином, жоден вид звітності не містить інформації в повному і підходящому для МГБ форматі, хоч окремі фрагменти її є і використовуються для розрахунків.

Крім даних, які є в чинній звітності, потрібно отримувати додаткову інформацію на основі спеціальних одноразових вибіркового дослідження підприємств та організацій практично всіх галузей економіки. Дані таких обстежень дозволяють розподіли в МГБ загальну суму витрат на виробництво в галузях економіки за їхніми видами відповідно до номенклатури галузей МГБ. Такі дослідження бажано проводити хоча б раз на п'ять років за роки, протягом яких планується скласти МГБ за розширеною схемою. Таке дослідження сприяє отриманню того мінімуму показників, без яких немає можливості скласти МГБ за розширеною схемою. Між роками проведення дослідження зазвичай щорічно складають МГБ за короткою схемою на основі всієї наявної за відповідний рік інформації з використанням структурних пропорцій, які склались у рік проведення дослідження.

Світова практика складання МГБ орієнтована на отримання інформації тільки шляхом вибіркового досліджень. Схожі дослідження значно дешевші, ніж суцільні, вони не потребують виділення значних фінансових засобів із державного бюджету країни. Відповідно до міжнародної статистичної практики Україна 1990 року перейшла на вибіркові обстеження для складання МГБ за розширеною схемою.

Для відбору підприємств та організацій для проведення одноразового обстеження статистичні службам складають реєстри (списки) підприємств, які підлягають дослідженню, на 1 січня звітного року. Сукупність досліджуваних підприємств (вибіркова) повинна характеризувати всі підприємства (генеральну сукупність) даної галузі.

Це забезпечується відбором підприємств та організацій за методом типового пропорційного відбору з механічною вибіркою всередині груп.

Важливою практичною проблемою розроблення МГБ є отримання даних про структуру витрат на виробництво і про товарну структуру категорії кінцевого використання. У зв'язку з цим особливо слід виділи отримання даних про випуск вторинної продукції і про затрати на її виробництво. При складанні МГБ за схемою «чистих» галузей статистики повинні перемістити вторинну продукцію «господарських» галузей у «чисті» галузі; відповідне переміщення повинно бути зроблене і щодо витрат на виробництво вторинної продукції.

Така інформація може бути отримана від підприємств за допомогою спеціальних запитальників. Використання подібного підходу означає, що опитувані підприємства повинні заповнювати бланк обліку витрат на виробництво безпосередньо для чистих галузей за номенклатурою МГБ, для чого протягом усього року, за який проводять одноразове обстеження, бухгалтерія підприємств щомісяця повинна розробляти дані про склад витрат на виробництво продукції на основі первинного матеріального обліку й аналітичного бухгалтерського обліку, а потім повинні вести накопичувальні річні відомості. У міжнародній статистичній практиці дані про види витрат на виробництво продукції збирають для господарських галузей, оскільки це не вимагає від бухгалтерій підприємств спеціальних додаткових розрахунків, як при зборі витрат для чистих галузей.

У світовій статистичній практиці процес складання таблиць «Витрати – Випуск» можна розподілити на три основні етапи. На першому етапі з великим ступенем диференціації (близько 3 000 товарів і послуг) розраховують випуск вітчизняної продукції та імпорт (за даними статистики промисловості та зовнішньої торгівлі). Дані про випуск товарів і послуг заносять у підсумкові рядки / колонки таблиці «Витрати – Випуск». На другому етапі за методом витрат на основі даних про структуру проміжного споживання і компоненти валової доданої вартості визначають, як усі витрати поділяють за окремими галузями (складають базисну таблицю витрат). При цьому варто мати на увазі, що дані про види витрат ведуться для господарських галузей. Перерахунок даних про витрати за господарськими галузями в «чисті» проводять за допомогою перехідної моделі. У цьому разі

використовується друга базисна таблиця – таблиця випуску, в якій уся продукція господарських галузей поділена за видами. Перехідна модель застосовується виходячи з такого припущення: для виробництва одних і тих самих продуктів, незалежно від того, у якій галузі воно відбувається, завжди використовується одна і та сама технологія, для якої характерна однакова структура витрат.

Існують два типи припущень про технології виробництва продукції: 1) усі продукти, які виробляють підприємства даного виду діяльності в галузі, виробляють за однакової структури витрат (припущення про технології виробництва в галузі); 2) усі продукти, що належать до даної групи продукції, мають однакову структуру витрат незалежно від того, у якій господарській галузі їх виробляють (припущення про технологію виробництва продукції). Обрати найкраще припущення стосовно конкретного варіанта досить важко, оскільки це залежить від структури галузей економіки конкретної країни, ступеня спеціалізації, однорідності технологій, що використовуються для виробництва продукції в рамках однієї і тієї самої групи продуктів, і т. д.

На практиці за інших рівних умов рекомендується віддавати припущенням про технології виробництва продукції.

Перехідна модель полягає в тому, що з витрат кожної господарської галузі виділяють витрати, потрібні для виробництва вторинної продукції, а до решти витрат у рамках основного виду діяльності відповідної галузі додають витрати інших галузей, пов'язані з виробництвом продукції, що належать до основного виду діяльності розглянутої галузі. У результаті отримують структуру витрат «чистих» галузей, у яких виробляється однорідна продукція. Для подібних розрахунків використовують спеціальні математичні методи матричної алгебри: проміжне споживання для чистих галузей отримують шляхом множення вектора-рядка проміжного споживання для господарських галузей на транспоновану (обернену) матрицю випуску.

Обсяг перенесеної вторинної продукції залежить не тільки від організації виробництва в економіці, а й від кількості виділених в МГБ галузей економіки (що більше виділяється галузей, то більший обсяг вторинної продукції). Перенос вторинних продуктів може включати також перенесення побічних продуктів. При цьому виділення виробництва побічних продуктів може мати досить штучний

характер, якщо таке виробництво не можна технологічно відокремити від виробництва основного продукту.

На третьому етапі за методом випуску складають таблиці товарних потоків. Для цього в моделі випуску по рядках визначають використання вітчизняної та імпоротної продукції. При цьому виходять із детального групування (близько 3 000 видів товарів і послуг) даних про виробництво всередині країни та імпорту, які на базі отриманої інформації розподіляють для розглянутих «чистих» галузей і за категоріями кінцевого використання. На відміну від методу витрат, тут немає потреби використовувати перехідну модель, оскільки розрахунки із самого початку ведуться за видами товарів і послуг та за «чистими» галузями. У результаті всіх етапів розрахунку отримують таблицю «Витрати – Випуск» у групуванні за видами товарів і послуг та чистими галузями.

Таким чином, у світовій практиці для розрахунку проміжного споживання використовуються два методи. Основні переваги отримання I квадранта МГБ двома методами полягають у тому, що побіли у статистичній інформації, отримані одним методом, можуть бути заповнені з допомогою результатів розрахунків іншим методом. Головне полягає в тому, що у процесі узгодження підсумкових даних обох методів можуть бути виявлені неточності, які з урахуванням використаних у кожному варіанті базисних даних можуть бути усунені.

Зазначимо, що при складанні МГБ існують два способи відображення імпорту. Перший спосіб полягає в тому, що в таблиці «Витрати – Випуск» потоки продукції, виробленої виробниками резидентами, відокремлюють від імпоротної продукції. Для цього дані матриці імпорту віднімають від даних I і II квадрантів МГБ, і тому в цих квадрантах відбивається тільки використання продукції виробників-резидентів (щодо продуктів). При цьому імпорт показують окремим рядком у нижній частині таблиці. Другий спосіб полягає в тому, що дані про використання продукції в I і II квадрантах відносять як до імпоротної, так і до вітчизняної продукції. У цьому разі імпорт у II квадранті вираховують з відповідної продукції. Україна використовує другий спосіб відображення імпорту.

У деяких країнах світу проводять різницю між двома категоріями імпорту – доповнювальний імпорт і конкурентний імпорт. Доповнювальний імпорт – це імпортна продукція, яку не виробляють

вітчизняні виробники. Конкурентний імпорту – це ввезення продукції, аналог якої виробляють (але, можливо, у недостатніх кількостях) вітчизняні виробники. У МГБ використання конкурентної імпорту продукції відбивається разом із використанням вітчизняної продукції, тоді як використання доповнювального імпорту відбивається в окремому рядку. Вибір того чи іншого методу відображення імпорту в МГБ багато в чому залежить від цілей аналізу, від важливості імпорту для вітчизняної економіки, а також від можливостей отримання відповідних даних. В Україні розділення імпорту на доповнювальний і конкурентний не проводять.

Для міжнародних організацій регулярність складання і ступінь деталізації МГБ є індикаторами якості розрахунку найважливіших макроекономічних показників. МГБ, крім вивчення економічних проблем виробництва, споживання, може мати ширше застосування. У взаємозв'язку з процесом виробництва можуть бути описані такі аспекти, як зайнятість населення, споживання електроенергії, забруднення навколишнього середовища та ін. Причому це може бути зроблено не тільки у грошовому, а й у натуральному вираженні. Так, зайнятість населення може бути виражена в чисельності зайнятих чи людино-годинах повного відпрацьованого часу, споживання електроенергії – у кіловатах на годину, забруднення навколишнього середовища – у потоках викидів шкідливих речовин. Ці дані пов'язують із матрицею коефіцієнтів повних витрат.

Основними користувачами даних МГБ є насамперед різні установи державного управління і наукові організації. Крім того, ці дані використовують міжнародні організації, окремі комерційні структури, вищі заклади освіти та ін.

Контрольні запитання до розділу

1. Яка структура МГБ? Перерахуйте елементи всіх трьох квадрантів.
2. Який вигляд мають модель випуску і модель рівноважних цін?
3. Які бувають види МГБ і в чому їхня відмінність?
4. Чим повні витрати на виробництво продукції відрізняються від прямих витрат?
5. Чим чиста галузь відрізняється від господарської?
6. У яких цінах складають МГБ і в чому полягають відмінності в МГБ у різній оцінці?
7. У чому полягають особливості побудови МГБ у світовій статистичній практиці на відміну від російського практики?
8. Які завдання можна вирішувати з допомогою МГБ? Перерахуйте основні напрями використання МГБ.
9. Розкажіть про побудову базових таблиць «Витрати – Випуск» в Україні.

Завдання для самостійного вирішення

- 10.1.** Припустімо, що економіка складається з двох секторів (галузей) і є інформація про коефіцієнти прямих витрат (розмірність матриці 2×2) і розміри кінцевого попиту для кожного сектору (кожної з двох галузей). Інформацію наводимо в балансовій таблиці:
 по 1 рядку – коефіцієнти прямих витрат на виробництво одиниці продукції 1-ї (a_{11}) і 2-ї (a_{12}) галузей; величина кінцевого попиту на продукцію першої галузі (Y_1);
 по 2 рядку – коефіцієнти прямих витрат продукції 2-ї галузі на виробництво одиниці продукції 1-ї (a_{21}) і 2-ї (a_{22}) галузей; величина кінцевого попиту на продукцію 2-ї галузі (Y_2):

Коефіцієнт прямих витрат (a_{ij})		Кінцевий попит (Y_i)
$a_{11} = 0,2$	$a_{12} = 0,5$	$Y_1 = 80$
$a_{21} = 0,3$	$a_{22} = 0,4$	$Y_2 = 20$

Визначити: валовий випуск для економіки в цілому ($X_1 + X_2$) і співвідношення валового випуску й валового внутрішнього продукту (ВВП); ВВП і проміжного споживання.

Примітка. Для розрахунків потрібно побудувати систему рівнянь по 1-му і 2-му рядках балансової таблиці, використовуючи рівняння математичної

моделі міжгалузевого балансу. Питання відмінностей в оцінці випуску і ВВП у завданнях не розглядаються.

- 10.2.** Припустимо, що економіка складається з двох секторів (галузей) і є інформація про коефіцієнти прямих витрат (розмірність матриці 2×2) і розміри кінцевого попиту по кожному сектору (кожної з двох галузей).

Коефіцієнт прямих витрат (a_{ij})		Кінцевий попит (Y_i)
$a_{11} = 0,35$	$a_{12} = 0,55$	$Y_1 = 2\ 600$
$a_{21} = 0,25$	$a_{22} = 0,35$	$Y_2 = 2\ 400$

Визначити:

- валовий випуск в економіці в цілому ($X_1 + X_2$), відношення валового випуску і валового внутрішнього продукту (ВВП);
- ВВП і проміжного споживання;
- на скільки (у %) зросте валовий випуск у цілому, якщо збільшаться прямі витрати на одиницю продукції:
для a_{21} – з 0,25 до 0,30 і для a_{22} – з 0,35 до 0,40.

- 10.3.** Нехай економіка країни складається з трьох видів діяльності. Взаємоз'язки між цими видами діяльності можна простежити за їхніми рахунками. У прикладі не враховується сплата видами діяльності податків.

Рахунок секції (галузі) економіки 1, млн грн			
Дебет		Кредит	
Запаси готової продукції на початок року	10	Отримано за продукцію, продану виду діяльності 2	70
Куплено матеріалів у виду діяльності 2	20	Отримано за продукцію, продану населенню	70
Куплено матеріалів у виду діяльності 3	50	Запаси готової продукції на кінець року	10
Виплачено працівникам	60		
Усього витрат	140	Усього отримано	150
Прибуток	10		
Разом	150	Разом	150

Рахунок секції (галузі) 2, млн грн			
Дебет		Кредит	
Куплено матеріалів у виду діяльності 1	70	Отримано за продукцію, продану виду діяльності 1	20
Виплачено працівникам	20	Отримано за продукцію, продану виду діяльності 3	70
		Запаси готової продукції на кінець року	9
Усього витрат	90		99
Прибуток	9		
Усього	99	Разом	99

Рахунок секції (галузі) 3, млн грн			
Дебет		Кредит	
Куплено матеріалів у виду діяльності 2	70	Отримано за продукцію, продану виду діяльності 1	50
Виплачено працівникам	30	Отримано за продукцію, продану населенню	40
Усього витрат	100	Усього отримано	90
		Збиток	10
Усього	100	Разом	100

Побудувати таблицю «Витрати – Випуск».

Рекомендовані джерела до розділу

1. Лутчин Н. П. Система національних рахунків: практикум : навч. посібник / Н. П. Лутчин, І. Д. Мельник ; за ред. С. О. Матковського. – Львів : «Новий світ-2000», 2008. – 204 с.
2. Підгорний А. З. Система національних рахунків : навч. посібник / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко. – Одеса : ОДЕУ, 2009. – 121 с.
3. Сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Lequiller F. Understanding National Accounts / F. Lequiller, D. Blades. – Second edition. – OECD Publishing, 2014.

РОЗДІЛ 11

НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО В КОНЦЕПЦІЇ СНР

Після вивчення матеріалу цього розділу ви повинні вміти:

1. Дати визначення національного багатства і знати загальну концепцію його обчислення.
2. Демонструвати знання і вміння аналізувати структуру національного багатства.
3. Освоїти класифікацію активів, які входять до національного багатства та вміти їх застосовувати.
4. Окреслити напрями вдосконалення статистики національного багатства.

Основні терміни і поняття

- Національне багатство (National wealth)
- Чиста вартість капіталу (Net worth)
- Обсяг національного багатства на особу (Per capita wealth)
- Обсяг національного багатства на дорослого (Per adult total wealth)
- Економічні активи (Economic assets)
- Баланси активів і пасивів (Balance of assets and liabilities)
- Вироблений капітал і міські землі (Produced capital and urban land)
- Природний капітал (Natural capital)
- Людський капітал (Human capital)
- Чисті іноземні активи (Net foreign assets)

11.1. ЗАГАЛЬНА КОНЦЕПЦІЯ І ВИЗНАЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА

Національне багатство є одним із ключових показників системи національних рахунків і поряд з такими її показниками, як валовий внутрішній продукт і національний дохід, використовується для аналізу стану і розвитку економіки на макрорівні. Об'єктивна і повна

оцінка національного багатства країни, його структури і динаміки є важливим завданням статистики. Ці дані потрібні органам державного управління для аналізу стану і розвитку економіки, розроблення економічної політики, ухвалення рішень з питань підвищення ефективності використання наявних ресурсів, оцінки економічного потенціалу секторів економіки, для розв'язання проблем, пов'язаних з удосконаленням оподаткування. Дані про національне багатство потрібні науково-дослідним організаціям, що займаються питаннями вивчення макроекономіки, побудовою прогнозних моделей, аналізом факторів економічного росту, дослідженням впливу на економіку екологічних процесів, проведенням альтернативних розрахунків, що розширюють межі економічного аналізу. Крім того, оцінки національного багатства країни можуть становити інтерес для інвесторів, у тому числі іноземних.

Національне багатство є чистою вартістю капіталу всіх суб'єктів господарювання (інституційних одиниць), які є резидентами даної країни, на яку-небудь дату, зазвичай на початок і кінець року. Чисту вартість капіталу обчислюють у балансі активів і пасивів, що його складають в СНР для інституційних секторів та економіки в цілому. Чиста вартість капіталу інституційного сектору обчислюється як різниця між вартістю всіх його активів (нефінансових і фінансових) на початок або кінець року і вартістю його фінансових зобов'язань на ту саму дату. Усі активи і зобов'язання мають бути оцінені в ринкових цінах, чинних на дату складання балансу активів і пасивів, а не в цінах їх придбання, як це нерідко роблять у бухгалтерському обліку. Національне багатство дорівнює сумі чистої вартості капіталу усіх інституційних секторів країни. На рівні економіки в цілому фінансові активи і зобов'язання інституційних секторів взаємно погашають один одного і тому національне багатство може бути також визначено як сукупна вартість усіх нефінансових активів у власності всіх інституційних одиниць – резидентів даної країни (інституційних секторів) плюс чиста вартість фінансових вимог до інших країн. Остання визначається як різниця між вартістю фінансових зарубіжних активів, держателями яких є резиденти даної країни, і вартістю фінансових зарубіжних зобов'язань резидентів даної країни.

Наведене вище визначення національного багатства означає, що до його складу повинні бути включені активи, що перебувають за

кордоном, але які є власністю резидентів даної країни (наприклад, будівлі та майно посольств, консульств і представництв тощо), і, навпаки, аналогічні активи, що є на території даної країни, але є власністю нерезидентів, не повинні бути включені в національне багатство даної країни. Проте компанії, що перебувають за кордоном, але повністю або частково придбані резидентами даної країни, включаються в національне багатство даної країни тільки в розмірі фінансових активів, що представляють право власності резидентів на компанію або її частину. В СНР прийнято правило, згідно з яким придбання будівель і землі нерезидентами розглядається як придбання фінансових активів, яке дає право власності на будівлю і землю; водночас вважається, що земля і будівлі, продані нерезидентам, належать умовним одиницям-резидентам. Унаслідок такого підходу при оцінці національного багатства країни у вартість її нефінансових активів увійде вартість землі та будівель, проданих нерезидентам, але одночасно цій вартості відповідатиме фінансове зобов'язання даної країни щодо решти світу. Визначення розмірів і ринкової вартості зарубіжних активів є досить складним у практичному аспекті завданням.

Отже, сьогодні національне багатство визначається вченими як сукупність нагромаджених матеріальних і нематеріальних активів, створених працею всіх попередніх поколінь, що належать країні або її резидентам та перебувають на економічній території даної країни й за її межами, а також розвіданих і включених в економічний оборот природних та інших ресурсів. І хоча щодо самої сутності національного багатства дискусії майже припинилися, стосовно його структури та методології оцінювання вони тривають. За час еволюції цього поняття значний внесок у розроблення концепції макроекономічного аналізу, у т. ч. теорію багатства нації на основі узагальнювальних показників, зробили такі відомі вчені XVII–XIX століття, як Ф. Кене, Г. Кінг, К. Маркс; дослідники першої половини XX століття С. Кузнець, В. Леонтьєв, А. Маршалл, П. Струденський, Я. Тінберген, Р. Фріш. Методологію побудови СНР як системи взаємопов'язаних показників розробили М. Гільберт, Дж. Кендрік, Ф. Перру, Р. Стоун, Дж. Хікс, П. Хілл.

Для розрахунку національного багатства в СНР складають баланс активів і пасивів, що завершує послідовність рахунків у системі (табл. 11.1). У балансі відображаються всі види економічних активів;

за аналогією з рахунками нагромадження активи відображаються в лівій частині балансу, а пасиви й чиста вартість капіталу – у правій. Балансуючою статтею є чиста вартість власного капіталу, що розраховується як різниця між вартістю всіх активів і вартістю пасивів. Чиста вартість власного капіталу в економіці загалом становить національне багатство країни, обсяг якого розраховують у вартісному вираженні в ринкових цінах, які діють на момент оцінки активів.

Таблиця 11.1

Баланс активів і пасивів на початок (кінець) періоду

Активи	Пасиви
1. Нефінансові активи. Вироблені активи. Невироблені активи	3. Фінансові пасиви
2. Фінансові активи	4. Чиста <i>вартість власного капіталу (національне багатство)</i> , $4 = 1 + 2 - 3$

При обчисленні національного багатства беруть до уваги *економічні активи*, тобто такі активи, на які можуть бути встановлені індивідуальні чи колективні права власності, володіння якими або використання яких приносить їхньому власникові економічні вигоди. До національного багатства, отже, не відносять розвідані природні ресурси, які з тих чи інших причин не залучені в економічний процес, не стали об'єктом власності конкретних інституційних одиниць. Різниця між оцінкою національного багатства країни на початок і кінець року є результатом економічних операцій, здійснених протягом року, пов'язаних із накопиченням активів (нефінансових і фінансових), прийняттям фінансових зобов'язань, а також результатів змін в обсягу активів у результаті екстраординарних подій, таких як землетруси, повені, пожежі та ін., і переоцінки активів і зобов'язань, що відображає результат інфляції.

Зазначимо, що протягом досить тривалого періоду часу статистику національного багатства розробляли відносно незалежно від статистики ВВП і національного доходу, і тільки після Другої світової війни при розробленні міжнародних стандартів у галузі національного рахівництва показники національного багатства були інтегровані в загальну структуру СНР. Найбільш повно і послідовно ця інтеграція, тобто узгодження методів розрахунку та оцінки відповідних

показників, була здійснена при розробленні СНР 1993 і СНР 2008. Оцінка національного багатства здійснюється як для економіки в цілому, так і для її секторів. Дані про вартість і склад активів за секторами економіки дозволяють оцінити розподіл національного багатства, ліквідність активів. Дані про основні засоби за секторами економіки потрібні для аналізу їхньої інвестиційної активності і потреб у фінансуванні, а також для оцінки ефективності виробництва (капіталовіддачі). Дані про матеріальні оборотні кошти важливі для аналізу їхньої оборотності і забезпеченості ними процесу виробництва. У зв'язку із браком потрібної інформації в Україні облік елементів національного багатства за секторами економіки поки що не ведеться. Обчислення національного багатства для економіки в цілому і чистої вартості капіталу для інституційних секторів економіки здійснюється на основі *балансів активів і пасивів* (табл. 11.2).

Таблиця 11.2

Баланс активів і пасивів

А	Б	Початковий баланс	Рахунки нагромадження		Рахунки інших змін в активах	У тому числі:		Заключний баланс
			рахунок капіталу	фінансовий рахунок		рахунок інших змін в обсязі активів	рахунок переоцінки	
		1	2	3	4 = 5 + 6	5	6	7
<i>Нефінансові активи</i>	01 = 02 + 03							
Основний капітал	02							
Запаси матеріальних оборотних коштів	03							
<i>Фінансові активи за винятком пасивів</i>	04							
Чиста вартість капіталу (національне багатство)	05 = 01 + 04							

Активи, які наводять у балансах активів і пасивів, є економічними активами.

Економічні активи визначають як об'єкти, що володіють вартістю, на які інституційні одиниці (індивідуально чи колективно) устанавлюють права власності, і в результаті володіння ними (чи використання яких) протягом певного періоду його власник може отримати економічні вигоди (прибуток від виробництва, доходи від власності, холдинговий прибуток / збиток).

Баланси активів і пасивів складають для інституційних секторів згідно з Класифікацією інституційних секторів економіки України, економіки в цілому та іншого світу в розрізі нефінансових і фінансових активів.

Для сектору баланс активів і пасивів показує вартість усіх активів – нефінансових і фінансових, а також зобов'язання і чисту вартість капіталу по сектору. Для економіки в цілому балансуючою статтею балансів активів і пасивів є національне багатство – сума нефінансових активів країни та її чистих вимог до іншого світу.

Баланс активів і пасивів для іншого світу називають рахунком зовнішніх активів і пасивів, який повністю складається з фінансових активів та зобов'язань.

Баланс завершує послідовність системи національних рахунків, відображаючи підсумкове значення всіх операцій на рахунках виробництва, розподілу й використання доходу, а також нагромадження. Він складається з початкового балансу, рахунків нагромадження (рахунок капіталу і фінансовий рахунок, рахунку інших змін в обсязі активів, рахунку переоцінки та заключного балансу.

Рахунки нагромадження показують зміни у вартості активів, пасивів і чистої вартості капіталу протягом звітного періоду. Основну звітну тотожність, яка зв'яже початковий і заключний баланси за цим активом, виражають так:

а) вартість запасів активів певного виду в початковому балансі;

б) різниця між загальною вартістю придбаних активів і загальною вартістю вибулих активів у результаті операцій, які здійснили протягом звітного періоду; при цьому операції з нефінансовими активами враховують у рахунку капіталу, а операції з фінансовими активами – у фінансовому рахунку;

мінус

споживання основного капіталу (СОК, для основного капіталу);

плюс

в) величина інших змін (з позитивним чи негативним знаком) в обсязі активів, наприклад, у результаті відкриття місцезнаходження корисних копалин або знищення активу (у результаті військових дій або стихійного лиха); такі зміни враховують у рахунку інших змін в обсязі активів;

г) величина номінального холдингового прибутку (з позитивним або негативним знаком), отриманого за цей період у результаті зміни ціни активу; такий прибуток включають у рахунок переоцінки.

тотожно

г) вартість запасів цих активів у заключному балансі.

Кожну статтю в балансі активів і пасивів мають оцінювати так, ніби актив було придбано на дату складання балансу, включаючи будь-які пов'язані з цим витрати щодо передання прав власності в разі нефінансових активів. Такий підхід передбачає оцінку активів і зобов'язань із використанням поточних ринкових цін. Це означає, що активи варто оцінювати за допомогою:

– цін покупців, якщо вони придбані;

– основних цін, якщо ці основні засоби зроблено власними силами для власного використання або за допомогою основних цін на аналогічні товари, або за сумою витрат на виробництво, якщо основні ціни відсутні. Але згідно з міжнародною практикою доцільно використовувати ціни, які існують на ринку на дату складання балансу.

Баланс активів і пасивів розробляють за видами нефінансових (основний капітал, матеріальні оборотні кошти) та фінансових активів і зобов'язань. Для його складання використовують інформацію статистичної та фінансової звітності підприємств, фінансових установ і бюджетних організацій, а також банківської статистики, статистики платіжного балансу.

Джерела інформації для побудови балансу наведено в *додатку Д*.

Зміну вартості активів за період можна подати так:

$$A_{t+1} = A_t + \Delta_{ек} + \Delta_{ин} + П_p, \quad (11.1)$$

де A_t і A_{t+1} : – вартість активів даного виду відповідно на початок і кінець періоду; $\Delta_{ек}$ – зміни вартості активу в результаті

економічних операцій за звітний період (виробництво, купівля-продаж, безплатне передання, тобто різниця між вартістю придбаних ($A^{+\Delta}$) і вибулих активів.

$$(A^{-\Delta}) : \Delta_{\text{ек}} = A^{+\Delta} - A^{-\Delta}.$$

$\Delta_{\text{ек}}$ відображається в СНР у рахунку операцій з капіталом і у фінансовому рахунку; $\Delta_{\text{ін}}$ – вартість інших змін в обсязі активу, пов'язаних з діяльністю чи явищами, що не відносять до економічних операцій (відкриття корисних копалин, стихійні лиха тощо). Зміна вартості визначається як і в попередньому варіанті і відображається в рівнянні (11.1) з урахуванням знака. Причому $\Delta_{\text{ін}}$ відображається в СНР у рахунку інших змін в обсязі активів; Π_p – номінальне збільшення або зменшення вартості активу за період, зумовлене зміною його ціни, тобто позитивний чи негативний холдинговий прибуток. Π_p ураховується в СНР у рахунку переоцінки. Такі ж взаємозв'язки існують щодо фінансових зобов'язань і чистої вартості капіталу.

Статистичні органи України поки що публікують оцінки лише окремих елементів національного багатства (при цьому найбільш повна інформація є щодо основних засобів і запасів матеріальних оборотних коштів), які не задовольняють сучасні вимоги, що пред'являються до цієї статистики, і не можуть служити основою для вирішення згаданих вище завдань.

Є певний досвід оцінки національного багатства Світовим банком, про що буде йтиметься в підрозділі 11.3.

Основною проблемою, яка затримує розвиток цієї статистики у країні, є брак відповідної інформаційної бази, невідповідності в обліку і звітності вимогам міжнародним стандартам, незавершеність ринкових перетворень в економіці, що ускладнює отримання об'єктивних ринкових оцінок землі та інших природних ресурсів, залучених в економічний оборот. Найбільш складні проблеми існують з інформацією про вартість землі та інших природних активів, а також про фінансові активи і зобов'язання.

11.2. КЛАСИФІКАЦІЯ АКТИВІВ, ЩО ВХОДЯТЬ ДО СКЛАДУ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА

Активи являють собою об'єкти, які є вартістю, на які інституційними одиницями індивідуально або колективно встановлюються права власності і від володіння якими (або від використання яких) протягом певного періоду часу їхній власник може отримувати економічну вигоду. До активів не відносять: людський капітал; природні активи, які не є економічними активами (наприклад, повітряний простір); умовні активи типу гарантій, які не є фінансовими активами (наприклад гарантії погашення боргу, що надаються третій стороні). Усі активи відповідно до СНР 2008, що відображаються в балансі активів і пасивів, поділяють на три основні групи: вироблені нефінансові активи, невироблені нефінансові активи і фінансові активи

Далі міститься характеристика основних видів активів. Цифри в табл. 11.3 – за 2019 рік.

Таблиця 11.3

Класифікація активів України в балансі активів і пасивів за 2019 рік (млн грн)

Активи	Початковий баланс	Рахунки інших змін в активах	Заключний баланс
Вироблені нефінансові активи, усього	8 999 453	278 602	9 349 546
Основні засоби	7 424 517	193 249	7 799 155
з них:			
продукти інтелектуальної власності	66 605	22 565	85 997
Запаси матеріальних оборотних коштів	1 574 936	85 353	1 550 391
Фінансові активи, усього	14 294 745	-562 042	14 495 144
Монетарне золото та СПЗ	27 855	356	28 471
Готівкові гроші та депозити	4 202 847	-472 573	4 217 019
Боргові цінні папери	1 571 604	-74 254	1 569 013
Кредити	1 373 407	-70 899	1 220 505
Акціонерний капітал та акції або паї інвестиційного фонду	1 909 711	303 339	2 265 207
Страховання, пенсійні та стандартизовані гарантійні схеми	31 692	1 689	36 454

Закінчення табл. 11.3

Активи	Початковий баланс	Рахунки інших змін в активах	Заключний баланс
Похідні фінансові інструменти та фондові опціони працівників	2 714	1 313	4 027
Інша дебіторська / кредиторська заборгованість	5 174 915	-251 013	5 154 448

Примітка. Побудовано за даними: Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Нефінансові активи – це об’єкти, що перебувають у володінні інституційних одиниць і приносять їм реальні або потенційні економічні вигоди протягом певного періоду часу в результаті їх використання або зберігання. Залежно від способу виникнення такі активи поділяють на дві групи: вироблені і невироблені. **Вироблені нефінансові активи** створюються в результаті виробничих процесів. Вони складаються з трьох основних елементів: основні засоби, запаси матеріальних оборотних коштів і цінності.

Основні засоби являють собою вироблені активи, використовувані неодноразово або постійно у виробничих процесах протягом тривалого періоду часу (не менше ніж один рік).

Згідно з міжнародними рекомендаціями вимірювання капіталу переважним методом, який дозволяє здійснювати оцінки запасів капіталу, їхні зміни з часом, є метод безперервної інвентаризації (МБІ). При його застосуванні, виходячи з міжнародної практики, здійснюють групування основного капіталу за такими видами:

- житлові будівлі;
- нежитлові будівлі та споруди (з урахуванням витрат на поліпшення матеріальних невироблених активів, включаючи землю, і витрат, пов’язаних із переданням прав власності на невироблені активи);
- машини й обладнання;
- культивовані активи (довгострокові біологічні активи тваринництва і рослинництва);
- нематеріальні основні засоби: витрати на розвідування корисних копалин; засоби програмного забезпечення; інші.

До житла відносять будівлі, які використовуються повністю або в основному як житлові приміщення, включаючи будь-які пов'язані з ними споруди, такі як гаражі, і все обладнання, яке зазвичай встановлюють у житлових приміщеннях. Включаються також плавучі будинки, баржі, пересувні будинки і будинки-фургони, використовувані як основне місце проживання населення, а також історичні пам'ятники, ідентифіковані в основному як житлові будівлі. *Інші будівлі і споруди* включають нежитлові будівлі та інші споруди (наприклад, склади, будівлі промислових і торговельних підприємств, готелі, ресторани, будівлі навчальних і лікувальних закладів, автостради, мости, метрополітени, греблі, лінії зв'язку й електропередачі, магістральні трубопроводи та ін.).

До складу *машин та обладнання* входять транспортні засоби для перевезення людей і вантажів та інших машин й устаткування. Цей елемент національного багатства не включає машини та обладнання, придбані домашніми господарствами для кінцевого споживання (наприклад, автомобілі). Вони враховуються в довідковій статті «Споживчі товари тривалого користування в домашніх господарствах». Однак якщо такі машини використовуються домашніми господарствами для здійснення процесу виробництва, то вони повинні бути віднесені до основних фондів. Зазначимо, що в СНР 2008 у складі групи «Машини та обладнання» виділена нова стаття під назвою «Інформаційне, комп'ютерне та телекомунікаційне обладнання». У СНР 2008 до основних фондів вирішено відносити *системи озброєнь*, які виділяють в окрему групу.

Культивовані активи – один з головних елементів основного капіталу в сільському господарстві, який включає вартість племінної, продуктивної і робочої худоби, плодкових садів, виноградників та інших плантацій регулярно плодоносних дерев. Не досягнувши дорослого віку (неплодоносні), культивовані активи включають тільки в тому разі, якщо вони зроблені для власного використання.

Окрему групу *нематеріальних основних засобів* становлять продукти інтелектуальної власності. До них належать, зокрема, наукові дослідження та розробки, комп'ютерне програмне забезпечення, причому як куплене, так і розроблене для власного споживання, оригінали розважальних, літературних і художніх творів. До складу цієї групи активів включені витрати на купівлю, розроблення або розширення баз даних, а також витрати на розвідку корисних копалин та їхню оцінку.

Основні засоби як найбільш важливий елемент національного багатства традиційно враховуються українською державною статистикою. Однак обчислюваний в Україні показник вартості основних засобів поки що не повністю тотожний категорії основного капіталу СНР. Наприклад, до основних засобів у вітчизняній статистичній практиці відносять лише повністю закінчені об'єкти, тоді як відповідно до СНР активи повинні враховувати у складі основних засобів з моменту переходу їх у власність власника. Відповідно до СНР, у складі компонентів основного капіталу, які є результатом тривалого циклу виробництва, може враховуватися вартість незавершених об'єктів, якщо вони перейшли в такому стані від виробника у власність користувача, або при їхній поетапній оплаті, або якщо виробництво таких об'єктів здійснюється самим користувачем. До них відносять: незавершене будівництво будівель і споруд, незавершене виробництво кораблів, літаків, худобу – молодняк, багаторічні насадження, які досягли плодоносного віку, та ін.

Відповідно до СНР складання балансу в частині основного капіталу (*табл. 11.4*) здійснюють на чистій основі, тобто за винятком споживання основного капіталу (СОК).

Початковий і заключний баланси основного капіталу визначають на основі валових запасів капіталу, оцінених у ринкових цінах на дату їх складання. Валовим запасом капіталу називають запас активів, який залишився з моменту останньої інвестиції та був переоцінений у ціни придбання нових капітальних товарів. Після відрахування з валових запасів накопиченого СОК отримують чисті запаси капіталу, які відображають у початковому та заключному балансах.

Рахунок капіталу відображає вартість нефінансових активів, придбаних або реалізованих інституційними одиницями-резидентами шляхом проведення операцій, а також змін чистої вартості капіталу, зумовлених заощадженнями та капітальними трансферами. Для побудови балансу основного капіталу цей рахунок використовують у частині валового нагромадження основного капіталу (ВНОК) у фактичних цінах, величину якого оцінюють, виходячи із загальної вартості основного капіталу, придбаного інституційними одиницями (за винятком реалізованих) у звітному періоді, та збільшення його обсягу в результаті виробничої діяльності інституційних одиниць.

Таблиця 11.4

Баланс основного капіталу (млн грн)

	Код рядка	Початковий баланс	Рахунок капіталу		Рахунок інших змін в обсязі активів	Рахунок переоцінки (номінальний холдинговий прибуток / збиток)	Заключний баланс
			валове нагромадження основного капіталу	споживання основного капіталу			
А	Б	1	2	3	4	5 = 6 - 1 - 2 + 3 - 4	6
AN.111 Матеріальні основні засоби, у тому числі	01 = 02 + ... + 05						
AN.1111 Житлові будівлі	02						
AN. 1112 Інші будівлі та споруди	03						
AN.1113 Машини та обладнання	04						
AN.1114 Культивовані активи у тому числі	05 = 06 + + 07						
AN.11141 Худоба	06						
AN.11142 Багаторічні насадження	07						
AN.112 Нематеріальні основні засоби	08						
Усього	09 = 01 + + 08						

У рахунку переоцінки, який складають для основного капіталу, відображають його номінальний холдинговий прибуток, який розра-

ховують як різницю між вартістю чистих запасів цих нефінансових активів на початок і кінець періоду за винятком загальної вартості операцій та інших змін в обсязі.

Наступною складовою балансу основного капіталу є рахунок інших змін в обсязі активів, який ураховує вартість ліквідованих основних засобів унаслідок аварій, стихійного лиха.

Згідно з міжнародними рекомендаціями вимірювання капіталу методом, який дозволяє здійснювати оцінки запасів капіталу, їхньої зміни з часом, є метод безперервної інвентаризації (МБІ).

Відповідно до МБІ здійснюють послідовні розрахунки в постійних і поточних цінах щодо валових і чистих запасів. В основу цього методу покладено динамічні ряди річних даних ВНОК, скориговані на інші зміни в обсязі основного капіталу в розрізі його видів за весь період служби.

Спочатку проводять розрахунок ВНОК у постійних цінах певного базисного року за допомогою ряду зчеплених середньорічних індексів цін залежно від виду активу. На основі одержаних результатів здійснюють оцінку валових запасів основного капіталу в поточних цінах на дату складання балансу.

Для визначення чистих запасів капіталу в основному використовують схему ліквідації основних засобів у формі «дзвона». При цьому активи спочатку поступово вибувають через певний час після їх залучення до виробничого процесу, потім швидше – до максимального рівня при досягненні середнього терміну служби, а далі повільніше – до нуля протягом декількох років після закінчення середнього терміну служби.

Для побудови моделі ліквідації активів будують криву у формі «дзвона», яку описують такі математичні функції, як розподіл Уінфрі та логарифмічно нормальна функція.

Функція розподілу повністю характеризує активи віку T , але має певний недолік. За функцією розподілу важко зробити висновок про характер розподілу активів віку T на невеликій ділянці тієї або іншої точки числової осі. Для усунення цього недоліку вводять поняття щільності розподілу, яка є похідною від функції розподілу.

Зміст щільності розподілу полягає в тому, що вона показує, як часто з'являються активи віку T у деякій ділянці при повторенні вимірів.

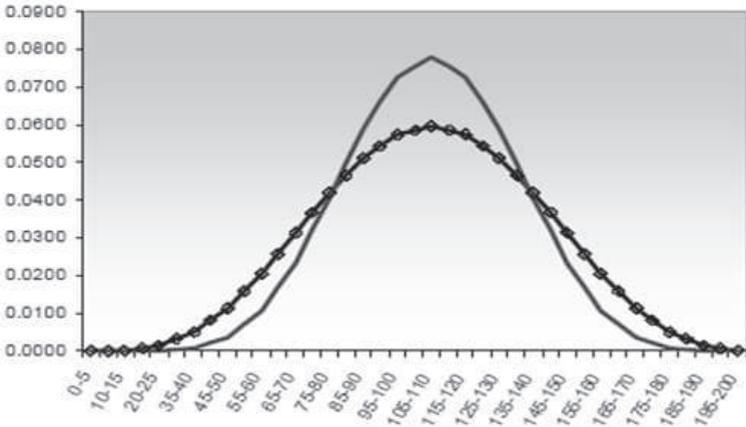

Рис. 11.1. Щільність розподілу Уінфрі

Щільність розподілу Уінфрі є симетричною.

Щільність розподілу Уінфрі записують формулою:

$$f_T = f_0 \left(1 - \frac{T^2}{a^2} \right)^m \quad (11.2)$$

де f_T – гранична вірогідність вибуття активу у віці T , де вік виражений як частка середнього строку експлуатації. Таким чином, T коливається від нуля до безкінченості, а f_T – найбільший середній строк експлуатації; a , m – параметри рівняння; f_0 задає форму / вид моди розподілу, тобто максимальної вірогідності вибуття (середнього строку експлуатації).

Щільність логарифмічно нормального розподілу є асиметричною.

У результаті застосування МБІ одержують баланс основного капіталу на чистій основі, зокрема чисті запаси на початок і кінець періоду, ВНОК за винятком СОК, і потім як різницю між приростом чистих запасів і нагромадженням основного капіталу визначають обсяг номінального холдингового прибутку для рахунку переоцінки.

Запаси матеріальних оборотних коштів (МОК) охоплюють усі продукти, які є в цей час у суб'єктів економічної діяльності та не включені до ВНОК. До них належать виробничі запаси, незавершене виробництво, готова продукція, товари для перепродажу. МОК

не включають вартість корисних копалин та інших природних ресурсів.

Для початкового та кінцевого балансів запаси МОК переоцінюють у ринкові ціни на дату складання балансу.

Наступною складовою балансу матеріальних оборотних коштів є рахунок капіталу, який відображає зміну запасів МОК, що розраховують за звітними даними підприємств і організацій як різницю між вартістю запасів на кінець і на початок певного періоду, оцінених у середніх цінах цього періоду.

Рахунок переоцінки включає холдинговий прибуток / збиток запасів МОК, який визначають для усунення впливу зміни цін. Його суму розраховують як різницю між приростом запасів за звітними даними підприємств та організацій у поточних цінах за звітний період і приростом перерахованих запасів у середні ціни цього періоду. Товари, що надходять у запаси МОК, розглядають як одержані власником підприємства в цього ж підприємства як виробника, а товари, що вилучають із запасів, – як передані власником виробникові з метою використання у виробництві або для продажу. Такі внутрішні операції варто виражати в ринкових цінах, що діють на момент їхнього здійснення.

Рахунок інших змін в обсязі активів відображає інші зміни, які включають вартість ліквідованих товарних запасів у результаті таких виняткових подій, як стихійні лиха (повені, землетруси тощо) чи великі пожежі. Поточні втрати запасів, наприклад у результаті звичайного псування чи крадіжки, групують разом із вилученням товарів.

При складанні балансу матеріальних оборотних коштів обсяг інших змін в обсязі активів визначають як різницю між вартістю запасів МОК на кінець і початок періоду, їхньою зміною та холдинговим прибутком (табл. 11.5).

До *запасів матеріальних оборотних коштів* належать товари, які вироблені в поточному або якому-небудь більш ранньому періоді і зберігаються для продажу або використання у виробництві в більш пізній період. Вони складаються із запасів сировини і матеріалів, незавершеного виробництва, готової продукції, товарів для перепродаж. Вони включають також державні матеріальні резерви, тобто запаси стратегічних матеріалів, зерна, та інших товарів, що мають особливе значення для країни і збережених урядом на випадок надзвичайних ситуацій.

Таблиця 11.5

Баланс матеріальних оборотних коштів (млн грн)

Види запасів	Код рядка	Початковий баланс			Рахунок капіталу (зміна запасів матеріальних оборотних коштів)	Рахунок інших змін в обсязі активів	Рахунок переоцінки (номінальний холдинговий прибуток/збиток)	Заключний баланс		
		звітні дані на початок року	індекс середньорічних цін виробників	скориговані звітні дані у ринкових цінах				звітні дані на кінець року	індекс середньорічних цін виробників	скориговані звітні дані у ринкових цінах
А	В	1	2	3 = гр. 1 • гр. 2	4	5 = 9 - 3 - 4 - 6	6 = 7 - 1 - 4	7	8	9 = гр. 7 • гр. 8
AN.121 Виробничі запаси	01									
AN.122 Незавершене виробництво	02									
AN.123 Готова продукція	03									
AN.124 Товари для перепродажу	04									
Усього	05 = 01 + ... + 04									

У цю статтю включають також предмети для воєнних цілей, які не підпадають під визначення основних засобів, тобто предмети одноразового користування (бомби, міни, кулі та ін.).

До складу запасів *сировини і матеріалів* включають сировину, матеріали, паливо, інструменти, насіння, корми та інші товари, які їхні власники мають намір використовувати у проміжному споживанні у власних виробничих процесах, тобто товари, не призначені для перепродажу. Характерна особливість запасів сировини і мате-

ріалів полягає в тому, що їх, здебільшого, споживають протягом одного виробничого циклу, і їхня вартість повністю входить у вартість вироблених з них або з їхньою участю товарів і послуг.

Незавершене виробництво – це товари і послуги, виробництво яких розпочато, але ще повністю не завершено і буде продовжено тим самим виробником в наступному періоді. Виключаються частково завершені товари та послуги, щодо яких вважається, що кінцевий власник узяв їх у свою власність, тобто або виробництво здійснюється для власного використання, або про це свідчить наявність договору купівлі-продажу. Ці активи відносять до основних засобів. *Готова продукція* являє собою товари у виробника, готові для продажу чи відправлення іншим господарським одиницям.

У класифікації активів особливої уваги заслуговує категорія цінностей. *Цінності* – це такі товари, які мають здатність протягом тривалого періоду зберігати вартість і їх купують не для цілей виробничого або особистого споживання, а головним чином як засіб збереження вартості в умовах інфляції або економічної невизначеності. До цінностей відносять дорогоцінні камені і метали (крім монетарного золота) і вироби з них, антикваріат, твори мистецтва і т. п. Якщо відволіктися від операцій з продажу / купівлі цінностей між господарськими суб'єктами (які погашають один одного), джерелом надходження цінностей у країну можуть бути виробництва і імпорт (за вирахуванням експорту). Вартість споживчих товарів тривалого користування в домашніх господарствах, які за своїм економічним змістом є виробленими нефінансовими активами сектору домашніх господарств, рекомендується зазначати довідково в допоміжній таблиці до рахунків сектору домашніх господарств, оскільки в СНР вартість матеріальних благ, що включаються в зазначену групу, відносять не до накопичення, а до споживання. Відповідно до методології СНР основні засоби повинні оцінюватись за відновною вартістю за вирахуванням зносу (тобто в цінах, що переважають на ринку на момент складання початкового балансу активів і пасивів), а матеріальні оборотні кошти – за повною відновною вартістю.

До невироблених нефінансових активів відносять природні ресурси (земля, ресурси мінеральних та енергетичних корисних копалин, некультивуєчі біологічні ресурси, водні ресурси і деякі інші природні ресурси), а також контракти, договори оренди та ліцензії,

гудвіл та маркетингові активи. У складі *природних ресурсів* особливе місце займає земля. Вартість землі, яку показують у складі природних ресурсів у балансі активів і пасивів, виключає вартість поліпшень, а також вартість будівель на землі, які показуються окремо як основні фонди. Землю оцінюють за її поточною вартістю, виплаченою новим власником, виключаючи витрати, пов'язані з переданням прав власності, які відображаються відповідно до прийнятої домовленості як валове нагромадження основного капіталу, і так само, як з витрати на поліпшення землі, з їхньої вартості обчислюємо споживання основного капіталу. *Ресурси мінеральних і енергетичних корисних копалин* – це розвідані запаси корисних копалин (вугілля, нафти і природного газу, залізної руди, руд кольорових і благородних металів, нерудних корисних копалин), розташовані на поверхні або в надрах землі, придатні для експлуатації з економічного погляду, враховуючи наявну технологію і відносні ціни. Вартість ресурсів мінеральних та енергетичних корисних копалин зазвичай визначається цією вартістю очікуваних чистих надходжень від комерційного використання таких ресурсів, хоча такі вартісні оцінки є невизначеними і вимагають перегляду. Оскільки власність на ресурси мінеральних і енергетичних корисних копалин не часто змінюється на ринках, може виявитися проблематичним отримати відповідні ціни для вартісної оцінки. На практиці може виникнути потреба використовувати вартісні оцінки, які власники активів відображають у своєму бухгалтерському обліку.

До складу *некультивованих біологічних ресурсів* включають продуктивні рослини і тварини, природне зростання і відновлення яких прямо не контролюють інституційні одиниці, але які можуть використовуватися для економічних цілей (наприклад, дикорослі ліси, риба, що живе у природних водоймах і навмисно не розводиться, і т. д.). Некультивовані біологічні ресурси відносять до національного багатства лише в тій частині, на яку встановлені права власності. До *водних ресурсів* віднесено водоносні пласти та інші запаси підземних вод, якщо їхня обмеженість веде до встановлення права власності та (або) до використання, ринковій оцінці і якоюсь мірою до економічного контролю.

До *контрактів, договорів оренди і ліцензій* відносять звертаючі договори операційного лізингу, дозвіл на використання природних ресурсів, дозвіл на заняття певними видами діяльності та право на

отримання в майбутньому товарів і послуг на винятковій основі. Зазначимо, що ці види контрактів розглядають як активи, тільки якщо існування юридичної угоди забезпечує їхньому держателеві економічні вигоди понад ціни, виплаченої орендодавцю, власнику природних ресурсів або емітенту дозволу, і держатель цих активів може реалізувати ці економічні вигоди юридично і практично. Запис у балансі активів і пасивів для *гудвілу і маркетингових активів* являє собою залишкову вартість активу у фінансовому рахунку, коли підприємство перейшло в інші руки або коли маркетинговий актив продано.

Фінансові активи – це активи, характерною особливістю яких є те, що більшість з них являє собою вимоги до інших інституційних одиниць, тобто їм протистоять фінансові зобов'язання інших одиниць. Відносно деяких категорій фінансових активів фінансові зобов'язання відсутні. До них відносять монетарне золото. Фінансові зобов'язання виникають на основі договірних зобов'язань між двома інституційними одиницями, одна з яких є кредитором (інвестором), а друга – позичальником (боржником). Більшість фінансових вимог виникає при переданні кредитором певних ресурсів, що мають грошову оцінку, позичальникові. При цьому кредитор набуває вимоги до боржника, а боржник приймає на себе зобов'язання сплати борг кредиторів. У класифікації фінансових активів фінансові інструменти розташовуються в порядку зменшення ступеня ліквідності. Найбільшою ліквідністю володіють ті фінансові активи, які можуть бути обмінені на вимогу і без фінансових штрафних санкцій на інші активи, товари, послуги. До них відносять золото, готівкову валюту і депозити.

Монетарне золото – це золото, повсюдно визнане як міжнародний платіжний засіб, воно належить органам грошово-кредитного регулювання країни або іншим, перебуває під їхнім фактичним контролем і зберігається як компонент міжнародних резервів (звичай, у формі золотих злитків або золотих монет). Усе інше золото, яким володіють інші підприємств, установи (включаючи комерційні банки) і фізичні особи, розглядається в СНР як запаси матеріальних оборотних коштів або цінності. Монетарне золото має оцінюватися за ціною, установлену на організованих ринках або відповідно до двосторонніх домовленостей між центральними банками.

Спеціальні права запозичення (СПЗ) – це міжнародні резервні активи, які створюються Міжнародним валютним фондом (МВФ)

і розподіляються між його членами для поповнення наявних резервних активів. Вони являють собою право на отримання інших резервних активів (іноземної валюти). Вартість СПЗ щодня визначається МВФ на основі валютного кошика. Курси щодо вітчизняних валют установлюють на основі цін на валютних ринках; при цьому як валютний кошик, так і ваги окремих валют час від часу підлягають перегляду.

Готівкова гроші та депозити включають усі банкноти і монети, що перебувають в обігу, які зазвичай використовуються для виробництва платежів, незалежно від того, є вони грошовими одиницями даної країни або інших держав. Депозити (у національній та іноземній валюті) разом із готівкою можуть використовувати як засіб платежу; таким чином, їх включають до складу грошової маси, яка визначається в широкому сенсі грошового агрегату М2). Депозити можна використовувати для виробництва платежів шляхом отримання готівки з рахунку в межах коштів, що зберігаються на вкладі, або за допомогою чеків.

Боргові цінні папери, здебільшого, продають і купують на фінансових ринках і дають право їхнім власникам отримувати певні грошові доходи. До числа активів, які включають до цієї групи, відносять облігації, векселі, боргові зобов'язання і т. п.

Кредити – це фінансові активи, які створюються при наданні коштів кредиторами дебіторам безпосередньо або через брокерів.

При цьому відносини між боржником і кредитором можуть засвідчуватися відповідними документами, однак наявність такого цінного папера не є обов'язковим. Вартість позик, які повинні бути відображені в балансах активів і пасивів як кредиторів, так і дебіторів, являє собою суму непогашеного основного боргу. Ця вартість повинна включати будь-які відсотки, що були нараховані, але не були виплачені.

Акціонерний капітал та акції / паї інвестиційних фондів мають ту відмінну ознаку, що їхнім держателям належить залишкова вимога щодо активів інституційної одиниці, яка випустила даний інструмент. Ці фінансові активи зазвичай дають право їхнім власникам на частку в прибутках корпорації або квазікорпорації і частку в чистих активах корпорації або квазікорпорації в разі її ліквідації. *Акціонерний капітал* включає всі інструменти і документи (акції, паї, депозити)

зитні розписки, сертифікати участі тощо), що підтверджують вимоги на залишкову вартість активів корпорації або квазікорпорації після того, як вимоги всіх кредиторів задоволені. Акціонерний капітал під-розділяється на акції, включені в лістинг, акції, не включені до лістингу, та інші види участі в капіталі. Акції, включені в лістинг, регулярно обертаються на фондових біржах або інших організованих фінансових ринках. Вони повинні бути оцінені в балансах активів і пасивів за їхніми поточними ринковими цінами. Акції, не включені до лістингу, – це ті акції, які не котируються на фондових біржах; для їхньої оцінки використовують різні методи, що дозволяють отримати їхню приблизну ринкову вартість. Інші види участі в капіталі – це участь у капіталі, що не виражене у формі цінних паперів; їх оцінюють у розмірі вартості активів одиниці, що бере участь у капіталі, за вирахуванням вартості її зобов'язань. *Акції або паї інвестиційних фондів* являють собою вимогу на частину вартості активів фондів грошового ринку або інших інвестиційних фондів. Вони повинні бути оцінені способами, аналогічними застосуванню щодо акціонерного капіталу.

Стаття «*Страховання, пенсійні та стандартизовані гарантійні схеми*» у балансі активів і пасивів відображає вартість резервів, створених фінансовими установами для забезпечення вимог учасників відповідних програм. До них відносять: страхові технічні резерви (крім резервів зі страхування життя); права на отримання виплат зі страхування життя і ануїтет; права на пенсійні посібники; вимоги пенсійних фондів до керівників пенсійними програмами; права на непенсійні посібники; резерви для врегулювання вимог за стандартизованими гарантіями.

Ці резерви є активами учасників відповідних програм і зобов'язаннями для фінансових установ (страхових компаній, пенсійних фондів та ін.); їх оцінюють у розмірі справжньої вартості очікуваних майбутніх вимог.

За статтею «*Похідні фінансові інструменти*» відображається вартість фінансових активів у формі опціонів, форвардних контрактів та опціонів на придбання акцій працівниками корпорацій. Опціони повинні оцінюватися в балансах активів і пасивів або за поточною вартістю опціону, якщо є дані про неї, або в розмірі премії, що підлягає виплаті. Форвардні контракти відображаються за ринковою вартістю.

Опціони на придбання акцій працівниками повинні оцінюватися за так званими справедливої вартості наданих акцій. Справедлива вартість акцій повинна бути визначена на дату гранту з використанням ринкової вартості еквівалентних обертаючим опціоном.

Інша дебіторська або кредиторська заборгованість включає заборгованість за комерційними кредитами, авансами та іншими платежами, які мають бути отримані або виплачені (таким як податки, дивіденди, рент, заробітна плата, відрахування на соціальне страхування). Вона повинна бути оцінена як для кредиторів, так і для дебіторів за вартістю основного боргу, який дебітори за контрактом зобов'язані виплатити кредиторам, коли зобов'язання погашається. Сюди можуть бути включені належні відсотки за іншою дебіторською або кредиторською заборгованістю, але, здебільшого відсотки, що підлягають виплаті на боргові цінні папери, позики і депозити, відображаються як збільшення вартості відповідного активу.

Зазначимо, що представлена вище класифікація активів дещо відрізняється від класифікації активів в СНР 1993. Внесені зміни поліпшують загальну структуру активів, роблять її більш сучасною та адекватною щодо змін в організації економіки більшості країн світу. Разом з тим варто підкреслити, що деякі зміни у класифікації активів спричинять збільшення розмірів національного багатства в поточних цінах. У цьому зв'язку, насамперед, треба зазначити включення до складу основних засобів капіталізованих витрат на наукові дослідження і розробки, а також на системи озброєння. Ці статті не включали у національне багатство в СНР 1993, оскільки вони відображались не як активи, а як витрати на створення ВВП.

11.3. УДОСКОНАЛЕННЯ СТАТИСТИКИ НАЦІОНАЛЬНОГО БАГАТСТВА

Проблему вдосконалення статистики національного багатства постійно обговорюються на сторінках спеціальної літератури і на різних конференціях. Наприклад, відома пропозиція про включення в національне багатство людського капіталу.

Так, спеціалістами Світового банку була розроблена і запропонована в рамках роботи з визначення індикаторів стійкого розвитку (*sustainable development*) нова методика оцінки національного багатства. Цю методику розроблено з метою аналізу структури національного багатства, ролі його окремих елементів у розвинутих країнах і таких, що розвиваються. Згідно з концепцією, запропонованою фахівцями Світового банку, в національне багатство входять природний капітал, вироблений капітал (активи), людський капітал (людські ресурси) і соціальний капітал.

Варто зазначити, що подана структура й самі назви складових національного багатства не є усталеними та неодноразово змінювалися. В останньому поданому звіті за результатами 2014 року, згідно з розширеною концепцією трактування й оцінки національного багатства (*total wealth*), у його складі виділяють три види капіталів: вироблений, або виробничий, капітал (*produced capital*) – машини, обладнання, інфраструктура, міська земля; природний капітал (*natural capital*) – земля, корисні копалини, біоресурси; неречовий, або нематеріальний, капітал (*intangible capital*) – людський, соціальний, інституціональний капітали та чисті іноземні активи.

У табл. 11.6 подано оцінку національного багатства окремих країн світу (для забезпечення порівнянності дані наведено в доларах США в цінах 2014 року). Серед 140 країн світу найбільше багатство на особу має Швейцарія – 1 466,757 дол.; далі зі значним відривом ідуть Канада і США (1 016,6 і 983,3 дол.). Національне багатство України у 10–20 разів менше, ніж європейських сусідів та оцінене в 56,1 дол. США на особу.

Таблиця 11.6

**Національне багатство і його складові в окремих країнах світу
в цінах 2014 року (у доларах США на особу)**

Країна	Загальне багатство	Вироблений капітал	Природний капітал	Людський капітал	Чисті іноземні активи
Швейцарія	1,466,757	356,075	8,531	1,022,950	79,2
Канада	1016,593	229,999	52,438	5,092	2,938
США	983,28	216,186	23,624	766,47	-23
Швеція	886,129	285,792	27,89	576,521	-4,073
Данія	854,331	273,019	16,261	90,549	-11,169

Закінчення табл. 11.6

Країна	Загальне багатство	Вироблений капітал	Природний капітал	Людський капітал	Чисті іноземні активи
Німеччина	729,064	236,891	7,701	6,723	-229
Великобританія	647,694	193,456	7,592	457,223	-10,577
Франція	641,707	223,83	11,109	415,851	-9,082
Японія	571,927	179,277	3,741	365,157	23,751
Італія	427,466	188,055	8,619	241,35	-10,558
Іспанія	342,47	142,821	10,298	215,593	-26,241
Бразилія	188,883	32,067	36,978	123,696	-3,859
Польща	154,932	40,085	10,353	113,406	-8,912
Китай	108,172	28,566	15,133	63,369	1,104
Україна	56,053	25,171	13,345	18,952	-1,414
Індія	18,211	5,161	4,739	8,755	-444

Примітка. Складено за даними Світового банку (див.: The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium / The World Bank. – Washington, DC, 2018).

Однак слід мати на увазі, що зміни в методології обчислення національного багатства, запропоновані деякими незалежними вченими та Світовим банком, повинні спричинити зміни в методології обчислення ВВП та інших показників СНР, що порушить міжнародну порівнянність найважливіших макроекономічних змінних, оскільки показник національного багатства в СНР чітко узгоджений з іншими важливими макроекономічними показниками. Так, включення людського капіталу в національне багатство означало б, що деякі витрати, які відображають у даний час у складі ВВП як кінцеві, повинні бути перекласифіковані у проміжні (пов'язані зі створенням людського капіталу), а з другого боку – у складі накопичення (як статті використання ВВП) повинна б з'явитися нова стаття – накопичення людського капіталу. Автори СНР виходили з того, що хоча концепція людського капіталу може бути вельми корисна для економічного аналізу, потрібна подальша дослідна та експериментальна робота з метою прояснення змісту цього показника і методів його оцінки. Найбільш традиційне визначення людського капіталу передбачає кумулятивну оцінку витрат на виховання, освіту, професійну підготовку і т. д.

Заслужують уваги *пропозиції з питань оцінки національного багатства*. Наприклад, слід відзначити пропозицію про проведення відмінності між концепцією національного капіталу і концепцією національного багатства. Відмінність між ними, на думку окремих учених, стосується методів оцінки активів: національний капітал пропонують оцінювати в ринкових цінах, а національне багатство – у деяких умовних цінах або вимірниках, що відбивають суспільну значимість активів. Як впливає з вищезазначеного, в СНР чиста вартість капіталу країни в ринкових цінах ототожнюється з національним багатством. Застосування іншого методу оцінки активів (крім ринкових цін) неприйнятно для офіційної статистики національного багатства з низки причин:

1) усі макроекономічні показники (ВВП, заощадження, інвестиції та ін.) обчислюють у ринкових цінах, і оцінка національного багатства в будь-яких умовних цінах не дозволила б простежувати й аналізувати взаємозв'язки між зазначеними змінними, тобто зробила б неможливим зіставлення оцінок ВВП і національного багатства або встановлення зв'язку між змінами національного багатства і національним заощадженням;

2) первинним джерелом інформації для офіційних оцінок національного багатства є бухгалтерський облік і статистична звітність підприємств та організацій, у яких активи та операції в принципі оцінюють у ринкових цінах;

3) визначення ефективності використання національного багатства передбачає співвіднесення з активами доходів від їх використання, які визначають на основі оцінки відповідних операцій у ринкових цінах.

У зв'язку з питанням про оцінку національного багатства деякі вчені порушують питання про відображення в розрахунках національного багатства коливань фондового ринку. Оскільки оцінку національного багатства проводять на початок і кінець року, і тому *коливання фондового ринку* протягом року мають бути прийняті до уваги лише в тому разі, якщо вони впливають на оцінку фінансових активів на кінець року (початок наступного року). Таким чином, національне багатство на кінець року дорівнює національному багатству на початок року плюс національне заощадження, плюс сальдо капітальних трансферів, отриманих з-за кордону, плюс холдинговий

прибуток (збиток), плюс інші зміни в обсязі активів. Ця тотожність ще раз підкреслює зв'язок показника національного багатства з іншими макроекономічними показниками.

Складною проблемою статистики національного багатства є *визначення залишкової вартості основних засобів*, оскільки визначення амортизації основних засобів у бухгалтерському обліку не відповідає принципам СНР. Наприклад, у бухгалтерському обліку можуть застосовуватися методи прискореної амортизації, що не прийнятні в національному рахівництві. Крім того, у бухгалтерському обліку основні засоби приймаються на баланс за первісною вартістю, отже, і амортизація повинна бути оцінена на цій самій основі, тоді як в СНР основні засоби (і споживання основного капіталу) повинні бути оцінені у відновлювальних цінах, тобто в цінах, які існують на момент, до якого належить складання звітності або проведення відповідних макроекономічних розрахунків.

Як наслідок цього, визначення споживання основного капіталу в національних рахунках являє собою досить складний розрахунок. Наприклад, у низці країн для цього використовується метод безперервної інвентаризації. Ось чому ВВП і деякі інші макроекономічні показники обчислюють на валовій основі, тобто до відрахування споживання основного капіталу. Разом з тим зазначимо, що для деяких напрямів економічного аналізу доцільна оцінка основних засобів за повною вартістю (до відрахування споживання основного капіталу).

Важливе питання методології статистики національного багатства пов'язане з трактуванням *майна населення*, включаючи товари тривалого користування (автомобілі, телевізори, холодильники та ін.). Відповідно до положень СНР придбання всіх споживчих товарів (крім придбання будинків) відносять до витрат на кінцеве споживання, і, отже, їхні запаси не включають у національне багатство; водночас СНР 2008 рекомендує показувати вартість споживчих товарів тривалого користування в довідковій статті до балансу активів і пасивів. Включення цих товарів у національне багатство вимагало б введення деяких модифікацій у методологію обчислення ВВП, але автори СНР 2008 не вважали їх доцільними. Деякі зарубіжні дослідники (американський професор Р. Айзнер) пропонували свого часу включати споживчі товари тривалого користування в національне

багатство й одночасно визначати вартість послуг, створюваних домашніми господарствами у процесі використання споживчих товарів тривалого користування, для включення її до складу ВВП. Це передбачало доцільність визначення амортизації цих споживчих товарів тривалого користування та інших витрат на виробництво згаданих послуг. Однак автори СНР не вважали за можливе скористатися пропозиціями Р. Айзнера, оскільки їхня реалізація зажадала б включення у ВВП умовно обчислених величин.

Контрольні запитання до розділу

1. Яка концепція національного багатства?
2. Перелічіть проблеми, що виникають перед укладачами балансу активів і пасивів.
3. Для чого потрібна оцінка національного багатства країни?
4. Яка класифікація активів в СНР і склад нефінансових і фінансових активів?
5. У чому відмінність концепції національного багатства від концепції національного доходу?
6. Які основні проблеми статистики національного багатства? Чому не всі пропозиції щодо вдосконалення складу та оцінки національного багатства можуть бути враховані офіційною статистикою?
7. У яких цінах повинні оцінюватися активи, що включаються в національне багатство?
8. Що таке монетарне золото?

Теми рефератів

1. Національне багатство як запорука економічного розвитку і зростання. Країни.
2. Національне багатство в системі формування екологічно збалансованого розвитку економіки.
3. Економічна оцінка природного багатства України.
4. Оцінка ефективності процесів суспільного відтворення та використання національного багатства.
5. Значення людського капіталу в структурі національного багатства.
6. Багатство, природний капітал та сталий розвиток.

Рекомендовані джерела до розділу

1. Гальків Л. І. Економічна статистика : навч. посібник / Л. І. Гальків, Н. П. Лутчин, Б. С. Москаль. – 2-ге вид. – Львів : «Новий світ-2000», 2010. – 400 с.
2. Методологічні положення щодо складання балансів активів і пасивів / Державний комітет статистики. України. – Київ, 2010.
3. Національне багатство України : монографія / за ред. С. І. Дорогунцова. – Київ : РВПС України НАН України, 2005. – 224 с.
4. The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium / The World Bank. – Washington, DC, 2018.

РОЗДІЛ 12

СТАТИСТИКА ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Після вивчення матеріалу цього розділу ви повинні вміти:

1. Знати основні положення і структуру методики «Керівництво зі статистики державних фінансів МВФ» 2014 року.
2. Вміти ідентифікувати і визначати інституційні одиниці державного сектору і сектору державного управління.
3. Знати правилами обліку потоків і запасів та особливості їх застосування.
4. Дати характеристику аналітичній основі статистики державних фінансів.

Основні терміни і поняття

- Керівництво зі статистики державних фінансів 2014 (The Government Finance Statistics Manual 2014)
- Сектор державного управління (General government sector)
- Державний сектор (Public sector)
- Потоки і запаси (Flows and stocks)

12.1. КЕРІВНИЦТВО МВФ 2014 РОКУ ЯК МІЖНАРОДНИЙ СТАНДАРТ СТАТИСТИКИ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Статистика державних фінансів (СДФ) є важливим розділом економічної статистики, тісно пов'язаної з СНР. СДФ включає визначення і класифікації, потрібні для аналізу економічних операцій сектору державного управління, і його взаємозв'язок з іншими секторами економіки. Таким чином, СДФ розширює і доповнює аналіз економіки сектора державного управління на основі даних СНР. Дані СДФ використовують як джерело інформації для складання рахунків сектору державного управління в СНР і розрахунок основних його показників.

Керівництво статистики державних фінансів 2014 року являє собою суттєво перероблене перше видання Керівництва МВФ, видане 1986-го та вдосконалене друге видання 2001 року.

Керівництво зі статистики державних фінансів 2014 (GFSM 2014) і його попередники є міжнародно визнаною системою статистичної звітності, спрямованою на надання допомоги національним органам влади у зміцненні їхнього потенціалу для розроблення податково-бюджетної політики і моніторингу фінансових змін. GFSM 2014 підтримує балансовий підхід до аналізу економічної політики, об'єднуючи акції і потоки у прозору і послідовну структуру. Статистика державних фінансів (СДФ) служить основою для аналізу державних інвестицій, яку податкові аналітики можуть використовувати для розроблення послідовного підходу до обробки нових, а часто і складних державних операцій, які створюють проблеми у фінансовій звітності та аналізі. Крім того, GFSM 2014 краще підходить для застосування в макроекономіці, оскільки вона дає вихідні дані для заходів економії уряду, інвестицій і споживання. Ця система була узгоджена із Системою національних рахунків. Не менш важливо, що ця форма є невід'ємною частиною діяльності МВФ.

GFSM 2014 забезпечує всеосяжну структуру для поетапної реалізації обліку нарахувань, а також підтримує необхідні поліпшення в побудові фіскальної статистики на основі наявних коштів для державних і загальних державних секторів та її підсекторів. Національна влада визнає потенційні переваги, які може запропонувати аналітична структура GFSM 2014 щодо більшої узгодженості з фінансовою звітністю. Про це свідчить зростаюча кількість країн, які почали представляти дані відповідно до класифікацій, агрегатів і аналітичного балансу структури СДФ для публікації в Щорічнику статистики державних фінансів і базі даних, у якій містяться докладні дані про доходи, витрати, трансакції в активах і зобов'язаннях, а також запасах активів і зобов'язань для уряду і його підсекторів.

GFSM 2014 забезпечує узгоджену систематичну основу для звітності та аналізу державних фінансів. У порівнянні з GFSM 1986, GFSM 2014 і його попередник, GFSM 2001 є важливим кроком уперед, оскільки він об'єднує потоки і запаси через баланси й усуває асиметрію класифікації. Крім того, він переносить акцент на облік і звітність за методом нарахування (при збереженні інформа-

ції на касовій основі) і підкреслює економічно значущі фіскальні показники.

GFSM 2014 гармонізує систему, яка використовується для звітності за бюджетною статистикою з іншими макроекономічними статистичними системами, передусім з національними рахунками (СНР 2008) і, отже, також з Європейською системою рахунків 2010 року (2010 ESA). Таким чином, GFSM 2014 формалізує і стандартизує зміни в бюджетній статистиці. Крім того, фіскальний облік і звітність більше пристосований до практики приватного сектору (Звіт про прибутки і збитки, балансовий звіт і касовий звіт). Зокрема, набір чітко визначених взаємозв'язків між потоками і запасами, представлений в інтегрованих балансових таблицях. Зокрема, структура погоджує баланси уряду з потоками, отриманими від урядових операцій та інших економічних потоків.

Ключовою особливістю GFSM 2014 була її відмінність між операціями та іншими економічними потоками, Угоди відображують усі обмінні операції, які відбуваються за взаємною згодою. Взаємне угода не означає, що угоди повинні бути укладені добровільно (сплата податків розглядається як угода, незважаючи на обов'язковість). Крім того, операції охоплюють грошові обміни і натуральну діяльність (наприклад, отримання товарних грантів, а також негрошових винагород). Інші економічні потоки є результатом подій, які впливають на вартість нефінансових активів, фінансових активів і зобов'язань. Ці потоки можуть відображати зміни цін (включаючи зміни обмінного курсу) або зміни обсягу через одноразові події (таких як стихійні лиха та ін.).

В ідеалі трансакції та інші економічні потоки повинні реєструватися за принципом нарахування. Це означає, що країни реєструють ці потоки, коли економічні наслідки, пов'язані з подією, відбуваються або коли майбутні наслідки можуть бути оцінені. Таким чином, вони фіксують витрати, коли уряд використовує ресурси. Зазвичай цей запис буде, коли уряд бере на себе зобов'язання оплачувати ці ресурси (наприклад, коли товари, поставлені за контрактом, надають відповідно до умов контракту), а не коли вони фактично оплачують ресурси. Зобов'язання платити відрізняється від зобов'язання, яке виникає при підписанні контрактів, розміщенні замовлень і т. п.

Аналогічним чином, у принципі, виручку треба реєструвати при обміні зобов'язань перед урядом, а не під час оплати. Однак існують

труднощі з визначенням доходів за методом нарахування, особливо при визначенні того, коли діяльність породжує податкові зобов'язання. На практиці уряд зазвичай реєструє податкові зобов'язання на момент оцінки. Уряд також реєструє операції з нефінансовими активами, фінансовими активами і зобов'язаннями в момент зміни активів і зобов'язань за зобов'язаннями. Інші економічні потоки виникають, коли економічний актив (або зобов'язання) створюється, погашається чи трансформується.

GFSM 2014 підвищує повноту фіскальних даних за допомогою звітності за методом нарахування, дозволяє виявляти неузгодженості даних і тим самим зміцнювати фіскальну прозорість. Водночас слід підкреслити, що система GFSM 2014 продовжує визнавати важливість моніторингу потоків грошових коштів і вирішальну роль, яку вони відіграють у фіскальному аналізі.

12.2. СЕКТОР ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ І ДЕРЖАВНИЙ СЕКТОР У СТАТИСТИЦІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Систему показників СДФ повинні розробляти для сектору державного управління і для державного сектору, а також для підсекторів сектору державного управління. Визначення обсягу цих секторів і підсекторів є важливим елементом методології СДФ.

Сектор державного управління. Визначення сектору державного управління СДФ повністю збігається з визначенням цього сектору з СНР 1993 і СНР 2008. Іншими словами, цей сектор охоплює органи державного управління, утворені в результаті політичних процесів, які володіють законодавчою, судовою або виконавчою владою в межах визначеної території. Основними економічними функціями органів державного управління є: а) забезпечення суспільства товарами і послугами на неринковій основі для спільного та індивідуального використання; б) перерозподіл доходів і цінностей для реалізації цілей соціальної політики.

Важливою характеристикою органів державного управління є те, що вони фінансують свою діяльність головним чином за рахунок по-

датків та інших перезподільних платежів, хоча в певний період вони також можуть фінансувати свою діяльність за рахунок доходів від власності і запозиченого від надання в оренду майна та ін.

Друга важлива характеристика сектору державного управління полягає в тому, що він складається з інституційних одиниць, тобто структур, які можуть від свого імені володіти активами, приймати зобов'язання, займатися економічною діяльністю і вести операції з іншими одиницями. Інституційна одиниця веде повний набір рахунків, включаючи баланс активів і пасивів. Інституційні одиниці, які становлять сектор державного управління (іменовані СДФ одиницями сектору державного управління), включають органи державного управління (державні одиниці), які виконують функції державного управління в ролі основного виду діяльності, неринкові некомерційні організації (НКО), які є з правового погляду недержавними структурами і їх контролює і фінансує держава, і вони проводять державну політику. НКО цього типу можуть займатися науковими дослідженнями і розробками або розробленням нормативів у таких сферах, як охорона здоров'я, освіта, забезпечення безпеки, охорона навколишнього середовища, фінанси і облік.

Особливий вид державних одиниць, які підлягають включенню в сектор державного управління, представляють фонди соціального забезпечення. Інституційні одиниці, які входять до сектору державного управління, є резидентами даної країни. Вони можуть здійснювати деякі операції з нерезидентами; визначення резидентів і нерезидентів, які використовуються в СДФ. Не включаються в сектор державного управління державні корпорації і квазікорпорації, навіть якщо вони повністю належать органам державного управління і ними контролюються. Квазікорпорації не є корпораціями з правового погляду, функціонують як корпорації, ведуть повний бухгалтерський звіт, включаючи баланс активів і пасивів (наприклад державні унітарні підприємства є державними квазікорпораціями).

Інституційні одиниці, які включають у сектор державного управління, в основному зайняті наданням неринкових послуг, однак інколи вони можуть мати у своєму складі підрозділи, які називаються в СНР і СДФ закладами, які продають свою продукцію за економічно значущими цінами (наприклад, міський платний басейн або державне видавництво, яке продає свої публікації за ринковими цінами).

Економічно значущі ціни – це ціни, які виявляють значний вплив на обсяг продукції, який виробники готові поставити. Ціна не є економічно значущою, якщо вона не є кількісно значущою щодо впливу на пропозицію і попит. Таким чином, інституційна одиниця, яка входить у сектор державного управління, може складатися з неринкового і ринкового закладів. Зазначимо, що неринкові заклади органів державного управління можуть реалізовувати деякі товари і послуги, які не характерні для основної діяльності державних закладів. Такі продажі називають випадковими, незалежно від того, чи реалізуються товари і послуги за економічно значущими цінами, чи ні. Випадкові продажі можуть бути результатом вторинної діяльності закладів. Прикладом випадкових продаж можуть бути продажі листівок і репродукцій музеями, плата за квитки в музеї, парки і культурно-просвітницькі заклади, якщо вони не розглядаються як квазікорпорації. Випадкові продажі трактують як особливу статтю доходів, окрему від статті, на якій реєструють продажі товарів і послуг ринковими закладами.

Зазначимо, що деякі державні одиниці в основному обслуговують інші державні одиниці (наприклад урядові друкарні, автобази, інформаційні центри і т. д.). Якщо вони не підпадають під визначення державної квазікорпорації, їх розглядають як частину тих державних одиниць, які їх контролюють, а їхні доходи від продажу товарів і послуг розглядають як доходи контролюючої їх одиниці. Коли державна одиниця частково або повністю продає свою продукцію, можуть виникати питання про віднесення її до сектору державного управління чи до класу державних корпорацій (квазікорпорацій). Якщо державна одиниця продає більшу частину своєї продукції за економічно значущими цінами, вона повинна бути віднесена до класу державних корпорацій або квазікорпорацій.

Сектор державного управління відповідно до положення СДФ повинен бути поділений на такі підсектори: 1) центральні органи управління; 2) регіональні органи управління; 3) місцеві органи управління.

Фонди соціального забезпечення можуть бути виділені як окремий підсектор сектору державного управління. Однак можливий і такий підхід, за якого фонди соціального забезпечення відносять до відповідного рівня державного управління (за умови, що ними керу-

ють ці фонди), у цьому разі фонди класифікують у складі згаданих вище трьох підсекторів.

Державний сектор. Ширшим поняттям в СДФ є державний сектор. Він охоплює сектор державного управління і всі державні корпорації та квазікорпорації. Як вище зазначено, державні корпорації і квазікорпорації класифікують в СНР у складі сектору нефінансових корпорацій або сектору фінансових корпорацій залежно від виду діяльності цих структур. Водночас державні корпорації і квазікорпорації включені в державний сектор для того, щоб урахувати вплив їхньої діяльності на податкову і бюджетну політику.

12.3. ПРАВИЛА ОБЛІКУ ПОТОКІВ І ЗАПАСІВ

Правила обліку потоків і запасів в СДФ практично збігаються з правилами обліку в СНР. Для відображення потоків використовують звіт за принципом подвійного запису. Іншими словами, кожний потік відображається двома записами однакової вартості за кредитом і за дебетом. У співвідношенні активів і пасивів основне правило звіту полягає в забезпеченні такої тотожності: загальна вартість усіх активів дорівнює загальній вартості зобов'язань плюс чиста вартість капіталу (чиста вартість активів).

Час відображення потоків в обліку. В СДФ рекомендований облік операцій на основі методу нарахування. Іншими словами, потоки повинні відображатися на момент створення, перетворення, обміну, передаванням чи зникнення вартості. Це означає, що операції відображаються в обліку за той період, коли вони відбуваються, незалежно від того, чи були отримані, чи виплачені гроші. У загальному варіанті момент, до якого відносять події, – це момент переходу прав власності на товари, надання послуг, виникнення зобов'язань з виплати податків, виникнення вимог щодо виплати соціальної допомоги або інших економічних потоків. Водночас облік на касовій основі обмежений відображенням грошово-кредитних операцій.

Застосування на практиці обліку на основі методу нарахування потребує відомої гнучкості. Так, при визначенні доходів від податків

і відрахувань на соціальне страхування повинні бути зареєстровані тільки ті податки і відрахування, які підтверджені виконаними обчисленнями податку і податковими деклараціями, митними деклараціями та іншими аналогічними документами.

Вартісна оцінка. Вартість усіх потоків і запасів повинна визначатися на основі сум, за які товари, послуги, активи (крім грошових коштів) і робоча сила фактично обмінюються або може обмінюватися на гроші. Така вартість називається поточною ринковою ціною. Вартість потоків повинна оцінюватись за цінами на дати їх відображення в обліку за методом нарахування. Вартість запасів визначається в цінах на дату складання балансу активів і пасивів як важливого елементу СДФ. Якщо державна одиниця продає актив за ціною, яка вища або нижча від ринкової, то цей актив повинен бути оцінений за ринковою ціною, а різниця повинна бути відображена як трансфер. Така ситуація може виникнути у процесі приватизації державного майна. Вартість операцій у натуральній формі (бартер та ін.) повинна бути визначена з допомогою ринкових цін на аналогічні товари або якщо вони відсутні за собівартістю. Аналогічний підхід повинен бути застосований щодо оцінки запасів.

Консолідація. В СДФ дані, представлені за групами одиниць, повинні бути консолідованими. Консолідація означає виключення всіх операцій і дебіторсько-кредиторських відношень між консолідуючими одиницями.

12.4. АНАЛІТИЧНА ОСНОВА СТАТИСТИКИ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Аналітична основа СДФ складається з таких чотирьох компонентів; 1) звіт про операції органів державного управління; 2) звіт про джерела використання грошових коштів; 3) звіт про інші економічні потоки; 4) баланс активів і пасивів.

Звіт операцій органів державного управління. Центральним елементом аналітичної системи СДФ є звіт операцій органів державного управління. У загальному операції являють собою основну частину

діяльності з реалізації податково-бюджетної політики. Операції у звіті класифікують таким чином, щоб показати вплив податково-бюджетної політики на чисту вартість капіталу (чисту вартість активів) сектору державного управління. Схему звіту відобразимо *табл. 12.1.*

Таблиця 12.1

Звіт операцій органів державного управління

Операції, які впливають на чисту вартість активів
<i>Прибутки</i> Податки Відрахування на соціальне страхування Гранти Інші доходи
<i>Витрати</i> Оплата праці Використання товарів і послуг Споживання основного капіталу Відсотки Субсидії Гранти Соціальна допомога Інші витрати
Чисте / валове операційне сальдо
Операції з нефінансовими активами
Чисте придбання нефінансових активів Основні фонди Зміна запасів матеріальних оборотних коштів Цінності
Невироблені активи
Чисте кредитування / чисте запозичення
Операції з фінансовими активами і зобов'язаннями (фінансування)
<i>Чисте придбання фінансових активів</i> Вітчизняних Зарубіжних
<i>Чисте прийняття зобов'язань</i> Вітчизняних Зарубіжних

Доходи являють собою збільшення чистої вартості активів сектору державного управління в результаті операцій. Основними

джерелами доходів є: податки та інші обов'язкові трансферти, прибутки від власності, продажі товарів і послуг, добровільні трансферти. Податки групують у такі категорії: податки і доходи, прибуток і приріст капіталу, податки на фонд заробітної плати і робочу силу; податки на власність; податки на товари і послуги; податки на міжнародну торгівлю; інші податки. Повернення податків ураховується як негативні податки. Відрахування на соціальне страхування є фактичним або умовним вирахуванням надходження від роботодавців, виконаних від імені їхніх працівників або від самостійно зайнятих чи незайнятих осіб, які виконують їх від свого імені. Внески в пенсійні фонди розглядають як операції із прийняття зобов'язань і їх не реєструють у цьому розділі.

Гранти являють собою необов'язкові трансферти, отримані державними одиницями від закордонних урядів або міжнародних організацій, а також від інших рівнів (підсекторів) державного управління. Гранти можуть бути поточні і капітальні, вони можуть надходити як у грошовій, так і в натуральній формах. Гранти класифікують за типами одиниць, які представлені грантом, а потім залежно від того, чи є грант поточним чи капітальним. Інші доходи включають доходи від власності продажів товарів і послуг та інші доходи. Доходи від власності включають відсотки, дивіденди і ренту. Продажі товарів і послуг здійснюють ринкові заклади державних структур, а також частково неринкові заклади; за цією статтею також відображаються умовно вирахування продажів (бартерні операції та інше), адміністративні збори.

Інші доходи (елемент інших доходів) включають штрафи, пені, виплати в результаті судових рішень, добровільні трансферти (крім грантів), продажі товарів, які були в користуванні, включаючи продаж військових товарів, а також деякі інші надходження (надходження компенсацій від страхових компаній та ін.).

В СДФ передбачена більш детальна класифікація доходів (ніж та, яка описана вище); у ній проводять чіткіше розмежування між різними типами доходів залежно від їхнього економічного змісту; наприклад доходи від продажу товарів і послуг, відокремлених від трансфертів; гранти поділяють на капітальні і поточні.

Витрати – це зменшення чистої вартості активів у результаті операцій. Далі наведено пояснення до основних категорій витрат.

Оплата праці охоплює заробітну плату і відрахування на соціальне страхування. Заробітна плата включає всі виплати державним службовцям (крім соціальних відрахувань). Вона включає платежі у грошовій і натуральній формах. Відрахування на соціальне страхування – це фактично або умовне вирахування платежу одиницями сектору державного управління на цілі соціального страхування. Використання товарів і послуг – за цією статтею відображають використання товарів і послуг для виробництва ринкових і неринкових товарів і послуг. Споживання основного капіталу – це зменшення за звітний період вартості основних засобів, які належать одиницям сектору державного управління і використані ними, у результаті фізичного зносу, звичайного старіння і випадкового пошкодження. Споживання основного капіталу визначається для всіх матеріальних і нематеріальних основних фондів.

Відсотки являють собою суми, які належать до виплати одиницями сектору державного управління, які приймають обов'язки за депозитами, цінними паперами (крім акцій), позики, а також кредиторською заборгованістю. Загальну суму відсотків до виплати поділяють на відсотки, які виплачені нерезидентам; відсотки, виплачені резидентам (крім сектору державного управління), і відсотки, виплачені іншим одиницям сектору державного управління.

Субсидії – це поточні безповоротні платежі підприємствам, здійснені державними одиницями виходячи з рівня виконаної діяльності підприємств або кількості їхньої вартості товарів і послуг, які вони здійснюють, продають, експортують або імпортують.

Гранти – це необов'язкові поточні або капітальні трансферти від однієї державної одиниці іншій, урядам закордонних держав або міжнародним організаціям. Гранти класифікують за типом інституційних одиниць, які отримують грант, а потім залежно від того, чи є грант поточним або капітальним.

Соціальна допомога визначається як поточні трансфери у грошовій або натуральній формі з метою захисту населення або окремих груп населення від різних соціальних ризиків. Соціальна допомога включає допомогу із соціального забезпечення (допомога у зв'язку з хворобою, у зв'язку з вагітністю і пологами, допомога сім'ям із дітьми, допомога у зв'язку з безробіттям, пенсії по старості та ін.); виплата соціальної допомоги (це ті ж виплати, що і допомога із соціального

забезпечення, але здійснена поза програмою соціального страхування); соціальні допомоги роботодавців. Інші витрати охоплюють витрати, які пов'язані із власністю, крім відсотків (дивіденди та вирахування з прибутку квазікорпорацій, виплата прибутку від власності, тимчасових власників страхових полісів, рента), та інші витрати, поділені на інші поточні витрати (наприклад, штрафи, пені, компенсації за травми і збитки, стипендії на навчання, закупівлю товарів у ринкових виробників з метою передання їх домашнім господарствам для кінцевого споживання та ін.), інші капітальні витрати (наприклад, капітальні трансферти ринковим підприємствам з метою фінансування капіталовкладень, списання боргу за взаємною домовленістю, покриття збитків накопичених протягом двох і більше років та ін.).

Описані вище статті витрат є збільшеними частинами економічної класифікації витрат. У ній відбуваються такі важливі розмежування: 1) між операціями у грошовій і натуральній формах; 2) між поточними і капітальними потоками (щодо грантів); 3) між грантами, наданими іноземними урядами, міжнародними організаціями та іншими підсекторами сектору державного управління; 4) між грантами та іншими добровільними трансфертами; 5) між виплатами резидентам і нерезидентам (щодо відсотків і грантів); 6) між виплатами державним і приватним корпораціям (щодо субсидій); 7) між різними типами соціальних виплат; 8) між виплатами прибутків від власності (крім відсотків) та іншими витратами.

Крім того, в СДФ передбачена Класифікація функцій органів державного управління – функціональна класифікація витрат, яка забезпечує класифікацію витрат органів державного управління на виконання різноманітних функцій. Далі представлено 10 категорій першого рівня.

Класифікація витрат за функціями органів державного управління:

1. Загальнодержавні функції
2. Оборона
3. Громадський порядок, безпека і судова влада
4. Економічна діяльність
5. Охорона навколишнього природного середовища
6. Житлові та комунальні послуги
7. Охорона здоров'я

8. Духовний і фізичний розвиток
9. Освіта
10. Соціальний захист і соціальне забезпечення.

У розділі звіту операцій органів державного управління «Чисте придбання нефінансових активів» реєструють зміни запасів нефінансових активів у результаті їх купівлі, вибуття і споживання основного капіталу. В СДФ рекомендується реєструвати зміни нефінансових активів окремо за вказаними статтями (крім змін запасів матеріальних оборотних коштів). Придбання нефінансових активів може відбуватися шляхом купівлі, бартеру, оплати в натуральній формі або капітального трансферу, а також у результаті будівництва господарським способом. У розділі звіту операцій органів державного управління «Операції із фінансовими активами і зобов'язаннями» ці операції реєструють окремо за кожною категорією фінансових активів і зобов'язань як чисте придбання фінансових активів і як чисте прийняття зобов'язань.

Дані звіту операцій органів державного управління дозволяють отримати низку важливих аналітичних показників. Одним із таких показників (розрахованих як балансуєча стаття) є чисте / валове операційне сальдо, яке дорівнює різниці між доходами і витратами. Це сальдо показує зміни чистої вартості активів сектору державного управління в результаті економічних операцій. Валове сальдо (на відміну від чистого) визначається до вирахування основного капіталу. Цей показник важливий для аналізу поточної стійкості операцій органів державного управління і ефективності заходів державної політики. Друга важлива балансуєча стаття звіту операцій органів державного управління – чисте кредитування / чисте запозичення. Це сальдо визначають як різницю між операційним сальдо і чистим придбанням нефінансових активів. Воно також дорівнює чистому придбанням фінансових активів за вирахуванням чистого прийняття зобов'язань. Цей показник важливий для аналізу впливу діяльності органів державного управління на решту економіки.

В СДФ передбачено низку інших аналітичних показників, більшість із яких впливають із звіту операцій органів державного управління: 1) спільне бюджетне сальдо (чисте кредитування / чисте запозичення, скореговане за рахунок перегрупування операцій із фінансовими активами і зобов'язаннями, які проводять у цілях

державної політики); 2) первинне операційне сальдо (чисте операційне сальдо плюс відсоткові витрати); 3) податково-бюджетний тягар (податкові доходи плюс обов'язкові відрахування на соціальне страхування у відсотках до ВВП); 4) сукупні витрати (витрати плюс чисте придбання нефінансових активів); 5) склад сукупних видатків; 6) витрати органів державного управління на кінцеве споживання (оплата праці плюс використання товарів і послуг плюс споживання основного капіталу мінус продажі товарів і послуг плюс купівлі товарів для прямого передання домашнім господарствам); 8) валові інвестиції (придбання мінус вибуття нефінансових активів).

Звіт про джерела і використання грошових коштів. У звіті про джерела і використання грошових коштів, який є важливим елементом аналітичної основи СДФ, відображають надходження і виплати грошових коштів з використанням класифікації, яка аналогічна класифікації, застосованій у звіті операцій органів державного управління. Звіт про джерела і використання грошових коштів складають на основі застосування касового методу обліку. Важливим аналітичним показником цього звіту є профіцит / дефіцит грошових коштів, який характеризує чистий прибуток грошових коштів від операцій органів державного управління мінус вплив грошових коштів у результаті чистого придбання нефінансових активів. Схему звіту наведено в табл. 12.2.

Таблиця 12.2

Звіт про джерела і використання грошових коштів

Потоки грошових коштів від операційної діяльності
<i>Грошові надходження від операційної діяльності</i>
Податки
Відрахування на соціальне страхування
Гранти
Інші надходження
<i>Грошові виплати у зв'язку з операційною діяльністю</i>
Оплата праці
Купівля товарів та послуг
Відсотки
Субсидії
Гранти
Соціальна допомога
Інші виплати
Чистий приплив грошових коштів від операційної діяльності

Закінчення табл. 12.2

Потоки грошових коштів від інвестицій у нефінансові активи
<i>Продаж нефінансових активів</i>
Основні засоби
Стратегічні запаси
Цінності
Невироблені активи
Чистий вплив грошових коштів від інвестицій в нефінансові активи
Грошовий профіцит / дефіцит
Потоки грошових коштів від фінансової діяльності
<i>Чисте придбання фінансових активів (крім готівкових коштів)</i>
Вітчизняних
Зарубіжних
<i>Чисте прийняття зобов'язань</i>
Вітчизняних
Зарубіжних
Чистий приплив коштів від фінансової діяльності
Чиста зміна запасів грошових коштів

Звіт про інші економічні потоки. Ще один компонент аналітичної системи СДФ – звіт про інші економічні потоки – відображено *табл. 12.3.*

Таблиця 12.3

Звіт про інші економічні потоки

Зміни в чистій вартості капіталу в результаті інших економічних потоків
<i>Нефінансові активи</i>
Холдинговий прибуток
Інші зміни в обсязі активів
<i>Фінансові активи</i>
Холдинговий прибуток
Інші зміни в обсязі активів
<i>Зобов'язання</i>
Холдинговий прибуток
Інші зміни в обсязі зобов'язань

У цьому звіті реєструють зміни нефінансових активів, фінансових активів і зобов'язань, які представляють зміни цін (холдинговий прибуток чи збиток) та інші зміни обсягів активів і зобов'язань, тобто зміни в обсязі активів, які не є результатом економічних операцій.

Баланс активів і пасивів. У балансі активів і пасивів, який є ще одним важливим компонентом аналітичної системи СДФ, відображають запаси активів і зобов'язань, а також чисту вартість активів (капіталу) сектору державного управління на ту чи іншу дату. Схематично баланс активів і пасивів може бути представлено в табл. 12.4.

Таблиця 12.4

Баланс активів і пасивів

Активи	Баланс на початок року	Баланс на кінець року	Зобов'язання і чиста вартість капіталу	Баланс на початок року	Баланс на кінець року
Нефінансові активи Фінансові активи			Зобов'язання Чиста вартість капіталу		
Усього активів			Усього зобов'язань і чистої вартості капіталу		

Зміни в чистій вартості активів (капіталу) є важливим показником ступеня стійкості діяльності в податково-бюджетній сфері. Іншими важливими показниками балансу активів і пасивів є: 1) чиста позиція за вартістю фінансового майна (сукупний запас фінансових активів за вирахуванням зобов'язань); 2) валова позиція за боргом (запас усіх зобов'язань, крім акцій та інших видів участі в капіталі та похідних фінансових інструментів). Нарешті, СДФ включає опис боргових операцій органів державного управління; наприклад, операції із виплати відсотків і погашення основного боргу, прийняття боргу, коли органи державного управління надають гарантії за борговими зобов'язаннями, прийнятими на себе іншими одиницями, платежі і погашення боргу, виконані від імені інших одиниць, пробачення боргу, реконструкція і переоформлення боргу, списання боргу, обмін боргу на акції, анулювання боргу.

Контрольні запитання до розділу

1. У чому полягає різниця між сектором державного управління і державним сектором?
2. Які основні функції інституційних одиниць, які входять у сектор державного управління?
3. Назвіть основні елементи аналітичної системи статистики державних фінансів.
4. У чому полягає різниця між реєстрацією операцій сектору державного управління на касовій основі і на основі нарахувань?
5. У чому полягає визначення доходів і витрат у статистиці державних фінансів?
6. У чому полягає різниця між економічними і функціональними класифікаціями витрат у статистиці державних фінансів?
7. Назвіть найбільш важливі показники статистики державних фінансів.

Теми рефератів

1. Правові й організаційні засади державних фінансів.
2. Державні фінанси України: перспективи реформ.
3. Особливості державних фінансів у перехідній економіці.
4. Система фінансування видатків на охорону здоров'я.
5. Фінансове забезпечення освіти, науки і культури.

Рекомендовані джерела до розділу

1. Класифікація інституційних секторів економіки України : Наказ Держстату від 03.12.2014 № 378 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Про бюджетну класифікацію : Наказ від 14.01.2011 № 11. Редакція: 29.03.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ips.ligazakon.net>.
3. Про затвердження стратегії модернізації системи бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки : Постанова Кабінету Міністрів України № 34 від 16 січня 2007 року.
4. Сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imf.org>.

5. Сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minfin.gov.ua.
6. Статистичний класифікатор органів державного управління : Наказ Держстату 16.11.2015 № 330 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Функціональна класифікація видатків та кредитування бюджету : затверджено наказом Мінфіну від 14.01.2011 № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minfin.gov.ua.
8. The Changing Wealth of Nations: Measuring Sustainable Development in the New Millennium / The World Bank. – Washington, DC, 2018.

РОЗДІЛ 13

САТЕЛІТНІ РАХУНКИ В СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ

Після вивчення матеріалу цього розділу ви повинні вміти:

1. Знати суть і значення сателітних рахунків.
2. Оволодіти принципами побудови сателітних рахунків.
3. Продемонструвати вміння побудови сателітних рахунків освіти, охорони здоров'я і соціального захисту на основі методики.
4. Знати перспективи, порядок і етапи впровадження сателітних рахунків туризму і екологічного рахунку в Україні.

Основні терміни і поняття

- Сателітні рахунки (Satellite Accounts)
- Джерела фінансування (Financing Sources)
- Фінансуючі організації (Financing Agents)
- Системи рахунків охорони здоров'я (A System of Health Accounts)
- Сателітні рахунки туризму (Tourism Satellite Accounts)
- Системи еколого-економічних рахунків (Integrated Environmental and Economic Accounts)

13.1. ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД САТЕЛІТНИХ РАХУНКІВ

СНР призначена насамперед для аналізу стану ринкової економіки і процесів, що відбуваються в ній. Однак вона не може бути універсальним інструментом, який міг би одночасно служити як цілям вимірювання динаміки основних макроекономічних показників і структури економіки, так і цілям вивчення окремих конкретних проблем з бажаним у кожному конкретному варіанті ступенем деталізації. Тому додатком до центральної структури СНР для розширення аналітичних можливостей національного рахівництва і вивчення

конкретних проблем, що викликають особливу соціальну зацікавленість, розробляють супутні (допоміжні) системи рахунків.

Супутні рахунки являють собою системи показників, які призначені для аналізу особливих напрямів, таких як навколишнє середовище, освіта, наукові дослідження, охорона здоров'я, ринок праці, туризм та ін. З одного боку, супутні рахунки, у принципі, узгоджені з центральною структурою СНР, за допомогою якої вони інтегруються з основною комплексною системою статистичної інформації, а з другого – вони пов'язані також з інформаційними системами в конкретних сферах. Тому вони сприяють як аналізові конкретних областей у рамках макроекономічних рахунків, так і узагальненню різних досліджень, що проводяться в окремих ділянках статистики. Таким чином, ці рахунки пов'язані з центральною системою, але відділені від неї.

Щодо взаємодії з центральною структурою СНР можна виділити два типи допоміжного аналізу:

- перший передбачає модифікацію класифікацій центральної структури СНР і введення додаткових елементів, які не принципово відрізняються від концепцій центральної структури. Цей тип аналізу застосовують в основному до рахунків, що належать до таких сфер, як витрати на освіту, охорону здоров'я, туризм, охорону навколишнього середовища та ін.;
- другий тип аналізу опирається в основному на концепції, альтернативні щодо концепцій СНР (наприклад різні системи еколого-економічного обліку). Він допускає зміну меж сфери виробництва, розширене трактування концепцій споживання і накопичення, підвищене охоплення активів, зміщення межі між економічними і природними явищами та ін. У ньому часто одночасно використовується кілька альтернативних концепцій. Альтернативні види аналізу можуть призвести до прямої або непрямої зміни основних агрегатів, що містяться в центральній структурі (наприклад, коли послуги домашніх господарств, вироблені для власного використання, включають до межі сфери виробництва і кінцевого споживання, при тому збільшують випуск і додану вартість).

Розмежування між супутніми рахунками і звичайними рахунками СНР або навіть іншими системами не є строго визначеним. На-

приклад, зв'язки платіжного балансу і міжнародних рахунків зі статистикою державних фінансів або розрахунків загальної факторної продуктивності можуть розглядати як сателітні рахунки.

Отже, допоміжні (сателітні) рахунки – це спеціальна структура обліку у форматі рахунків і таблиць, які відображають інформацію про конкретну галузь для отримання повного та систематизованого уявлення про неї.

13.2. САТЕЛІТНІ РАХУНКИ КЛЮЧОВИХ СЕКТОРІВ ЕКОНОМІКИ

Для економічного аналізу важливе виділення видів діяльності, які відіграють для країни ключову роль у виробництві або в зовнішньоекономічних операціях.

Так, в Україні на даний час будують сателітні рахунки для освіти, охорони здоров'я і соціального захисту.

Сателітні рахунки освіти. Допоміжні (сателітні) рахунки освіти призначені для отримання повної інформації про стан фінансування національних систем освіти на основі використання стандартних статистичних інструментів (класифікацій), адаптованих до національних умов і визначень,

Метою побудови рахунків є:

- упровадження в національну статистику практики складання допоміжних рахунків освіти як інструменту, що спеціально розроблений для оцінки використання ресурсів у галузі;
- забезпечення участі України у заповненні таблиць «Запитальника по системах освіти» (UOE) щодо фінансування системи освіти;
- документування джерел даних і методологічних підходів до здійснення розрахунків щодо розподілу та руху фінансових потоків між основними категоріями учасників національної системи освіти;
- поширення методологічних роз'яснень серед основних користувачів статистичної інформації для кращого розуміння можливостей щодо її використання для моніторингу та

оцінки діяльності системи освіти, прогнозування її фінансових потреб.

Розвиткові систем освіти, який спрямований на зростання інтелекту націй, приділяється велика увага в усьому світі. Однак цей розвиток потребує постійних фінансових витрат та їхнього обґрунтованого розподілення. Саме тому отримання більш точної інформації щодо фінансування систем освіти стає важливим елементом розроблення політики в цій галузі.

Допоміжні рахунки освіти – широко визнаний у європейській статистичній практиці метод узагальнення, опису та аналізу фінансування національних систем освіти, який використовуються для вдосконалення їхньої діяльності. Розроблення допоміжних рахунків освіти започатковане у Франції, Нідерландах, Об'єднаному Королівстві та Норвегії упродовж багатьох років і на цей час упроваджено в інших країнах Європейського Союзу. Методологія складання допоміжних рахунків освіти розроблена європейськими статистиками для забезпечення Європейської статистичної комісії зіставними індикаторами щодо фінансових потоків, спрямованих країнами в цю галузь.

Крім того, допоміжні рахунки освіти можуть використовувати і в інших нестатистичних цілях. Допоміжні рахунки освіти – це інструмент, придатний для інформування керівників у галузі освіти з таких питань: розроблення стратегії, її реалізація, ведення політичного діалогу, моніторинг та оцінка діяльності всієї системи. Передусім рахунки призначені для політиків та керівників, які можуть використовувати їх для поліпшення управління діяльністю системи освіти.

Це особливо важливо для визначення майбутніх завдань і цілей. За умови регулярного використання рахунки освіти допомагають відслідковувати тенденції витрат, що має значення для моніторингу та оцінки системи освіти. Дані рахунків освіти можуть використовувати для прогнозування фінансових потреб системи освіти країни.

Інформація цих рахунків у поєднанні з нефінансовими даними, такими як рівень охоплення населення країни освітніми програмами, кількість учнів, охоплених певними освітніми ступенями або напрямками, і рівень споживання ресурсів постачальниками освітніх послуг, дозволяє політикам ухвалювати обґрунтовані стратегічні рішення й уникнути потенційно несприятливих.

Допоміжні рахунки освіти – це стандартний набір таблиць, у яких представлені рівні аспекти національних витрат на освіту. Рахунки охоплюють усі витрати на освіту в країні, включаючи державні, приватні та донорські. Крім визначення того, скільки коштів надходить із кожного із зазначених джерел, рахунки освіти показують рух фінансових потоків від одного учасника системи освіти до іншого. Таким чином, рахунки освіти містять інформацію про джерела фінансування системи освіти, фінансуючі організації, визначають фінансові ресурси всіх постачальників освітніх послуг і показують, на здійснення яких видів діяльності й у якому обсязі постачальники використовують кошти.

Як інструменти в допоміжних рахунках освіти використовують стандартні класифікації, адаптовані до певних національних особливостей відповідно до законодавств про освіту, які призначені для визначення всіх учасників системи освіти, серед яких розрізняють такі категорії.

Джерела фінансування (FS). Це групування містить інформацію про надходження коштів до системи освіти (*табл. 13.1*). Прикладами є сектор загального державного управління, домашні господарства, роботодавці, донорські організації.

Таблиця 13.1

Джерела фінансування (Financing Sources (FS))

Код	Опис коду
FS.1	Державні кошти
FS.1.1	Кошти державного бюджету
FS.1.2	Кошти, областей та міста Києва
FS.2	Недержавні кошти
FS.2.1	Кошти роботодавців
FS.2.2	Кошти домашніх господарств
FS. 3	Увесь «інший світ»

На рівні джерел фінансування визначаються суспільні кошти (державні) – кошти сектору загального державного управління і недержавні кошти.

Фінансуючі організації (EF), або фінансові посередники. Це групування містить інформацію про категорію учасників системи

освіти, які отримують фінансові кошти від джерела і використовують їх для фінансування послуг освіти або пов'язаних з освітою (табл. 13.2).

Таблиця 13.2

Фінансуючі організації (Financing Agents, EF)

Код	Опис коду
EF.1	Державний сектор
EF.1.1	Центральний уряд
EF.1.1.1	Міністерство освіти і науки
EF.1.1.2	Міністерство внутрішніх справ
EF.1.1.3	Міністерство культури і туризму
EF.1.1.4	Міністерство оборони
EF.1.1.5	Міністерство охорони здоров'я
EF.1.1.6	Міністерство праці і соціальної політики
EF.1.1.7	Міністерство аграрної політики
EF.1.1.S	Міністерство транспорту та зв'язку
EF.U.9	Міністерство у справах сім'ї молоді та спорту
EF.1.1.10	Міністерство фінансів
EF.U.11	Інші міністерства та відомства
EF.1.2	Обласні бюджети – Місцевий уряд
EF.2	Недержавний сектор
EF.2.1	Приватні фірми та корпорації
EF.2.2	Домашні господарства
EF.3	Увесь інший світ

Це дуже важлива категорія, оскільки повноваження фінансових посередників дають їм можливість впливати на використання фінансових коштів або фактично здійснювати контроль над ними. Ця категорія містить інформацію про організацію фінансових коштів. Наприклад, якщо міністерство фінансів (джерело фінансування) розподіляє кошти міністерству освіти і науки (фінансовий посередник), то саме це відомство вирішує, як фактично отримані фінансові кошти розподілити в системі освіти. Як приклади можна навести й інші міністерства та відомства: міністерство оборони, міністерство внутрішніх справ, міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту тощо.

Центральні органи державного управління (EF.1.1) здійснюють пряме фінансування управління освітою (фактичне колективне спо-

живання) та надання послуг і супутніх товарів (підручники) у цій галузі.

Регіональні та місцеві органи управління (EF.1.2) також здійснюють пряме фінансування управління освітою та іноді відіграють більш суттєву роль, ніж центральні органи державного управління, у наданні послуг у галузі освіти та фактично можуть майже в повному обсязі фінансувати освіту певного ступеня.

Приватні фірми і корпорації (EF.2.1) здійснюють фінансування послуг та супутніх товарів освіти для своїх працівників за рахунок коштів роботодавців.

Домашні господарства (EF.2.2) здійснюють пряму оплату послуг і супутніх товарів освіти за рахунок власних доходів.

Інший світ (EF.3) здійснює фінансування послуг і товарів шляхом міжнародної допомоги.

Постачальники освітніх послуг (EP), або провайдери. Ця категорія учасників визначається кінцевими споживачами фінансових коштів системи освіти, Постачальники – це організації, які забезпечують освітні послуги. Прикладами є дошкільні заклади, загально-освітні навчальні заклади, професійно-технічні навчальні заклади, заклади вищої освіти всіх рівнів акредитації тощо. Класифікування постачальників освітніх послуг здійснюється з метою об'єднання різних інституційних одиниць у групи, які можна порівняти на міжнародному рівні. Для забезпечення такого порівняння використовують групування постачальників послуг за ступенями освіти відповідно до Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО).

Функції освіти, або види діяльності, (EC) – це види діяльності, які здійснюють постачальники освітніх послуг за рахунок отриманих коштів (табл. 13.3).

Інформація цього рівня забезпечує відповідь на питання, на здійснення яких видів діяльності (надання видів продукції) і в якому обсязі провайдери використовують кошти та про види освітніх послуг або заходів, які здійснювалися у країні. Прикладами є надання освітніх послуг і адміністративні заходи в системі освіти, а також супутні види діяльності: харчування, медичне обслуговування, перевезення школярів, постачання підручників.

Таблиця 13.3

Функції (Function (EC))

Код		Опис коду	Код СКП (CPA)
ЕС	.1	Послуги у сфері освіти	30.0
ЕС		Другорядна діяльність у межах закладів освіти	
ЕС	.2 1	Медичні послуги	S3
ЕС	.2.2	Послуги харчування	55.51
ЕС.2.3		Адміністративні послуги. Комунальні, фінансові, від- рядження, будівництво та ремонт (капітальні витрати)	75/40, 74.12.0, 60.22.0, 45.21.1
ЕС	.3	Другорядна діяльність, що пов'язана з навчанням	
ЕС	.3 1	Інвентар та обмундирування	52.41.52.43
ЕС	.3.2	Транспортні послуги	60.23.0
ЕС	.3.3	Підручники та канцелярські товари	52.47
ЕС.3.4		Фінансові послуги – трансфери населенню, стипендії, субсидії, поточні трансфери, капітальні трансфери	74.12.0

Основні категорії наведених вище класифікацій за потреби розподіляють на більш детальні підкатегорії та кодують цифровими значеннями. Наприклад, джерела фінансування можуть розподіляти на державні кошти, приватні кошти, кошти іншого світу.

Таким чином, учасники системи освіти в таблицях допоміжних рахунків освіти представлені шляхом скороченої назви класифікації, цифровим кодом, а потім повною назвою підкатегорії.

Таблиці рахунків освіти повинні відповідати стандартній методологічній структурі міжнародних класифікацій. Одночасно структура стандартних міжнародних класифікацій дозволила Україні адаптувати стандарти шляхом створення підкатегорій з урахуванням специфіки своєї системи освіти. Ці підкатегорії дозволили включити в національну систему допоміжних рахунків освіти характеристики, які є важливими для України, одночасно підтримуючи та використовуючи поняття, визначені на міжнародному рівні як стандарти. Ефективні підкатегорії відповідають таким критеріям:

- політична значимість. Створення нових підкатегорій пов'язане з додатковою роботою, тому можливість їх застосування повинна відповідати чинній політиці в системі освіти;

- стандарти. Підкатегорії повинні розроблятися відповідно до міжнародних стандартів і правил;
- гнучкість. Специфічні потреби та інтереси країни повинні підпорядковуватися загальним правилам;
- взаємовиключення. Підкатегорії повинні бути взаємовиключними та повними для того, щоб кожна операція могла бути віднесена лише до однієї з них;

Реалізація. Для підкатегорії потрібно забезпечити збір даних про витрати.

Рахунки охорони здоров'я. У частині рахунків охорони здоров'я підхід щодо першого типу рахунків упроваджено у формі Системи рахунків охорони здоров'я, розробленій Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) 2000 року. На основі керівництва ОЕСР Всесвітня організація охорони здоров'я, Всесвітній банк та Американське агентство міжнародного розвитку підготували Керівництво з розроблення Національних рахунків охорони здоров'я (НРОЗ) для країн, які розпочинають аналіз витрат на охорону здоров'я на основі сателітних рахунків.

Метою побудови рахунків є:

- упровадження в національну статистику практики складання національних рахунків охорони здоров'я як інструменту, що спеціально розроблений для оцінки використання ресурсів у галузі охорони здоров'я;
- документування джерел даних і методологічних підходів до здійснення розрахунків щодо розподілу і руху фінансових потоків між основними категоріями учасників національної системи охорони здоров'я;
- поширення методологічних роз'яснень серед основних користувачів статистичної інформації для кращого розуміння можливостей щодо її використання для моніторингу та оцінки діяльності системи охорони здоров'я, прогнозування її фінансових потреб.

У всьому світі здійснюється розвиток систем охорони здоров'я, який спрямований на поліпшення здоров'я населення і потребує додаткових витрат. Саме тому отримання більш точної інформації щодо фінансування систем охорони здоров'я стає важливим елементом розроблення політики в цій галузі. Національні рахунки охорони

здоров'я (НРОЗ) – широко визнаний у світовій практиці метод узагальнення, опису та аналізу фінансування національних систем охорони здоров'я, який важливий для вдосконалення діяльності системи охорони здоров'я. На даний час НРОЗ розробляють у більш ніж 50 країнах із високими, середніми та низькими доходами.

НРОЗ – це інструмент, спеціально розроблений для інформування керівників у галузі охорони здоров'я з таких питань: розроблення стратегії, її реалізація, ведення політичного діалогу, моніторинг та оцінка діяльності всієї системи. Перш за все рахунки призначені для політиків і керівників, які можуть використати їх для поліпшення управління діяльністю системи охорони здоров'я.

Інформація НРОЗ корисна для процесу ухвалення рішень, оскільки надає можливості для здійснення оцінки використання ресурсів у системі охорони здоров'я на поточний період, та може використовуватися для порівняльного аналізу конкретної системи охорони здоров'я із системами інших країн. Це особливо важливо для визначення майбутніх завдань і цілей. За умови регулярного використання НРОЗ допомагають відслідковувати тенденції витрат, що важливо для моніторингу та оцінки системи охорони здоров'я. Методологія НРОЗ може використовуватися для прогнозування фінансових потреб системи охорони здоров'я країни.

Інформація НРОЗ у поєднанні з нефінансовими даними, такими як рівень захворюваності та рівень споживання ресурсів постачальниками медичних послуг, дозволяє політикам ухвалювати обґрунтовані стратегічні рішення та уникнути потенційно несприятливих.

НРОЗ – це стандартний набір таблиць, у яких представлені різні аспекти національних витрат на охорону здоров'я. НРОЗ охоплюють усі витрати на охорону здоров'я в країні, включаючи державні, приватні та донорські. Крім визначення того, скільки коштів надходить із кожного з означених джерел, НРОЗ показують рух фінансових потоків від одного учасника системи охорони здоров'я до іншого. Таким чином, НРОЗ відповідають на питання про джерела фінансування охорони здоров'я, фінансуючі організації, визначають фінансові кошти всіх провайдерів медичних послуг і показують, на надання яких видів медичних послуг і в якому обсязі провайдери використовують кошти. Як інструменти у НРОЗ використовують стандартні класифікації (табл. 13.4), які призначені для визначення всіх учасників системи охорони здоров'я.

Таблиця 13.4

Джерела фінансування (Міжнародна класифікація НРОЗ)

Код НРОЗ	Опис коду (міжнародна категорія)	Опис коду (переклад)	Опис коду (українська відповідність)
FS.1	Public Funds	Суспільні кошти	Державні кошти
FS.1.1	Territorial government funds	Кошти територіального уряду	Не використано
FS. 1.1.1	Central government revenues (reflects allocations in central budget for all ministries and state agencies)	Кошти центрального уряду (відображає розподіл коштів державного бюджету для всіх міністерств і державних відомств)	Кошти державного бюджету
FS.1.1.2	Regional and city government budget revenue, including rayon and local budgets revenue	Надходження обласних бюджетів, включаючи районні і місцеві бюджети)	Кошти місцевих бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва і Севастополя
FS.2	Private Funds	Недержавні кошти	Недержавні кошти
FS.2.1	Employer funds	Кошти роботодавців	Кошти роботодавців
FS.2.2	Household funds	Кошти домашніх господарств	Кошти домашніх господарств
FS.2.3	Non-profit institutions serving households	Кошти неурядових організацій, що обслуговують домогосподарства	Кошти неурядових організацій, що обслуговують домогосподарства
FS.2.9	Other private funds	Інші приватні кошти	Інші приватні кошти
FS. 3	Rest of the World	Увесь інший світ	Увесь інший світ
FS.3.1	GFATM	Глобальний фонд зі СНІДу, туберкульозу і малярії	Глобальний фонд зі СНІДу, туберкульозу і малярії
FS.3.8	Other donors	Інші донори	Інші донори
FS.3.9	Other Rest of the world	Решта іншого світу	Решта іншого світу

Отже, серед джерел фінансування розрізняють такі категорії:

- *джерела фінансування (FS)*. Це групування відповідає на питання про надходження коштів до системи охорони здоров'я. Прикладами є сектор загального державного управління,

домашні господарства, роботодавці, донорські організації. На рівні джерел фінансування визначаються суспільні кошти (державні) – кошти сектору загального державного управління та недержавні кошти;

- *фінансуючі організації (НФ)*, або *фінансові посередники*. Це групування відповідає на питання про категорію учасників системи охорони здоров'я, які отримують фінансові кошти від джерела і використовують їх для фінансування послуг, товарів медичного призначення та заходів. Це дуже важлива категорія, оскільки повноваження фінансових посередників дають їм можливість впливати на використання фінансових коштів або фактично здійснювати контроль над ними. Ця категорія відповідає на питання про організацію фінансових коштів. Наприклад, якщо міністерство фінансів (джерело фінансування) розподіляє кошти міністерству охорони здоров'я (фінансовий посередник), саме це відомство вирішує, як фактично отримані фінансові кошти розподілити в системі охорони здоров'я. Як приклади можна навести й інші міністерства та відомства: міністерство оборони, міністерство внутрішніх справ, міністерство освіти тощо.

Центральні органи державного управління (НФ.1.1.1) здійснюють пряме фінансування управління охороною здоров'я (фактичне колективне споживання) та надання послуг і товарів у цій галузі (соціальні трансферти в натуральній формі). Крім того, цей підсектор сплачує трансферти іншим секторам (підсекторам) на цілі фінансування охорони здоров'я (зокрема фондам соціального страхування).

Регіональні та місцеві органи управління (НФ.1.1.2) також здійснюють пряме фінансування управління охороною здоров'я і відіграють більш суттєву роль, ніж центральні органи державного управління в наданні послуг і товарів у галузі охорони здоров'я (соціальні трансферти в натуральній формі).

Фонди соціального страхування (НФ.1.2) відіграють проміжну роль у фінансуванні витрат на охорону здоров'я. Вони здійснюють значні прямі витрати на фінансування охорони здоров'я шляхом відшкодування витрат домашніх господарств або прямого надання послуг та товарів з охорони здоров'я, що придбані в ринкових виробників. Крім того, вони здійснюють витрати на управління своєю

діяльністю, яку також відносять до фактичного колективного споживання. Поряд із цим, витрати цього сектору за рахунок власних ресурсів незначні (лише відсоток від розміщення грошових коштів).

Організації недержавного страхування (крім соціального страхування, НФ.2.2) здійснюють різні види недержавного страхування, пов'язаного з охороною здоров'я. Їхні ресурси формують за рахунок страхових премій і доходу від інвестування страхових резервів.

Домашні господарства (НФ.2.3) здійснюють пряму оплату послуг і товарів охорони здоров'я за рахунок власних доходів.

Некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства (НФ.2.4), забезпечують надання послуг і товарів охорони здоров'я для домашніх господарств на безоплатній основі за рахунок коштів, що надійшли до них у формі внесків. Їхні ресурси формують за рахунок трансфертів від домашніх господарств, підприємств, держави та іншого світу (міжнародні донори).

Приватні фірми та корпорації (НФ.2.5) здійснюють фінансування послуг і товарів з охорони здоров'я для своїх працівників за рахунок коштів роботодавців. Сюди не включають відрахування роботодавців на соціальне страхування, оскільки вони вважаються частиною доходу домашніх господарств (оплата праці).

Інший світ (НФ.3) здійснює фінансування послуг і товарів з охорони здоров'я шляхом міжнародної допомоги;

Постачальники медичних послуг (НР), або провайдери. Ця категорія учасників визначається кінцевими споживачами фінансових коштів системи охорони здоров'я. Постачальники — це організації, які забезпечують медичні послуги. Прикладами є державні або приватні лікарні, поліклініки, пункти медичної допомоги. Класифікація постачальників медичних послуг і товарів в охороні здоров'я створена з метою об'єднання різних інституційних одиниць у порівнянні на міжнародному рівні групи зокрема:

НР.1 – стаціонарні лікувальні заклади;

НР.2 – заклади, що надають послуги із сестринського догляду та проживання;

НР.3 – постачальники амбулаторно-поліклінічних послуг;

НР.4 – роздрібний продаж та інші постачальники медичних товарів;

НР.5 – заклади, що забезпечують реалізацію державних програм та керування ними;

НР.6 – заклади державного управління охороною здоров'я та організації страхування з охорони здоров'я;

НР.7 – інші галузі економіки;

НР.8 – установи, що надають послуги, пов'язані з охороною здоров'я;

НР – інший світ.

Функції охорони здоров'я (НС) – це послуги і заходи, які забезпечують постачальники медичних послуг за рахунок отриманих коштів. Інформація цього рівня забезпечує відповідь на питання про види медичних послуг або заходів, які здійснювалися у країні. Прикладами є лікарняна допомога, амбулаторна допомога, медичні товари, профілактичні заходи та адміністративні заходи в системі охорони здоров'я. Розрізняють індивідуальні послуги і товари в охороні здоров'я (НС.1–НС.5), колективні послуги охорони здоров'я, діяльність, пов'язану з охороною здоров'я (НС.R).

Основні категорії наведених вище класифікацій за потреби розподіляють на більш детальні підкатегорії та кодують цифровими значеннями. Наприклад, джерела фінансування можуть розподілятися на державні кошти, приватні кошти, кошти іншого світу.

Таким чином, учасники системи охорони здоров'я в таблицях НРОЗ представлені шляхом скороченої назви класифікації, цифровим кодом, а потім повною назвою підкатегорії.

Таблиці НРОЗ повинні відповідати стандартній методологічній структурі міжнародних класифікацій. Одночасно структура стандартних міжнародних класифікацій дозволила Україні адаптувати стандарти шляхом створення підкатегорій з урахуванням специфіки своєї системи охорони здоров'я. Ці підкатегорії дозволили включити в національну систему НРОЗ характеристики, які є важливими для України, одночасно підтримуючи та використовуючи поняття, визначені на міжнародному рівні як стандарти.

Рахунки соціального захисту. Допоміжні рахунки соціального захисту – широко визнаний у європейській статистичній практиці метод узагальнення, опису та аналізу фінансування національних систем соціального захисту, який є важливим для удосконалення їхньої діяльності. Розроблення допоміжних рахунків соціального захисту на даний час здійснюється в усіх країнах Європейського Союзу. Методологія складання допоміжних рахунків соціального захисту

розроблена європейськими статистиками для забезпечення Європейської статистичної комісії зіставними індикаторами щодо фінансових потоків, спрямованих країнами в цю галузь.

Актуальність розроблення методології побудови допоміжних рахунків соціального захисту в Україні пов'язана з тим, що розвиток державної статистики передбачає гармонізацію національної системи показників з міжнародними стандартами на рівні, рекомендованому для статистичних служб країн – кандидатів на членство в Європейському Союзі. У цьому контексті стратегічним пріоритетним напрямом діяльності Євростату в соціальній статистиці є систематизація та формування агрегованої інформації у формі соціальних рахунків охорони здоров'я, освіти, туризму, соціального захисту, науки і досліджень. На прикладі рахунку соціального захисту доведено значні аналітичні можливості допоміжних соціальних рахунків, які дозволяють простежити за тим, як використовуються ресурси відповідної галузі, вивчити моделі розподілу ресурсів, оцінити ефективність точного використання ресурсів тощо.

Європейська система інтегрованої статистики соціального захисту (міжнародна абревіатура – ESSPROS) була розроблена наприкінці 1970-х років Євростатом разом із представниками держав – членів Європейського Союзу як відповідь на потребу отримати певний інструмент для статистичного спостереження за соціальним захистом у країнах – членах ЄС.

ESSPROS є інтегрованою системою статистики соціального захисту, надає послідовне порівняння між європейськими країнами видів соціальної допомоги домогосподарствам та їх фінансування. Соціальна допомога в цьому контексті являє собою перерахування домогосподарствам у грошовій або натуральній формі з метою полегшення фінансового тягаря численних ризиків або потреб.

ESSPROS зосереджена головним чином на соціальній допомозі. Її розбито за функціями і за видами (формами, у якій надається захист). Класифікація соціальної допомоги за видами має два рівні: сукупний рівень, який дозволяє виконувати перехресний аналіз функцій (наприклад, допомога у грошовій та натуральній формах), і детальний рівень, на якому визначено категорії, зазвичай доречні лише до однієї функції (тобто пенсії по старості, допомога у зв'язку з безробіттям тощо).

Відповідно до організаційно-методологічних засад побудови рахунку соціального захисту, визначених у керівництві ESSPROS, виконано комплекс робіт, пов'язаний із систематизацією, зведенням у таблиці інформації про ресурси і витрати всіх учасників у сфері соціального захисту, у стандартному форматі, прийнятному й доступному для розробників політики. У цих таблицях зафіксовані всі ресурси, які залучають на забезпечення соціального захисту з усіх джерел фінансування [державний та місцеві бюджети; кошти фондів соціального страхування і роботодавців; кошти некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства (громадські організації), кошти донорів (зовнішня допомога)]. Це в кінцевому підсумку дозволить зрозуміти, яким чином використовуються відповідні ресурси, вивчити моделі розподілу ресурсів, оцінити ефективність поточного використання ресурсів і провести оцінку впливу реформ у сфері соціального захисту.

Щоб побачити реальний обсяг видатків на сферу соціального захисту та соціального забезпечення в Україні, потрібно визначити ті з них, які на практиці фінансуються за рахунок інших видаткових статей бюджету, але фактично спрямовуються на вирішення окремих питань у сфері соціального захисту і соціального забезпечення. Для того, щоб провести коректне порівняння видатків на сферу соціального захисту і соціального забезпечення, які здійснює Україна, з аналогічними показниками розвинутих країн – наприклад, таких, як країни – члени Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), – перш за все потрібно підрахувати загальний обсяг відповідних видатків в Україні. Цей розрахунок має включати видатки, що обліковуються за видатковою статтею «Соціальний захист і соціальне забезпечення», іншими видатковими статтями бюджету, а також видатки державних цільових позабюджетних фондів. Інші видаткові статті бюджету включають видатки на охорону здоров'я та видатки на програми житлового будівництва і забезпечення житлом, що фінансуються за рахунок державного і місцевих бюджетів. Видатки, що здійснюються за рахунок державних цільових позабюджетних фондів, включають видатки загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок тимчасової втрати працездатності, на випадок безробіття і віднещасних випадків на виробництві.

Загальні видатки на соціальний захист в Україні (з урахуванням усіх джерел надходжень і видатків), розраховані за методологією ESSPROS, відображено в *табл. 13.5*.

Таблиця 13.5

**Видатки на соціальний захист в Україні
(з урахуванням усіх джерел надходжень і видатків)**

(тис. грн)

	2014	2015	2016
Усього	352 224 234,4	408 242 881,5	433 359 010,3
з них			
допомоги соціального захисту	346 144 533,4	401 862 412,3	427 012 735,9
адміністративні затрати	4 354 019,4	4 483 746,6	4 512 688,3
інші видатки	1 725 681,6	1 896 722,6	1 833 586,1

Примітка. Побудовано за: Методологічні положення щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків соціального захисту в Україні / Державний комітет статистики України. – Київ, 2010.

Соціальний захист охоплює всі види втручання з боку державних чи приватних організацій, метою яких є полегшення домогосподарствам та фізичним особам тягаря соціальних ризиків або потреб.

Перелік ризиків або потреб, з одного боку, обмежує обсяг соціального захисту сферами, які є найбільш доречними у європейському контексті, з другого боку – він слугує інструментом для створення порівняної статистики в разі, коли інституції, норми та соціальні традиції країн відрізняються корінним чином. Різноманітні ризики і потреби визначають першочерговість об'єктів, на які призначено кошти і допомогу, незалежно від законодавчих або інституційних структур, які стоять за ними. У цьому контексті зазвичай використовують термін «функції соціального захисту».

Відповідно до методології ESSPROS видатки на соціальний захист агреговано в такий перелік функцій:

1. Захворювання / Медичне обслуговування.
2. Інвалідність.
3. Похилий вік.
4. Утриманці, що пережили годувальників.
5. Сім'я / Діти.
6. Безробіття.
7. Житло.
8. Соціальна ізоляція.

Ураховуючи вищевикладене, у табл. 13.6 представлено структуру видатків на соціальний захист за функціями в Україні у 2014–2016 роках.

Таблиця 13.6

Видатки на соціальний захист за функціями в Україні

Показник	2014		2015		2016	
	тис. грн	у %	тис. грн	у %	тис. грн	у %
Захворювання / Медичне обслуговування	55 742 945,8	16,1	65 131 184,5	16,2	69 109 008,8	16,2
Інвалідність	4 170 317,1	1,2	5 402 019,6	1,3	5 665 482,7	1,3
Похилий вік	226 572 634,0	65,5	257 309 405,2	64,0	245 407 240,3	57,5
Утриманці, що пережили годувальників	2 511 185,8	0,7	2 854 873,3	0,7	2 650 103,3	0,6
Сім'я / Діти	38 932 434,0	11,2	37 447 080,0	9,3	40 114 778,7	9,4
Безробіття	5 385 406,9	1,6	6 305 279,7	1,6	6 873 390,0	1,6
Житло	6 887 514,9	2,0	19 115 955,8	4,8	46 399 905,9	10,9
Соціальна ізоляція	5 942 094,9	1,7	8 296 614,2	2,1	10 792 826,4	2,5
Усього допомоги соціального захисту	346 144 533,4	100,0	401 862 412,3	100,0	427 012 735,9	100,0

Примітка. Побудовано за: Методологічні положення щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків соціального захисту в Україні / Державний комітет статистики України. – Київ, 2010.

Використання єдиних методологічних підходів до побудови рахунку соціального захисту уможливорює зіставність видатків на соціальний захист країн Європейського Союзу і України, у тому числі за функціями. Соціальні витрати, представлені як частка валового внутрішнього продукту, є визнаним критерієм, що характеризує ступінь державної відповідальності з підтримки певного стандарту життя найбідніших верств населення. Під соціальними видатками розуміємо надання громадськими чи приватними інституціями допомоги та інших фінансових коштів домогосподарствам та окремим особам з метою забезпечення їхньої підтримки і зниження ризиків у певних обставинах, що погіршують їхнє життя.

13.3. ОСНОВНІ ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ САТЕЛІТНИХ РАХУНКІВ В УКРАЇНІ

На нинішній день в Україні на етапі впровадження є побудова сателітних рахунків туризму та екологічного рахунку. Розрахунок таблиць допоміжного (сателітного) рахунку туризму впроваджено в Україні з 2021 року. Періодичність здійснення розрахунків – один раз на три роки. Рік упровадження побудови екологічного рахунку на даний час не визначено.

Сателітні рахунки туризму (СРТ) складають у Франції, Іспанії, Австрії, Канаді та деяких інших країнах з 2000 року. При цьому їхнє розроблення проводилось тією чи іншою мірою більш ніж у 70 країнах світу. У даний час основний міжнародний стандарт у цій галузі – СНР 2008 і Керівництво із сателітними рахунками туризму (2008 Tourism Satellite Accounts : Recommended Methodological Framework) ухвалений 2008 року Євростатом, Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), Всесвітньою туристичною організацією ООН (ЮНВТО).

Розроблення допоміжного (сателітного) рахунку туризму (СРТ) дозволить отримувати інформацію щодо валової доданої вартості, яка створюється безпосередньо в туризмі, споживання відвідувачами туристських товарів і послуг, а також попиту на туристські товари і послуги, виробництва в галузях туризму та взаємозв'язку між попитом і пропозицією туристських товарів і послуг, зайнятості і валового нагромадження в галузях туризму.

Вплив туризму на економіку країни в повному обсязі не можна оцінити виключно на підставі наявних інформаційних ресурсів (дані державних статистичних спостережень та адміністративні дані органів виконавчої влади). Потрібно проводити його дооцінку і аналіз, використовуючи інші методи, наприклад за допомогою моделей, побудованих на базі показників витрат і ресурсів, або інших методів моделювання. Розрахунок моделей і дооцінок здійснюється за окремими методиками.

Валова додана вартість у галузях туризму – загальна валова додана вартість, створювана усіма закладами галузей туризму, незалежно

від того, чи всі вироблені ними товари і послуги призначені для відвідувачів, а також незалежно від рівня спеціалізації їхнього виробничого процесу.

Галузь «Туризм» являє собою сукупність закладів, чиєю основною діяльністю є виробництво типових туристичних продуктів: діяльність з розміщення відвідувачів; щодо забезпечення їх харчуванням і напоями; діяльність залізничного, дорожнього, водного і повітряного пасажирського транспорту; оренда транспортного устаткування; діяльність туристичних агентств та інших організацій, що займаються бронюванням; надання послуг у галузі культури, спортивних і рекреаційних послуг; роздрібна торгівля характерними для конкретної країни типовими туристськими товарами; інші типові для туризму види діяльності, характерні для конкретної країни.

Туризм не обмежується діяльністю, здебільшого типовою для відпочинку, а включає всю діяльність, яку здійснює турист. До неї входять ділові поїздки, поїздки з метою одержання освіти або професійної підготовки.

Цілі туристських відвідувань класифікують залежно від того, чи є вони особистими або діловими і професійними. При цьому особисті цілі поділяють на вісім категорій: відпочинок, дозвілля і рекреація; відвідування знайомих і родичів; навчання і професійна підготовка; охорона здоров'я і лікування; релігія і паломництво; здійснення покупок; транзит та інші цілі.

Типові для туризму види діяльності – це види економічної діяльності, результатом яких зазвичай є типові для туризму товари і послуги.

Типові для туризму товари і послуги – товари і послуги, що відповідають одному або двом таким критеріям:

- туристські витрати на товари і послуги повинні становити істотну частку в загальних туристських витратах (частка у витратах / критерій попиту);
- туристські витрати на товари і послуги повинні становити істотну частку в пропозиції цих товарів і послуг в економіці (критерій частки у пропозиції). Цей критерій передбачає, що пропозиція типових для туризму товарів і послуг припинить своє існування в істотних обсягах за умови відсутності відвідувачів.

Центральним для СРТ є поняття відвідувача, тобто особи, яка перебуває за межами його звичайного середовища, але не працює за наймом в одиниці, яка є резидентом місця, яке він відвідує. Звичайно, середовище не означає те ж саме, що країна резидентства. Вона являє собою область, де людина зазвичай перебуває, включаючи місцевість у безпосередній близькості від будинку людини і місця його роботи. Тому прикордонні працівники, хоча і перетинають кордони країни, не є відвідувачами. Таким чином, відвідувачі є підгрупою подорожувальників. Відвідувачів можна розділити на дві категорії: відвідувачі, які проводять добу або більше у відвідуваному місці, – туристи; і одноденні відвідувачі – екскурсанти. Одноденний відвідувач (екскурсант) — відвідувач, поїздка якого триває не більше ніж одна доба і не передбачає ночівлю. Крім того, туристів відповідно до країни їхнього резидентства підрозділяють на внутрішніх і іноземних. Таким чином, турист – це відвідувач (внутрішній, в'їзний або виїзний), поїздка якого включає ночівлю.

Отже, виїзний туризм – це діяльність відвідувачів-резидентів за межами відповідної країни під час виїзної туристичної поїздки.

Відвідувач – особа, яка здійснює поїздку до будь-якого основного місця призначення, що за межами її звичного середовища, на термін менше ніж рік з будь-якою головною метою (ділова поїздка, відпочинок або інша особиста мета), окрім роботи за наймом суб'єкта-резидента в Україні або місці відвідування.

В'їзний туризм – діяльність відвідувачів-нерезидентів у межах відповідної країни під час в'їзної туристичної поїздки.

Внутрішній туризм – діяльність відвідувачів-резидентів у межах відповідної країни під час внутрішньої туристичної поїздки або частини виїзної туристичної поїздки.

Туристські витрати – суми, сплачені за придбання споживчих товарів і послуг, а також цінностей для власного використання або дарування з метою і під час здійснення туристичних поїздок. Вони включають як витрати відвідувачів, здійснені за власний рахунок, так і витрати, які оплачені для або відшкодовані іншими особами.

Для складання таблиць СРТ стосовно туристських витрат, за видами туризму і категоріями відвідувачів, і щодо туристського споживання всередині країни за товарами і послугами використовують таке групування товарів і послуг:

- A. Споживчі товари і послуги.
 - A.1. Типові для туризму товари і послуги.
 - 1. Послуги з розміщування відвідувачів:
 - 1.а. Послуги з розміщування відвідувачів, крім послуг у пункті 1б.
 - 1.б. Послуги з розміщування, пов'язані з усіма типами власності щодо будинків для відпочинку.
 - 2. Послуги із забезпечення стравами і напоями.
 - 3. Послуги залізничного пасажирського транспорту.
 - 4. Послуги наземного пасажирського транспорту.
 - 5. Послуги водного пасажирського транспорту.
 - 6. Послуги повітряного пасажирського транспорту.
 - 7. Послуги надання в оренду транспортних засобів.
 - 8. Послуги туристичних агентств та інші послуги з бронювання.
 - 9. Послуги в галузі культури.
 - 10. Спортивні та рекреаційні послуги.
 - 11. Типові туристичні товари, специфічні для конкретної країни.
 - 12. Типові туристичні послуги, специфічні для конкретної країни.
 - A.2. Інші споживчі товари і послуги, що пов'язані з туризмом.
 - A.3. Споживчі товари і послуги, не пов'язані з туризмом.
 - B.1. Цінності для власного використання або дарування.

Категорії від 1 до 10 у групі типових для туризму товарів і послуг є основою для міжнародного зіставлення видів економічної діяльності (з використанням класів КВЕД) і товарів і послуг (на підставі підкласів СКП). Останні дві категорії відображають особливості окремих країн.

Класифікація галузей туризму (видів туристичної діяльності) за першими десятима позиціями є набором видів економічної діяльності за КВЕД, результатом яких є типові для туризму товари і послуги.

СРТ є системою статистичних показників, сформованих у формі таблиць, що відображають, з яких ресурсів створюються і як споживаються товари і послуги у сфері туризму.

Отримані загальні суми туристичних товарів і послуг розподіляють за категоріями туристів: одноденні відвідувачі й туристи. Для цього визначається їхня частка в загальному потоці в'їзних туристів на підставі даних державного статистичного спостереження «Колективні засоби розміщування» та адміністративних даних

Адміністрації Державної прикордонної служби України, у розбивці за одноденними відвідувачами і туристами. Розрахунок кількості одноденних відвідувачів і туристів здійснюють за спеціальною оцінкою.

Сума, що реєструють у платіжному балансі за цією статтею, є оцінкою витрат приїжджих на придбання товарів і послуг у країні. До цієї групи не включають перевезення пасажирів у міжнародному сполученні (вартість квитків), облік яких ведемо за статтею «Пасажирські перевезення». Експорт послуг за статтею «Подорожі» розраховують як добуток номінальної середньої вихідної норми витрат на одну поїздку на кількість подорожувальних. Середню норму витрат на одну поїздку визначаємо за результатами державного статистичного спостереження «Вибіркове опитування туристів та одноденних відвідувачів України».

Отже, в Україні на основі міжнародних джерел була розроблена детальна експериментальна методологія розрахунку сателітних рахунків туризму. Однак через брак для їхньої побудови докладних таблиць «Витрати – Випуск» ця робота була відкладена до 2021 року. У даний час Держстат, крім традиційної статистики туризму, розробляє окремі показники сателітних рахунків туризму як у країні в цілому, так і в регіонах (наприклад, оцінюється випуск послуг туризму).

Еколого-економічний облік

Економічна діяльність людини здійснюється в тому чи іншому природному середовищі, і вони завжди взаємопов'язані. Сформований у світі тип економічного розвитку можна визначити як техногенний. Він є природомістким і ґрунтується на використанні засобів виробництва, створених в основному без урахування екологічних обмежень. Техногенний тип характеризується швидким і виснажливим використанням невідновних природних ресурсів, надексплуатацією поновлюваних ресурсів, значними викидами забруднювальних речовин і відходів, які перевищують асиміляційні можливості природного середовища. Нестримний розвиток світової економіки з техногенним типом призвів до виникнення глобальних екологічних проблем: глобальна зміна клімату, дефіцит сировини, прісної води, забруднення Світового океану, зникнення лісів та ін. У результаті надмірна експлуатація природи в економічних цілях досягла тієї межі, коли люди

стали завдавати шкоди своїм же умовам життя і, нарешті, прийшло усвідомлення доцільності зміни економічних поглядів у бік обліку екологічного чинника. У зв'язку з цим дедалі більшого значення набуває концепція сталого розвитку, відповідно до якої експлуатація природних ресурсів в інтересах миттєвої вигоди повинна поступитися місцем довгострокової концепції збереження навколишнього середовища.

Зростаюча увага до екологічних проблем ставить нові цілі і завдання перед економічною наукою, у тому числі й перед статистикою. Наявні в даний час традиційні макроекономічні показники (валовий внутрішній продукт, валовий національний дохід, національне багатство та ін.) не враховують екологічну складову, що призводить до спотворення оцінки результатів соціально-економічного розвитку. Тому виникла потреба коригування показників економічного розвитку з урахуванням екологічних факторів на основі системи еколого-економічних рахунків.

Мета системи комплексного еколого-економічного обліку полягає у створенні бази даних для проведення політики сталого розвитку, в центрі уваги якої перебували б, крім економічних проблем, проблеми навколишнього середовища. Така база даних дозволить здійснювати спостереження за змінами в навколишньому середовищі, викликаними економічною діяльністю. На її основі можна проаналізувати прямий і непрямий вплив економічного використання довкілля на економічну діяльність. Використання СНР як бази для цієї системи дозволяє впровадити екологічні елементи в економічне мислення і процес ухвалення економічних рішень шляхом використання системи рахунків. Висували низку пропозицій щодо зміни СНР з урахуванням екологічних чинників, проте більшість експертів відкинули можливість внесення суттєвих змін у традиційні національні рахунки, які використовують для багатьох інших видів аналізу. Тому створено спеціальну систему сателітних рахунків для опису взаємин між навколишнім середовищем та економікою.

Попередня версія Системи еколого-економічних рахунків (СЕЕР) – сателітного рахунку для Інтегрованих еколого-економічних рахунків (Integrated Environmental and Economic Accounts) – була опублікована 1993 року, оновлена версія вийшла 2003-го, її переглянута версія опублікована 2012 року.

Основна увага в СЕЕР приділяється взаємозв'язкам між навколишнім середовищем та економікою, і тому економічна діяльність, а також процеси, що відбуваються у природному середовищі, докладно розглядають лише тією мірою, у якій це потрібно для розуміння взаємовідносин між економікою і навколишнім середовищем. Таким чином, СЕЕР не являє собою повного опису стану навколишнього середовища.

У даний час упровадження СЕЕР для всіх країн світу є справою віддаленого майбутнього, і тому в окремих країнах (насамперед у Німеччині) ведуться роботи з упровадження екологічних рахунків у вузькому сенсі, тобто проведення коригування основних макроекономічних показників з урахуванням екологічних чинників (насамперед розрахунок «екологічного» ВВП). Вплив на ВВП змін у навколишньому середовищі, зумовлених економічними процесами, може бути як негативним (виснаження родовищ нафти, газу та інших корисних копалин, ерозія ґрунту, скорочення запасів риби та ін.), так і позитивним (відкриття нових родовищ корисних копалин, очищення раніше забруднених активів та ін.). Структура, у якій інтегрується вплив цих факторів, отримала назву «Базова структура СЕЕР», оскільки вона являє собою узагальнений і спрощений варіант СЕЕР.

Розширення традиційних рахунків здійснюється шляхом відображення екологічних витрат і шляхом включення рахунків запасів природних активів та їхніх змін. Під екологічними витратами розуміємо: а) фактичні витрати на охорону навколишнього середовища; б) умовну оцінку виснаження і деградації природних ресурсів. Визначення екологічних витрат шляхом оцінки виснаження і деградації природних ресурсів дозволяє розрахувати низку макроекономічних агрегатів з урахуванням дії екологічних факторів. Агрегати можуть бути представлені як загальна сума й у формі елементів умовних тожностей обліку.

Упровадження СЕЕР являє собою складний і тривалий процес, який повинен здійснюватися поетапно. До основних етапів цієї роботи відносять: 1) складання таблиць ресурсів і використання; 2) визначення і облік витрат на охорону навколишнього середовища; 3) складання рахунків для вироблених (культивованих) природних активів; 4) складання рахунків для природних ресурсів

у натуральному вираженні; 5) оцінку природних ресурсів: складання рахунків у вартісному вираженні; 6) складання рахунків для навколишнього середовища в натуральному вираженні; 7) розрахунок шкідливих викидів за секторами економіки; 8) оцінку витрат на компенсацію шкідливого впливу; 9) агрегування і подання в табличному форматі отриманих даних; 10) порівняння традиційних показників і показників, скоригованих з урахуванням екологічних факторів.

В Україні на даний час розроблено методика побудови екологічного рахунку з охорони атмосферного повітря, призначену для гармонізації національної системи екологічних показників із програмою Євростату з питань європейського еколого-економічного обліку, що регулюється Регламентом (ЄС) № 691/2011 Європейського парламенту і Ради від 06.07.2011 «Про Європейську систему еколого-економічних рахунків».

На сьогодні разом з експертами національного статистичного інституту (NSI) Євростат розробив низку правил, які закладено в основу стандартних таблиць, що допомагають структурувати роботу зі збору інформації про викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря.

Система NAMEA (National Accounting Matrix including Environmental Accounts) – це матриця національних рахунків, яка враховує екологічні фактори впливу на економічне становище держави, була вперше запроваджена в Нідерландах 1994 року та визнана Європейським Союзом як невід’ємна частина екологічних рахунків, що доповнюють систему національних рахунків. На сьогодні система NAMEA офіційно визнана країнами – членами Європейського Союзу як методологія обліку впливу екологічних факторів на навколишнє природне середовище.

Екологічний рахунок з охорони атмосферного повітря ґрунтується на методології рахунків викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря «NAMEA-повітря».

Завданням екологічного рахунку з охорони атмосферного повітря є забезпечення всебічного і послідовного опису системи забруднення атмосфери, яка містить інформацію про залишки газоподібних і твердих речовин, котрі потрапляють у навколишнє середовище (атмосферу) внаслідок економічної діяльності підприємств і від діяльності домашніх господарств.

Метою побудови рахунків є:

- упровадження в національну статистику практики складання національних рахунків викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря для відстеження використання ресурсів у сфері охорони навколишнього природного середовища;
- документування джерел даних і методологічних підходів до здійснення розрахунку щодо розподілу забруднювальних речовин за видами економічної діяльності;
- здійснення моніторингу та оцінки діяльності системи охорони навколишнього природного середовища, прогнозування її фінансових потреб.

Екологічний рахунок з охорони атмосферного повітря містить інформацію щодо обсягів викидів 14 видів забруднювальних речовин і парникових газів за видами економічної діяльності. Крім того, у рахунку відображають дані про викиди домашніх господарств і підсумкові дані щодо викидів забруднювальних речовин від стаціонарних і пересувних джерел забруднення від діяльності резидентів і нерезидентів на території держави. Інформація, представлена у рахунку, дає можливість відстежити вплив викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря на економічні показники країни та оцінити масштаби техногенного навантаження на навколишнє природне середовище.

Для узгодження можливих розбіжностей між рахунками викидів в атмосферу, укладеними відповідно до Регламенту (ЄС) № 691/2011 «Про Європейську систему еколого-економічних рахунків», і даними, представленими в офіційних національних кадастрах викидів шкідливих речовин в атмосферу, використовують так звані сполучні показники.

Екологічний рахунок з охорони атмосферного повітря створений для того, щоб відстежувати зв'язок між навколишнім середовищем та економікою країни; групувати показники забруднення за видами економічної діяльності в кількісному вираженні; оцінювати вплив економічної діяльності на навколишнє середовище та, відповідно, внесок навколишнього природного середовища в розвиток економічного становища країни.

Екологічний рахунок з охорони атмосферного повітря є доповненням до показників екологічної системи, який допомагає відобразити

еколого-економічний стан країни. Для побудови рахунку потрібно чітко встановити значення термінів «екологічна система» та «економічна система» і провести розмежування між ними.

Економічна система країни – це сукупність операцій і потоків, яку здійснює велика кількість інституційних одиниць.

Екологічна система – це сукупність усіх природних активів і потоків природного середовища, що не належать до економічної системи.

Навколишнє природне середовище визначається як природно створене оточення, від якого людство повністю залежить у своїй діяльності.

При складанні екологічного рахунку на підставі даних про викиди інформацію отримують із національного кадастру викидів та даних державного статистичного спостереження «Охорона атмосферного повітря» за формою № 2-ТП (повітря) (річна) (рис. 13.1). Потім розподіл відбувається за «принципом резиденства», далі викиди розподіляють за видами економічної діяльності та категоріями споживання домашніх господарств.

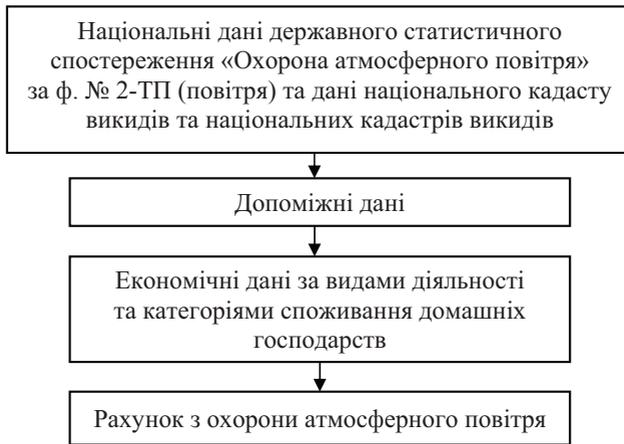

Рис. 13.1. Схема збору інформації для побудови екологічного рахунку з охорони атмосферного повітря

Примітка. Побудовано за: Методологічні положення щодо складання екологічного рахунку з охорони атмосферного повітря / Державний комітет статистики України. – Київ, 2015.

Рис. 13.2 ілюструє різницю між економічним та географічним визначеннями меж країни та відображає принцип резидентства. Для того, щоб здійснити перехід від географічної системи (горизонтальна частина рис. 13.2 – блоки А і Б) до економічної системи (вертикальна частина рис. 13.2 – блоки А і В), потрібно виключити викиди забруднювальних речовин від одиниць-нерезидентів, що здійснювали діяльність на території країни. Разом з тим в екологічному рахунку з охорони атмосферного повітря варто врахувати викиди в атмосферу від одиниць-резидентів, що здійснювали діяльність на території інших країн.

	Резиденти	Нерезиденти
Національна територія держави	<p>А</p> <p>Викиди в атмосферу на території держави від резидентів</p>	<p>Б</p> <p>Викиди в атмосферу на території держави від нерезидентів</p>
Інший світ	<p>В</p> <p>Викиди в атмосферу від резидентів, що здійснюють діяльність за кордоном (туризм, транспортні компанії, посольство, інше)</p>	

Рис. 13.2. **Визначення географічних та економічних меж країни**

Примітка. Побудовано за: Методологічні положення щодо складання екологічного рахунку з охорони атмосферного повітря / Державний комітет статистики України. – Київ, 2015.

Оскільки перелік викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря є унікальним для кожної країни, то варто мати можливість пояснити відмінності між національною системою показників і рахунками викидів забруднювальних речовин у повітря, які збирає Європейська економічна комісія ООН. З цією метою в рамках рахунку було створено відповідний розділ, що має назву «Сполучні показники». У табл. 13.7 наведено групування показників, за якими відбувається врахування викидів забруднювальних речовин відповідно до принципу резидентства.

Таблиця 13.7

Групування сполучних показників

№ рядка	Показник за звітний рік
1	Усього викидів у атмосферу (виробництво за ВЕД + домашні господарства)
2	Мінус резиденти за кордоном
2.1	Національні рибальські судна
2.2	Наземний транспорт
2.3	Водний транспорт
2.4	Повітряний транспорт
3	Плюс нерезиденти на території держави
3.1	+ Наземний транспорт
3.2	+ Водний транспорт
3.3	+ Повітряний транспорт
4	(+ або -) інші коригування та статистичні розбіжності
5	= Загальний обсяг викидів на рахунок

Примітка. Побудовано за: Методологічні положення щодо складання екологічного рахунку з охорони атмосферного повітря / Державний комітет статистики України. – Київ, 2015.

Відповідно до вказівок Міжурядової групи експертів з питань змін клімату загальні викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря (рядок 5) не включають викиди від міжнародного морського транспорту і міжнародної авіації.

Контрольні запитання до розділу

1. Що являють собою сателітні рахунки і для чого вони використовуються?
2. За якими ключовими секторами економіки будують сателітні рахунки в Україні?
4. Для чого потрібні сателітні рахунки охорони здоров'я та освіти?
5. Які основні характеристики матриці для аналізу соціальних процесів?
6. Що таке СЕЕС і для чого вона призначений?
8. Чому саме в даний час розрахунок макроекономічних показників з урахуванням екологічних факторів набув особливого значення?
9. Які коригування варто здійснити для отримання екологічного ВВП?

Теми рефератів

1. Потреба впровадження сателітних рахунків у статистичну практику.
2. Сателітні рахунки в СНР 2008: рекомендована методологічна основа і досвід України.
3. Сателітні рахунки туризму: міжнародний досвід і перспектива впровадження в Україні.
4. Макроекономічний аналіз туризму в Системі національних рахунків на прикладі Австрії.
5. Перспективи впровадження і характеристика екологічного рахунку з охорони атмосферного повітря в Україні.

Рекомендовані джерела до розділу

1. Методологічні положення щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків освіти в Україні : затверджено наказом Держкомстату України від 15.02.2010 № 57.
2. Методологічні рекомендації щодо складання Національних рахунків охорони здоров'я (НРОЗ) в Україні : затверджено наказом Держкомстату України від 10.05.2007 № 137.
3. Методологічні положення щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків соціального захисту в Україні : затверджено наказом Держкомстату України від 15.02.2010 № 56.
4. Методологічні положення щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків туризму в Україні : затверджено наказом Держкомстату України від 29.12.2017 № 359.
5. Методологічні положення щодо складання екологічного рахунку з охорони атмосферного повітря : затверджено наказом Держкомстату України від 19.10.2015 № 298.
6. Compilation Guide (2013) for Eurostat's Air Emissions Accounts (AEA) revision of part B of the Manual for Air Emissions Accounts (AEA) – 2009 edition Version: April 20.

РОЗДІЛ 14

ВАЛОВИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ПРОДУКТ

Після вивчення матеріалу цього розділу ви повинні вміти:

1. Демонструвати знання щодо концептуальних підходів до складання національних рахунків на регіональному рівні.
2. Володіти методами розрахунку валового регіонального продукту.
3. Демонструвати вміння аналізувати макроекономічні процеси на регіональному рівні, бачити необхідність, перспективи і напрямки його удосконалення.

Основні терміни і поняття

- Валовий регіональний продукт (Gross regional product)
- Індекси фізичного обсягу валового регіонального продукту (Volume indices of gross regional product)
- Валовий регіональний продукт у розрахунку на одну особу (Per capita gross regional product)

14.1. ЗАГАЛЬНІ КОНЦЕПЦІЇ І ПІДХОДИ ДО СКЛАДАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ РАХУНКІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Метою складання національних рахунків на регіональному рівні є створення макроекономічної бази даних як інструменту для формування та аналізу регіональної політики. Ця база повинна містити макроекономічну інформацію, що дозволяє отримувати комплексну характеристику рівня і динаміки економічного розвитку регіонів, об'єктивно визначати їхнє місце і роль в економіці країни, оцінювати ефективність проведеної регіональної політики, порівнювати рівні розвитку окремих регіонів як усередині країни, так і між країнами. Дані регіональних рахунків становлять інтерес як для територіаль-

них, так і для центральних органів управління будь-якої країни, однак особливе значення вони мають для країн з великою територією, де регіони перебувають у різних економічних умовах і де наявність адекватної інформаційної бази є необхідною умовою для здійснення ефективної регіональної політики.

Розрахунки регіональних макроекономічних показників стимулюють розвиток регіональної статистичної системи шляхом розширення відповідної інформаційної бази, дані якої можуть використовувати як дня наукових, так і прикладних досліджень і розробок, а також для моделювання економічних процесів, здійснюваних науковими і навчальними закладами та іншими організаціями, що вивчають економічну ситуацію в регіонах. При визначенні підходів до регіональних рахунків в області виходять з того, що регіональні розрахунки повинні здійснюватися на тій самій концептуальній основі, що й національні рахунки для економіки в цілому, і що вони повинні точно характеризувати регіональну локалізацію економічних операцій, які відображаються в національних рахунках. Хоча регіони являють собою відносно самостійні економічні системи і їхні відносини з іншими регіонами теоретично можна розглядати як відносини між країнами, побудова системи регіональних рахунків, повністю аналогічної національним рахункам для економіки в цілому, вважається проблематичним. Це пов'язано, зокрема, з відсутністю повної відповідності між економічною територією країни і сумою територій регіонів.

Крім того, економіки регіонів більш тісно пов'язані, ніж економіки різних країн; потоки товарів і послуг між ними мають більш інтенсивний характер. Це призводить до того, що в окремому регіоні виробництво товарів і послуг, освіта доходів менше пов'язані з їх використанням, ніж у країні в цілому. Для порівняння даних про ресурси і використання потрібно мати інформацію про міжрегіональні потоки товарів, послуг, доходів і активів, якої, здебільшого, немає на регіональному рівні (на відміну від національного рівня). Тому пріоритетними напрямками регіональних розрахунків у сфері національних рахунків у даний час є: 1) розрахунки валового регіонального продукту (ВРП) у поточних цінах, що фактично означає складання регіональних рахунків виробництва; 2) оцінка показників рахунку виробництва в постійних цінах, розрахунки індексів фізичного обсягу ВРП; 3) розрахунки валової доданої вартості, що розподіляється за

видами діяльності, та податки і субсидії на продукти, тобто складання регіональних рахунків виробництва.

При проведенні розрахунків на регіональному рівні важливе значення має послідовне застосування принципу резиденства. Це означає, що регіони розглядають як відносно самостійні територіальні одиниці, аналогічні окремим країнам, а операції між ними – як операції між інституційними одиницями – резидентами і нерезидентами.

Економічна територія країни поділяється на регіональні території та екстрарегіональну територію. Регіональна територія включає: а) регіон як частину географічної території країни; б) вільні зони, які відносять до даного регіону (включаючи території, що перебувають під митним контролем).

Екстрарегіональна територія включає ті частини економічної території, які не можуть бути прямо віднесені до якого-небудь регіону:

1) національний повітряний простір, територіальні води і континентальний шельф у міжнародних водах, щодо якої країна має виключні права;

2) територіальні анклави, розташовані в інших країнах, які використовуються державними установами даної країни (посольствами, консульствами, військовими базами і т. д.) відповідно до міжнародних договорів або угодами між країнами;

3) родовища нафти і газу, розташовані в міжнародних водах за межами континентального шельфу і розробляються одиницями – резидентами даної країни.

У СНР розрізняють два основні види економічних одиниць — інституційна одиниця і заклад. Для розрахунку й аналізу показників, що характеризують потоки доходів і активів, у СНР використовується класифікація економічних одиниць, основу якої становить інституційна одиниця, тобто одиниця, яка може від свого імені володіти активами, брати зобов'язання, виконувати економічну діяльність і операції з іншими одиницями. Для розрахунку й аналізу показників виробництва товарів і послуг використовують класифікацію одиниць, основу якої становить заклад, тобто підприємство (або частину підприємства), розміщене в одному місці і зайняте одним видом діяльності або в якому на основний вид діяльності, припадає велика частина доданої вартості. Постачання товарів і послуг між закладами однієї і тієї самої інституційної одиниці враховуються у складі випуску по-

стачальника. Якщо інституційна одиниця є резидентом країни А, а її заклад – у країні Б, то вона вважається резидентом країни Б і поставки його товарів і послуг закладам – резидентам країни А включаються до випуск і експорт країни Б і в імпорт країни А. У регіональних розрахунках аналогічна ситуація трапляється набагато частіше, ніж на національному рівні, і відображатися в рахунках вона повинна так само.

У контексті регіональних розрахунків щодо застосування принципу президенства, інституційні одиниці можна розділити на дві групи – монотериторіальні і багатотериторіальні. Монотериторіальна одиниця – це інституційна одиниця, центр економічного інтересу якої у водному регіоні: у тому, в якому здійснюється її діяльність. До монотериторіальних одиниць відносять домашні господарства, корпорації, у яких всі заклади розташовані і діють в одному регіоні. Усі операції таких одиниць відносяться до одного регіону. Для домашніх господарств центром економічного інтересу є регіон, де розташоване домашнє господарство, тобто де проживають його члени, а не де вони працюють.

Багатотериторіальна одиниця – це інституційна одиниця, центр економічного інтересу якої в кількох регіонах. Багатотериторіальні одиниці можна розділити на дві групи – міжтериторіальні і національні. До міжтериторіальних одиниць відносять корпорації, міжтериторіальні органи управління і деякі НКОДХ, які мають заклади та здійснюють свою діяльність у декількох регіонах. До національних одиниць відносять корпорації та центральні органи управління, діяльність яких поширюється на всю країну (наприклад, національні корпорації, що керують залізницями або виробництвом електроенергії, центральні міністерства і відомства). Вони також, зазвичай, мають заклади в різних регіонах. Усі підрозділи (зклади) багатотериторіальних одиниць (як центральні, так і філії) вважаються резидентами регіонів, де вони розташовані.

Сукупність економічних одиниць регіону, на основі якої формуються показники регіональних рахунків, включає такі види одиниць – регіональних резидентів: а) багатотериторіальні інституційні одиниці – підприємства (організації), які можуть складатися з одного або кількох закладів, і домашні господарства; б) заклади багатотериторіальних інституційних одиниць, які розташовані і функціонують у даному регіоні.

Членами домашніх господарств і, відповідно, резидентами регіонів, де вони розташовані, вважаються і деякі тимчасово відсутні фізичні особи в разі: 1) щодо короточасного (до одного року) відсутності у своєму регіоні у зв'язку з поїздками, роботою в інших регіонах або за кордоном; 2) тривалого (один рік і більше) перебування в інших регіонах чи за кордоном з метою навчання або лікування.

14.2. МЕТОДИ РОЗРАХУНКУ ВАЛОГО РЕГІОНАЛЬНОГО ПРОДУКТУ

ВРП є показником, ідентичним ВВП за своїм економічним змістом, тобто він являє собою вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених економічними одиницями, які є резидентами даного регіону. У принципі, сума ВРП регіонів повинна дорівнювати ВВП. Однак на практиці при розрахунку ВРП виникають проблеми з віднесенням до конкретних регіонів деяких економічних одиниць та їхніх операцій. Ці проблеми мають виключно практичний, а не концептуальний характер і виникають з таких причин: 1) існування екстрарегіональної території; 2) брак інформації про деякі операції на регіональному рівні.

Як уже зазначалося, на екстрарегіональній території виконується діяльність посольств, консульств, військових установ, а також може здійснюватися видобуток корисних копалин, ловля риби і т. п. Здебільшого, цю діяльність здійснюють одиниці, які можна розглядати як заклади та які є резидентами своєї країни. Відносно цих одиниць можливе віднесення їх: 1) до екстрарегіонального сектору; 2) до того регіону, де знаходиться їхня організація контролю.

Для державних установ регіону, де є відповідні центральні міністерства (міністерство закордонних справ, міністерство оборони); для одиниць, що займаються видобутком корисних копалин, – це регіон, де є їхня головна організація. Кораблі, які займаються виловом риби на екстрарегіональній території, не розглядаються як заклад і в будь-якому разі належать до регіону, де є порт їхньої приписки.

На регіональному рівні може бути відсутня інформація про діяльність державних установ центрального рівня і закладів багатотериторіальних корпорацій, а також про експортно-імпортні операції

і про міжрегіональні потоки товарів і послуг. У разі браку інформації про операції на регіональному рівні дані про операції, наявні тільки для країни в цілому, розподіляють між регіонами відповідно до показника, наявного в розрізі регіонів. Виходячи з вищезазначеного, ВВП національної економіки дорівнює сумі ВРП регіонів плюс ВВП екстрарегіонального сектору (за його наявності).

Як відомо, ВВП розраховують трьома методами, з яких основними можна вважати або виробничий метод, або метод кінцевого використання, оскільки розподільчий метод не є цілком незалежним. ВРП у повному обсязі в даний час може розраховуватися двома методами – виробничим і розподільчим. Основним методом розрахунку ВРП є тільки виробничий метод. Розрахунки ВРП виробничим і розподільчим методами проводять у розрізі галузей і секторів економіки. Розрахунки ВРП цими методами можуть бути тільки в розрізі галузей, оскільки діяльність інституційних одиниць, що розповсюджується на низку регіонів, повинна розподілятися між ними на основі даних закладів. Розрахунки окремих елементів ВРП методом кінцевого використання можуть здійснюватися з певними обмеженнями тільки в аналітичних і довідкових цілях, оскільки в даний час немає інформаційної бази для здійснення повноцінних розрахунків на рівні регіонів усіх компонентів кінцевого використання ВРП. Розрахунок валового регіонального доходу за аналогією з показником валового національного доходу неможливий у зв'язку з труднощами відстеження потоків доходів між регіонами.

В Україні на даний час застосовується лише виробничий метод розрахунку ВРП.

При розрахунках регіональних показників, які характеризують операції одиниць, що є резидентами регіонів, використовують такі методи: а) метод «знизу вгору»; б) метод «зверху вниз»; в) змішаний метод. Метод «знизу вгору» передбачає використання як вихідної інформації даних одиниць – резидентів, підсумовуючи які, отримують дані для регіону. Сума даних для регіонів повинна бути дорівнює величині цього показника на національному рівні. Перевага цього методу – пряме використання джерел інформації на регіональному рівні. Недолік методу — необхідність додаткових розрахунків для узгодження регіональних і національних даних. Метод «зверху вниз» передбачає використання як вихідної інформації величини показни-

ка на національному рівні та її подальший розподіл по регіонах на основі яких-небудь непрямих показників; при цьому не виділяються дані для окремих одиниць. Перевагою цього методу є те, що він спочатку забезпечує узгодження регіональних і національних даних. Недолік його полягає в тому, що прив'язка даних до регіонів проводиться на основі непрямих даних і, отже, не є дуже точною. Змішаний метод – це комбінація двох розглянутих методів. Він припускає, що частково буде використовуватися інформація, наявна в регіонах, а інформація, доступна тільки на рівні країни в цілому, буде розподілятися між регіонами в централізованому порядку за методом «зверху вниз».

Ураховуючи специфіку інформаційної бази України, для розрахунків ВРП застосовується змішаний метод.

ВРП розраховується насамперед у поточних ринкових цінах, які опосередковують реальний оборот продукції в економіці і на основі яких складаються доходи всіх учасників економічного процесу. Методологічні принципи розрахунку випуску, проміжного споживання і доданої вартості на регіональному рівні аналогічні принципам розрахунку на рівні економіки в цілому. Ці розрахунки проводять у галузях економіки з коригуванням на величину прямо неспостережуваної діяльності.

Регіональний розрахунок показників випуску і доданої вартості для галузей здійснюється в основних цінах, проміжне споживання оцінюється в цінах покупців. Для обчислення ВРП у ринкових цінах потрібно до суми доданої вартості галузей додати податки на продукти мінус субсидії на продукти. Джерелом інформації для цих розрахунків є дані підприємств про виробництво та реалізацію продукції, витрати на виробництво, дані статистики державного бюджету, обстежень домашніх господарств. Дані про виробництво економічною одиницею товарів і послуг відносять до того регіону, резидентом якої вона є. Якщо в міжрегіональній одиниці є заклад у якомусь регіоні, але його діяльність не пов'язана зі значними витратами праці, то дані про цю діяльність відносять до іншого закладу, який відповідає за організацію, і, відповідно, до регіону, резидентом якої вона є.

Якщо яка-небудь інформація про діяльність міжрегіональної одиниці є тільки для одиниці в цілому, то ці дані розподіляються між закладами, які є резидентами різних регіонів, на основі показників,

які характеризують заклад (наприклад чисельність зайнятих). Якщо виробнича діяльність здійснюється без фіксованого місця розташування, то вона належить до регіону, де знаходиться одиниця, яка організовує і контролює цю діяльність, тобто офіс, який здійснює управління виробничою діяльністю та / або виплату заробітної плати. Деякі виробничі одиниці мають центр переважаючого інтересу тільки в економіці в цілому і не пов'язані економічними взаємовідносинами з окремими регіонами. Такі одиниці відносять до екстрарегіонального сектору або до регіону, де є організація, що їх контролює.

Допоміжна діяльність у СНР ураховується разом з основною або вторинною діяльністю. На регіональному рівні вона належить до того закладу, який вона обслуговує, і, відповідно, до того регіону, резидентом якої є цей заклад. Однак якщо ця діяльність здійснюється в іншому регіоні, має певне місце розташування і пов'язана зі значними витратами праці, то вона повинна враховуватися як окремий заклад у тому регіоні, де вона здійснюється, і належати до тієї самої галузі, що й заклад, який вона обслуговує.

Оцінка ВРП і його компонентів у постійних цінах потрібна для обчислення індексів їхнього фізичного обсягу – найбільш важливих показників рівня розвитку економіки регіону, коливання економічної кон'юнктури, виявлення структурних змін, прогнозування і т. п. Індекс фізичного обсягу ВРП розраховуємо шляхом ділення вартості ВРП у поточному періоді, оціненої в цінах базисного періоду, на його вартість у базисному періоді. Оцінку ВРП у постійних цінах проводять шляхом оцінки елементів ВРП у постійних цінах (що склалися в середньому у країні) та їх сумування. Вибір методу оцінки залежить від характеру оцінюваного показника і наявної інформації. Основними методами оцінки ВРП і його компонентів у постійних цінах є методи дефлятування і екстраполяції.

Переоцінка доданої вартості в постійні ціни здійснюється методом подвійного дефлятування, за якого проводять окрему переоцінку в постійні ціни показників випуску і проміжного споживання галузей з використанням для кожного показника найбільш відповідного індексу цін. Додана вартість у постійних цінах виходить як різниця між випуском і проміжним споживанням, оціненими в постійних цінах.

14.3. ОСНОВНІ НАПРЯМИ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Комплексний макроекономічний аналіз економічного і соціального розвитку регіонів потрібний органам державного управління як регіонального, так і центрального рівнів для вирішення питань, пов'язаних з розробленням та здійсненням економічної регіональної політики. Розглянемо низку показників, розрахунки яких створюють основу для формування системи показників для макроекономічного аналізу на регіональному рівні. Ця система має більш обмежений характер, ніж аналогічна система для рівня країни в цілому, але при її застосуванні спостерігаються ті самі принципові підходи.

ВРП є узагальнювальним показником розвитку регіону. Аналогічно ВВП являє собою вартість кінцевих товарів і послуг, вироблених суб'єктами господарювання регіону, і відображає результати їхньої діяльності. Обсяг ВРП у поточних цінах характеризує масштаби економіки регіону, а індекс фізичного обсягу – динаміку її розвитку. Слід підкреслити, що ВРП не є відповідним показником для аналізу рівня життя населення (для цього більше підходить показник валового розподільчого доходу домашніх господарств).

Для аналізу місця і ролі регіонів в економіці країни використовуються дані про частку ВРП регіонів у ВВП (або сумарній величині ВРП). Показник ВРП на особу дозволяє порівняти рівні розвитку регіонів між собою та із середнім для країни рівнем.

Для аналізу значимості галузей в економіці регіону використовують дані в поточних цінах про галузеву структуру випуску та валової доданої вартості. Ці дані, узяті за ряд років у постійних цінах, дозволяють виявити тенденції у зміні галузевої структури виробництва в регіоні, пропорцій між виробництвом товарів і послуг, у тому числі ринкових і неринкових. Для більш детальної характеристики виробництва слід використати показники галузевої статистики, що дозволяють пов'язати макроекономічні показники з даними для груп підприємств, видами товарів та ін. Зіставлення галузевої структури і динаміки випуску, проміжного споживання та валової доданої вартості в поточних і постійних цінах дозволяє визначити, як у міру зростання (зниження) виробництва в галузях здійснюється за

рахунок зміни обсягів виробництва і за рахунок зміни цін. Для більш поглибленого аналізу зміни цін на динаміку виробництва в окремих галузях слід порівняти ціни на готову продукцію з цінами на сировину і матеріали, паливно енергетичні ресурси і послуги транспорту, що використовуються у виробництві.

Для аналізу ефективності виробництва найбільш універсальним показником є ВРП на одного зайнятого. Його обсяг у поточних цінах, що характеризує рівень продуктивності праці, можна зіставити із середнім рівнем для країни і з іншими регіонами, а також між різними галузями. ВРП на одного зайнятого в постійних цінах використовується для аналізу динаміки продуктивності праці за винятком впливу зміни цін. Такий аналіз доцільно проводити в розрізі галузей, виявляючи конкретні фактори, що впливають на динаміку продуктивності праці (наприклад оновлення основних засобів, упровадження нових технологій і т. д.). При цьому доцільно використовувати також показник капіталовіддачі (ВРП на одиницю основних засобів). Відношення проміжного споживання до ВРП характеризує відносну величину витрат попередньої праці (проміжних товарів і послуг) на виробництво продукції. При використанні в аналізі цього показника слід брати до уваги об'єктивні розбіжності між галузями, зумовлені технологічними причинами, і між регіонами, де можуть відрізнятись умови, у яких працюють підприємства. Цей аспект аналізу доцільно доповнити показниками енергомісткості і металомісткості виробництва.

Контрольні запитання до розділу

1. Як у регіональних національних рахунках застосовується принцип резидентства?
2. Дайте характеристику інституційних одиниць щодо застосування принципу резидентства.
3. У чому схожість і відмінність між ВВП і ВРП?
4. Які методи застосовуються для розрахунків регіональних показників? Дайте їх характеристику.
5. Яким чином стосується регіонів діяльність міжрегіональних одиниць?
6. Для яких цілей використовуються дані про ВРП?

Завдання для самостійного вирішення

14.1. Маємо дані про основні макроекономічні показники регіону:

Показник	Мли грн
Валова додана вартість	185 005
Податки на продукти	15 698
Субсидії на продукти	4 943
Оплата послуг фінансових посередників	8 354

Визначити валовий регіональний продукт (ВРП).

14.2. Умовну структуру формування валової доданої вартості на транскордонних територіях України і Польщі наведено в таблиці:

Види економічної діяльності	Польська частина	Українська частина
Усього	100,0	100,0
Сільське господарство, мисливство та лісове господарство, рибне господарство	4,9	13,3
Промисловість	23,0	17,4
Будівництво	8,0	3,7
Послуги	64,1	65,6

Порівняти структуру валової доданої вартості двох територій за допомогою показника Гатєва, індексу Салаї та індексу Рябцева.

Зробити висновки.

14.3. Маємо дані про ВРП на одну особу і наявний дохід на одну особу в базисному і поточному роках (грн):

Показник	Базовий рік		Звітний рік	
	ВРП на одну особу	Наявний дохід на одну особу	ВРП на одну особу	Наявний дохід на одну особу
Середнє значення	47 214	29 834	49 456	30 243
Максимальне значення	74 827	56 342	83 298	61 204
Мінімальне значення	6 945	6 286	7 218	7 057

За наведеними даними оцінити ступінь регіональної диференціації макроекономічних показників. Як змінилась диференціація в поточному періоді порівняно з базисним за поданими показниками.

14.4. Маємо обсяги ВРП і середньої чисельності населення 2019 року:

Регіони	ВРП, млн грн	Середньорічна чисельність населення, осіб
Автономна Республіка Крим
Вінницька	129 162	1 545 820
Волинська	75 660	1 030 647
Дніпропетровська	390 585	3 188 253
Донецька	205 046	4 135 969
Житомирська	85 294	1 214 971
Закарпатська	61 335	1 252 463
Запорізька	155 235	1 695 829
Івано-Франківська	86 702	1 367 948
Київська	218 737	1 768 713
Кіровоградська	73 093	932 914
Луганська	40 300	2 139 276
Львівська	214 453	2 498 683
Миколаївська	92 459	1 124 764
Одеська	197 209	2 367 709
Полтавська	187381	1 385 871
Рівненська	67379	1 154 071
Сумська	75 855	1 072 641
Тернопільська	57 152	1 039 036
Харківська	247 667	2 651 394
Херсонська	61 955	1 031 345
Хмельницька	83 034	1 256 541
Черкаська	103 514	1 195 615

Регіони	ВРП, млн грн	Середньорічна чисельність населення, осіб
Чернівецька	41 661	899 938
Чернігівська	78 001	989 978
м. Київ	949 531	2 917 783
м. Севастополь

Визначте: внесок кожного регіону у формуванні ВРП; ВРП у розрахунку на одну особу. Побудуйте: рейтинг регіонів залежно від ролі кожного регіону у формуванні ВРП; рейтинг регіонів за обсягом ВРП у розрахунку на одну особу. Зробіть висновки.

14.5. Динаміку валового регіонального продукту за регіонами у 2005–2019 років подано в таблиці:

Регіон	ВРП, млн грн			
	2005	2010	2015	2019
Автономна Республіка Крим	12 848	32 426
Вінницька	10 207	23 589	59 871	129 162
Волинська	6 553	14 429	31 688	75 660
Дніпропетровська	41 227	116 136	215 206	390 585
Донецька	58 044	128 986	115 012	205 046
Житомирська	7 430	18 743	38 425	85 294
Закарпатська	6 700	15 299	28 952	61 335
Запорізька	19 968	42 736	89 061	155 235
Івано-Франківська	9 622	20 446	45 854	86 702
Київська	15 362	44 953	104 030	218 737
Кіровоградська	6 877	15 749	38 447	73 093
Луганська	19 716	45 541	23 849	40 300
Львівська	17 192	41 655	94 690	214 453
Миколаївська	9 553	24 055	48 195	92 459
Одеська	20 762	53 878	99 761	197 209
Полтавська	18 099	44 291	95 867	187 381
Рівненська	7 263	15 882	35 252	67 379
Сумська	8 025	18 333	41 567	75 855
Тернопільська	5 137	12 726	26 656	57 152
Харківська	25 618	65 293	124 843	247 667
Херсонська	6 469	15 649	32 215	61 955
Хмельницька	7 958	18 096	41 088	83 034

Регіон	ВРП, млн грн			
	2005	2010	2015	2019
Черкаська	9 014	22 354	50 843	103 514
Чернівецька	4 234	9 892	18 506	41 661
Чернігівська	7 627	17 008	36 966	78 001
м. Київ	77 124	196 639	451 700	949 531
м. Севастополь	2 823	7 785

Визначити динаміку і структурні зміни валового регіонального продукту протягом 2005–2019 рр.

Рекомендовані джерела до розділу

1. Методологічні положення розрахунку валового регіонального продукту / Державний комітет статистики України. – Київ, 2018.
2. Лутчин Н. П. Система національних рахунків: практикум : навч. посібник / Н. П. Лутчин, І. Д. Мельник ; за ред. С. О. Матковського. – Львів : «Новий світ-2000», 2008. – 204 с.
3. Моторина Т. М. Національне рахівництво : навч. посібник / Т. М. Моторина, Р. М. Моторин. – Київ : «Центр учбової літератури», 2015. – 216 с.
4. Підгорний А. З. Система національних рахунків : навч. посібник / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко. – Одеса : ОДЕУ, 2009. – 121 с.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналітична економіка: макроекономіка і мікроекономіка : підручник : у 2 кн. / за ред. С. М. Панчишина, П. І. Острроверха. – 4-те вид., виправл. і доповн. – Львів : Апріорі, 2020. – Кн. 1 : Вступ до макроекономіки. Макроекономіка. – 648 с.
2. Валютно-курсова політика України : монографія / [М. І. Крупка, М. І. Кульчицький, Н. В. Жмурко, Д. В. Ванькович]. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 366 с.
3. Гальків Л. І. Економічна статистика : навч. посібник / Л. І. Гальків, Н. П. Лутчин, Б. С. Москаль. – 2-ге вид. – Львів : «Новий світ-2000», 2010. – 400 с.
4. Економічна теорія: вступ, макроекономіка, мікроекономіка / З. Г. Ватаманюк [та ін.] ; за ред. З. Г. Ватаманюка, О. З. Ватаманюка. – Львів : Інтелект-Захід, 2008. – 540 с.
5. Єріна А. М. Економічна статистика : підручник : у 2 ч. – Київ : КНЕУ, 2013. – Ч. 1 : Макроекономічна статистика / [І. Г. Манцуров, А. М. Єріна, О. К. Мазуренко та ін.] ; за наук. ред. чл.-кора НАНУ І. Г. Манцура. – 325 с.
6. Keynes J. M. The General Theory of Employment, Interest, and Money / J. M. Keynes. – Zurich, February 1936.
7. Кене Ф. Аналіз економічної таблиці / Ф. Кене. – Б. м., 1766.
8. Лутчин Н. П. Система національних рахунків: практикум : навч. посібник / Н. П. Лутчин, І. Д. Мельник ; за ред. С. О. Матковського. – Львів : «Новий світ-2000», 2008. – 204 с.
9. Макроекономіка: базовий курс / [І. Й. Малий, І. Ф. Радіонова, Т. Ф. Куценко та ін.]. – Київ : КНЕУ, 2016. – 254 с.
10. Макроекономіка. Курс лекцій : навч. посібник для дистанційного навчання / за ред. В. В. Кириленка. – Тернопіль : Економічна думка, 2008. – 250 с.
11. Marshall A. Principles of Economics / A. Marshall. – London : Macmillan, 1920.
12. Методика розрахунку товарів та послуг за видами економічної діяльності : затверджено наказом Держкомстату від 18.11.2011 № 303.

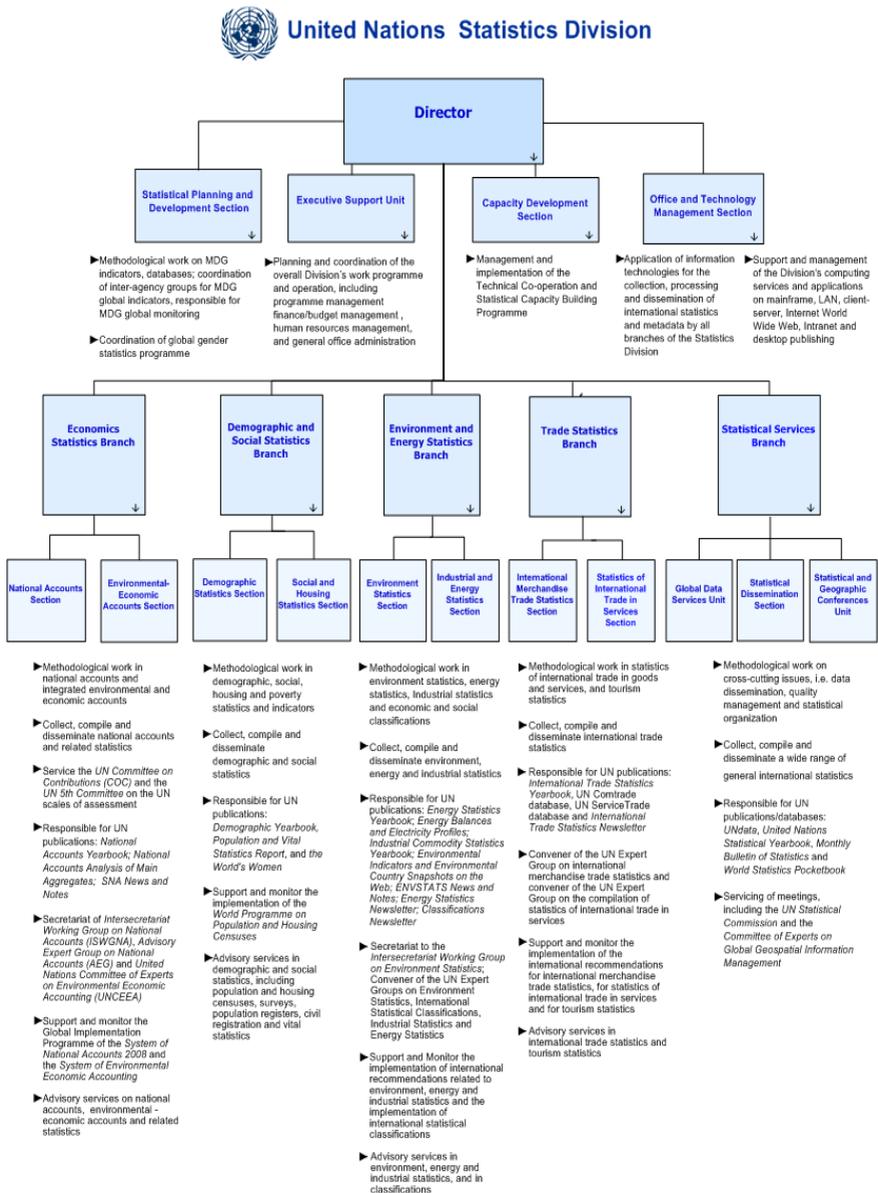
13. Методичні рекомендації щодо складання рахунку капіталу за інституційними секторами економіки / Державний комітет статистики України. – Київ, 2008.
14. Методологічні положення щодо моделювання квартальних макропоказників випуску товарів та послуг за видами економічної діяльності : затверджено наказом Держкомстату від 17.01.2011 № 9.
15. Методологічні положення щодо річного розрахунку валового внутрішнього продукту за категоріями кінцевого використання / Державний комітет статистики України. – Київ, 2006.
16. Методологічні положення щодо складання балансів активів і пасивів / Державний комітет статистики України. – Київ, 2010.
17. Методологічні положення щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків освіти в Україні : затверджено наказом Держкомстату України від 15.02.2010 № 57.
18. Методологічні положення щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків соціального захисту в Україні : затверджено наказом Держкомстату України від 15.02.2010 № 56.
19. Методологічні положення щодо складання допоміжних (сателітних) рахунків туризму в Україні : затверджено наказом Держкомстату України від 29.12.2017 № 359.
20. Методологічні положення щодо складання екологічного рахунку з охорони атмосферного повітря : затверджено наказом Держкомстату України від 19.10.2015 № 298.
21. Методологічні положення щодо складання рахунку інших змін в обсязі активів / Державний комітет статистики України. – Київ, 2009.
22. Методологічні положення щодо складання рахунку переоцінки / Державний комітет статистики України. – Київ, 2005.
23. Методологічні положення щодо складання фінансового рахунку / Державний комітет статистики України. – Київ, 2004.
24. Методологічні рекомендації щодо складання Національних рахунків охорони здоров'я (НРОЗ) в Україні : затверджено наказом Держкомстату України від 10.05.2007 № 137.
25. Методологія національного рахівництва : навч. посібник / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко. – Вид. друге, переробл. і доповн. – Київ : ФОП Гуляєва В. М., 2019. – 140 с.
26. Моторин Р. М. Система національних рахунків : навч. посібник / Р. М. Моторин, Т. М. Моторина. – Київ : КНЕУ, 2001. – 336 с.

27. Моторина Т. М. Національне рахівництво : навч. посібник / Т. М. Моторина, Р. М. Моторин. – Київ : «Центр учбової літератури», 2015. – 216 с.
28. Національні рахунки освіти України у 2016 році : статистичний збірник / Державна служба статистики України. – Київ, 2017.
29. Національні рахунки соціального захисту (НРСЗ) в Україні у 2016 році [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національного банку України. – Режим доступу : <https://www.bank.gov.ua>.
30. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
31. Офіційний сайт Євростату [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ec.europa.eu/eurostat>.
32. Офіційний сайт Статистичної комісії при ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org>
33. Підгорний А. З. Система національних рахунків : навч. посібник / А. З. Підгорний, О. Г. Милашко. – Одеса : ОДЕУ, 2009. – 121 с.
34. Посібник щодо змін в Європейській системі національних та регіональних рахунків (ESA) 2010 року в порівнянні з 1995 роком / Євростат. – 2014. – 80 с.
35. Say J.-B. Treatise on political economy, or a Simple exposition of the way in which wealth is created, distributed and consumed / J.-B. Say. – Philadelphia, 1880.
36. Формування фінансового потенціалу інвестиційної діяльності в економіці України: монографія / [М. І. Крупка, Д. В. Ванькович, Н. Б. Демчишак, М. І. Кульчицький]. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 404 с.
37. Clark C. The National Income. 1924–31 / C. Clark. – London : Macmillan & Co., 1932.
38. Compilation Guide (2013) for Eurostat's Air Emissions Accounts (AEA) revision of part B of the Manual for Air Emissions Accounts (AEA) – 2009 edition Version: April 2013.
39. Dureau G. Methodology of French Quarterly National Account / Dureau G. – Paris : National Institute of Statistics and Economic Studies, 1995. – 128 p.
40. Financial Production, Flows and Stocks in the System of National Accounts. United Nations / European Central Bank. – New York, 2014.

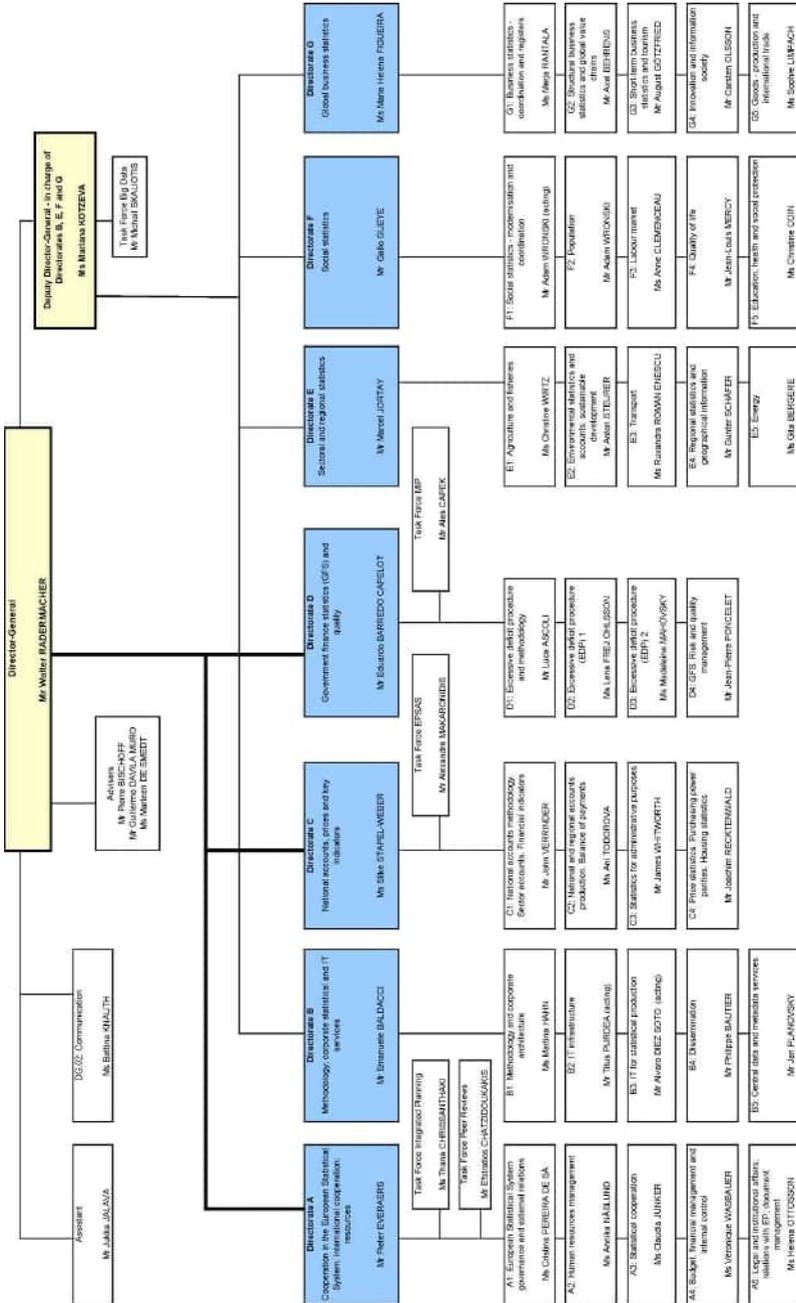
41. Kuznets S. Modern Economic Growth / S. Kuznets. – London : Yale University Press, 1966.
42. Lequiller F. Understanding National Accounts / F. Lequiller, D. Blades. – Second edition. – OECD Publishing, 2014.
43. Mankiw N. G. Principles of economics / N. G. Mankiw. – Seventh edition. – Stamford : Cengage Learning, 2015. – XXXII. – 847 p.
44. National accounts and globalization [Electronic resource]. – Retrieved from : <https://unece.org/statistics/economic-statistics>.
45. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations / A. Smith ; Edited by S. M. Soares ; MetaLibri Digital Library. – 2007.
46. System of National Accounts 2008 / United Nations, Department of Economic and Social Affairs. – 2010. – 720 p.

Структура Статистичного відділу ООН

21 February 2012

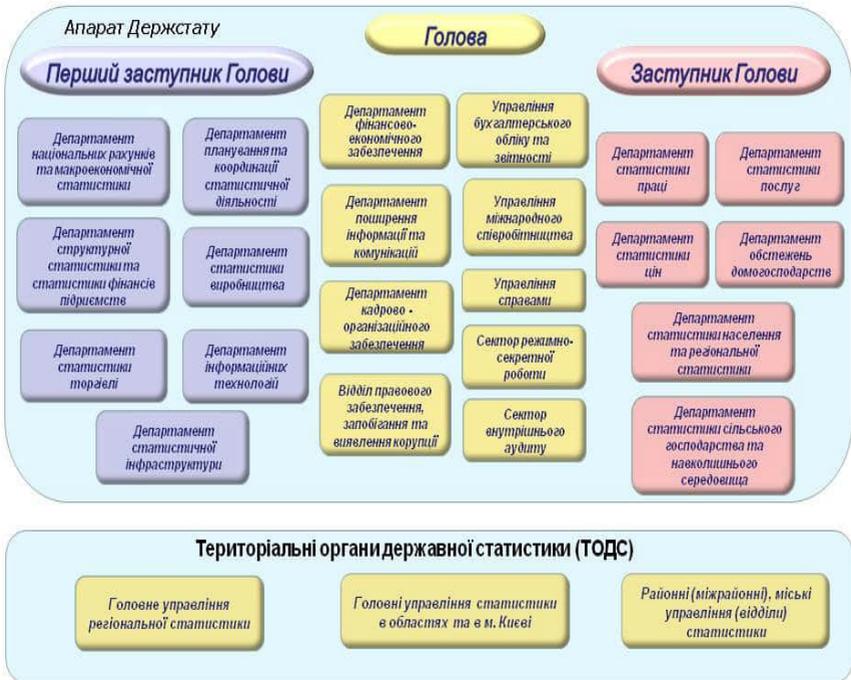

Структура Євростату (Eurostat)

Організаційна структура Державної служби статистики України

**Джерела інформації щодо обсягів реалізації
за видами економічної діяльності**

Вид економічної діяльності	Індекс форми державного статистичного спостереження	Найменування форми державного статистичного спостереження	КВЕД-2010
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	№ 1-ПЕ	Місячний звіт про економічні показники за видами економічної діяльності, що належать до добувної промисловості і розроблення кар'єрів, переробної промисловості, постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, водопостачання, каналізації, поводження з відходами	Секція В
Переробна промисловість			Секція С
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря			Секція D
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами			Секція Е
Будівництво	№ 1-кб	Звіт про виконання будівельних робіт	Секція F
Гуртова і роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	№ 1-опт № 3-торг № 1-торг	Звіт про продаж і запаси товарів (продукції) в гуртовій торгівлі. Звіт про продаж і запаси товарів у торговельній мережі та мережі ресторанного господарства. Звіт про товарооборот	Секція G
Інформація та телекомунікації	№ 1-послуги	Звіт про обсяги реалізованих послуг	Секція J
Операції з нерухомим майном			Секція L
Діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування			Секція N
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги			Секція Q
Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок			Секція R

Джерела інформації для побудови балансу

№ пор.	Найменування
Державні статистичні спостереження	
1.	Форма № 2-інвестиції «Капітальні інвестиції»
2.	«Інструментарій з розрахунку окремих показників балансу худоби в сільськогосподарських підприємствах»
3.	Форма № 3-лг «Лісогосподарська діяльність»
4.	Форма № 1 «Баланс»
5.	Форма № 1-м «Баланс»
6.	Форма № 2 «Звіт про фінансові результати»
7.	Форма № 2-м «Звіт про фінансові результати»
8.	Форма № 5 «Примітки до річної фінансової звітності»
9.	Форма № 1-підприємництво «Звіт про основні показники діяльності підприємства»
10.	Форма № 1-громадська організація «Звіт про діяльність громадської організації»
11.	Форма № 3-торг «Звіт про продаж і запаси товарів у торговій мережі та мережі ресторанного господарства»
12.	Форма № 2-Б «Звіт про випуск, розміщення та обіг цінних паперів»
Адміністративні дані органів державної влади й органів місцевого самоврядування	
13.	Звіт про виконання Державного бюджету України за видатками
14.	Звіт про виконання бюджетів Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя за видатками
15.	Зведені показники балансів головних розпорядників коштів Державного бюджету
16.	Звіт про фінансовий стан (баланс) Державного бюджету України
17.	Звіт про фінансовий стан (баланс) Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя
18.	Форма № 1 «Баланс» Пенсійного фонду України
19.	Форма № 1 «Баланс» Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності
20.	Форма № 1 «Баланс» Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань
21.	Форма № 1 «Баланс» Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття

№ пор.	Найменування
22.	«Звіт про доходи та витрати страховика» Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України
23.	Звіт Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку
Дані банківської статистики	
24.	Платіжний баланс України
25.	«Баланс Національного банку України»
26.	«Зведений баланс банків України»
27.	ф. № 748 «Звіт про касові обороти» Національного банку України

**Структура запитальника ОЕСР щодо ВВП
за категоріями кінцевого використання**

Код СНР 2008	Основні агрегати, категорії	Кількість			
		категорій ОУ. XX	груп ОУ. XX.X	класів ОУ. XX.X.X	первинних позицій ОУ. XX.X.X.X
	О. Валовий внутрішній продукт	29	60	120	180
P.31 (S.14)	GA. Індивідуальні споживчі витрати домашніх господарств	13	42	99	147
	ОА.01 Продукти харчування та безалкогольні напої		2	11	39
	ОА.02 Алкогольні напої, тютюнові вироби та наркотики		3	5	5
	ОА.03 Одяг і взуття		2	6	10
	ОА.04 Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива		5	11	11
	ОА.05 Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла		6	12	13
	ОА.06 Охорона здоров'я		1	1	1
	ОА.07 Транспорт		3	14	15
	ОА.08 Зв'язок		3	3	7
	ОА.09 Відпочинок і культура		6	20	29
	ОА.10 Освіта		1	1	1
	ОА. 11 Ресторани та готелі		2	3	4
	ОА. 12 Різні товари та послуги		7	11	11
	ОА.13 Чисте придбання за кордоном		1	1	1
P.31 (S.15)	ОВ. Індивідуальні споживчі витрати некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства	6	6	6	6
	ОВ.01 Житлові послуги		1	1	1
	ОВ.02 Охорона здоров'я		1	1	1
	ОВ.03 Відпочинок і культура		1	1	1
	ОВ.04 Освіта		1	1	1
	ОВ.05 Соціальний захист		1	1	1
	ОВ.06 Інші послуги		1	1	1
P.31 (s.13)	ОС. Індивідуальні споживчі витрати загального державного управління	5	5	5	5
	ОС.01 Діяльність та послуги у галузі житлово-комунального господарства		1	1	1

Код СНР 2008	Основні агрегати, категорії	Кількість			
		категорій ОУ. XX	груп ОУ.ХХ.Х	класів ОУ.ХХ.Х.Х	первинних позицій ОУ.ХХ.Х.Х.Х
	ОС.03 Діяльність та послуги у сфері відпочинку, культури та релігії		1	1	1
	ОС.04 Діяльність та послуги у галузі освіти		1	1	1
	ОС.05 Діяльність та послуги у галузі соціального забезпечення та соціальної допомоги		1	1	1
P.32 (s.13)	OD. Колективні споживчі витрати загального державного управління	1	1	1	5
P.5g	OE Валове нагромадження капіталу	3	5	8	16
P.51g	OE.01 Валове нагромадження основного капіталу	1	3	6	14
P.52	OE.02 Зміна запасів матеріальних оборотних коштів	1	1	1	1
P.53	OE.03 Придбання за винятком вибуття цінностей	1	1	1	1
P.6 – P.7	OF Експорт, за винятком імпорту, товарів і послуг	1	1	1	1

Класифікація підприємств торгівлі за типами

Код	Тип	Опис
01	Універмаги	<p>Неспеціалізовані магазини із широким асортиментом різних видів продукції, таких як одяг, взуття, домашній текстиль, побутова електроніка, компакт-диски, DVD-диски, побутова техніка, скляний посуд і посуд. У кожного відділу або поверху зазвичай є своя каса. Універмаги часто розташовані в центрі міста або в торговельному центрі.</p> <p>У деяких випадках буває складно провести різницю між спеціалізованим магазином і універмагом. Якщо типи продуктів пов'язані один з одним, магазин слід розглядати як спеціалізований. Наприклад, магазин, що продає меблі, покриття для підлоги, килими, домашній текстиль, скляний посуд чи одяг, взуття, побутову електроніку, комп'ютери, програмне забезпечення, компакт-диски та DVD-диски, слід класифікувати як спеціалізований магазин. Якщо магазин пропонує товари з різних сфер споживання, його слід розглядати як універмаг, навіть якщо кількість відділів обмежена. Наприклад: одяг, взуття, домашній текстиль, косметика, скляний посуд та інший посуд.</p> <p>«Магазини в магазинах» можуть відкриватися в універмагах. У них є своя власна площа і каса, вони чітко ідентифікують за іменем власного магазину. Їх слід розглядати як незалежний магазин і не виділяти в універмаги</p>
02	Гіпермаркети, супермаркети	<p>Магазини самообслуговування із широким асортиментом продуктів харчування і непродовольчих товарів. Супермаркети пропонують набагато менший асортимент непродовольчих товарів, аніж гіпермаркети. Касові столи для гіпермаркетів і супермаркетів розташовані централізовано на виході. Гіпермаркети часто розташовані за межами центру міста</p>
03	Дисконтні магазини	<p>Магазини самообслуговування, які продають продукти харчування або непродовольчі товари за цінами, нижчими від традиційних торговельних підприємств, гіпермаркетів, супермаркетів. Дисконтні магазини зазвичай пропонують мінімальний рівень обслуговування. Консультації продавців не передбачаються. Оформлення і презентація продукції мінімальні. Ці магазини, здебільшого, мають високу частку власних брендів і продуктів без бренду</p>

Код	Тип	Опис
04	Магазини, які працюють допізна, міні-маркети, магазини автосервісу	Невеликі неспеціалізовані магазини, які продають головним чином продукти харчування, напої та товари нетривалого користування для повсякденних потреб
05	Спеціалізовані мережі магазинів	Філії національних або міжнародних спеціалізованих мереж магазинів; в основному продають товари. Самообслуговування звичайне, але продавці доступні для консультації
06	Спеціалізовані магазини	Спеціалізовані традиційні торговельні підприємства в основному продають товари. Зазвичай немає самообслуговування. Доступне повне обслуговування, включаючи консультації продавців. Наявність пекарів, м'ясників, бакалійників тощо. Включають магазини з обмеженою кількістю філій, розташованих тільки в одному регіоні, наприклад, у центральному районі столиці
07	Ринки	Місця, де товари купують і продають зазвичай на відкритому повітрі, але також і в критих будівлях. Деякі ринки працюють щодня, інші – тільки в певні дні тижня
08	Приватні постачальники послуг	Приватні компанії, які пропонують послуги
09	Громадські та напівдержавні постачальники послуг	Громадські й напівдержавні компанії, що пропонують послуги. Компанія є напівдержавною, якщо щонайменше 50 відсотків належить державі, муніципалітету або іншій корпорації в рамках публічного права
10	Поштове замовлення, Інтернет	«Віртуальні» магазини, які продають товари або послуги тільки поштою або через Інтернет. Вебсайти компаній, які також мають фізичну присутність, повинні бути включені у відповідний тип магазину
11	Інші види підприємств торгівлі	Продаж у приміщеннях замовника, мобільні магазини тощо
12	Чорний ринок	Трансакції, за якими не стягуються (або стягуються не всі) податки, що застосовуються відповідно до національного законодавства, незалежно від типу магазину. Наприклад: контрабандні або незаконно вироблені сигарети й алкоголь; неліцензовані копії компакт-дисків, DVD-дисків і програмного забезпечення; контрафактна продукція тощо

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Матковський Семен Олексійович – професор, к.е.н., завідувач кафедри статистики Львівського національного університету імені Івана Франка, заслужений економіст України, Голова Львівського відділення Спільки економістів України, заслужений статистик Польщі.

Лутчин Наталія Павлівна – к.е.н. доцент кафедри статистики Львівського національного університету імені Івана Франка.

Васьків Степан Федорович – асистент кафедри статистики Львівського національного університету імені Івана Франка.

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

А

Агрегати СНР 59, 63, 67
Акціонерний капітал 27, 52, 136, 248,
260, 261

Б

Багатосторонні порівняння ВВП 190
Баланс активів і пасивів 242, 243, 244,
245, 246, 273, 276, 284
Балансовий метод 9, 10
Балансуюча стаття 11, 59, 111, 112,
121, 122, 123, 126, 127, 281
Боргові цінні папери 27, 136, 248, 260,
262

В

Валова додана вартість 71, 76, 79, 80,
85, 92, 96, 114, 120, 130, 145, 162, 176,
178, 188, 217, 219, 221, 223, 227, 228,
230, 231, 305, 328
Валове заощадження 125
Валове нагромадження капіталу 140,
342
Валовий внутрішній продукт 23, 43,
60, 69, 111, 112, 137, 140, 141, 142,
144, 152, 179, 226, 240, 310, 341
Валовий прибуток, змішаний дохід
43, 48, 112, 120, 130, 137, 138, 140,
149, 152, 158, 164, 165, 218, 223, 226,
227, 228
Валовий регіональний продукт 318,
328
Велика депресія 17
Випуск (в основних цінах) 137, 138,
140, 164, 165, 187
Випуск страхових компаній 119
Вироблений капітал та міські землі
240, 263
Вироблені нефінансові активи 249
Виробництво товарів і послуг 34, 74,
106, 146, 319

Виробничий метод 140, 145, 323
Внутрішня економіка 39, 49

Г

Географічна територія 30, 39
Готівкові гроші та депозити 128, 136,
248
Готова продукція 72, 107, 254, 256, 257
Гранти 277, 278, 279, 282

Д

Дебіторська або кредиторська забор-
гованість 262
Державний сектор 269, 272, 275, 292
Джерела фінансування 62, 63, 65, 126,
150, 287, 291, 294, 296, 297, 300

Е

Еколого-економічний облік 309
Економічна таблиця Ф. Кене 17
Економічна територія 39, 49, 320
Економічне благо 30, 31
Економічне виробництво 32, 33, 34
Економічні активи 240, 243, 245
Економічні операції 30, 39, 41, 43, 44,
45, 46, 47, 48, 65, 123, 133
Економічні потреби 30, 31, 36
Експорт товарів і послуг 129, 130, 137,
138, 140, 144, 164, 165, 166, 179

Є

Євростат 14, 15, 16, 192, 198, 210, 213,
301, 305, 312, 334, 336

З

Запаси матеріальних оборотних ко-
штів 147, 244, 248, 249, 254, 259

І

Імпорт товарів і послуг 130, 137, 138,
140, 156, 164, 165, 166, 176, 179

Індекс дефлятор 167
Індекс фізичного обсягу ВВП 66, 167, 168, 169, 173, 187
Інституційна одиниця 30, 39, 40, 48, 49, 51, 273, 274, 320, 321
Інституційні сектори економіки 50

К

КвADRANT валової доданої вартості 214
КвADRANT кінцевого використання 214
КвADRANT проміжного споживання 214
Кінцеві споживчі витрати 69, 137, 138, 140, 153, 164, 166, 180, 181, 197, 204, 212, 226
Класифікація індивідуального споживання за цілями 51, 57, 69
Класифікація видів економічної діяльності 51, 56, 68
Компонента тренду 160
Компонента циклу 161
Концепція економічного виробництва 130, 131
Кредити 106, 128, 136, 248, 260

Л

Людський капітал 240, 248, 263, 264

М

Макроекономічні агрегати 50
Марксистсько-ленінської концепції матеріального виробництва 35
Метод Гирі – Каміса 208
Метод дефлятування 167, 174, 182
Метод Джірдді 209
Метод екстраполяції 167, 174
Метод ЕКШ 190, 206
Метод кінцевого використання 140, 152, 323
Метод подвійного дефлятування 167
Метод послідовної побудови рахунків 9, 11
Метод сезонних коригувань 160
Метод товарних потоків 11

Методологія побудови системи національних рахунків 9
Міжгалузевий баланс 18, 214, 217
Міжнародні порівняння 190, 211
Монетарне золото 128, 129, 136, 248, 259, 268
Мультиплікативна модель динамічного ряду 161

Н

Національна економіка 30, 39, 40, 49, 51
Національне багатство 22, 60, 65, 111, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 310
Національне рахівництво 7, 8, 14, 25, 29, 49, 70, 109, 139, 166, 193, 331, 333
Національний наявний дохід 60, 63, 124
Незавершене виробництво 34, 72, 73, 147, 251, 254, 256, 257
Незаконне виробництво 34
Некультивовані біологічні ресурси 258
Нерегулярна компонента 161
Неринкове виробництво 38, 52
Неринкові послуги 36, 44, 77, 98, 100, 101, 103, 116, 148

О

Обсяг національного багатства на особу 240
Оплата праці найманих працівників 134, 137, 138, 140, 164, 165, 226
Основна ціна 43, 44
Основні засоби 244, 246, 248, 249, 251, 252, 257, 266, 283
Остаточна оцінка ВВП 163

П

Паритет купівельної спроможності 190, 194, 204, 205, 208, 209, 211, 212, 213
Підпільна економіка 34

Податки на продукти 43, 44, 48, 58,
106, 120, 129, 130, 137, 138, 140, 145,
147, 149, 151, 164, 165, 179, 226, 228,
229, 230, 324, 328

Показники функціонування
економіки 9

Потоки і запаси 269, 270

Природний капітал 240, 263, 264, 268

Приховане виробництво 34

Проміжне споживання 21, 43, 44, 48,
49, 71, 74, 76, 77, 79, 80, 83, 85, 87, 89,
90, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102,
103, 104, 105, 114, 119, 120, 129, 130,
132, 137, 138, 140, 148, 149, 164, 165,
176, 177, 178, 188, 213, 217, 218, 219,
223, 226, 227, 228, 229, 324

Р

Рахунки іншого світу 110, 114, 129,
132, 133

Рахунок використання наявного дохо-
ду 110, 113, 125

Рахунок виробництва 110, 113, 114,
137

Рахунок вторинного розподілу
доходу 110

Рахунок капіталу 110, 113, 114, 135,
244, 245, 251, 252, 255, 256

Рахунок розподілу первинного
доходу 110, 113

Рахунок товарів та послуг 110, 133

Рахунок утворення доходу 110, 113,
138

Резидент 30, 39, 40, 48, 49, 55, 60, 63,
72, 111, 120, 121, 122, 123, 124, 125,
130, 131, 134, 136, 138, 142, 143, 146,
147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 157,
235, 241, 242, 251, 273, 279, 280, 307,
313, 315, 316, 320, 321, 322, 323, 324,
325

Ринкова ціна 43

Ринкове виробництво 38

Розподіл Уінфрі 253

Розподільчий метод 140, 149, 323

Розширена концепція
виробництва 36

С

Сателітні рахунки 287, 288, 289, 305,
316, 317

Сателітні рахунки туризму 287, 305,
317

Сезонна компонента 161

Сектор державного управління 51, 52,
55, 269, 272, 273, 274, 275, 285

Сектор домашніх господарств 51, 53,
54, 55, 77, 82

Сектор некомерційних організацій,
що обслуговують домашні госпо-
дарства 51, 54, 100, 103

Сектор нефінансових корпорацій 51,
54, 77, 80, 82

Сектор фінансових корпорацій 51,
52, 54

Системи еколого-економічних
рахунків 287, 310

Системи рахунків охорони
здоров'я 287, 295

Спеціальні права запозичення 128,
136, 259

Стандарт СНР 1953 23, 29

Стандарт СНР 1968 23, 24, 25, 29

Стандарт СНР 1993 24, 25, 26, 27, 29

Стандарт СНР 2008 8, 18, 26, 27, 29, 33,
34, 35, 37, 54, 61, 119, 129, 130, 146,
148, 149, 153, 243, 248, 250, 266, 271,
272, 305, 317

Статистична класифікація продукції
50

Статистичний відділ ООН 14

Субсидії на продукти 43, 44, 48, 86,
120, 137, 140, 145, 148, 149, 152, 164,
165, 218, 229, 230, 324, 328

Т

Таблиці «Витрати – Випуск» 65, 176,
214, 218, 219, 221, 223, 224, 229, 231,
233

Таблиці використання 214
Таблиці ресурсів 176, 214, 217
Теорія потреб 30, 31

У

Уточнена оцінка ВВП 163

Ф

Факторна ціна 43
Фінансовий рахунок 110, 113, 114, 128,
133, 136, 244, 245
Фінансові активи 41, 128, 136, 241, 243,
244, 247, 248, 259, 260, 283, 284
Фінансуючі організації 287, 291, 292,
296, 298

Ц

Ціна споживача 43
Цінності 25, 127, 249, 257, 259, 277,
283, 308

Ч

Чиста вартість капіталу 240, 241, 242,
244, 265, 275, 284
Чиста галузь 237
Чисте запозичення 63, 72, 126, 127,
128, 135, 136, 277, 281
Чисте кредитування 63, 72, 126, 127,
128, 135, 277, 281
Чисті запаси капіталу 251
Чисті іноземні активи 240, 263, 264

Навчальне видання

**МАТКОВСЬКИЙ Семен Олексійович,
ЛУТЧИН Наталія Павлівна,
ВАСЬКІВ Степан Федорович**

НАЦІОНАЛЬНЕ РАХІВНИЦТВО

Навчальний посібник

Редактор	О. Яремчук
Комп'ютерне верстання	І. Мазінг
Дизайн обкладинки	В. Роган

Формат 60×84 $\frac{1}{16}$. Умовн. друк арк. 20,46. Облік.- вид. арк. 17,65
Тираж 50 прим. Зам. _____

ВИДАВЕЦЬ І ВИГОТОВЛЮВАЧ :
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.

С В І Д О Ц Т В О
про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007.

- Матковський С. О.**
М 34 Національне рахівництво : навч. посібник / С. О. Матковський,
Н. П. Лутчин, С. Ф. Васьків. — Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2022. —
352 с.
ISBN 978-617-10-0756-7

Курс «Національне рахівництво» розроблений у зв'язку з реалізацією Державної програми переходу України на міжнародну систему обліку і статистики.

У результаті засвоєння курсу студенти повинні володіти основними принципами побудови та аналізу національних рахунків на макрорівні, вивчити систему узагальнювальних економічних показників, що характеризують економічний розвиток країни, уміти аналізувати дані національних рахунків, розраховувати аналітичні показники та робити на їхній основі практичні висновки.

Для студентів економічних спеціальностей закладів вищої освіти, аспірантів, економістів, науковців, викладачів і практиків, які прагнуть глибокого розуміння самої суті національного рахівництва та його аналітичних можливостей.

УДК [330.534:657.4](477)